

BOEKENTAAL

DOOR

GERARD BROM

VERHANDELINGEN DER KONINKLIJKE NEDERLANDSE
AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN, AFD. LETTERKUNDE

NIEUWE REEKS, DEEL LXII, No. 1

1955

N.V. NOORD-HOLLANDSCHE UITGEVERS MAATSCHAPPIJ
AMSTERDAM

**AAN DE GENTSE RIJKSUNIVERSITEIT
EN MIJN EREPROMOTOR FRANK BAUR**

Deze studie groeide uit een rede, die in 1923 op het Vlaams Wetenschappelijk Congres gehouden werd, en mag eindelijk wel naar het land van herkomst terugkeren. Al is het hier behandeld probleem vooral voelbaar binnen het Noorden, waarvan ook verreweg de meeste teksten zijn aangehaald, het raakt tenslotte even goed Vlaanderen, omdat het een levenskwestie voor onze letterkunde en voor onze hele beschaving vormt. De schrijver zou zich niet aan een onderwerp gewaagd hebben, dat op het eerste gezicht misschien voor taalkundigen lijkt weggelegd, als het eigenlijk geen stuk cultuurgeschiedenis betekende.

INHOUD

	Blz.
I. HUMANISTEN	7
II. ZEVENTIENDE EEUW	13
III. STATENBIJBEL	16
IV. CATS EN BREDERO	19
V. HUYGENS EN HOOFT	22
VI. VONDEL	28
VII. PARNASTAAL	36
VIII. DEFTIGHEID	46
IX. PREROMANTIEK.	53
X. BILDERDIJK	63
XI. JAN SALIE	74
XII. GEEL	80
XIII. POTGIETER	84
XIV. GIDSKRING	99
XV. BUSKEN HUET	120
XVI. FILOLOGEN	126
XVII. DEZELVE	133
XVIII. VERBUIGING	140
XIX. AANSPREEKVORMEN	147
XX. GEZELLE	159
XXI. MULTATULI	165
XXII. TACHTIGERS	175
XXIII. WETENSCHAP EN ONDERWIJS	189
XXIV. KERKTAAL	196
XXV. GESLACHT EN VERBUIGING	209
XXVI. WOU EN JOU	222
XXVII. NIEUWE ZAKELIJKHEID	234
XXVIII. UITZICHT	242

I. HUMANISTEN

De continuïteit, die het Engels proza van de vroege middeleeuwen tot de tijd van Shakespeare blijkt te vertonen¹⁾, kan in onze letterkunde moeilijk aangewezen worden, omdat de renaissance hier een opvallende breuk laat zien. We hoeven maar het begin van de *Gheestelike Brulochte* met dat van de *Nederlandsche Historien* te vergelijken. Ruusbroec opent zijn werk zo:

„Siet, de brudegom comt; gaet ute hem te ontmoete . . . Dese brudegom es cristus, ende menschelike natuere dat es de bruyt, die god ghemaect hevet toe den beelde ende toe de ghelijckenisse sijns selfs. Ende hi hadse gheset inden beghinne in die hoochste stat, ende in die scoonste ende in die rijeste ende in die weldichste van eertrijcke, dat was inden paradise . . .”

Hooft levert deze aanhef:

„Ik gaa een werk aan, dat opgeleit is van lotwissel en meenigerley geval; gruwzaam van veldslaagen, waaterstryden, beleegeringen; bitter van twist; warrig van muitery; bekladt van moorddaad buiten de baan des kryghs; wrangh van wreedtheit, zelfs in pais. Voorspoedt teghens, thans vrede met uytheemsehen. Strax inwendige partydigheit, en oorlogh daar uit ontfonkt. 'T zelve plotselyk gesmoort; en weeder stilte, maar geterght . . .”

Ofschoon de middeleeuwer een veel verhevener onderwerp behandelt, klinkt zijn toon eenvoudiger dan die van de zeventiende eeuw. De vorm van Hooft is bewuster en kunstiger, maar, gelegd naast zijn vertaling van Tacitus, niet oorspronkelijker en vast niet levendiger. Ofschoon drie eeuwen jonger dan Ruusbroec, lijkt hij verder van onze tegenwoordige taal af te staan, waarin de natuur hoe langer hoe meer bovenkomt.

Het middelnederlands, zoals de handschriften het overleverden, gaf de gesproken taal met enclitica en al zo regelrecht mogelijk weer. Pater Brugman sprak een taal naar het hart van het volk, omdat die taal uit het hart van het volk gegrepen was.²⁾ En onze spreektaal is nog altijd de voortzetting van het middelnederlands uit het Noorden³⁾. Ook het Vlaams van de *Reinaert* klinkt ons vertrouwd:

„Willem, *die* Madoc maecte,
Daer hi dicken omme waecte”.

We zouden het ongeveer zo zeggen en bijna weer zo schrijven, maar tussen middeleeuwen en ons stond een geslacht, dat op die vrije volkstaal neerzag en er minstens *dewelke* of *dezelve* bij te pas moest brengen.

¹⁾ R. W. Chambers: *On the continuity of English prose from Alfred to More and his school*, 1932, passim.

²⁾ J. van Mierlo: *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*, [1940], II, 339.

³⁾ F. Buitenrust Hetteema: *Taal- en dichterstudies*, 1908, bl. 39.

Matthijs de Castelyn, een meester van de rederijkers, beval „schoon redene” boven „daghelics sermoen”, „edele const” boven „straetdichters” aan, want „statelicke” woorden waren het „schuym der oratie”, waarmee hij de room bedoelde. Het volkslied werd verdrongen door kunstig refrein en motet, alsof de wereld van het land volledig naar de stad verhuisde. De kracht van middeleeuwse dichters had in de dialoog gelegen ¹⁾, en nu mogen we de rederijkers zoveel waarderen als we willen, vlotte gesprekken waren hun zelden bedeed. Daarvoor hielden ze zich te weinig aan de les van Casteleyn: „Om dyns dichs wille en meuchdy geen tale schenden”. Duizend virtuoze strofen vol vernuftige wendingen spreken ons niet aan als het *Wilhelmus* met zijn direkte poëzie.

Een zekere onbegrijpelijkheid werd in verschillende perioden als het voorrecht beschouwd van de dichtertaal, die boven het profanum vulgus diende uit te gaan, waarom de *Edda* al dichterlijke termen fixeerde ²⁾.

Zoals de heer niet in alles verstaan wil worden door zijn knecht, doet een schrijver graag geheimzinnig en gewichtig. Dat esoterische heeft de hoofse lyriek in de middeleeuwen ook gekend, maar toen was het meer de geest dan het woord, waarmee de dichter zich onderscheidde. Het duurde niet lang, of de sierlijkheid van stijl zou aan de renaissance, de zuiverheid aan de middeleeuwen toegekend worden, waarna zoveel „misbruiken en verbasteringen” ingevoerd heetten te zijn ³⁾. Hoe algemener het lezen in de zestiende eeuw werd, hoe volstrechter de heerschappij van de schrijftaal, die toch niets anders was dan een beeld ⁴⁾. Waarom woorden, die iedereen gebruikt, opeens onbeschaafd zouden worden, wanneer ze in letters verschijnen, is een raadsel. Gebeurt het schrijven wel meer bewust dan het spreken, de schrijftaal kan zich niet van de spraak losmaken, zonder in formules te verstenen. En nadat rederijkers onze taal verfranst hadden, gingen humanisten die verlatijnsen. De geleerde vormen, die ze het Nederlands oplegden, gaven iets schools aan onze letterkunde, toen de schrijvers onder het juk van een vreemde grammatica door moesten, waarvan ze zich niet zo licht konden bevrijden als David van het harnas van Saul.

Een stelselmatig eenheidsstreven was al aan de gang vanaf de boekdruk-kunst, die personen met verschillende tongval zocht te bereiken, terwijl de Hervorming bepaald bijbels voor allerlei gewesten tegelijk leesbaar te maken had ⁵⁾. Deze ontwikkeling in de richting van een algemeen beschaafd Nederlands beantwoordde tijdig aan de groei van het nationaal bewustzijn. Maar behalve de drang naar het overbruggen van de scheiding, die plaatselijke en gewestelijke dialecten meebrachten, werkte een aristocratische geest met de waan, dat de geschiedenis nu pas begon.

¹⁾ *Spiegel Historiae*, uitg. de Vries en Verwijs, 1863, I, bl. XL, VII, v.

²⁾ Huizinga: *Verzamelde werken*, V, 163 v.

³⁾ B. Huydecoper: *Proeve van taal- en dichtkunde*, 1782, I, bl. XXX.

⁴⁾ vgl. Ferdinand de Saussure: *Cours de linguistique générale*, 1916, p. 46 ss.

⁵⁾ de Vooy: *Verz. Taalk. Opst.*, 1924, I, 30, v.

Het humanistisch geslacht leerde opnieuw schrijven en drukte daarbij als een schoolkind zwaar op zijn pen. Zulke vrije geesten voelden zich onvrij in hun taal, overbewust als ze waren van hun leer en gebonden aan zelfgemaakte regels, waardoor elke zin er even gekunsteld uit kwam te zien. De historicus Paulus Merula schreef in 1589 een minnebrief aan zijn verloofde in de trant van een eindeloze verhandeling over het huwelijk, die zo schools mogelijk begon:

„Ick bevinde tegenwoordelick met der daet, dat het gemeen spreekwoort, het welck wij in deze landen gebruycken, seer waerachtich is ende op goede ende gewichte redenen ghefondeert: te weten, zoo wanneer iemand voor hem genomen heeft 't gene prijswaerdich is aen te grijpen, hoe sodanige persone naerder den tijt om sulx te doen ende de vruchten van sijn heerlijk voor-nemen te genieten is genaeckende, hoe hem deselve tijt swaerder valt ende ongenoechelicker is om verder noch een weynich met patientie is te verwachten . . .”¹⁾

Eeuwen lang had het geduurd, eer de spraak van het volk het van het Latijnse schrift won; en nauwelijks was dit gebeurd, of de dode taal nam wraak op de levende²⁾. In tegenstelling met het oudchristelijk Latijn, dat zich bij de volkstaal aansloot, was het klassiek Latijn meer op een vormelijke cultuur gericht. Stond het middelnederlands nu het kerklatin nader, het humanisme werd uitgesproken classicistisch; maar door de taal volgens alle regels van de kunst te balsemen, heeft de renaissance, die herleving beloofde, het Latijn juist voorgoed tot een dode taal gemaakt. De *Laus Stultitiae* leeft niet voor de kunst zoals een *Imitatio Christi* met zijn populaire rijmen en zijn spontane neerlandismen. De letterkundigen bleven tot aan de romantiek vervreemd van de natuur, want ze leefden in een andere wereld dan de werkelijkheid³⁾. Het middelnederlands was een levende taal, die het oor aansprak en het hart regelrecht toesprak, wanneer een ridderroman hardop werd voorgedragen met doorlopende boodschappen aan de hoorders; maar humanisten wilden stil door ieder voor zichzelf gelezen worden, omdat hun ingewikkelde zinnen voor het ontledend oog bestemd waren. De schoolleer maakte streng onderscheid tussen *usus* en *abusus*, waarbij *usus* betekende wat de antieken hadden voorgeschreven, *abusus* al het andere, ofschoon de verachting voor het middeleeuws, nog altijd levend en dus groeiend Latijn geen onmisbare termen als *essentie* en *existentie*, *kwantiteit* en *kwaliteit*, *substantie* en *identiteit* kon tegenhouden. Op die manier werd de grammatica een heilige regel. De letter heerste, de stijl was een mozaïek van citaten, de schrijver leerde een vaste elegantie sermonis, die in vormelijkheid verging⁴⁾.

Het schrift vervangt de spraak, de school verdrijft het leven, wanneer

¹⁾ W. Gs. Hellings: *Het hart op de tong*, 1941, bl. 245.

²⁾ W. J. A. Jonckbloet: *Geschiedenis der Ned. letterkunde*³, 1884, I, 284.

³⁾ Paul van Tieghem: *La littérature latine de la Renaissance*, 1944, p. 52.

⁴⁾ Paul Hankamer: *Die Sprache. Ihr Begriff und ihre Deutung im 16. und 17. Jahrhundert*, 1927, S. 3 f., 7ff.

de republiek van de letteren zich hooghartig van het volk afzondert. Het middelnederlands wordt stelselmatig vergeten als de kinderkamer, waar geleerden aan ontgroeien. Een traditie als in Engeland is daarom bij ons ondenkbaar, omdat het elementaire van vroeger eeuwen hier iets lijkt, waarvoor een rijper tijd zich meent te moeten schamen. De humanisten voelen zich geroepen tot het scheppen van de taal; en ze construeren een Nederlands naar Latijns model. Coornhert noemt in de voorrede van de *Twe-spraack van de Nederduitsche letterkunst* het middelnederlands „barbarisch” zonder meer; en zijn geestverwant Spieghel vindt de moedertaal in dat jaar 1584 niet genoeg „met gheleerdheyd verryckt ende verciert”. Hij wil er Aristoteles en Cicero „in brengen”, omdat het Nederlands nog zo „ongheslepen” is, en verwijst als voorbeeld naar de Franssen, die in enkele jaren „hun spraack opghepronckt” hebben ¹⁾. Er leeft eigenlijk een dubbele Spieghel, een dichter met persoonlijke trant, die het toneel volle vrijheid gunt, „op dat de taal het ghewoonlijke spreken best ghelijcke”, en een wetgever met algemene regels. De eerste werkt vruchtbaarder dan de laatste, die onze buigingsvormen kunstmatig wil vermeederen, omdat de rijkdom van een taal daarin heet te bestaan, ofschoon *des* en *der* in het Hollands van de vijftiende eeuw al geen levende taal meer waren. ²⁾ Het zelfbesef van het nieuwe geslacht is overtuigd, met zijn kunst boven de natuur uit te gaan, zodat Vondel triomfeert:

„In oude Hollantsche liederen hoort men noch een natuurlijke vrijpostigheid, vloeientheit en bevallijken zwier; maer het gebrac den eenvoudigen Hollander aen opmercking en oefening, om zijn geestigheid, uit een natuurlijke ader vloeiende, krachtigh op te zetten en te voltoien” ³⁾.

De tijdgenoot voelt zich ver boven zijn voorouders uit: „Geen kintsch geluit, maar keur van stijl en stof” ⁴⁾. Jan Vos zal de humanisten danken voor het „bouwen” van onze taal en weer een eeuw later brengt Huydecooper hulde aan de meesters, „die de taal met eenen prijszwaardigen ijver tot noch hooger luister zochten op te beuren” ⁵⁾.

Het betekent trouwens een Europees geval. De eeuw van renaissance en reformatie heeft voor Frankrijk een crisis in de schrijftaal opgeleverd ⁶⁾. Dichters als Du Bellay, Ronsard en Malherbe houden zich met zuivering van de woordenschat bezig. Bellay's *Défense et illustration de la langue française* (1549) bedoelt met taal zoveel als stijl, omdat de literatuur sinds Erasmus vrijwel de hele cultuur heeft te dekken. Tot inleiding van zijn *Franciade* schrijft Ronsard:

¹⁾ *Twe-spraack*, uitg. K. Kooiman, 1913, bl. II, XVI, LXXV, LXXVII.

²⁾ de Vooy's *Verz. Taalk. Opst.*, I 28, 32; F. A. Stoett: *Middelnederlandsche Spraakkunst. Syntaxis*³, 1923, bl. 55.

³⁾ W. B. V., 485.

⁴⁾ Vollenhove: *Poëzy*, 1686, bl. 471.

⁵⁾ *Medea*, 1665 inleiding; *Proeve van taal- en dichtkunde*², 1782, I, 173.

⁶⁾ Bartina H. Wind: *Gesproken en geschreven Frans in de XVIe eeuw*, 1947, bl. 7, vv.

„Si tu trouves de belles et excellentes paroles, et phrases non vulgaires, qui te contraignent d'enlever ton esprit oultre le parler commun, pense que tels vers sont bons et dignes d'un excellent poète”.

Het criterium voor poëzie wordt blijkbaar anders te schrijven dan er gesproken wordt, want de dichter staat boven de gemeenschap. Ronsard noemt zich dan ook „tout hardy m'opposant à la tourbe ignorante.” Hij gaat zijn verzen zoveel mogelijk „hausser”, hij wil uitgesproken „es-longner nostre langage hors du vulgaire”. De toon van een hoofse kring kan populaire balladen niet ver genoeg achter zich laten, want nobel is het wachtwoord ¹⁾).

Grootdoenerij en pronkzucht gingen, tenminste bij Nederlandse navolgers, iets onechts aan de dichtertaal geven, die zich met geweld wou losmaken van de gewone man. De rederijkers werden berucht om hun vertoon, al gaven ze gelukkig ook wel spreuken en beelden uit de levende taal, wat niet anders kon, omdat ze feitelijk voor het volk schreven. Hun overmatige zorg voor de versvorm en biezonder voor het rijm, dat de bouw van kunstige strofen bepaalde, maakte ze tot woordkunstenaars in de letterlijke zin. Maar de geboren Leuenaar Jacob Duym rekende aan het einde van de zestiende eeuw in Leiden af met een vormelijkheid, die „de eyghen spraeck bederven” moest ²⁾. Er werkte immers een tegenstroming, onweerstaanbaar doorgebroken in het geuzenlied. En waarom had de bijbelvertaling van Luther zo gepakt? Hij openbaarde zelf het geheim, toen zijn *Sendbrief vom Dolmetschen* in 1530 drastisch bekende: „Du sollst dem gemeinen Mann auf das Maul sehen”. De kanselarijtaal, die hij dacht te volgen, was veel te eng om zijn gevoelskracht te voldoen en gunde hem enkel bepaalde regels voor de spraakleer. Zijn eigenlijke taal werd bij het volk gevonden ³⁾. Zo schreef hij een levend Duits tegen alle kanselarijen in en vertaalde ook heel anders dan Erasmus, omdat hij profeten en evangelisten werkelijk hoorde spreken ⁴⁾. De Hervormer maakte van de Bijbel een actueel boek door zijn vrije vertaling, want alleen in volkseigen taal kon het een volksboek worden, zodat hij zich welbewust naar het levend spraakgebruik richtte ⁵⁾. Springlevend werd op zijn beurt de *Byencorff* van Marnix, die —mogelijk om de vorm *tu* uit gebeden van Hugenoten te benaderen — het in dialecten nog gebruikte *du* zocht te handhaven, waardoor de schrijver zich volgens De Hubert „gevogd heeft naar de wijze van spreken, die onder den gemeenen man in swang gaat” ⁶⁾. Zijn werking is buiten dat natuurelement niet te denken. De tegenproof werd door kamergeleerden geleverd met hun papieren taal. Want Coornhert

¹⁾ Vernon Hall: *Renaissance literary criticism*, New York 1945, p. 100, 121 ff., 198.

²⁾ G. A. van Es, *Gesch. letterkunde der Nederlanden*, III, 298.

³⁾ *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte*, hrg. Paul Merker und Wolfgang Stammer, 1925/6, I, 134.

⁴⁾ Hankamer 51f.

⁵⁾ C. C. de Bruin: *De Statenbijbel en zijn voorgangers*, 1937, bl. 120, 261, 300.

⁶⁾ G. G. Kloeke: *Verzamelde Opstellen*, 53, v.

vervulde lang niet altijd zijn program om „'s herten meeninge met eygentlijke woorden te vertolken”, zolang zijn hart onder abstracte regels in verdrukking raakte. En dat de Leuvense godgeleerden moesten verklaren, het hoofdwerk van Spieghel niet te verstaan, was begrijpelijk bij zo'n raadselachtig gewrongen taal, die ons nog dikwijls gekunsteld aandoet.

Een dubbel noodlot heeft het Nederlands in de tijd van nationale wedergeboorte belast: eerst de waanwijs franskiljonse rederijkerij en dan het schijngeleerd klassicistisch humanisme, dat de moedertaal evenveel geweld aandeed. Bij dat streven naar een eenvormige kunsttaal op kosten van het wisselend spraakgebruik bestond geen bemiddeling in hof en toneel, waardoor de volkstaal veredeld of de boekentaal verlevendigd had kunnen worden. De humanisten vielen van het beschrijven in het voorschrijven van de taal, omdat ze beheerst werden door het onzalig denkbeeld, het Nederlands naar het Latijn te moeten fatsoeneren. Zo hebben ze gebroken met de middeleeuwse traditie en een revolutie van bovenaf bewerkt, om kunstmatig te vormen wat in de natuur vanzelf groeit en eigenmachtig te regelen wat het volk alleen kon scheppen. Ze hebben onze taal voor volgende eeuwen met willekeurige schoolmeesterij verengd en hun leer van het leven gescheiden, zoals ze de beschaving losmaakten van de gemeenschap. Hun werk is tenslotte „een echt boekentaaltje, vol pedante participia” ¹⁾. De Haarlemse Ds. Ampzing geloofde, van de papieren taal te moeten uitgaan, want, leerde hij in 1628, „bij de geleerden is het beste en zekerste oordeel”, zodat wij „onze monden en ooren naar regelen behooren te wennen” ²⁾ Dus niet alleen het spreken, maar zelfs het horen moest op voorschrift gebeuren! De Antwerpse uitgever Cnobbaert waarschuwde daarentegen in 1630, „dat het meerder konste is de nature van eenighe saeke natuerlyck te beschrijven als veel verre-gesochte ende ongebruyckte woorden te versieren” ³⁾.

¹⁾ de Vooy: *Middel-nederlandse legenden en exempelen*², 1926, bl. 366.

²⁾ de Vooy: *Verz. Taalk. Opst.*, I, 300.

³⁾ *Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde*, L XX, 196.

II. ZEVENTIENDE EEUW

In het begin van de zeventiende eeuw was de algemeen beschaafde spreektaal nog in wording ¹⁾. Al werd er hoopvol naar den Haag gekeken, waar een Frans sprekend hof moeilijk leiding geven kon, de gisting tussen zoveel kringen en gewesten kwam niet ineens tot klaarheid. Het Nederlands was voor het scheppen van een nieuwe letterkunde nog te weinig gevormd en moest daarom eerst pasklaar gemaakt worden. Als Spieghele met zijn leer iets bereikte, was het feitelijk omdat Amsterdam door de omstandigheden zijn spraak aan het land ging opleggen. Het gebruik bewerkte wat geen theorie gedaan zou krijgen ²⁾. Een naar het Noorden uitgeweken Antwerpse schoolmeester betoogde in 1620, dat, evenals de schilder een rijkdom van kleuren tot zijn beschikking moest hebben, de dichter een ruime woordenschat nodig had ³⁾. Het lexicon diende voor palet van de schrijver, de grammatica voor anatomische les, die de tekening beheerste. In ongeveer dezelfde tijd hield de jurist De Hubert samen met Reael, Hooft en Vondel doorlopende gedachtewisselingen, waarin het taalgebruik stelselmatig werd geregeld. Uit dergelijke besprekingen kwam een vertaling van Seneca's *Troades* in proza voort, die in 1626 in versvorm van Vondel verscheen als *De Amsterdamsche Hecuba* ⁴⁾. Sinds enkele jaren, zou Vondel in het midden van de eeuw verzekeren, is het Nederlands op die manier „gebouwd” ⁵⁾.

Onze dichters voelden zich niet veilig meer zonder taalstudie. Na de vergaderingen begon Hooft zijn eigen „waarnemingen” zwart op wit vast te leggen. Daar hing het opzettelijke en kunstmatige van hun schrijven mee samen. De hand gaf niet ongedwongen weer wat de mond liet horen, want tussen schrift en spraak werd een stel regels geschoven, die de moedertaal in het gareel brachten van het Latijn. Treurspelen klonken tamelijk stroef, omdat de drang van de dichter door duizend lessen heen moest breken. De dichter werd met geleerde ballast beladen en hij diende ook wel als taalkundige op te treden, zolang de geleerden het Nederlands beneden hun aandacht vonden. Van Vossius is bekend, dat hij allerlei talen onderzocht, maar zich met zijn moedertaal nooit bezig hield ⁶⁾. De spanning, waarmee liefhebbers als Jan van den Hout en Petrus Scriverius, Spieghele en Coornhert hadden gestreefd om het Nederlands op te werken

¹⁾ W. Gs Hellinga: *De opbouw van de algemeen beschaafde uitspraak van het Nederlands*, 1938, bl. 355.

²⁾ K. Heeroma, *De Nieuwe Taalgids*, XXXV, 123 v.

³⁾ *N. Tlg.*, XXIX, 84.

⁴⁾ F. L. Zwaan: *Uit de geschiedenis der Nederlandsche spraakkunst*, diss. V.U., 1939 bl. 5, v.

⁵⁾ Vondeluitg. Wereldbibliotheek, V, 484.

⁶⁾ Da. Petrus Leupenius, Vondeluitg. Unger, 1654/5, bl. 273.

tot een taal, die een goed figuur bij het Latijn maakte, werd door Vondel nooit helemaal overwonnen. Hoe verder van de natuur, hoe dichter bij de kunst — dit scheen wel de onderstelling bij alle proeven, die onze schrijvers met de taal genomen hebben en die ze verzekerd tot wetten uitriepen.

Daardoor kreeg de poëzie een doctorsmuts opgezet. De toon van gedichten ging welbewust over het gesprokene heen, nadat Scaliger immers voor verheven onderwerpen een hoogdravende stijl, de „*altiloqua forma dicendi*” had aanbevolen, waarvoor het „*decorum*” van de barok de norm leverde ¹⁾. De dichter heette als zodanig „geleerd”; en geleerd moest hij werkelijk zijn, om de kunsttaal aan te leren, waarin heel de antieke mythologie samen met een antieke retoriek was verwerkt. Vondel vermaande jongeren:

„Een leergierige lette wel op de lessen en regels der kunste, gevonden uit het voorbeeld der treflijkste Dichteren. Hij bevljigte zich om dagelijx toe te nemen in kennisse van verscheide wetenschappen, om zijn werck naar den eisch uit te voeren” ²⁾.

Toonaangevende dichters als Hooft en Huygens waren academisch gevormde geesten, die zich gewillig bogen onder het juk van de Latijnse grammatica, waardoor hun zinnen wel eens, zoals Vondel durft opmerken, als geharnaste soldaten „stijfstaan”. Wat de Franskiljons in Vlaanderen zouden worden, dat zijn de Latinisten in Holland geweest, waar de kinderen volgens Cats geen woord met hun gouverneur mochten spreken dan Latijn. „Zoo zal de Roomsche spraak haar eerste tale zijn”, want voor de landstaal was het immers „tijds genoeg” ³⁾.

Wat moest een rechtsgeleerde, om indruk op de gewone man te maken, beginnen zonder „bijaldien” en „dienaangaande”? Zulke vormen waren zoveel als de plooiën van zijn toga, die zich met allerlei omhaal aanpasten bij de statigheid van de barok, door Manzoni juist in de figuur van een zeventiende eeuwse jurist zo raak getroffen.

Het kunstmatige van onze dichtertaal wordt begrijpelijker, wanneer we bedenken, hoeveel verzet er nodig was tegenover de van slordigheden en gallicismen overlopende stadhuistaal, waar het publiek te gauw van onder de indruk kwam. Het purisme van Spieghele tot en met Hooft en Vondel was vaderlands zelfbehoud, al leidde het door abstracte constructies meermalen van de werkelijkheid af en sloeg dan in experimenten over, die de levende taal niet verder konden helpen. Dat onze schrijvers in een tijd, toen de vrijheidsoorlog het nationaal gevoel prikkelde, liever vertalingen van woorden gebruikten dan regelrechte ontleningen, vormde een teken van groei, maar doelmatig bleek het minder, wanneer juist zulke gewilde vormingen onze afhankelijkheid van het buitenland bevestigden ⁴⁾. Het bonte spraakgebruik van de dichters viel niet toevallig samen met

¹⁾ Vernon Hall, 57 f.

²⁾ *W. B.*, V, 487.

³⁾ Jonckbloet³, III, 12 vv.

⁴⁾ N. van Wijk, *N. Tlg.* XXIII, 297.

de opeenhoping van zeldzame schatten uit vreemde gewesten, waarmee de Amsterdamse koopman zijn pasgebouwd huis overvloedig versierde. Van al de vernuftige termen, die Hooft en Vondel in splinternieuw Hollands bedachten, zijn verreweg de meeste wel nooit in de volkstaal ingelijfd. Ze bleven louter krachtproeven evenals zoveel gewrongen atelierhoudingen bij schilders uit de overgangperiode.

De afstand tussen keukentaal en stadhuistaal werd hopeloos vergroot, toen leidende geesten binnenskamers hun dialect spraken, terwijl ze in het openbaar bij voorkeur Latijn gebruikten. Zulke wanverhoudingen bleven lang bekend in Vlaanderen; en in Maastricht heeft het wel tot onze eeuw geduurd, dat de dames Limburgs spraken en Franse brieven schreven, zonder ooit goed Nederlands te leren. Vondel geloofde, dat het heil van een aankomend dichter in antieke modellen lag. „Het waer raetzaem Salomons wijze spreucken, Cicero, Seneka en Plutarchus en diergelijke schriften te lezen en te herlezen. Wie in den vloet dezer pennen zwemt, zal overvloeien van zinrijcke gedachten en vaste stellingen”¹⁾. Dit humanisme vormde het rijk van de fraze, zoals de barok het rijk was van de krullen. De klank van woorden en weer woorden was het, waarmee de eerste schrijvers in ontelbare woordspelingen goochelden. Wat bij Shakespeare een bijkomstigheid betekende, dreigde bij onze dichters een hoofdzaak te worden, waarin ze bleven steken. Door zo'n gezwollen vorm op kunstige wendingen aangelegd, ging dat pralend geslacht allerlei uitdrukkingen bedenken, die voor ornament konden dienen.

Alberdingk Thijm heeft wel aanleiding gehad om te onderscheiden, hoe het verschil tussen natuurlijke taal en kunstmatige taal met de dag sterker moest worden, omdat een officiële „bon goût” de levende volkspraak en de aard van de moedertaal miskende²⁾. Wat Thijm intuïtief voelde, kwam een filoloog als uitkomst van gezet onderzoek vaststellen: „De letterkundigen der 17e en 18e eeuw dragen voor een groot deel de schuld der verwijdering tusschen spreektaal en schrijftaal”³⁾. Dat onze literatuur daardoor „een ontzaglijk verlies aan natuurlijkheid” te betreuren gaf, wordt nog door een dichter erkend⁴⁾. Westerbaen waardeerde in 1658 het proza van Jeremias de Decker boven de stijl van anderen, die „niet een brief, niet een versken schrijven of het moet al hoogh uytter aerde draven en vol roock en wind voor den dagh komen”⁵⁾. Dit brengt tenslotte de vraag mee, of de kunsttaal van het humanisme niet verantwoordelijk was voor het feit, dat de dichters van onze Gouden Eeuw nauwelijks tot Europa doordrongen zoals *Reinaert* en *Beatrijs*, Ruusbroec en *Elckerlijc* het gedaan hadden.

¹⁾ W. B., V. 487.

²⁾ J. A. Alberdingk Thijm: *De la littérature neerlandaise à ses différentes époques* 1854, p. 175.

³⁾ J. W. Muller, *Taal en Letteren*, I, 227.

⁴⁾ Anthonie Donker: *Karaktertrekken der vaderlandsche letterkunde*, 1945, bl. 149.

⁵⁾ J. Karsemeyer: *De dichter Jeremias de Decker*, diss. V.U., 1934, bl. 57.

III. STATENBIJBEL

De vertalers van de Statenbijbel hebben zich met elkaar verstaan over hun spraakgebruik. Een derde deel kwam er uit Vlaanderen en, nadat Bredero een loopje had genomen met het Brabants, deden zij een stap in zuidelijke richting terug ¹⁾. Naar strikte opvatting volledig geïnspireerd, werd hun werk in de ogen van veel geloofsgenoten vereenzelvigd met de Openbaring en was het dus oneindig meer dan taal, meer dan kunst, meer dan wetenschap. De eerbied voor deze gewijde teksten naderde een erediensdienst. De massa, verklaart een ingewijde, moet „als bij ingeving” de Statenbijbel als een „geloofswerk” aanvaard hebben ²⁾. De Engelsen bewonderden hun *Authorized Version*, die 26 jaar eerder was voltooid, even absoluut, zodat hij bij een literatuurkenner nog een mirakel heet ³⁾. Een wonder was er ook bij de oorsprong van de Septuagint aangenomen en de Hervorming dacht in verschillende landen zo'n wonder te beleven. Wat het genie van Luther schiep, diende in Engeland en Nederland commissoriaal gebeurd te zijn: een onvergelijkelijk, een bovenmenselijk meesterwerk. Nicolaas Beets verzekert, dat de Statenbijbel een nieuwe periode in ons proza geopend heeft en dat het Nederlands Woordenboek daarom zijn uitgangspunt in het jaar 1637 zou moeten nemen ⁴⁾. Gijsbert Karel van Hogendorp was niet de enige landgenoot om te beweren, dat de moedertaal erdoor gevestigd werd, zoals een taalkundige nog met nadruk herhaalde ⁵⁾. Een gelijke legende schreef de geboorte van het Duits aan de Lutherbijbel toe. Potgieter beleed hetzelfde geloof, toen hij van de Statenbijbel schreef: „eene vertaling, waardoor de Hollander zijne taal schiep” ⁶⁾. Deze voorstelling is enkel vol te houden, als we onze literatuur van de dertiende tot de zeventiende eeuw wegdenken, en werd dan ook tenslotte door kenners tegengesproken ⁷⁾. Eerder kan Potgieter gelijk krijgen, waar hij de Statenbijbel „het mannelijkste Hollandsch” noemt, „dat ooit geschreven werd” ⁸⁾. Er klinkt immers een geweldig zware toon in, die alleen beter voor het Oude Testament lijkt te voldoen dan voor het Evangelie. En nu er drie eeuwen over de Statenbijbel zijn heengegaan, komen Profeten uit de verre voortijd er tot hun recht boven Apostelen, die het levenswoord

¹⁾ J. Heinsius: *Klank- en buigingsleer van de taal des Statenbijbels*, 1897, bl. 5, v, 165; vgl. J. Verdam: *Uit de geschiedenis der Ned. taal*⁴, 230.

²⁾ C. C. de Bruin: *De Statenbijbel en zijn voorgangers*, 1937, bl. 310.

³⁾ Arthur Quiller-Couch: *On the art of writing*, Cambridge 1916, p. 122 ff.

⁴⁾ *Verscheidenheden*, I, 19.

⁵⁾ A. de Jager: *Taalkundige handleiding tot de Staten-overzetting des Bijbels*, 1837, bl. V.

⁶⁾ *Werken*, I, 11.

⁷⁾ F. Buitenrust Hetteema: *Taal- en dichterstudies*, 1908, bl. 29.

⁸⁾ *Werken*, XIII, 310.

van de Blijde Boodschap voor alle tijden brengen. De tekst is zo eigenaardig uitgevallen door een al te letterlijke vertaling, die een heel andere Schriftbeschouwing onderstelde dan die van Luther.

Marnix kreeg indertijd van Antonis de Hubert te horen, dat zijn Psalmberijming zich te dicht bij de volkstaal aansloot, in plaats van de verhevenheid van Gods Woord hoog te houden: „ende dat deze wijze van spreken in grootachtinge opgenomen is bij alle degene, die sich in't lesen der Heylige Schrift dagelicks oefenen" ¹⁾. Maar Johan de Brune vond de Psalmen in de Statenbijbel zó stroef, dat „de zoet-vloeijentheyt van de Nederlandsche tale wert ghesteuyt", terwijl de dichter Westerbaen het „Hebreeuwisch-duytsch" noemde ²⁾. Al die hebraïsmen konden de primitieve toon niet zuiver houden, zodat Busken Huet, als Waals predikant vrijer tegenover de Nederlandse tekst, zou verklaren:

„Al het naieve is er uit; en daarvoor is in de plaats gekomen eene deftigheid, eene achtbaarheid, eene ongenaakbaarheid als der patronen weleer van onzen teregt beroemden vaderlandschen volksbijbel, Hunne Hoog Mogenden. Al die gewijde deklamatiën zijn door en door onhebreeuwisch. . . " ³⁾.

En zijn ambtgenoot Allard Pierson getuigde niet anders:

„Er is in den Bijbel, in de oorspronkelijke talen gelezen, veelal iets naifs, iets onbeholpens, iets kinderlijk gebrekkigs en daardoor juist kinderlijk betooverends, dat in de nieuwere, bepaaldelijk in onze overzetting, zeer dikwijls teloor is gegaan" ⁴⁾.

Een Leids taalkundige drukte zich nog sterker uit:

„Het Hollands der Staten-vertaling is een retorische taal, vol woorden en eigenaardigheden die in Noord-Nederland niet in gebruik waren, een schrijftaal waarin vele vormen bij onderling overleg waren vastgesteld, niet ontleend aan hetgeen men hoorde. Boekenwoorden werden eer gezocht dan vermeden" ⁵⁾.

En een gereformeerd theoloog ging zover om het ronduit als een zonde te brandmerken, dat de Statenbijbel geen rekening had gehouden met het volk, waarvoor de vertaling toch bestemd was ⁶⁾. Hoe we er ook over mogen denken, het is en blijft een monumentaal werk in onze letterkunde. De geloofsverkondiging werd daar op zo'n machtige orgeltoon ingezet, omdat Kalvinisten geen eredienst kenden buiten de dienst van het Woord. Dus moest de bijbeltaal een rituele plechtigheid omdragen, waarmee de spreekwoordelijke domineestoon, een galmende voordracht als een soort recitatief met vaste intervallen samenhang. En steeg deze ongenaakbaarheid van de Schrift in verloop van jaren soms tot een zekere onverstaaenbaarheid, die hoe langer hoe eerbiedwaardiger indruk maakte, dan hield het

1) *Ts.*, XLIV, 233 v.

2) de Bruin 319, v.

3) *Litt. Fant.*, I, 173.

4) Inleiding *Historische en letterkundige schetsen door Macaulay*, 1865, II, 17.

5) D. C. Hesseling, *N. Tlg.*, 1915, IX, 23.

6) K. Schilder: *Kerктаal en leven*, 1923, bl. 163.

weer verband met de aard van het Protestantisme, waarin het goddelijk mysterie alleen binnen de omvang van de spraak een plaats mocht vinden. Terwijl aan Rome een grief werd gemaakt van het voor de massa onbegrijpelijk Latijn, hield Dordrecht er langzamerhand een in archaïsmen en hebraïsmen geïsoleerde taal op na. Een halve eeuw na het ontstaan van de Statenbijbel klaagde Ds. Vollenhove al:

„De preekstoel, dien 't welspreken past voortaan,
Spreekt Fransch, Latijn, Hebreeuwsch met Duitse woorden.
Spreekwijzen, die uitheemschen toebehoorden,
Gaan voor, al zou de kerk, gepropt met volk,
Des leraers zin niet vatten zonder tolk" ¹⁾.

Zo hoog als de preekstoel met klankbord boven de grond uitstak, zo verheven diende ook de tale Kanaäns als een gewijde overlevering, een onschendbare openbaring te klinken. Hugenoten bleven door de bijbelvertaling van Olivétan even ouderwets van taal ²⁾. In Nederland waren de eerste en de meeste gedichten, die Calvinisten leerden kennen, psalmen van Datheen, terwijl het proza, waarvan de stijl onvermijdelijk als voorbeeld werkte, de Statenbijbel was. In 1708 verklaarde een taalkundige, dat de overheid in het Boek der boeken een „geautorizeerde tale" had voorgeschreven, die voor de letterkunde een even vaste regel vormde als de Openbaring voor het geloofsleven. Zo werden het levend Woord Gods en de levende volkstaal feitelijk gescheiden, al konden er verschillende aan de Schrift ontleende spreekwoorden tussen beiden bemiddelen. Waar de twee elkaar raakten, gaf de schrijftaal, die zich op de Heilige Schrift inspireerde, aan onze letterkunde een overgrote gewichtigheid mee. En naargelang het Hollands het sterker van het Vlaams-Brabants ging winnen, begon de Statenbijbel meer en meer te verouderen. Een kenner besluit, dat de taal niet alleen archaïstisch aandoet, maar bedenkelijk veel heeft van geleerden-Nederlands ³⁾.

¹⁾ *Poëzy*, 1686 bl. 577.

²⁾ L. Cl. Delfour: *La Bible dans Racine*, thèse Paris 1891, p. XI.

³⁾ de Bruin 304, 309, 328.

IV. CATS EN BREDERO

De Zeeuwse dichter vertelt dat hij heeft „gepooght te gebruycken een effenbare, eenvoudige, ronde en gansch gemeene (gewone) maniere van seggen, de selve meest overal gelijk makende met onse dageliksche maniere van spreken”¹⁾. Inhoever hij daarin is geslaagd, mogen taalkundigen uitmaken. Hier en daar durft iemand twifelen, wanneer bijvoorbeeld in zijn fabel *Van het riet en eycken-boom* deze twee elkaar met *gij* en *u* aanspreken, waarbij als contrast nog „een schamper jou” moet dienen²⁾. Een deftig man liet zich immers niet „uitjouwen”. Maar in ieder geval komt Cats van al onze dichters het verst in het benaderen van de spreektaal. Hij dankt aan wat Huet verachtelijk „dienstboden-idioom” zal noemen³⁾, de meest gelezen schrijver tot in Vlaanderen geworden te zijn. Cats dringt overal door, waar het klassiek drama of epos gesloten boeken blijven. Een negentiende eeuw, die persoonlijk op afstand van het volk leeft, Baron J. A. F. L. van Heeckeren kan met recht besluiten: „Ware Cats meer gevolgd in de 17e eeuw, de groote klove tusschen volkstaal en boekentaal zoude zijn gedempt; en het is juist deze klove, die als een bloedende wonde in het lichaam onzer letterkunde eeuwenlang heeft ge-gaapt”⁴⁾. Jammer alleen, dat Jacob Cats voor de volkskunde heel wat belangrijker was dan voor de dichtkunst.

Jan de Brune, weer een Zeeuw, spotte met dichters, die altijd hoog te paard moesten zitten om het woord te voeren. „Slechte (eenvoudige) en volckerige woorden uyt rijke gedachten voortkomende houden ons veel meer in aessem als die doornige en gebroken stocken van een gezochte tale”⁵⁾. Gelukkig bewaarde het lied van Camphuysen en Stalpaert een ondergrond van levende poëzie. Er werden ook nog andere brieven geschreven dan de gekunstelde uit de Muiderkring; en een vitale vrouw als Maria van Reigersbergh schreef ruim zo menselijk als Maria Tesselscha. De zusters van Constantijn Huygens penden er vlot op los; en hier uit de grond van het hart, de bron van de moedertaal, stroomde het leven voor de toekomst.

Tegen het jaar 1610 was de volkstaal van het Noorden onweerstaanbaar komen binnendringen in de zuidelijk gekleurde schrijftaal. Voor de spontane Bredero was de levende taal de echte taal, het omgekeerde van wat zijn

1) Voor-reden *Houwelyck*, III.

2) *Mengelingen in Wercken*, 1712, II, 376.

3) *Litt. Fant.*, I, 40.

4) *Taal en Letteren*, V, 106.

5) *Bankket-Werk van goede gedachten*, 1660, I, 229.

stadgenoot Spieghele leerde.¹⁾ Hij wou zich niet binden aan eigenwijze schrijvers, die liever vreemde boeken volgden dan het spreken van hun landgenoten; en hij ging er groot op, „geen Boeck als het Boeck des gebruyx” geleerd te hebben. Het was hem „alleens”, of hij zijn moedertaal opving bij koning of bedelaar. Daarom had hij „een Boer boerachtigh doen spreken en meer de ghewoonte dan de kunst ghevolght”²⁾.

Zijn *Klucht van de Koe* noemde een koe geregeld *hem*, zoals Hollanders het doen. „Het schoone van natuur passeert doch alle const”, begreep de dichter, die de gave had om het volk raak te treffen, al klonk de taal van voorname personen bij hem minder natuurlijk³⁾. Het realisme te verruimen en te veredelen tot een algemeen beschaafd Nederlands was hem alleen niet gegund. De klucht werd helemaal aan zich zelf overgelaten, zodat het genre verwilderde en hoe langer hoe lager afdaalde. Een beschaafd blijspel met vlotte omgangstaal kon bij zulke verhoudingen niet opkomen. De hofdichter Molière las zijn stukken aan zijn dienstbode voor, om zeker te zijn dat hij woord voor woord begrepen werd. Daaraan dankte hij 't, de meest Franse van alle Franse schrijvers te worden, klaar en klassiek meteen. Deze harmonie ontging ons land, waar ingebeelde regenten zich liever bij stokstijve treurspelen verveelden dan hun plezier bij een komedie te laten merken. Er bestaat dan ook grond voor de stelling, dat klucht en leerdicht, de uitersten van het dolle en van het schoolse, de enige kunstsoorten waren, waarin ons volk vanouds zich zelf is geweest⁴⁾. Bij gebrek aan begaanbare wegen kwam een klucht gauw in de modder terecht, zodat er een steile tegenstelling bestond tussen Bredero en Vondel, die het toneel stelselmatig van „bordeelspreucken en boevejaght” moest zuiveren⁵⁾.

Met zijn genres veranderde Bredero van wezen. De Bredero van lied en klucht was een ander dan die van sonnet en tragedie. Zo loopt de tragische scheur, die onze letterkunde splijt, door één en dezelfde dichter heen. Zijn aan dames gerichte liefdeslyriek is opzettelijk hoofs gestemd als de gewild voorname gezelschappen, die David Vinckbooms in die tijd schildert. Maar zijn vrije daad is het, de zuidelijke leiding in 1618 met zijn *Spaanschen Brabander* te verbreken, tot de Antwerpenaar Vondel in persoon de wending bekrachtigt met het verhollandsen van zijn taal. De overgang wordt gekenmerkt door het vermengen van *je* met *du* en *gij* en *u*:

„Ick sieje wel, al gaeje snel
U in dat bosch vertrecken,
O Maachdekijn! u klaar aenschijn
En kundy niet bedecken . . .

¹⁾ A. A. Verdenius: *Studies over zeventiende eeuw*, 1946, bl. 14, v., 18.

²⁾ *Werken* uitg. Knuttel 1929 I 101, III 440

³⁾ de Vooys: *N. Tlg.* XLIII, 132.

⁴⁾ Busken Huet, VII, 163.

⁵⁾ *W. B.*, V, 490.

... Wat moochdy in u selven dencken,
Wanneer als ghy eens over siet. . .
Wat Eden hebje myn ghebroken?
't Is wonder datje niet en vreest,
Dat ick u eens. . .

... 't Is ydelheyd (o schepsel blind!),
Dat ghy dyn selven soo vast bind' . . ." ¹⁾.

Dit verschijnsel kwam ook in vertrouwelijke brieven van die tijd voor ²⁾.

¹⁾ *Liederen*, uitg. Knuttel, 1929, bl. 76, 264, 289.

²⁾ *N. Tij.*, XX, 121 v.

V. HUYGENS EN HOOFT

De levendige *Scheepspraat* gaf Huygens een plaats naast Marnix als dichter van het *Wilhelmus*, zegt Potgieter, want beiden waren „zeldzame hovelingen, welke den volkston wisten te treffen” ¹⁾. Huygens eiste „keur van woorden, pitt van sinn” met „spraeck van huyden, toon van straet”, dus zoveel als schoonheid van de kunst bij waarheid van de taal. Dit evenwicht werd niet bereikt, wanneer hij in *Voorhout* gestileerde en triviale wendingen dooreen liet spelen ²⁾. Zijn woordenschat was zo ruim, dat *kwijlen* en *kwelen* in één adem samen klonken ³⁾.

In de praktijk liet Huygens zich dikwijls door een precieuze mode betoveren. Het moest en zou biezonder zijn wat hij schreef, want hetzelfde gedicht, waarin de taal van zijn tijd en van zijn volk werd aangeprezen, verzette zich met een nadruk, die misschien Cats bedoelde, „tegen 't lamme laffe lijn van den dagelijkschen Rijm” en „het flauw en lauw geluid van een al te gladdes fluit”. Dit streven naar distinctie dreef hem naar het bizarre. Zijn werk raakte vol van „'t weeldrig woord, waarvan ik schrikkende het galmen heb gehoord” ⁴⁾. Het geeft vooral verstandelijke voldoening, omdat het meer bedacht is dan gevoeld en lang niet zoveel bloed heeft als geest, zo dikwijls de schrijver zich met doorlopende woordspelingen geweld aandoet. Zijn spitse raadsels vervallen herhaaldelijk in wat hij zelf veroordeelt als verzen in cijferschrift ⁵⁾. Op Huygens schijnt Vondel te doelen met deze uitspraak: „Eenigen schrijven al willens duister en willen zich zelfs niet verstaan, op dat men zich hier over verwondere en hun dit tot wijsheit toeschrijve” ⁶⁾. De „taelgeleerde Haegenaer” had met de „duistre zon” van zijn vertalingen al eerder Vondels kritiek uitgelokt:

„Maer dit is ongemeene kost,
't Is een banketje voor den Drost
En voor ons kameraetje,
Het zoete Tesselschaedtje.
O lieve Nymfje Tesselschae,
Verstaetje 't niet, zoo slaet 'er nae. . .” ⁷⁾

Maar niet minder oprecht dan deze lichte spot was de karakteristiek, die Vondel na Huygens' dood zou leveren:

¹⁾ *Werken*, XIV, 25.

²⁾ van Es, IV, 109, 126.

³⁾ *Gedichten*, uitg. Worp, III, 60.

⁴⁾ *Zeestraet*, 433, v.

⁵⁾ *Gedichten*, III, 87.

⁶⁾ *W. B.*, V, 48.

⁷⁾ *W. B.*, III, 415.

„ . . . gulde spreucken,
Aertige spitsvondigheên,
Lessen, van goene eeuw te kreucken,
Zedevormers van 't gemeen,
Gestoffeerde gaeleryen,
Vol van kunst en weetenschap . . .”¹⁾

Huygens was thuis in elke sport, alleen zwemmen kon hij midden in zijn waterland niet leren; en zo schreef hij alle mogelijke talen behalve de taal van het hart. Als Russisch hout is zijn kunst langzaam tot harde kracht uitgegroeid met wat hij dege degelijkheid noemde, waarbij zijn bedoeling scheen eerder half dan heel verstaan te worden of liever uitsluitend verstaan te worden door enkelen. We krijgen daarbij soms de indruk, dat de diplomaat zich in de dichter verried door zich achter woorden te verbergen. Cats mogen we vergelijken met Huygens, als Vondel in 1650 onderscheidt: „Heeft het vaers geene zenuwen, zoo hangt het slap en vadzigh: is het te gedrongen, zoo staat het stijf, gelijk een lantsknecht in zijn harnas”²⁾. Maar als Huygens door onze tijdgenoten wel eens moderner wordt gevonden dan Vondel, ligt het aan zijn zakelijk spraakgebruik.

Hooft en Huygens kwamen elkaar in 't gevlij, zodat de *Nederlandsche Historien* terloops een geïdealiseerd portret van de Hagenaar gaven: „inborst, gezooght met den room van de zinlijkste zeeden; vernuft doorzult in 't mergh der heusche konsten en achtbaarste weetenschappen; kerne der aardigheid en ooghelyn van dat hof”. Beiden wisten vlot dialect te schrijven in een blijspelletje, dat ze eventjes in elkaar zetten en dat wij achteraf niet het minste van hun werk genieten, maar vloeiende taal in een ernstig stuk hebben ze nooit geleverd. Het uiteenlopen van *Warenar* en *Baeto*, die toch even oud waren, bevestigt weer het uiteenlopen van spreken en schrijven, want de komedie klonk eerlijk Amsterdams, de tragedie probeerde het oude Rome na te galmen. De polen mochten elkaar niet in evenwicht houden, omdat er geen gelijk gewicht aan alle twee gehecht werd. Richtte *Warenar* zich uitdrukkelijk tot het hele volk als „sprae makende gemeent”, *Baeto* was blijkbaar bestemd voor geleerden. Het blijspel gaf de eerste aanloop naar een beschaafde omgangstaal, die pas tegen het einde van de zeventiende eeuw kon doordringen³⁾. Maar Hooft verbeeldde zich, zijn Nederlands boven het spraakgebruik te moeten uittrekken, toen hij Floris V liet uitroepen: „Wat is de mijne een val!”⁴⁾. Dit voorbeeld illustreert afdoende, hoe onze stijl geen traditie had als de Engelse, waarin Shakespeare een lijkredenaar op het hoogtepunt van het drama eenvoudig in de mond legde: „O, what a fall was there!”⁵⁾.

Hooft nam weinig mee van zijn vereerde Montaigne, die op elke bladzij

¹⁾ *W. B.*, VIII, 605.

²⁾ *W. B.*, V, 486.

³⁾ de Vooys, *N. Tlg.*, XLIII, 133, 137.

⁴⁾ *Geeraerd van Velsen*, v, 1143.

⁵⁾ *Julius Caesar*, III, 2.

zo'n gemak van schrijven toonde, omdat hij wou zijn „tel sur le papier qu'à la bouche". Door vreemden na te schrijven, kwam de Drost evenmin aan natuurlijkheid toe als aan oorspronkelijkheid. Hij had het idioom niet voor het grijpen, zolang hij zich aan de volkstaal ontgroeid voelde en zijn kunsttaal nog vormen moest. Zo kon het moeilijk anders, of zijn zinnen vielen dikwijls gewrongen uit. Goed en wel aan zijn *Historien* bezig, was hij over zijn streng purisme met die „hardigheid der puirduitsche woorden" niet helemaal tevreden, want hij twijfelde soms, of hij niet beter zou doen, vrijmoedig het Nederlands vol gallicismen te gebruiken zoals het in hofkringen gesproken werd, ofwel klassiek Latijn te schrijven ¹⁾. En waar die beide mogelijkheden open lagen, zal ieder landgenoot hem dankbaar zijn voor zo'n karaktervaste „hardigheid". Zijn doel was de moedertaal tegenover de vloed van vreemde woorden, waardoor het land overstromd werd, hoog te houden ²⁾. Een jonger tijdgenoot herdacht het dankbaar:

„ . . . Hij wischt met Duitschen stijl
Die inktvlak uit ons boeken, valt aan 't ziften,
Aan t' zuiveren, aan 't effnen met zijn vijl,
En regelen van Hollants sprake en schriften.
Hij zamelt ons een' woordenschat bij een . . .

d' Onduitscheit en de taalsmet van het lant
Week enigsins voor 't licht van uw verstant,
O Spiegels, ô Stevynen, ô de Groten.
Maar 't loflijk wit is strax niet heel beschoten.
Hoofschrijver van den Staat, gelauwert Hooft,
Gij helpt ons meest. Uw eer blink', nooit verdooft".

En de navolger Gerard Brandt zou op zijn beurt gevierd worden als „Aristarch, die Néerlants taal help bouwen" ³⁾. Dat verweer tegen vreemde woorden maakte Hooft onwrikbaar, al liep zijn stileren, ondanks het beroep op onze eigen volksaard, fataal op starre constructies uit, die ver van het levend Nederlands kwamen te liggen. Veel gekunstelde vormen in zijn poëzie werden van het buitenland afgezien als complimenten voor Suzanna van Baerle, Leonora Hellemans en, niet te vergeten, Maria Tesselschade, die van zulke verfijnde wendingen gediend waren ⁴⁾. Tessel heet wel eens een cerebraal type ⁵⁾, maar zou precieus geen juister naam voor de mode van die jaren zijn? Brieven van de Muider kring maakten doorlopend jacht op een geestigheid, die meer aangeleerd was dan ingegeven. Wat Hooft een prinses aan de buitenman liet zeggen, zou de leus van al die dames en heren kunnen zijn: „Ghij vollicht de natuur, wij sien haer over 't hooft" ⁶⁾.

Voor Hooft geldt meermalen wat van de Franse renaissance is opge-

¹⁾ *Brieven*, uitg. van Vloten, II, 390.

²⁾ M. W. van Tricht: *P. C. Hooft*, 1951, bl. 77 vv.

³⁾ Vollenhove: *Poëzy*, 1886, bl. 469, 576, 785.

⁴⁾ G. Kazemier: *Het vers van Hooft*, diss. Groningen 1932, bl. 187, vv.

⁵⁾ J. Brouwer, *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*, IV, 271.

⁶⁾ *Granida*, v. 308.

merkt: de eenvoud aan de rijkdom, de helderheid aan de schittering op te offeren ¹⁾). Mogelijk hangt het gedrongene van zijn proza samen met de stugge aard van de Hollander, bijna zo zuinig met woorden als met gebaren, maar in ieder geval speelt de Europese mode van een gewilde puntigheid een rol. Verwijt hij zijn tijdgenoten „de duisterheid boven de Duitschheid der taal te verkiezen, om te beter geesten te schijnen”, zijn eigen brieven lopen van vernuft over. Van Bossuet is gezegd, dat hij de kunst verstond „de produire de grands effets avec des mots familiers”, bij Hooft mogen we integendeel vaststellen, dat hij weinig werking had met ongewone taal. Toch bedoelde hij van tijd tot tijd te verrassen met een huiselijk woord, want hij schreef een keer aan Huygens: „Verworpingen van woorden van straet op te rapen ende doen dienen daer ze deugen, al was 't onder de edelen, daar kan men eer af hebben” ²⁾). Daarom greep hij zijn beelden meermalen uit het bedrijfsleven en vooral uit de scheepvaart, zoals Vondel het op zijn voorbeeld nog bij het beschrijven van de hemel zou doen. Maar in de regel zorgde Hooft streng voor zijn waardigheid als geschiedschrijver. Hij leverde geen proza, dat recht op de man afgaat. En ook wanneer we in rekening brengen, dat het proza zich bij zijn rijmend geslacht minder ontwikkelde, mogen we afgaan op de indruk van een Oudaen, die Hooft „stijf en zwaar” noemde ³⁾). Potgieter zou later bekennen, dat zijn vereerde gouden eeuw „hield van eene waardigheid, die de grenzen van het stijve naderde” ⁴⁾).

Wat we in de *Historien* ook bewonderen, vaart of zwier is de kracht van de schrijver niet. Elke zin kost hem teveel zweet. Uitsluitend door een geregeld latinizeren dacht hij de moedertaal, die de geleerden meestal ophielden te schrijven, nog voor onze beschaving te kunnen redden; en met zoveel mogelijk latijnse wendingen deed hij zijn best het Nederlands op klassiek peil te brengen. Wat wij minder waarden, werd toen het meest genoten. „Dit's Tacitus in Hollant. Hij schenkt ons 't puik van Latium in zuiver Duitsch”, riep een dichter dankbaar ⁵⁾). Achteraf mogen we betreuren, dat Hooft bij deze onmogelijke wedijver met de Oudheid teveel aan de andere partij toegaf, maar hij stond voor de taak om zijn stijl tussen volk en school door te sturen. Naargelang het verschil met het Latijn nu groter was, moest hij, na 't zich eenmaal zo lastig gemaakt te hebben, onze taal meer geweld aandoen. Hij wou volstrekt niet in het dialect terugvallen en ging daarom zijn toon verhogen. Bij het verzen schrijven was het de muziek, ja letterlijk de bestaande melodie, waardoor hij gedragen werd; bij het proza zocht hij vastheid in de latijnse grammatica, zoals een zwak kind in beugels gaat om recht te leren lopen. Allerlei

¹⁾ Daniel Mornet: *Histoire de la clarté française*, 1929, p. 271.

²⁾ *Brieven*, II, 1.

³⁾ *Poëzy*, 1712, III, 517.

⁴⁾ *Werken*, II, 308.

⁵⁾ Vollenhove, 469.

zinnen kwamen dus op vertalingen uit het Latijn neer. Vormen als *eene* en *mijnen* leefden niet in het Nederlands, zoals brieven van Maria van Reigersbergh en ook prozastukken van Vondel bewijzen, maar werden door Hooft om het ritme en vooral om de antieke verbuiging gehanteerd ¹⁾. Ofschoon bewegelijker en leniger van geest, zocht hij de elliptische bondigheid van Tacitus na te volgen met absolute naamvallen, met zeugma, met praedicaat zonder hulpwerkwoord, met infinitivus historicus. En zulke latinismen moesten dan vergoed worden met een niet minder dogmatisch purisme, dat consuls en tribunen als „burgemeesteren” en „gildemeesters” weergaf ²⁾.

Zo is het proza van de *Historien* al te knap uitgevallen, toen een vlotte stijl nog eerst door een algemeen beschaafde spreektaal voorbereid moest worden. Volgende geslachten hadden het lichter, wanneer ze met minder kunst een vrijer trant mochten vormen. Het blijft de onvolprezen verdienste van Hooft, door zijn uitersten, die het pleidooi voor taalveredeling en taalzuivering kracht wilden bijzetten, de mogelijkheid van een monumentaal geschiedwerk niet alleen, maar tenslotte vooral van een volledige letterkunde in de moedertaal bewezen te hebben aan een Frans sprekend hof evenals aan een Latijn schrijvende academie. Om de schrijvers manieren te leren, kon hij voorlopig niet anders dan gemanieerd schrijven. Opgetogen prees Vondel het meesterwerk als „een queekhof van *verheven* Duitsch”, waaruit jonge dichters alle eigenaardige wendingen moesten verzamelen, om een edele stijl te ontwikkelen ³⁾. Zo werd de meest persoonlijke trant een standaard voor ons proza, dat zich meer op Hooft modeleerde dan voor een natuurlijke groei gunstig zou blijken. Want er was geen onvaderlandse geest nodig om de *Historien* hard te vinden ⁴⁾.

In de eerste jaargang van *De Gids* ging Bakhuizen, een overtuigd vereerder van de gouden eeuw, openhartig verklaren, dat Hooft een tirannieke hand op onze taal had gelegd. Niemand, schreef een ander in hetzelfde orgaan, sprak ooit zo'n „stijf, gemaakt en vreemdsoortig Hollandsch” als Hooft schreef ⁵⁾. En Alberdingk Thijm waagde een stelling, die misschien ergernis op de studeerkamer, maar zeker opluchting op het forum van ons volk gaf, namelijk dat Hooft eigenlijk geen Nederlands schreef en zelfs in vertrouwelijke brieven dikwijls geen Nederlands leverde dan de woorden op zich zelf. ⁶⁾ Proza van Hooft en poëzie van Huygens zijn nog altijd pijnlijk materiaal voor examens. Hebben Verwey en Nijhoff de *Historien* niet minder verheerlijkt dan Potgieter en Huet het deden, er blijft daarom het nodig voorbehoud over. Jonckbloet verzekerde vrijmoedig:

1) Taco Roorda, *Versl. en Meded. Kon. Acad.*, 1855, I, 105 vv.

2) J. D. Meerwaldt, *Kroniek van Kultuur en Kunst*, VIII, 145 v.

3) Brandt: *Leven van Vondel*, 1905, bl. 126.

4) Vollenhove: *Poëzy*, 1686, bl. 470.

5) *De Gids*, 1837, M, 234, 1838, B, 503.

6) *De la littérature neerlandaise*, 178.

„De onnatuurlijke, on-Hollandsche deftigheid, die den Drost eigen was, werd oorzaak, dat zich eene klove vormde tusschen spreek- en schrijftaal, waardoor de verwezenlijking van het ideaal eener beschaafde, algemeene, eenige schrijfspreektaal gedurende een paar eeuwen werd tegengehouden”¹⁾.

Nicolaas Beets verklaarde, dat Hooft geen Hollands schreef maar tacitaans, alsof hij zijn moedertaal vergeten was²⁾. Zelfs Potgieter, levenslang geharnast in constructies van Huygens en Hooft, bekende „al het wrange er van geproefd” te hebben, hoe de Drost

„Ons gulgaww volk bij zijn goedronnd verschijnen
Ten statelijken schred verplichtte der Latijnen”³⁾.

Ook betreunde Potgieter de „deftigheid”, waarmee het minnelied bij Hooft bevroor tot marmer, en prees hij de losheid van *Pastor Fido* boven de plechtigheid van *Granida*. Tegen de gangbare lof in verweet Multatuli aan Hooft, dat hij zijn manier voor stijl uitgaf⁴⁾. Daarna gaf een historicus de wens te kennen, dat Hooft toch nooit „mooier” proza had willen schrijven dan zijn zakelijke vader⁵⁾. Deze getuigen geven mogelijk het recht om te besluiten, dat de grootse *Historien* het vaderland nader stonden dan de moedertaal.

¹⁾ *Geschiedenis der Ned. Letterkunde*³, 1882, IV, 403.

²⁾ *Verscheidenheden*, 1869, IV, 51.

³⁾ *Werken*, X, 209.

⁴⁾ *Idee*, 1017.

⁵⁾ K. O. Meinsma: *Spinoza en zijn kring*, 1896, bl. 13.

VI VONDEL

In het midden van de zeventiende eeuw moest Vondel nog met nadruk het recht van zijn volk verdedigen om in de moedertaal te schrijven, wat een motief van de Pléiade voortzette ¹⁾. In 1628 bewust van zijn roeping om het Nederlands te helpen „bouwen”, was hij in 1635 onder leiding van taalkundigen bezig „tot opbouwning onzer tale” ²⁾. In datzelfde jaar schreef hij een lofdicht op een brievenboek van de gemeentesecretaris Daniël Mostart, een soort handleiding voor de stijl naar ciceroniaans model:

„Uw zendbriefschrijver treed recht door,
Op 's Roomschen Burgemeesters spoor” ³⁾.

En ging hij een zeven jaar later Hooft verheerlijken om zijn *Historien*, waarvan de bondige trant hier bij wijze van hoogste hulde werd nagevolgd, dan was het weer de wedijver met de klassieken, die 't moest doen:

„Die zelf den Zwijger van den ouden Tibervliet
Zou tarten met ons' tael en toonen, dat 'er niet
Geredent is zoo rijp van deftige Latijnen,
Of 't licht van Holland dar wel tegens Rome schijnen” ⁴⁾.

Vondel laat zich door Hooft de toon aangeven, maar met al zijn ontzag voor geleerde taalhervormers meent hij toch, dat hun zinnen te „Latijnachtig” en te „nieuwelijck” uitgevallen zijn, waardoor „de tong haer eigenschap verliest”. In de grond voelt hij veel voor de traditie, al is het middelnederlands natuurlijk niet meer op de literatuur van zijn tijd berekend en al heeft de taalontwikkeling nog geen rijp idioom voor de nieuwe poëzie kunnen vormen. „Out Amsterdamsch is te mal, plat Antwerpsch te walghelijck en niet onderscheidelijck genoeg” ⁵⁾. Blijkbaar moet een dichter zich onderscheiden van anderen, om indruk te maken. Nadat Coornhert en Spieghel begonnen zijn met abstracte begrippen en technische termen in het Nederlands weer te geven, weet Vondel tot bewondering van zijn tijdgenoten theologische formules zuiver te vertalen ⁶⁾, al moeten wij zulke purismen dikwijls in het Latijn terugbrengen, om hun betekenis te herkennen. Vondel verzamelt zijn eigen woordenschat in het volle leven, zodat hij de haven rondloopt, om zeetermen bij de spraakmakende gemeente op te vangen ⁷⁾, wat herinnert aan een schilder, die

¹⁾ W. B., V, 484.

²⁾ W. B., III, 195; Brandt 31.

³⁾ W. B., III, 425.

⁴⁾ W. B., IV, 536.

⁵⁾ W. B., V, 485.

⁶⁾ Brandt 80.

⁷⁾ Brandt 61.

met zijn schetsboek onder de mensen wandelt. Maar per slot van rekening gaat de dichter meer bij geschoolde humanisten in de leer dan naar het volk te luisteren. Zijn vertalingen worden opgezet als taal oefeningen. „Terwijl men bezigh is met onze tael te bouwen, vindt ick altijd baet met overlegh van taelkondigen iet te vertolcken”¹⁾.

Er bestaat ongelukkig geen milieu, dat de taal van beide kringen samensmelt. Zijn hoofd en zijn hart worden het tegenover het Nederlands, dat hij leert schrijven, nooit helemaal eens; en vandaar de tegenstellingen in zijn spraakgebruik, dat sommigen te vrij en anderen te statig aandoet. Als hij mannen van ieder ambacht gaat uithoren, om schilderachtige woorden voor zijn vergelijkingen op te doen, volgt hij nog het voorbeeld van Ronsard; maar de hoofse smaak in zijn eigen dagen wil van zulke gewone woorden niet meer weten, zodat de dichtertaal hoe langer hoe minder aanschouwelijk wordt. In zijn hart mag hij met Vaugelas misschien de grootste fout bij het schrijven zien in de mening, dat iemand niet moet schrijven zoals hij spreekt en dat de goede stijl dus ongewone woorden vordert²⁾. Feitelijk komen Hooft en Huygens, Barlaeus en Vossius, al de personen, die het weten kunnen, hem overweldigen met hun academische wetten, om hem in de richting te dringen van de geleerdheid. Als autodidact plaatst de dichter graag zijn kennis en vooral zijn kennis van de taal, die nog iets anders is dan zijn kunst met het woord. Daardoor wordt zijn poëzie zo zwaar, nog gewichtiger gemaakt met betogende inleidingen, waar de belezenheid uitpuilt, om zich met allerlei autoriteiten van de wetenschap te dekken. Vooral de eerste zinnen van zijn prozawerken zijn gewoonlijk niet zozeer met bezielende kracht geladen als wel met geleende wetenschap belast. Zo begint de *Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunste*, een werk vol praktische lessen in spreukvorm, heel geleerd op deze schoolse toon:

„Die van zijnen Geest naer den Parnas gedreven, in den schoot der Zang-goddinnen nedergezet en Apollo toegeheilicht wort, dient zijne genegenheit en ijver door hulp van de Kunst en leeringe te laten breidelen; anders zal zulek een vernuft, hoe geluckigh het oock zij, gelijk een ongetoomt paert, in het wilt rennen, terwijl een ander Dichter, door kunst en onderwijs getoomt, den hengst slacht, die, onder eenen goeden roskammer en berijder, met roede en sporen getemt en afgerecht zijnde, overal bij kenners prijs behaelt. . .”³⁾.

Het proza van Vondel lijkt met grote moeite ineengeschroefd, omdat woordkeus en zinsbouw hem door zijn modellen opgedrongen zijn. Hij gebruikt een andere taal dan er in zijn oren zingt; en daarom is het ons onmogelijk om Oudaen toe te geven, dat er „geen majesteit in rijkdom, kracht of helderheid van taal” boven gaat⁴⁾. Dit proza, waarin de vleugels onze dichter naslepen als een toneelengel, maakt een erg plechtstatige

¹⁾ W. B., VI, 44.

²⁾ Ferd. Brunot: *Histoire de la langue française*, III, 1, p. 185, ss., 242.

³⁾ W. B., V, 484.

⁴⁾ Joachim Oudaen: *Poëzy*, 1712, III, 517.

indruk, want veel te opzettelijk streeft hij naar „een stijl, den Parnas waardig”¹⁾. Trouwens de denkbeelden, die hij zo gewichtig verkondigt, zijn ook aangeleerd van de vaste lessen, waarmee humanisten hun heerschappij over Europa vestigden. Du Bellay's *Défense et Illustration de la langue française* was al aanpassing van een Italiaans pleidooi geweest, en de wetgeving van Malherbe werd in 1650 weer nagevolgd door de *Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunst*. Zoals de Fransen naar het hof verwezen voor een zuiver spraakgebruik, kwam de Hollander van zijn taal verklaren:

„Deze spraek wort tegenwoordigh in 's Gravenhage, de Raetkamer der Heeren Staten en het hof van hunnen Stedehouder, en t' Amsterdam, de maghtigste koopstadt der weerelt, allervolmaeckst gesproken bij lieden van goede opvoedingen”²⁾.

Deze boodschap is een echo op de *Remarques sur la langue française*, die Vaugelas drie jaar vroeger liet verschijnen. „Il n'y a qu'un maître des langues, c'est l'usage”, wel te verstaan „le bon usage, formé de l'élite des voix, la façon de parler de la plus saine partie de la cour, conformément à la façon d'écrire de la plus saine partie des auteurs du temps”. Alleen moest de aanwijzing van het gezag in ons land, waar geen hof leiding aan de vaderlandse beschaving gaf, veel vager uitvallen, zodat er geen tegenstrijdigheid voorkomen werd.

Vondel hield zich verder aan de klassieke leer, dat het treurspel hoge personen opvoerde, terwijl een blijspel gewone mensen mocht vertonen. Er was geen geleidelijke overgang tussen zijn hekeldichten en zijn treurspelen, want nog duidelijker dan een dubbele Bredero waren er twee verschillende Vondels, waarvan de een gerust plat schreef en de ander zo verheven mogelijk. De dichter bereikte nooit één gave stijl zoals zijn vereerde Rubens, die landschappen met boerderijen zo goed idealizeerde als bijbelse of mythologische taferelen. Onder werking van een decoratieve barok ging Vondel zijn taal meer en meer stileren, om zijn treurspelen „van gemeenen kout en ommeganck verre afgescheiden” te houden³⁾. Hoe lager bij de grond zijn hekeldichten kwamen, hoe hoogdravender zijn drama's gestemd dienden te worden. Na zijn *Gebroeders* roemde hij „de Schouwburgh, galmende op zijn vaerzen en trotzer tredende in de laerzen”, als een tempel⁴⁾. Die opgehemelde toneellaarzen of „hoge brozen” lijken ons eerder stelten, waarop enkel kunstmatig gestapt kon worden. „Een dichter behoort hemelval en de spraek der Goden te spreekken”, verklaart Vondel als een geloofsbelijdenis van zijn kunst. Daarom hoopt hij op een academie in de trant van Crusca en Académie française, om alle gedichten naar hun

¹⁾ Brandt 61.

²⁾ Brunot II, 87, III, 1, p. 27, 48; *W.B.*, V, 485.

³⁾ *W.B.*, VIII, 778.

⁴⁾ *W.B.*, IV, 210.

taal te keuren ¹⁾. Veel sterker dan in Frankrijk bestaan hier immers twee verschillende talen, de volkstaal en de boekentaal ²⁾.

Hoe stelselmatig Vondel er zich ook op toelegt om zijn poëzie hoog boven het gesproken Nederlands te verheffen, hij zou geen dichter zijn, wanneer hij niet telkens de aandrang van de natuur volgde. Hij kent de levende taal even goed als een ander of beter, omdat het woord zijn element is; en onbewust ontsnappen hem dus allerlei wendingen zoals iedereen ze zegt. Hij verheerlijkt de kruisboom, „daer *die* in 't bloejen stont” ³⁾. Bij de dood van burgemeester Hooft laat hij zijn stad *huilen* ⁴⁾, ofschoon het op papier anders altijd wenen of schreien moet zijn. Midden in het leerdicht *Altaergeheimenissen*, waarin Vondel volgens Verwey op zijn best is, komt deze versregel voor: „En Sater, Sint Ambroos *zijn* volle broer” ⁵⁾. Maken die twee natuurlijke vormen binnen één regel nu het vers minder dichtelijk? De eerste uitdrukking, die in onze eeuw nog altijd moeite heeft de schrijftaal binnen te dringen, is niet alleen door Vondel in genade aangenomen. „In 't Oorloch treede ick staech aen Mars *zijn* rechter zij”, dicht de voorname Hooft ⁶⁾. En de van klassieke cultuur druipende Barlaeus schrijft in een gedicht voor de kieskeurige Tesselschade: „Neen, 't is noch Goddinnen noch Goden *hun* vondt” ⁷⁾. Bredero, Huygens, Anslø, Oudaen durven op hun tijd allemaal die echt Nederlandse wending neerschrijven.

Nu Hooft een kleine dertig jaar na het dichten van *Granida* dit werk herzien en, zoals een kenner besluit, naar de taalregels van zijn tijd „verschoolst” heeft ⁸⁾, moet Vondel ook een kleine dertig jaar later *Palamedes* fatsoeneren, om er volgens Kalff een gefriseerde Simson van te maken. Enkele voorbeelden verduidelijken dit oordeel: *veegt* wordt *vaagt*, omdat: *dewijl*, maar: *doch*, *prijst*: *looft*, *blaffen*: *bassen*; *dat zulk een mensch moet sterven* wordt vernist met *naardien de man moet sterven*; *koomt, geeft uw oordeel* is veranderd in *ontvouwt uw oordeel*; en het rake *feest maakt van 't vernielen gladgestreken tot lust scheidt in 't vernielen* ⁹⁾.

Vondel worstelt levenslang om een harmonisch taalgebruik, wanneer hij zijn stijl tussen twee uitersten moet kiezen: „niet te plat en plomp van toon, noch te hooger dan zijn behoortelijke maet”, een duidelijk pleidooi voor zichzelf ¹⁰⁾. Geen wonder dan ook, dat de waardering voor zijn werk in het vervolg heen en weer gaat schommelen op het criterium van de

¹⁾ W.B., V, 490. v

²⁾ Brunot III, 1. p. 28.

³⁾ W.B., V, 558.

⁴⁾ W.B., II, 761.

⁵⁾ W.B., IV, 750 (Alt. II, 1191).

⁶⁾ *Geeraerd van Velsen*, v. 167.

⁷⁾ J. van Vloten: *Bloemlezing Ned. dichters der 17e eeuw*, 1869, bl. 101.

⁸⁾ F. Kossmann, *Ts.*, XXXVI, 151.

⁹⁾ J. L. Walch: *De varianten van Vondel's Palamedes*, diss. Leiden, 1906, bl. 182 vv.

¹⁰⁾ W.B., V, 266.

taal. Nadat de pruikentijd bij monde van Huydecoper en Bilderdijk verwijt op verwijt gedaan heeft, gaat een Amsterdams hoogleraar in de dagen van Jan Salie daarentegen juist Vondels deftigheid prijzen:

„Terwijl Hooft en Cats en Huygens, in weerwil hunner deftige opvoeding, meermalen het gemeene leven, deszelfs bezigheden, wenschen en begeerten bezongen, scheen Vondel daarentegen slechts voor Koningen en Helden te dichten. In der daad brak zijn aanleg al de hinderpalen door, welke zijn stand daartegen in den weg scheen te moeten leggen”¹⁾.

In dezelfde geest denkt Siegenbeek, voor wie Vondel is „de voornaamste schepper onzer dichterlijke taal, die de kunst verstaan heeft om zijne verzen behagelijk en deftig te doen vloeijen”²⁾. Anders oordeelt Willem de Clercq: „Reeds in Vondel heerscht eene doorgaande hoogdravendheid, die echter met zijn genie in verband stond, maar door zijne navolgers overdreven werd”³⁾. Het omgekeerde staat opnieuw vast voor Jonckbloet, die in *Gijsbreght* een „burgermanstoon” meent te horen, terwijl *Joseph* en *Jeptha* hem dikwijls „plat” klinken, wat de hoogleraar niet verhindert de dichter een andere keer „al te verheven” te noemen⁴⁾. Huet kan moeilijk waarmaken, dat Vondel „in den loop van ons volksbestaan de eerste” was, „die met volle aptijt te gast ging op het nederlandsch idioom”⁵⁾. De criticus heeft het probleem niet ontdekt, dat Jan te Winkel volledig toont te doorzien: „Vondel schiep zijne eigene taal te midden van de burgermansplatheid der spreektaal en de onnatuurlijkheid en vooral ondietschheid der geleerde schrijftaal”⁶⁾. Tenslotte moet te Winkel opnieuw vaststellen, hoe het verloop naar de hoogdravendheid doorsloeg: „Vooraf door den invloed van Vondel’s poëzie is de conventioneele onderscheiding begonnen tusschen dichtertaal en alledaagsche omgangstaal”⁷⁾. Onderhand verlegt Kalff het gezichtspunt met deze beslissing: „Hoeveel grooter zou de invloed van Vondel zijn, indien hij meer volksdichter, minder rederijker ware geweest”⁸⁾. Maar Simons staat weer aan de overkant en vindt verschillende woorden van de dichter nog niet verheven genoeg, zodat hij zich bepaald stoot aan *dol* en *huilen* en *smijten*⁹⁾.

Potgieter betreurt, dat Vondel eenzijdig antieke invloed onderging en daardoor niet Hollands genoeg uitgroeide¹⁰⁾. We zouden drie vreemde

¹⁾ N. G. van Kampen: *Beknopte geschiedenis der letteren en wetenschappen in de Nederlanden*, 1821, I, 170.

²⁾ *Beknopte geschiedenis der Ned. letterkunde*, 1826, bl. 105.

³⁾ *Verhandeling ter beantwoording der vraag: welken invloed heeft vreemde letterkunde gehad op de Nederlandsche?* 1824, bl. 220.

⁴⁾ *Geschiedenis der Ned. letterkunde*³, IV, 159 vv., 299 vv.

⁵⁾ *Litt. Fant.*, I, 33.

⁶⁾ *Bladzijden uit de geschiedenis der Ned. Letterkunde*, 1882, bl. 306.

⁷⁾ *Ontwikkelingsgang der Ned. letterkunde*³, IV, 225.

⁸⁾ *Geschiedenis der Ned. letterkunde in de 16^e eeuw*, 1889, I, 183.

⁹⁾ *W.B.*, III, 104.

¹⁰⁾ *Werken*, XVI, 74.

elementen in zijn ontwikkeling kunnen onderscheiden. Zijn jeugd stond onder franskiljonse virtuositeit in de trant van „de parledruiping van des oorlels goude ringen” ¹⁾. De klassieke vorming, die daarop volgde, werd tenslotte overstroomd door de barok met zijn welbewust gezwollen stijl. Deze retoriek vult een zin, waarin zijn program zich overvloedig openbaart: „Dicht en on dicht verschillen onderling gelijk trompetklanck en bloote stem, en het vaers is een stem, door een drieboghtige trompet krachtigh uitgewrongen, gelijk” ²⁾. Het staat ons vrij, niet het proza van Vondel boven zijn poëzie te stellen, maar wel zijn eigen stem boven die trompet. Eerder dan „'t licht ter zonnepoort' uitgerêen” spreken ons even zuivere als sobere regels in een feestgedicht aan:

„Maer Christus riep hem t'huis
Met zijn gesleten kruis” ³⁾.

De dichter heeft niet tot heil van zijn kunst meer op zijn geheugen dan op zijn verbeelding vertrouwd. In hekeldichten, die naar zijn mond dringen wat op de grond ligt van zijn hart, spreekt hij de eenvoudigste taal. „Of rijm ick, dat een boer dit Duytsch niet kan verstaen?” ⁴⁾ Ofschoon onze schrijftaal meer zuidelijk is dan onze spreektaal, wordt Vondel in Vlaanderen toch moeilijk begrepen en vindt zijn bewonderaar Michiel de Swaen daar zelfs zijn stijl „sterk, maar hard en duyster, onaengenaem door uytgesochte woorden, te hoogdravent tegen syne eygene regelen”. Zou er een Nederlands kind denkbaar zijn, dat *Joseph in Dothan* zo geniet als een Frans meisje van zeven jaar *Esther* en *Athalie* ⁵⁾? „Oui, je viens dans son temple adorer l'Eternel”, zo begint *Athalie*; en iedereen verstaat, iedereen voelt het, want we worden als in een processie meegetrokken. „Ick, eerst geheilghd om de kroon van 't licht te spannen”, zo begint *Adam in Ballingschap*, waarbij we eerder het gevoel hebben naar school gedreven te worden. Nog groter is het verschil in toon tussen de inleidingen. „Tout le monde sait que le royaume de Juda était composé des deux tribus de Juda et de Benjamin”. Het kan niet eenvoudiger. Vondel laat een opdracht en een „berecht” aan zijn drama voorafgaan; en het ene stuk doet al even geleerd als het andere, wat de eerste zin van beide inleidingen dadelijk laat zien:

„Nu zal het tooneel met recht een toestel van boschloof en spelonckschaduwe, naer zijnen oirsprongkelijcken naem *σκηνή* eischen, gelijk het van overouts in Griecken, eerst onder herders, die op het lant, in de schaduwe der boomen, hunne veltlieden, om eenen bock, bij beurte opzongen, welck zanggebruick allens van het platte lant in de steden overgevoert wert, daer men d'oude Sater (een schimppspel, entlijck afgeschafft) in de lommer van eene spelonck en laen en prieel, bij de springader van eene levendige bron

¹⁾ W.B., II, 773.

²⁾ W.B., VI, 43.

³⁾ W.B., V, 557.

⁴⁾ W.B., II, 303.

⁵⁾ J. Ph. Heuzey: *Lucie Félix-Faure Goyau*, 1916, p. 31.

vertoonde, van welck vertoonen de Nederduitschen den naem van hun tooneel ontleenen, en niet van een tonneel, gelijk of men de speelstellaedje eerst op tonnen boude . . .”.

Deze zwaar op de handse lessen worden aan de regenten van het oude-mannenhuis uitgedeeld! En het tweede, nog veel schoolser opstel is gericht aan de schouwburgbezoekers:

„Een overoude historischildery, van eenen doorluchtigen Apelles getekent en geschildert, en in alle deelen volkomen, zulx dat 'er niet aen ontbreekt, nochte in t' welschicken, tekenen, en schilderen der beelden, elck op hunne plaets, naer de gelijkmaetigheid der leden, nochte in het leggen der verwen, nochte aen naeckten en gekleeden, nochte aen het uitbeelden der hartstoghten, nochte cierende, en alle andere omstandigheden, van de kunst vereischt; zoodanige eene historischildery is maghtigh d'oogen en aendacht des rechtschapen kenners en kunstbemimmers te bekooren en ontvoncken, in het onverzaet bespiegelen van dit goddelijcke wonderwerck: want hoe d'aenschouwer hier langer op blijft staroogen, en dit naeukeuriger beziet en doorziet, hoe hy altyt hier meer in vint dat bespiegelens waerdigh is, en verwonderinge baert; naedien alle dingen hier vast staen, naer den eisch der natuure volwrocht en uitgevoert, en het eene het andere niet bezwijkt. Eveneens ontvout zich. . .”¹⁾

Esther opent zo spontaan mogelijk:

„Est-ce toi, chère Elise? ô jour trois fois heureux!
Que béni soit le ciel qui te rend à mes vœux!”

Samson komt met een overlange zin inzetten:

„Ick, die den yzren staf, van roest half opgegeten,
Beneden zwaeye, en, in den helschen raet gezeten,
Voorstelle en sluite wat ten dienst van 't zwarte rijk
Wort goet gekent, koom hier te Gaza, d'oude wijk
Der geesten, wien het luste in ope lucht te zwieren
Met vleermuisvleuglen en dit feest te helpen vieren,
Den grooten ommeganck te volgen met mijn' stoet,
Die naer den zwavel stinckt en morssigh, vuil van roet,
Met kromme krauwels kemt mijn pruick en ruige locken,
Al giftige adders, boos en afgerecht op wrocke,
Gelijckze 't gloeiend nest, den diepen zwavelpoel
Ontruickt zijn, my tot pracht; het zy ick uit den stoel
Beneden spreekte of hier in 't heiligh kerckbeelt waere,
Daer Dagon's priesterdom, eerbiedigh ten altaere
Getreên, ter eere van mijn godtheit stieren slacht,
Spijsoffers inwijt en den grootvorst van den nacht
Met juichen en triomf verwelkomt en gezangen
En offerspelen, daer wij spoocken naer verlangen”²⁾

Zo davert de alleenspraak nog een paar bladzijden door. En niet minder woordenrijk is de boze geest, die *Noah* inluidt:

¹⁾ *W.B.*, X, 96, 99.

²⁾ *W.B.*, IX, 182.

„Hier steigre ik, koning van den nacht, Apollion,
 Uit 's aerdtrix navel, eer d'inarbeitgaende zon,
 Het daglicht baerende, uit de kim koome opgestegen. . .”

De dialoog bij Racine heeft nooit die eindeloze zinnen, het koor evenmin die kunstige strofen, waarmee Vondel zijn treurspelen verzwaart. Het slotkoor van *Esther* is de eenvoud zelf:

„Dieu fait triompher l'innocence,
 Chantons, célébrons sa puissance. . .
 Que son nom soit béni, que son nom soit chanté,
 Que l'on célèbre ses ouvrages
 Au delà des temps et des âges,
 Au delà de l'éternité!”

De rei van *Jephta* bestaat ook uit jonge Jodinnen, die „maagden” moeten heten, zoals ze in *Esther* „jeunes filles” worden genoemd. Deze maagden halen met virtuoze ritmen uit:

„Toen Ammon prat,
 Op zijnen zeissenwagen
 Trots ten toon gedraegen,
 Wou dempen Jephtaes hof,
 Zich zelf vermat
 Met holpees, en met slagen
 't Heiligh volck te plaegen,
 Te trappen in het stof,
 Eeuwigh, als verweze slaven,
 Naer zijn zweep te leeren draven,
 Heeft Godt alleen
 Den hooghmoedt afgestrêen”.¹⁾

Hier raakt Vondel het spoor van de volkstaal volslagen kwijt en doet hij, om met Augustinus te spreken, grote stappen buiten de weg.

Zwelgend in hoge woorden, dreigt de dichter heel het drama op te offeren aan de praal van zijn poëzie, die de handeling meermalen iets slepends geeft, terwijl Racine de figuren in korte klare regels ieder hun eigen taal laat spreken. „Men moet geen onderdaan gelijk een Koning doen spreken”, waarschuwt Jan Vos in 1665 de volgelingen van Vondel. Een even groot onderscheid bestaat er tussen de weelderige *Harpzangen* en de doorzichtige *Cantiques Spirituels*. Het maatgevoel, waaraan echt klassieke schrijvers kenbaar zijn, kwam onze dichters door een overdreven statigheid te kort. Ging Hooft in zijn treurspel te hoog, in zijn blijspel te laag, Vondel slingerde van platte hekeldichten naar verheven reizangen. Duizend alexandrijnen worden weggeblazen met de bezielde adem van een *Constantijntje*, waarin het hart van ons volk samen met de taal van ons land zuiver te horen valt. Overstroomd door het meesterlijk contrapunt van de dichter, willen we telkens op adem komen bij zo'n homofoon lied. Als er wordt geklaagd, dat Vondel het hart van ons volk zelden aanspreekt, is het dan niet omdat hij de mond van ons volk te weinig heeft afgeluisterd? De dichter leeft alleen, voorzover zijn taal levend is.

¹⁾ *W.B.*, VIII, 793.

VII. PARNASTAAL

Toen Vondel verlangde naar een academie als „nieuwe Parnas”, had hij wel niet voorzien, hoe dit program in onzalige dichtgenootschappen zou doodlopen, waarbij de poëzie half huisvlijt en half schoolwerk leverde. Zijn les om „hemelval” te geven lokte heel wat ijdele nagalmen uit. „Leert Vondels taal, Parnastaal spreken” riep zijn leerling Vollenhove; en de naam Parnastaal werd de geijkte term voor dichterlijke taal. Wat dit wou zeggen, gaf het begin van hetzelfde gedicht in alle ernst te kennen met deze rammelende regels:

Hef op, zet op, geen sluis noch kranen,
Maar stort een kunstrivier van tranen” ¹⁾.

Parnastaal was het opblazen van bestaande rijmen, die altijd boller en holler werden. Levend Nederlands daarentegen heette verachtelijk „straat-taal”, een naam waarmee de achttiende eeuw niet zuinig omging ²⁾. De poëzie was voorgoed vastgelegd met de stijl van Hooft en Vondel.

„Ziet Hoofts vernuft de kunst af hier en daar,
Dan zweeft uw stijl niet laag, noch middelbaar. . .
Puikschrijvers, valt aan 't werk met lust en ijver.
Maar, zo uw pen zich eer en duur belooft,
Begint toch niet in 't Neêrlantsch zonder Hooft” ³⁾.

Zo schreef Vollenhove; en Oudaen zwaaide het vaandel van Vondel met evenveel overtuiging, dat daarmee alles voor de kunst gewonnen was.

„Zijn Rijkdom doet de kracht van Cesars eeuw herleven;
Die heeft de Roomsche taal haar' vasten stand gegeven;
Zoo mede zal de kracht van Neerlands wissel-talen
Zich in den vasten stand van Vondels Duitsch bepalen” ⁴⁾.

De door Vondel overschatte Antonides teerde op de roem van zijn meester, wanneer de nodige praal het gemis aan gehalte moest dekken. Dat Vondel nooit zo gezwollen was geweest als Antonides, werd wel gauw opgemerkt ⁵⁾. De leerling zocht zijn werking in het opdrijven van de verplichte hoogdravendheid, maar die opgeblazenheid betekende niets dan onmacht ⁶⁾. Toen de handel tot beurspapier samenkromp, verschrompelde de kunst in boekentaal, wat eindigen zou met een formeel rijmwoordenboek.

Lairesse leerde schilders „gestadig de beste pleisterbeelden voor oogen

¹⁾ *Poëzy*, 304, 307.

²⁾ Multatuli: *Idee* 1064.

³⁾ *Poëzy*, 476, 478.

⁴⁾ Oudaen, 518.

⁵⁾ Huydecoper: *Proeve*³, III, 227.

⁶⁾ W. de Clercq, 220.

te houden"; en zo keken de dichters braaf hun modellen af, want „de bron en grond van wel te schrijven is het weten", verklaarde Andries Pels. Wie dus de nodige frazen leerde gebruiken, was een goed dichter. Ook de letterkunde rentenierde van het kapitaal, dat de gouden eeuw met zijn gevaarlijke naam had nagelaten. De „goede vindingen", zoals oorspronkelijke grepen van Hooft en Vondel heetten, werden beschouwd als gangbare „taalsieraden", waarvan een jong schrijver tijdig een verzameling diende aan te leggen ¹⁾. Voor het eenvoudigste gevoel wond hij zich met geweldige woorden op, die nuchtere Hollanders bij feestelijke gelegenheden plichtmatig met kansel- en toneeltaal moesten bedwelmen. Maar retoriek is nu eenmaal iets anders dan poëzie, zodat het verval van onze letterkunde viel af te meten aan het zakken van de toon naar vals pathos. Daarmee wou een machteloos geslacht zich boven een algemene vlakheid van geest uitwerken, al werd de lamlendigheid natuurlijk met geen hoge borst en grote keel overwonnen. De dichters zwalkten tussen een huisbakken trant, vooral hinderlijk bij de heiligste onderwerpen, en een boven hun macht grijpende verhevenheid.

Sinds het laatste kwart van de zeventiende eeuw was Bredero miskend en dan langzamerhand vergeten. De smaak werd voor zijn realisme te voornaam, toen heel Europa het Franse hof naar de ogen keek. Racine vond de woorden *veau* en *vache* niet bruikbaar voor een gedicht, al begreep hij daarmee van Homerus af te wijken. Een Fransman schaamde zich nog meer om *cochon* te schrijven, waarbij hij zich in geval van nood redde met „l'animal qui se nourrit des fruits du chêne". Boileau eiste in verzen *génisse* voor *vache*, want de taal moest met omschrijvingen gedrapeerd worden. Bij de Franse vertaling van Gessner lukte het onder geen voorwaarde het woord *cruche* te verontschuldigen, waaraan de preutse tijdgenoten zich bleven stoten; en alleen Rousseau dorst verklaren, dat mensen, die het woord kruik niet in een idylle konden verdragen, zelf kruiken waren ²⁾. Als onze dichters zich nu te voornaam voelden om het leven te benaderen, bleven ze wel ver van binnenhuis- en stillevenschilders, die ook weinig in eer waren. Het vaste middel om indruk te maken werd het vervangen van gewone woorden met ongewone ³⁾. In *Les Précieuses Ridicules* stond een stoel al omschreven als „commodité de la conversation" en een spiegel als „conseiller de grâces".

Voltaire vond zelfs Corneille te vrij van taal, al hoorde hij sommige wendingen in zijn eigen treurspelen ook „communs" noemen, toen de eenvoud laag en de natuur plat heette. Het salon was blijkbaar vies van het volk, dat op een behoorlijke afstand gehouden moest worden; en even ver bleef de schrijftaal van de spreektaal. Moest een of ander ding uit het dagelijks leven een keer bepaald vermeld worden, dan gebeurde het tenminste in gestileerde vorm, waardoor alle wezens sluiers en handschoe-

¹⁾ A. C. S. de Koe: *Van Alphen's literair-aesthetische theorieën*, 1910, bl. 22.

²⁾ Daniel Mornet: *Le romantisme en France au XVIIIe siècle*, 1912, p. 257 ss.

³⁾ Gustave Lanson: *L'art de la prose*¹⁰, 225.

nen aankregen. Tot in de negentiende eeuw mocht een zakdoek op het Frans toneel uitsluitend aangeduid worden met de naam „tissu” ¹⁾. De fraseologie van de *Henriade* is later met evenredige omhaal bespot:

„Sabre, canon, fusil, sont des substantifs bas,
Et sans les voir paraître on franchit vingt combats.
Certaine arme à décrire a pris six hexamètres;
Ecoutez cette énigme à dérouter les maîtres:
„Au mousquet réuni, le sanglant coutelas
Déjà de tous côtés porte un double trépas.
Cette arme que jadis, pour dépeupler la terre,
Dans Bayonne inventa le démon de la guerre,
Assemble en même temps, digne fruit de l'enfer,
Ce qu'ont de plus terrible et la flamme et le fer”.
Après avoir relu cette phrase si nette,
Tu cherche, bon lecteur? — Le mot est baïonnette” ²⁾.

Op die manier verliep de poëzie in een reeks formules vol complimenten, voor de massa raadselachtig gemaakt met allerlei omslachtig apparaat. Bij ons konden de dingen vooral niet regelrecht bij hun naam genoemd worden, wat veel te alledaags zou klinken. Het classicisme was zó vervreemd van de werkelijkheid, dat Vondel de hemel *gesternde tent* noemde, de ark van Noach *vlotgevaart* en *zeegeweld* of *balkwerk* en *waterslot*, alleen geen ark; en de zee was *het woeste baargeplots* en *'t grijs schuimend baargebercht* ³⁾. Antonides bewees zijn rechtzinnigheid in de leer, door *'t gapend pekelschuim* en *het golvenrak* en *'t schuimende element* en *het zoch der steigerende baren* in dezelfde stijl te ontwerpen ⁴⁾. Wendingen als *kristal der bronnen* of *vorst der dieren* waren onmisbaar; en tot verveling toe werd de zon aangeduid als *dagvorstin*, terwijl Hoogvliet de tong bedoelde met *spraakklit* en de zee met *het wijde pekelveld*. Bij Poot was een koe *levend botervat*, de zee *Nereus' glazen zalen* of ook wel *westerpekelbron*. Voor de laatste term zouden een paar kenners in onze tijd een dichterlijker woord willen ⁵⁾; maar het woord was juist al te „dichterlijk”. Van Winter schreef *kristallen paden* voor water, *vlotte waterkoets* voor schip. „Men moet alle straatwoorden vermijden en die verkiesen, die boven het gemene grauw verheven zijn”, had het genootschap Nil Volentibus Arduum geleerd. Daarom werd een boer uitgedost als *landman* of *veeman* en bij voorkeur als *veldeling* ⁶⁾. Een vriendin van Betje Wolff durfde tranen enkel aanduiden met *ziltig zielszweet* ⁷⁾, waar de mooierigheid kleverig van afdruipt. Er zat iets onuitroei-

¹⁾ Georges Pellissier: *Le réalisme du romantisme*, 1912, p. 92 ss., 201.

²⁾ Louis Veuillot: *Satires*, 1863, p. 23.

³⁾ W. Kramer: *Vondel als barokkustenaar*, 1946, bl. 44 vv.

⁴⁾ *Trazil*, 56, 72; *Mengeldichten*, 257 v.

⁵⁾ J. Greshoff en J. de Vries: *Geschiedenis der Ned. letterkunde*, [1925], bl. 132.

⁶⁾ M. M. Prinsen: *De Idylle in de achttiende eeuw*, diss. Amsterdam 1934, bl. 167.

⁷⁾ H. C. M. Ghijzen: *Betje Wolff in verband met het geestelijk leven van haar tijd*, diss. Leiden 1919, bl. 82.

baars in die omhaal, zodat Hildebrand na ruim een halve eeuw nog *woudreuzen en zonen van het woud* zou schrijven voor bomen ¹⁾.

Niet voor niets hebben de loffelijk bedoelde termen *hoogdravend* en *brallend* geleidelijk een even ongunstige betekenis gekregen als theatraal en sentimenteel. Zelfs de opdracht van de *Duytse Lier* aan de met „Groote Geest” toegesproken Antonides klinkt voor ons onmogelijk. En als Jan Luiken zich dan tot de „juffrouws” richtte, waarvoor zijn bundel eigenlijk bestemd was, noemde hij ze „beleefde zielen”, om die „vrijborstigheid” meteen te verontschuldigen. Zijn bekering tekende zich in een veel waarachtiger spraakgebruik af, want toen het minste nog grootdoenerig weergegeven moest worden, gold het als kenmerk van Luiken, dat hij „hooge zaken met lage woorden uitdrukte” ²⁾. Het was de rechte verhouding, waarin zijn diep gehalte tot zijn sobere taal kwam te staan. Alleen sloeg een voorrede soms in onnatuur om, wanneer de dichter het zingen aandiende als „een bijzonder uitspruitsel der zelve wonderboom des spraaks” en „door vleugelen van den grond des gemeenen spreekens opgeheven”. Trouwens verzen gleden ook wel eens naar vormelijkheid over: „door rein geloofs begeertens mond” ³⁾. Maar zo dikwijls een schrijver gekunsteld werd, vond hij algemeen instemming; zo gauw hij zich even liet gaan, kwamen betweters hem vermanen, dat hij uit de toon viel ⁴⁾. De veren pen scheen vergelijkingen te bevorderen met een wiek, die dichters al schrijvend in de wolken bracht.

Met de Franse mode werkte het opkomend rationalisme samen om de „moederspraak te verbeteren naar het voorschrift van de rede”, zoals Vollenhove getuigde. Noodlottig bleef taalkunde met dichtkunst verward. Daarom kregen jonge dichters te lezen:

„Zo siert een zuivre taal 't bevallig maatgedicht,
Wanneer de spelling zelfs het onderwerp verlicht”.

Vondel was wel een „taalkundig” dichter, maar na hem hadden veel geleerden onze taal „gezuiverd en verfraaid”, zodat iemand zich nauwelijks op hem verlaten kon. Wie daaraan twijfelde, had Huydecoper maar op te slaan ⁵⁾. Met Huydecoper wordt niet de treurspeldichter bedoeld, maar de kenner, die onze stijl afdoende zocht te bevestigen en te bestendigen met een standaardtaal.

Taalkunde en letterkunde waren twee begrippen, die zelfs voor het scherp inzicht van Lambert ten Kate nauwelijks te onderscheiden waren. Hij ging van de juiste grondgedachte uit, dat de taal het „Heiligdom van 't Gemeen” was, waaraan geen wetten gesteld en waarvan de wetten gevonden moesten worden. Hij vergeleek de spreektaal met een portret,

¹⁾ *Camera Obscura*¹⁶, 159.

²⁾ *Des Menschen Begin, Midden en Einde*, bl. B recto.

³⁾ *De zedelyke en stichtelyke Gezangen*, 1709, A4, bl. 68.

⁴⁾ J. C. Trimp: *Joost van Lodensteyn als piëtistisch dichter*, diss. Djakarta 1952, bl. 69.

⁵⁾ *Taal- dicht- en letterkundig Kabinet*, 1781, I, 2, 1784, VI, 249 v.

moest *vandaar* worden, want een dichter kon niet keurig genoeg zijn in het uitzoeken van zijn woorden.

„De taal der Poëten is kennelijk onderscheiden van de schrijftaal en nog meer van de spreektaal, welk onderscheid in de gedichten van Hooft en Vondel meer dan in die van hunne voorgangers en navolgers gevonden wordt”.

De spreektaal volgt geen wetten, maar de schrijftaal dient zich aan regels te onderwerpen. Daarom is het spraakgebruik „een blinde leidsman” om de stijl te bepalen; het kan „het gezag van welgestelde Regelen niet doen wankelen” ¹⁾. Waarop berusten die regels dan? Door Huydecoper wordt de stijl als een bloem in mufte boeken te drogen gelegd. „Bij de Oude Vlaamsche Schrijvers moet het zuiverste Neerduitsch gezocht en kan het gevonden worden” ²⁾. Huydecoper is een aartsconservatief, die de verkleiningsuitgang *-ke* „bevalliger en deftiger” vindt dan *-tje* ³⁾. Ook „schept de Poëzy doorgaands lust uit het oneigelijk gebruik der woorden”. Zo moet de zee beslist worden *geploegd* ⁴⁾.

Door Vondel te overbieden in boekentaal, dachten zulke schoolmeesters meer dan Vondel te zijn, al begon Frans van Lelyveld, die Huydecoper's werk een halve eeuw later opnieuw uitgaf, eindelijk toch te begrijpen, dat elke taal zijn eigenschappen heeft, waarbuiten geen „taalbouwer” diende te gaan ⁵⁾. De eigenmachtigheid van Huydecoper ging van de ene kant zo ver om het schrijven van *dit 's 't* in één lettergreep bij Vondel te verdedigen ⁶⁾, maar van de andere kant om het gezag uit te vieren van een regent, die alles voor het zeggen had. Hij verzekerde, dat in zijn tijd alle wegen openstonden naar de volmaaktheid van onze moedertaal. In een treurspel, zoals hij er persoonlijk schreef, moest ieder geval zich volgens de natuurlijke loop van zaken ontwikkelen ⁷⁾. Gold dit beginsel nu niet allereerst voor de taal? Hij schreef intussen liever *woënde hand* dan *woeste*. Zijn maatregelen imponeerden de tijdgenoten genoeg om de kring van de Leidse Maatschappij tegen het jaar 1790 te laten triomferen, dat onze taal „sedert een eeuw” veel „beschaafder” geworden was door het verzorgen van de nodige „netheden” ⁸⁾. En de Zeeuw Macquet, die Vondel „straat-taal” verweet, stelde op zijn beurt vast, dat „de netheid der Tale door Huydecoper ongemeen was toegenomen”. Zulke taalfabrikanten dachten, dat stijl gevormd werd door het materiaal in plaats van door de geest ⁹⁾; en ze vergaten, dat zo'n mechanische stilering juist gebrek aan stijl kon bewijzen. Het bloedeloos schrijftaaltje laat iemand denken aan een

¹⁾ I, 172, 306, 419, 428, II, 350.

²⁾ III, 440.

³⁾ I, 37.

⁴⁾ III, 19, 45 v.

⁵⁾ I, 240.

⁶⁾ III, 109 vv.

⁷⁾ *Achilles*, 1719, voorrede.

⁸⁾ III, 52.

⁹⁾ de Vooy's: *Verz. Taalk. Opst.*, I, 66.

armzalige kasplant ¹⁾, maar het herinnert nog eerder aan de onherkenbaar gesneden en gesnoeide bomen, waaraan achttiendeewers in hun tuin de gedaante van een of ander fantastisch wezen probeerden te geven, om de natuur mooier te maken.

Mannen als Huydecoper gingen van de onderstelling uit, dat het ene woord op zich zelf edel, het andere gemeen was. Daarbij bevroor de bezieling in berekening, de verbeelding in wat Poot al weer „geleerdheid” noemde. Die pijnlijke angstvalligheid bij het onderscheiden van de woorden in hoge en lage was een wet geworden aan het Franse hof ²⁾. Als Huydecoper nu Vondel vlooidde, deed hij wat Voltaire zou doen met Corneille en wat een ander deed met Racine. Volstrekt nieuw was hun vitterij niet, nadat La Fontaine al zoveel had moeten horen over zijn „mots bas”. Die Franse mode maakte hier opgang en van Alphen trok heel voornaam zijn neus op voor Vondels vers *Het aerdrijck split tot zijnen navel toe van onder* wat volgens hem een „lage” manier van zeggen was ³⁾. We bedenken hier, dat de achttiende eeuw ook op Shakespeare neerzag. Huydecoper keurde bij Vondel de vorm *van haar feestgenoten* af, waarvoor beslist *harer feestgenoten* had dienen te staan. Immers „in de taale der Dichteren, die zekerlijk een’ anderen stijl eischt dan de dagelijksche spreektrant, behoorde voor *van uwen* liever *uwes* geschreven te worden, dat veel deftiger is” ⁴⁾. Macquet bevestigde deze opvatting met een voorbeeld: „’t Is zelfs onder onze Dichters gemeen het woord *Arend* zoo min te gebruiken als mogelijk is, maar het zelve te verwisselen in *Adelaer*, dat veel edeler en deftiger klinkt” ⁵⁾. Geen wonder dat Justus van Effen al in 1732 kwam klagen hoe Cats „van het toppunt van roem tot in den afgrond van de uiterste verachting” was gevallen, want „men legt onzen Cats te last, dat zijne uitdrukkingen naar de Poëtische Godentaal niet swemen, dat ze te verstaanbaar zijn. . . Alles moet hoogdravend wezen zo in Prosa als Poëzy” ⁶⁾. Trouwens Hooft en Vondel mochten, op de keper beschouwd, ook geen genade vinden. Van Alphen zag hun zwak in een gebrek aan theorie ⁷⁾, ofschoon het eerder lag in teveel esthetica ofwel grammatica. Het noodlot van hun zogenaamd dichterlijke taal is immers niet aanschouwelijk, niet levendig, dus in de grond niet echt dichterlijk te zijn. Het bleek een soort mandarijntaal, overvol gemeenplaatsen, die de dichterlijkheid lieten meten aan de hoogdravendheid. Alles bralde en brulde in de tijd, toen Ds. Petrus Hofstede een lijkrede kon schrijven van ruim honderd bladzijden, waarvoor de naam vleierij te zwak en de naam afgoderij niet te sterk zou zijn, als zijn woorden meer dan woorden waren, met deze knallende peroratie over de dood van een Prins:

¹⁾ Kalf, V, 220.

²⁾ Brunot III, 1, p. 161 vv., IV, 1, p. 312 ss.

³⁾ *Theorie der schoone Kunsten*, 1778, I, 102.

⁴⁾ *Proeve*, I, 170.

⁵⁾ *Proeven van dichtkundige letteroefeningen*, 1780, I, bl. I, 1786, III, 98.

⁶⁾ *Hollandsche Spectator*, 1756, I, 51 v.

⁷⁾ *Theorie*, I, bl. IX.

„De Landman gedagte niet meer, dat zijne Polders onder waater en zijne Runderen bedwelmd op den dijk stonden. De Borger sloot zynen winkel en rekende nu alle winst maar schade. De Koopman vergat van schrik zijne wisselbrieven te teekenen; en de veder lilde zo sterk in de handen van den Schrijver, als of ze nog haar zitplaatze hadde in de vleugelen eener Duive, die een verscheurende Havik booven zig in de lucht ziet hengelen. De Krijgsman sloot zijnen Helm, om zijne bleekheid te verbergen. De jonge dochters leiden haar goud en purper af en staaken zig in het zwart. Stamelende wichten vraagden malkanderen op de straaften . . . Lamfer en floers bedekten onze Citers. De snaaren klonken dof en schor. . . De lucht, geperst door het sterk uitschieten van zo veel *Achs, Helas* en *o Mijns*, sloeg geheele brokken van Albions krijtbergen af. . . Men zegd dat de Natuur ongedwongen een droevig weezen gezet heeft. De Dichters verhaalen, dat de marmere wanden van angst gezweet hebben en dat het Vee geen gras wilde eeten. . .”¹⁾

De dichter Nieuwland was persoonlijk onschuldig aan al het lawaai, waarmee hij in 1794 werd uitgeluid: „De tranen, die mijn beklemd hart lucht moesten geven, stremden in hare afscheidsbuizen”²⁾ Wie de ergste bombast op zijn naam had staan, was Swaanenburg met krachttermen als *zwavelkolken* of versregels in deze trant: „Hakt wouden van kaneel, klooft bergen van robijn” of nog mooier: „O bondelen van bloed! vernis van grijze Starren! Mijn orgel is op hol . . .”³⁾ Justus van Effen spotte met zo'n „bulderdicht” van de „aartspauker”, die tenminste zelfkennis genoeg had om van „mijn gezwollen chaos” te spreken, maar volgens van Alphen zich zelf niet verstond. „De goede man”, waarop deze verontschuldiging werd toegepast, mocht zich in ieder geval het puntdicht van Huygens aantrekken:

„All dat ick van hem hoorde
Was, op het kortst gezeit,
In een rivier van woorden
Een droppeltje bescheit”.

Als man van smaak wist van Alphen wel de reden te begrijpen, waarom onze dichters zo dikwijls van het verhevene naar het platte oversloegen: ze konden de grootheid van hun onderwerp niet bereiken, deden een sprong en vielen⁴⁾. We mogen misschien ook zeggen, dat ze de leegheid van hun geest met grote woorden opvulden, hoe groter hoe liever, tot ze vroeg of laat moesten barsten. Eigenlijk was de Parnastaal een schreeuwende leugen, omdat zo'n dichter een bezieling voorgoochelde, die hij volslagen miste. Die onechtheid maakte zijn toon even vals als hard. Hij kon onmogelijk zeggen, zijn woord voor iets te geven, want hij gaf enkel het woord van anderen, dat nooit van zijn leven over zijn eigen mond was gekomen en dat hij evenmin over de mond van een mens had horen komen dan hoogstens op het toneel.

¹⁾ Petrus Hofstede: *Bloemen gestrooid op het graf van Willem Carel Hendrik Friso*, 1752, bl. 112 vv.

²⁾ Huet: *Litt. Fant.*, XXIV, 79.

³⁾ Jan van Vloten: *Bloemlezing Ned. dichters 18e eeuw*, 1871, bl. 246v.

⁴⁾ *Theorie*, I, 102, 108, 211.

Het drama heette een verheven taal te vorderen, want Vondel had geleerd:

„Hoe hoogh men drave in stijl en toon,
Het treurspel spant alleen de kroon" ¹⁾.

Zijn tijd dreef altijd verder die „heerlijke hoogdravendheid" in ²⁾. Een van de vooroordelen, waarmee de renaissance immers de wereld belastte, was de canon van de genres. Zoals Carel van Mander portret en landschap, binnenhuis en stillevens, juist de intieme kunstsoorten, die ons volk het meest verwant waren, tot het handwerk rekende, maar de historieschildering tot de eigenlijke kunst (alsof er in een enkele kop van Rembrandt niet meer geest en zelfs meer mysterie kon leven dan in een volledige Olympus van welke meester ook), zo werden heldendicht en treurspel onvoorwaardelijk aan de top van alle poëzie gesteld; en een paar eeuwen lang moesten dichters hun toon bij epos en drama altijd hoger opschroeven, om de verhevenheid van zulke genres naar academische smaak recht te doen. Taferelen, die een hele wand vulden, vertegenwoordigden de beeldende kunst, werken van Hooft en Vondel deden het officieel de letterkunde, waarbij lied en brief ongelukkig in het gedrang kwamen.

Als van Alphen de mooischrijverij veroordeelde, was het wezenlijk omdat de dichters daarbij zelf voortdurend aan het woord waren en alle figuren overstemden, die moesten spreken ³⁾. Hier brak een gevoel van werkelijkheid door. De grote Punt met zijn stijve knieën bij de toneelstap werd gevierd om zoveel „deftigheid", waarbij de speler elke alexandrijn in vieren hakte, om woord voor woord zo hard mogelijk uit te bulderen. Maar zijn concurrent Corver zocht een natuurlijker trant dan die theatrale „heldentoon" en wou „goed Duits" zonder „al die omslag van gezochte woorden" ⁴⁾. Het hield een vonnis in, dat *opsnijden*, de hoogste naam voor het voordragen van verzen, zoveel als bluffen ging betekenen. „Die 't sterkste galmt, is 't best" ⁵⁾ — deze regel had op de duur afgedaan, omdat zoveel overdrijving het pathos belachelijk maakte. Het treurspel was retorisch, gebouwd op de éne wet, dat een toneelheld in houding boven gewone mensen had te staan. Hij dankte die meerderheid aan langer adem en groter woorden, maar wat de dichters bedoelden als veredeling, maakt de indruk van vervalsing, omdat het voortdurend uitzetten van de stem tegen de toon liet aanschreeuwen. Deed Frankrijk zijn best om de taal zo helder mogelijk te maken, onze schrijvers leken liever niet verstaan te willen worden. Tsaar Peter was wel niet de enige, die Hollands sprak en toch de toneeltaal onmogelijk kon volgen. Toen Willem V in 1768 de Amsterdamse schouwburg bezocht, wou hij geen opgemaakte prins zien en vroeg tot bescha-

¹⁾ *W. B.*, VIII, 778.

²⁾ Brandt 28.

³⁾ *Theorie*, I, 155 v.v.

⁴⁾ Ben Albach: *Jan Punt en Maarten Corver*, 1946, bl. 113, 128.

⁵⁾ G. D. J. Schotel: *Geschiedenis der Rederijkers in Nederland*, 1862, I, 132.

ming van de toneelwereld en tot erkenning van de volksaard om een oudhollands blijspel ¹⁾).

Naast het Frans had het Latijn aandeel in onze boekentaal. Met Latijn schrijven was volgens Burman heel de beschaving gemoeid ²⁾. Nederland was zó beroemd om zijn Latijnse gedichten, dat Napoleon het daarvoor zou prijzen, maar het leerde op die manier een poëzie, die uit de vormen van een doolie kunst bestond ³⁾. Wat Verwey hier verwerpt, moet Huizinga niet minder betreuren, wanneer hij zegt, dat het Latijn de lenigheid, die de Nederlandse geest zo nodig had, een tijd zwaar hinderde ⁴⁾. Zolang de geleerden met antieke verzen de toon voor onze dichters aangaven en de moedertaal lieten verwringen naar de regels van een vreemde grammatica, bleef de poëzie volgens een voorgeschreven „sierstijl” pseudoklassiek, waarbij zelfs een zekere maat van „gezwollenheid” (deze term had bij de rijmers een even gunstige klank als hoogdravendheid) werd gevorderd ⁵⁾. Wij raken hier een van de zeerste plekken in ons geestelijk verleden, zegt Huizinga, die een „wanhopige verdorring en verstijving” van het Nederlands proza moet vaststellen. „De briefstijl had zich in stadshuiswoorden en Franse termen verstikt, de geleerde wereld schreef Latijn of latijnachtig, en de rest van het proza dreef op de preek” ⁶⁾.

Het abstract rationalisme met zijn ijf moralizeren deed de aanschouwelijkheid van de taal weinig goed ⁷⁾. De van Harens mochten geen dichter heten bij genootschappen, die in direkte taal geen poëzie ontdekten. Vollenhove liet *stijl* meermalen rijmen op *vijl*, want de vlijt verving de genade, waardoor een dichter alleen dichter is. Het polijsten ging zo ver, dat iemand een overgepoetste vertaling tenslotte kritizeerde met deze vrijmoedige regel: „Al likkende likt men de ziel uit een vers” ⁸⁾. Zo'n huiselijk gezegde klonk als een heiligschennis op de Parnas, waarvan de taal enkel deze kunstleer toepaste, dat de poëzie bestond in „dichterlijke uitbreiding, vergroting en sieraden”. Hoe bonter woordenpraal en hoe drukker klinkklank, hoe mooier het dus gevonden werd. Het bralt ons tegemoet, als we het portret van de Rotterdamse ambtenaar Dirk Smits zien met een vervaarlijke lier achter zijn breedgedrapeerde mouw of als we onder een gravure van Vinkeles te lezen krijgen: „Om U, dierbaarste der vrouwen, ben ik in alle wederwaardigheden, hoedanigen eene hopeloze liefde kan uitwerken, gevallen”. De ellenlange heldendichten waren op zich zelf al gekunsteld, omdat ze een antieke vorm rekten, toen de moderne roman geboren werd.

¹⁾ Albach 149.

²⁾ W. L. van Helten: *Bijdrage tot een pragmatische geschiedenis der vaderlandsche taalstudie in Nederland*, 1882, bl. 9.

³⁾ A. Verwey: *Toen de Gids werd opgericht*, bl. 70.

⁴⁾ *Vijf maal vijf en twintig jaar wetenschap in Nederland*, 1941, bl. 10.

⁵⁾ J. Wille: *De literator R. M. van Goens en zijn kring*, 1924, bl. 98, 102, 108.

⁶⁾ *Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw*, 1941, bl. 168 v.

⁷⁾ J. Huizinga: *Tien Studiën*, 1926, bl. 85 v.

⁸⁾ *Nieuwe Bijdrage tot opbouw der vaderlandsche letterkunde*, 1766, II, 102.

VIII. DEFTIGHEID

Jan de Witt was ver van de roman af, toen hij een brief voor zijn aanstaande vrouw als het protokol van een notaris begon:

„Alhoewel ick tot noch toe, gehoorsaemende een precis, doch rigouereus bevel, in deser voegen aan UEd. niet hebbe durve spreekken, soo hope ick nochtans voortaan my somwylen van soodaenich entretien sonder offensie te sullen mogen dienen, onaengesien ick daertoe noch geen volcomen ende uitdruckelycke permissie hebbe weten te verwerven, vastelijck vertrouwende, dat UE. niet onaengenaem sal sijn by desen in 't seecker te worden bericht, dat in goede positie ende sonder eenich ongemack huyden alhier is gearriveert diegene, met welcke UE. gelieft heeft te resolveren, immers toe te staen, dat desselfs fortune vermencht sal worden" ¹⁾.

Zo'n stuk zet ons voor een probleem. Want de taalkundigen hebben uitgemaakt, dat onze spreektaal Hollands is getint en onze schrijftaal Vlaams-Brabants, maar deze vaststelling van een soort tweetaligheid roept het eigenlijk vraagstuk op. Als het Noorden immers zo lang op het Zuiden neerzag, hoe komt het dan, dat onze letterkunde, vanaf de scheiding toch grotendeels boven de Moerdijk geschreven, het eigen spraakgebruik opgaf voor het vreemde? Het éinig antwoord lijkt: om het vreemde. Dit is een kwestie van schijn en wezen. Het Nederlands, dat een paar honderd jaar geschreven wordt, valt te herleiden tot de Nederlander, zoals hij zich in het leven laat kennen. Ons probleem is daarom in de grond een psychologisch probleem en dringt ertoe, ons op de aard van ons volk te bezinnen.

Dat een mens vlotter spreekt dan schrijft, is niet zo eigenaardig, want behalve dat spreken aangeboren is en schrijven aangeleerd, valt het lichter zich voor anderen te uiten dan voor zich zelf. Maar de Hollandse verlegenheid, die niet vrij durft optreden, gemaskerd achter de Hollandse deftigheid, die zijn natuur niet vertonen wil, heeft het schrijven een verzwaring meegegeven, alsof onze landgenoten alleen getabberd de pen opnamen. Wat hierbij aan de gezwollen barok, wat aan de stugheid van de taal toegeschreven mag worden, is moeilijk te bepalen, maar het sleutelwoord bleef deftigheid. Als er vreemde invloeden op onze literatuur overheersten, diende èn het Frans èn het klassiek element om een voorname indruk te maken. Het humanisme had ons antiek uitgedost, zodat burgemeesters van Amsterdam voor consuls doorgingen, het stadhuis het achtste wereldwonder heette en alles naar dezelfde verhouding werd geplooid. Zo'n omslag kon niet nadrukkelijk genoeg uitvallen. Het gewichtig doende *maar evenwel nochtans en desalniettemin*, waarmee Cats herhaaldelijk een alexandrijn opvulde, beantwoordt aan de synoniemen van Vondel:

„ . . . en stont verruckt, vervoert,
Stockstijf en stom, gelijk een beelt, dat zich niet roert" ²⁾.

¹⁾ *Het hart op de tong*, 226.

²⁾ *W. B.*, IX, 693.

Hier zijn drie verdubbelingen nodig om samen een enkele voorstelling te vormen.

De ontwikkeling van de literatuurtaal is niet zozeer een linguïstisch als wel een cultuurhistorisch geval¹⁾. Dat de overgang van middeleeuwen naar nieuwe tijd hier minder geleidelijk verliep dan in Engeland, schijnt vooral uit maatschappelijke omstandigheden te verklaren. Van de ene kant was er bij ons geen hof om een vaderlandse cultuur te leiden, van de andere kant kwam er een nieuwe burgerij op, die kunstmatig voornaamheid moest oefenen. En gingen de regenten zich dubbele namen aanmeten als een statiesleep, om zich ridder te voelen met de plotseling geridderde Hooft, dan konden de schrijvers, die slippedragers van deze heren werden, niet buiten hoogdravendheid. Terecht heeft Jonckbloet de deftigheid op rekening van parvenus gesteld.

„Het Nederlandsche volk is van nature lang zoo deftig niet als het zich thans, vooral in Noord-Nederland voordoet. Natuur en waarheid worden schaars meer toegelaten binnen den kring, die op nieuwerwetsche conventionele „fatsjoendelijkheid” boogt; en de gulle lach is naar de onderste lagen onzer maatschappij verbannen. Bij den Spaanschen kraag met de deftige stolplooi paste die deftige tronie, eigen aan de stedelijke aristocraatjes der zeventiende eeuw, welke bevroesd waren om gelijkgesteld te worden met die burgerij, waaruit zij pas waren voortgekomen”.

De Leidse hoogleraar zag bepaald de „schaduwkant” van ons wezen in de deftigheid, „een woord ons alleen eigen, evenals de zaak hier inheemsch is”²⁾. Juister zou het zijn, dat het woord, door Vlamingen nog in ruimer zin gebruikt, in het Noorden een betekenisverenging doormaakte en enkel het uiterlijk fatsoen ging aanduiden, zoals *schoon* bij ons alleen het begrip zindelijkheid moest weergeven. Kalf heeft de deftigheid niet onaardig als onderwerp voor een blijspel aanbevolen, maar hij ziet die Hollandse eigenschap pas tegen het einde van de zeventiende eeuw onder de pruik van patriciërs uitbroeden³⁾. Dat de deftigheid toen sterk verhoogd werd, is onmiskenbaar, al heeft Jonckbloet wel gelijk, wanneer hij het bestaan eerder meent aan te wijzen.

De toon van onze schrijvers herinnert in heel de zeventiende eeuw aan de houding, die heren dikwijls op gewild statige portretten aannamen. Frans Hals heeft Willem van Heythuysen twee maal even raak uitgebeeld: de ene keer ongegeneerd op zijn stoel achterover wippend, de andere keer gewichtig met de sabel in postuur als ingebeelde held. Het zijn de beide kanten van onze letterkunde: gemoedelijk en deftig. De deftigheid schoot heren in de leden en dichters in de zinnen als een kramp, waardoor ze zich zelf niet meer waren, en werd de burgerlijke vorm van voornaamheid. Schilders als Dirk Hals vertoonden telkens een soort maskerade van kerels,

¹⁾ H. Naumann: *Literatursprache (Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte, 1928, II, 264, 270, 273).*

²⁾ *Geschiedenis der Ned. letterkunde*³, 1886, II, 208, VI, 452.

³⁾ *Studiën over Ned. dichters der 17e eeuw*³, 1915, bl. 25.

die met geweld voor heren wilden doorgaan, liefst met een Italjaans paleis op de achtergrond, waarmee het buitenhuis werd gedroomd, dat een of ander dichter dan in verloop van tijd mocht ophemelen. Een allegorie van Adriaan van de Venne ter ere van het Bestand, de zogenaamde *Zielenvisserij* in het Rijksmuseum, mist ieder spoor van adel, zodat het bijna lijkt, of de Hollanders zich over de Aartshertogen vrolijk maakten. Zo'n plumpe pose was een middel om zich met een pantser van dukaten ongenaakbaar voor te doen tegenover vreemdelingen, die zich lenig wisten te bewegen. De leidende figuren na de Opstand waren immers homines novi en voelden zich niet al te zeker in hun manieren, waarom ze een overmaat van stijfheid als erfdeel nalieten. Vondel verheerlijkte graag de „hoffelijke” stijl, wanneer Amsterdamse burgemeesters zich naast vorsten uit het buitenland lieten zien. De schatrijke kooplui, aan wie zoveel pronkuitgaven werden opgedragen, vergden van hun huispoëet maar één ding en wel de deftige toon. Het was een echt burgerlijke gedachte, daarmee de dichterlijkheid te kunnen kopen. Een kruiperige hulde in superlatieven zocht de poëzie ergens in onbereikbare wolken om de Olymp. Zo begunstigten renteniers een standstaal, om zich van het plebs af te zonderen. Elke wending van een opdracht moest zoveel krullen dragen als de pruik van de Maecenas; en *Het zegenpralent Kennemerlant* mocht een huis niet anders noemen dan *huizinge*.

Steil van houding en stijf van taal, was de Hollander bang zich te laten gaan, omdat de minste losheid hem zou laten uitglijden. Deftigheid was het opzettelijk zware tegenwicht op een grofheid, die ons al te vrijgevochten volk in het bloed zat. Dat de openbare beschaving hier op lange na niet halen kon bij de zuidelijke levensstijl, heeft zo'n trouw vaderlander als Potgieter openhartig toegegeven. De Italjanen, zo bekend hij, verstaan de kunst om een optocht te houden, „zonder dat gemaktheid tot een glimlach verlost of gemeenheid weezin wekt”, want ze danken die vlotte voornaamheid aan hun „zin voor het welvoegelijke, het welstaande, het wellevende”¹⁾. Bij Potgieter is het leedvermaak uitgesloten, dat Huet dergelijke uitingen om de haverklap in de pen geeft. Hollanders in een stoet bevriezen van verlegenheid, als ze hun houding niet proberen te redden met uitgelatenheid. Ons volk kan de stilte van zijn innerlijkheid zó lastig uiten, dat het altijd schommelt tussen een haast norse stijfheid, die deftigheid heet, en een lomtheid, die eerlijkheid wil wezen. Van Rembrandt, de volksjongen, die wanhopig zijn best deed om zich als heer voor te doen, is dan ook opgemerkt, hoe zijn fantaziefiguren „zweven op een grens tusschen het verhevene en het banale” en dat zijn Saskia een „bijna plumpe zwier” tentoonstelt²⁾. Zijn jonge zelfportretten leveren de verklaring voor het feit, dat hij tot bij Ruskin en Burckhardt de naam

¹⁾ *Werken*, IX, 412.

²⁾ *Huizinga: Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw*, 1941, bl. 148.

hield plat te zijn ¹⁾). Het volkslied zakte hier even laag als het volksfeest, waarover Potgieter zou klagen:

„Een feest herschept een volk, maar alleen de jeugd heeft bij ons een zweem van vrolijkheid. Wij leeren het leven zoo zeer als een pligt beschouwen, dat ons alle lust vergaat, het als eene gave te waarderen. Wie denkt er aan het te genieten, in onzen vochtigen dampkring, bij onze zeden vooral, die witgeleisterde graven!”

Het woord kermis verloor elke herinnering aan zijn gewijde oorsprong, die in Vlaanderen bewaard is gebleven, waar iemand kan schrijven, wat bij ons als een vloek in het Onze Vader klinkt, dat Rome voor een priester een eeuwige kermis betekent ²⁾).

De bourgeois gentilhomme kiest bij voorkeur de veiligste weg, liever te hoog dan te laag, om zich niet te verraden. Onze letterkunde houdt er een bel étage op na, waar de schrijvers vooral zorgen niet „platvloers” bij de spraakmakende gemeente te huizen. Maar voor de gezelligheid wordt het volkje onderhand toch door een achterdeur binnengelaten. Potgieter klaagt daarom, dat de Hollander zulke ploerten ontvangt. „Valt die liefhebberij voor het gemeene welligt aan zijne burgerlijke afkomst toe te schrijven?” ³⁾ Een Neerlandicus bekent „onze afkeer van tucht, ons gemis aan gevoel voor sierlijkheid”, waardoor het schrijven òf in het platte vervalt òf in het stijve ⁴⁾. Hier was het spraakgebruik niet gezuiverd, de omgangstaal niet zó edel gevormd, dat de dichters er de gereede vorm in vonden om zich natuurlijk en sierlijk meteen uit te drukken. Moest Picardie, na zoveel ridderromans te hebben voortgebracht, tenslotte voor Isle de France onderdoen, het was om de invloed van het hof op de taal ⁵⁾. Voorzover onze Republiek nu een hof kende, gold de klacht van een Haagse Ds. Vollenhove: „’t Hof met onduitsche termen houdt d’overhant” ⁶⁾, terwijl de hogeschool even eenkennig het Latijn vasthield. Hoe kon de moedertaal zich dan verfijnen of verlevendigen? Da Costa, de dichter van Oranje, moet getuigen, dat het Oranjehuis zich nooit iets van een dichter aangetrokken heeft. ⁷⁾

Brunetière kan niet genoeg nadruk leggen op het wel wat overdreven feit, dat de Franse stijl in de zeventiende eeuw allereerst het gesproken woord volgde. Het proza dankte zijn vlotheid en klaarheid aan het geestig gezelschapsleven, waarin de beschaving zich zó volledig wist uit te drukken. Persoonlijk hoefde een schrijver geen prater te zijn, wat Corneille en La Fontaine evenmin waren als Vondel, maar hij mocht zijn oren wijd opendoen

¹⁾ vgl. mijn *Rembrandt in de literatuur*, 1936, 23 v.

²⁾ J. Persijn: *Schaepman*, 1912, I, 393.

³⁾ *Werken*, I, 17.

⁴⁾ J. H. Kern: *Idealen en Grenzen*, 1924, bl. 25 v.

⁵⁾ Karl Vossler: *Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung*, 1921, S. 13, 149.

⁶⁾ *Poëzy*, 576 v.

⁷⁾ *De mensch en de dichter Willem Bilderdijk*, 1859, bl. 294.

voor het spreken van zijn volk. „Gij hebt een deftigheid die mij behaagt”, schreef Antonides daarentegen bij ons ¹⁾. Dezelfde Prof. Kalf, die zo graag op de deftigheid afgeeft, trekt meermalen met valse schaamte zijn wenkbrauwen op, als hij Huygens gaat lezen ²⁾. De Haagse hoveling schreef aan een dame, dat ze een gedicht, als het haar niet beviel, gerust naar het kabinet kon brengen. Maar de hofdichter Molière liet in zijn diepste werk de hoofdpersoon, die een levend zelfportret van de schrijver vertoonde, een zwak gedicht veroordelen met de woorden: „Franchement, il est bon à mettre au cabinet” ³⁾. En Racine voert in een blijspel een paar hondjes op, die „ont pissé partout” ⁴⁾. Ofschoon *De Leeuwendalers* op het platteland onder boeren speelt en allerlei dieren vermeldt, is zo'n ondeftig woord in een drama van Vondel ondenkbaar, want wat het hof in Versailles liet lachen, zou de Amsterdamse burgemeesters, die hun waardigheid met moeite moesten ophouden, verlegen hebben gemaakt met hun figuur. De schrijftaal van Frankrijk had de stroom in een bedding opgevangen, waar een enkele druppel bij uitzondering mocht uitspatten, maar als in ons polderland het hek van de dam was, dreigde er een overstroming. Daarom viel hier weinig te ontdekken van de vrije bevalligheid bij Madame de Sévigné, die tegelijk zo los en zo fijn kon schrijven, zo dikwijls ze haar conversatie op papier voortzette, weinig ook van de edele eenvoud bij een Fénelon, die met *Télémaque* groten even goed wist te boeien als kleinen. Zelfs Pascal heeft zijn klare en diepe stijl gevormd in de huiskamer van dames, die kritiek en publiek van de Franse literatuur uitmaakten, na deze literatuur met hun smaakvol gepraat te hebben voortgebracht ⁵⁾. De vrijheden, die La Fontaine zich in zijn taal gunde, waren alleen oude gezegden en kwamen dus uit het hart van de volkstaal, waardoor zijn frisse fabels zo betoverend echt klonken ⁶⁾. En de statigste schrijver van het hoofse land onder Lodewijk XIV heet Bossuet, die een niet minder doorzichtig dan verheven proza schiep, om kinderlijke zielen samen met geniale geesten te boeien. Wel is het litteraire Frans ook een aangeleerde taal, die vroeg of laat zijn dood tegemoet zal gaan ⁷⁾, maar de cultuur kon door gunstige omstandigheden in Parijs beter een tweede natuur worden dan bij ons.

In Holland was geen kring buiten het gekunsteld Muiderslot, waar een Hollandse stijl zich kristalliseerde. Niemand durfde zich in het zeker bezit van de vorm laten gaan. Een geboren heer is nu eenmaal vrijer van beweging dan een lakei, die zijn houding verliest, zo gauw hij uit de plooi komt. Dit elementair onderscheid moet de jonge Vondel midden in zijn rederijkerij bewust zijn geweest, toen hij ter ere van Baron van Boetzelaar,

¹⁾ *De Ystroom*, 1708, bl. 47.

²⁾ *Studiën over Ned. dichters der zeventiende eeuw*⁸, 1915, bl. 363 v.

³⁾ *Le Misanthrope*, I, 2.

⁴⁾ *Les Plaideurs*, III, 3.

⁵⁾ Fortunat Strowski: *Pascal et son temps*⁹, 1922, III, 176 s.

⁶⁾ Karl Vossler: *La Fontaine und sein Fabelwerk*, 1919, S. 97.

⁷⁾ J. Vendryes: *Le langage. Introduction linguistique à l'histoire*, 1921, p. 327.

die een vertaling uit het Frans geleverd had, zo naïef neerschreef: „Gemeenbest, scheidt moed! een Vrijheer, een Baron bout uw vervallen spraeck”¹⁾. De verdrongen adel stond feitelijk zó ver van de moedertaal, dat Jonkvrouw de Lannoy nog anderhalve eeuw later verrast werd, toen een van Byland haar verzen bleek te verstaan, waarbij ze satirisch schreef: „Een Graaf! een Heer van 't Hof, die duitsche vaerzen leest!” Het zou al buitengewoon zijn, als hij de moedertaal zonder moeite in proza verstond, maar een gedicht woord voor woord volgen, dat kon met zijn rang haast niet samengaan²⁾. Dit motief kwam in een verfranste tijd bij Wolff en Deken herhaaldelijk terug.

Onze letterkunde zat in de knel: burgers spraken meestal dialect, regenten liefst Frans, zodat een algemeen beschaafd Nederlands pas geleidelijk begon door te dringen³⁾. Voor een schrijver bleef niets over dan zich stelselmatig op te trekken aan vreemde modellen. Het genootschap *Nil volentibus Arduum* had in 1670 een stuk van Plautus bewerkt met Amsterdamse „straattaal”, omdat „de spraak van het gemeene volk” in een klucht onvermijdelijk was. En tegenover burgemeesters, die zich aan de „gemeenzaamheid” van een knecht ergerden, betoogde Lodewijk Meyer voor de doven, dat het „vermaak” van het spel daarmee stond en viel⁴⁾. Bij bewerkingen van antieke blijspelen ging het realisme van de gesprekken meestal verloren door valse grootdoenerij, wanneer het niet opeens in krasse platheid oversloeg, zoals Molière in het Nederlands ook telkens met een kluchtige trant werd aangedikt. De dichter Buysero verviel bij zijn bewerking van Terentius geregeld in een gezwollen Parnastaal, waartegen allerlei rauwe termen dan weer afstaken, omdat ons toneel tussen de uitersten van stijfheid en grofheid de rechte toon onmogelijk vinden kon⁵⁾. Lag het wel aan Langendijk, dat hij de knechts in zijn stukken vrij natuurlijk liet praten, maar de heren een veel te deftig taaltje in de mond legde? In onze dagen laat Wodehouse omgekeerd de heren onder elkaar slang praten en alleen de butler officieel Engels spreken. Of werd de blijspel-dichter door een saaie omgeving daartoe vanzelf gedwongen? Hij deed zó boekerig, dat hij de straattaal, die er desnoods doorkon, met alle naamvalsuitgangen neerschreef⁶⁾. En bij herdrukken van zijn werk zorgde hij stelselmatig *jij* in *gij*, *je bent* in *je zijt* te veranderen, zodat de taal moest zwellen en stollen in het ijs van een verplichte deftigheid. Het was een oordeel, dat die nationale toon het hoogst werd opgevijseld, toen de volkskracht op zijn laagst zakte. Heel de dans van de kunst bestond uit het lopen op de tenen, toen het fatsoen vergde, dat Bellamy nog in een

¹⁾ *W.B.*, II, 429 v.

²⁾ *Dichtkundige Werken*, 1780, bl. 36.

³⁾ A. Ypey: *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche tale*, 1812, I, 572

⁴⁾ de Vooy, *N. Tlg.*, XLIII, 133.

⁵⁾ P. J. M. van Alphen: *Nederlandse Terentius-vertalingen in de 16e en 17e eeuw*, diss. Nijmegen, 1954, bl. 128 vv.

⁶⁾ Kalf, V, 475 v., 527.

brief geen *vervloekte leugen* mocht neerschrijven, zonder de klinkers van het eerste woord te vervangen door puntjes ¹⁾. Bij monde van Jan Vos had de Hollander geroemd, in een vrij land vrij te mogen spreken, maar die vrijheid sloeg gewoonlijk naar één kant door, waar elke burgerman min of meer in de deftigheid van de heren wou delen.

¹⁾ Nijland: *Bellamy*, II 26.

IX. PREROMANTIEK

Zo'n stroeve trant was eigenlijk meer boers dan hoofs; en de ontmaskering leek weggelegd voor de kosmopoliet Justus van Effen, die het Latijn door het Frans te boven kwam. Een vriend leerde hem inzien, dat onze taal de nodige losheid miste: „alles moet hoogdravend wezen, zoo in proza als poëzie". Daarom ging hij de grote woorden te lijf en betoogde, dat het echt verhevene bestond in edele eenvoud ¹⁾. En langzamerhand kreeg hij bijval voor zijn kritiek ²⁾. Om van bovenaf te beginnen, viel hij Vondel aan, terwijl hij Cats waardeerde. Deze reactie kon voorlopig bevrijdend werken, zoals het niet mooi vinden van Venetië door Rousseau een oprecht natuurgevoel hielp voorbereiden. De volkstaal lag verstopt in eerlijke scheepsjournalen van Bontekoe en Gerrit de Veer, maar werd beneden de standaard van de letterkunde gerekend. Nu een schrijver ook gewone mensen ging benaderen, was het mogelijk dat er een natuurlijke taal werd weergegeven. „Met verwondering" merkte van Effen, hoe Engelse schrijvers de gewoonste dingen nog waardig konden behandelen; en hij nam een proef met schetsen over een paardenkoper of Thijsbuur's os of het vrijen van Kobus en Agnietje, die zijn beste werk opleverden ³⁾. Hij maakte school bij enkele medewerkers, waarmee hij zulke bijdragen in de toon van een ongedwongen praten afwisselde ⁴⁾.

Welbewust wou hij „zich bedienen van den gemeenzamen stijl, zoo als dezelve bij luiden van opvoeding door 't gebruik ingevoerd is". Al kon hij zich de pruikerige wendingen *dezelve* en *dergener* nog niet afwennen, hij was een baanbreker van vlotter Nederlands en werd daarom schepper van ons proza genoemd. Potgieter zou eens zeggen, dat het er dan toch wanschapen uitzag ⁵⁾; maar zakelijker dunkt ons de gevolgtrekking, dat ons proza na Ruusbroec en Marnix en Hooft en van Effen, die er allen op hun beurt de vader van geweest moeten zijn, wel erg grote moeite had om geboren te worden, vooral wanneer van der Palm en Geel en Multatuli en van Deyssel en wie weet nog meer telkens opnieuw dezelfde titel toegekend kregen. Het bijna hopeloze van het geval zit trouwens in de reserves van Potgieter aangegeven. Hij weet, hoe van Effen zijn voortleven dankte aan het afluisteren van het volk, dat „kernig als het merg van zijn gebeente, ruig als zijne breede borst, waar als zijn aard" de moedertaal had gered, die anderen met Latijn en Frans dreigden te bederven. Want van Effen wist in zijn stijl de natuur te benaderen en na hem waren het

¹⁾ *De Hollandsche Spectator*, 1733, Nr. 101 en 217.

²⁾ *Vaderlandsche Letter-Oefeningen*, 1761, I, 2, bl. 704; 1765, V, 2, bl. 536 vv.

³⁾ Kalf, V, 544 v.

⁴⁾ de Vooys, *N. Tlg.*, XLII, 75 vv.

⁵⁾ *Werken*, V, 438.

alleen Wolff en Deken, die hun tijd „begrepen en bevredigden, toen hooggeleerden nog hun poespas zamenflansten". Potgieter is helemaal niet gediend van de overbeschaving in de achttiende eeuw. „Foei! weg met die koralijnen lippen, die boezems van albast, die wangen, waarop lelies en rozen bloeijen!" En dan krijgt de duivel van de deftigheid hem toch zó te pakken, dat hij een aardige, levendige stroof van Poot weer „plat genoeg" gaat noemen. De boer mag niet eens natuurlijk beschreven worden op deze manier:

„Want des zomers na veel zwieren,
Neemt hij, om zich goed te doen,
Onder 't loof een slaapje in 't groen,
Daar de vogels tierelieren. . ." ¹⁾.

Als de negentiende eeuw dit nog afkeurt, hoe moet de achttiende dan wel geoordeeld hebben? Er waren onbevungen geesten als de taalkundige Lambert ten Kate, die schreef: „Sommige menschen zijn er, die de opgesmukte en al te sierlijke manieren van spreken verhevenheid noemen, maar zoo zij dien naam geven aan eene deftige eenvoudigheid, hij zou beter besteed worden" ²⁾. De scheppende daad van kunstenaars besliste. Van Rousseau is gezegd, dat hij woorden dorst gebruiken, waarvoor een ouder geslacht zich had geschaamd ³⁾. Zijn wachtwoord van de natuur hielp een natuurlijker taal doorbreken, zoals Goethe er in *Goetz von Berlichingen* schreef ⁴⁾. De preromantiek, ingeleid door Diderot, bevorderde in verschillende landen vernieuwing en verlevendiging van de stijl, waarvoor het gebruik van volksuitdrukkingen en zelfs van dialect werd bepleit ⁵⁾.

Het waren niet de minste schrijvers, die hier het dichtste bij de levende taal stonden. Evenals Cats en de Brune zijn Bellamy en Betje Wolff Zeeuwen, „goed rond" in hun stijl. De vooruitstrevende domineesvrouw verwierp in 1774 de „gebloemde stijl" van haar negen jaar oude *Eenzame Nachtedachten*:

„Hij die de taal van 't hart verstaat en weet te spreken,
Is nooit dus verre van't eenvoudige afgeweken".

Ze verklaarde, haar geschriften „meer levendig dan uitgewerkt" te willen zien.

„De pen zweeft over het papier,
En alles heeft een' edlen zwier;
Iets los, iets levendigs, iets vrij,
Iets dat behaagt, iets fraais, iets blij".

¹⁾ *Werken*, II, 8 v. III, 160, IV 4.

²⁾ Jan te Winkel, V, 245.

³⁾ Henriette Roland Holst: *Rousseau*, 1918, bl. 158, 290.

⁴⁾ H. Naumann: *Literatursprache (Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte)*, 1928, II, 279).

⁵⁾ Kurt Wais: *Das antiphilosophische Weltbild des französischen Sturm und Drang 1760-1789*, Berlin 1934 S. 232.

We geloven haar op haar woord, te onregelmatig om onoprecht te zijn. Dat vlug en vluchtig neergepende werk heeft kans de taal in het hart te raken:

„Maar ik, die zoo wat henen schrijf,
Nu tot vermaak, dan tijdverdrijf”¹⁾.

Hier is het uitdagende te horen, dat bij Nicolaas Beets en de Génestet, bij Gorter en Aafjes in andere vormen terugkomt. Betje Wolff gaat „het groot, het windrig nageslacht van Swanenburg” bespotten en verzekert, dat in haar eigen verzen „niets hoogdravends” te vinden valt²⁾.

Onder de Franse mode leefden er bij ons weinig dames om de moedertaal te veredelen als in Frankrijk, waar de vrouw gehuldigd werd, omdat de taal haar zijn klaarheid, zijn zuiverheid, zijn sierlijkheid dankte met al wat lief en naief was. Maar heeft iemand het langs het buitenland hier bereikt, dan zeker Betje Wolff, niet zozeer in haar verzen als wel in haar romans. Wat de briefvorm ook tegen mag hebben, voor haar doel was die geknipt, want ze heeft er de stijl natuurlijker mee helpen maken. Het moesten brieven zijn, waarmee zij en Aagje Deken zich uitspraken, omdat hun brieven geen vormelijkheid waren als binnen de Muiderkring. „Een gemeenzame Brief is een gesprek met een afwezige”, verklaren ze met de bekentenis, zich bij het schrijven zo dicht mogelijk aan het spreken te houden³⁾. Het corresponderen gaat geestige vrouwen bijna even vlot af als het converseren; en het gezellig geslacht heeft zelden of nooit last van stotteren, omdat het minder remmen voelt dan mannen. De ongedwongen toon in de gesprekken, die Wolff en Deken voluit weergeven, werd niet altijd met één slag getroffen, omdat het midden tussen een ruwe en een gemaakte trant nog te zoeken viel⁴⁾. Maar Betje, de spontaanste van de twee, bleef trouw aan haar regel: een brief moet „zo na aan de dagelijksche gesprekken komen als doenlijk is”⁵⁾. En daarom verdient *Sara Burgerhart* vandaag de lof, een „met spreektaal doorbruiste schrijfstijl” gegeven te hebben⁶⁾. Wolff en Deken kunnen we niet heel zeker van elkaar onderscheiden, maar we weten vast, dat allebei een ander gezicht hadden dan popperige damesportretten, die allemaal op hetzelfde salontype wilden lijken. Door vereenvoudiging stond hun brieftrant in ieder geval dicht bij de beschaafde omgangstaal⁷⁾.

Wat deze toenadering tot het levend Nederlands inhield, blijkt uit de aarzeling, waarmee schrijvers nagingen, of het woord *ballade* met straatlied

1) *Beemster-Winter-Buitenleven*, 1778, bl. 3, 5, 24, 67 v.

2) *Historie van Cornelia Wildschut*, 1793, I, 222.

3) *Brieven over verscheiden onderwerpen*, 1780, I, bl. V, en 203.

4) *Jonckbloet*, V, 268.

5) *Cornelia Wildschut*, II, 62.

6) G. Stuiveling: *Rekenschap*, 1941, bl. 76.

7) de Vooy, *Mélanges J. J. Salverda de Grave*, 1933, p. 367.

weergegeven moest worden of met volkslied ¹⁾). Feitelijk werd ballade in de romantiek de naam voor een maskerade in woorden, een soort pseudo-middel-nederlands. De angst voor het alledaagse vol grove termen, waar pamfletten teveel hun kracht in zochten, dreef uit zelfbehoud telkens naar gefixeerde boekentaal terug.

De platheid moet ook wel erg geweest zijn, wanneer Betje Wolff het als iets buitengewoons in haar man roemde, bij zijn preken nooit in „lage straattaal” te vallen, wat ze des te meer aan de dominees in het algemeen verweet ²⁾). Tegelijk bespote ze weer de tale Kanaäns als vaste toevlucht van predikanten. „En, zou Dominé Heftig zeggen, ik *bezig* het *woordeke*, *edoch* niet te vergeefsch” ³⁾). Als domineesvrouw voelde ze aan den lijve, hoe zwaar de kerkelijke taal op onze literatuur drukte. Ze strooide daarom in 1774 spottend woorden uit de lang verouderde psalmberijming door haar gedicht *De ongelukkige morgen* met de ondertitel *Datheniana* en imiteerde ook in verschillende brieven, vooral in een volledige „zendbrief” de bijbelstijl ⁴⁾), voordat ze de tale Kanaäns in boeken ging parodiëren, waarmee het voorbeeld aan Huet en Multatuli gegeven zou worden.

Het dilemma tussen al te verheven en al te vlak was een oude kwaal, want al vroeger werd voor preken aanbevolen „dat eenvoudige zonder laagheid, dat hoogdravende zonder opgeblazenheid, dat sierlijke zonder opsiering”. Een geschiedenis van de vaderlandse welsprekendheid zou welkom zijn, schreef die anonieme criticus verder, maar omdat onze landgenoten zich nooit veel op de welsprekendheid toegelegd hadden, moest zo iets overgelaten worden aan het nageslacht” ⁵⁾).

Wolff en Deken beseffen, het zwaartepunt te moeten leggen op de natuurlijkheid. „Wij zijn deftig genoeg, maar waarom zijn wij ook niet minzaam?” vragen ze hun stroeve landgenoten. Een levendige vrouw dient zich bij een familieraad in haar arm te knijpen, om het niet uit te proesten bij het komisch contrast tussen het doodgewoon gezicht van iedereen en „dat aangelapte deftige”; en een oude tante denkt er niet anders over, wanneer ze het gezelschap zo „stijf en statig, dat men dan liefst deftig noemt” in een kring ziet zitten ⁶⁾). De beide schrijfsters nemen een loopje met die „domme deftigheid” en vertellen, „dat het maar van ons afhangt om een deftig gelaat en eene strakke paalregte houding aan te neemen en om weinig en langzaam te spreken, juist als of men onder het aanvueren van een pijp spreekt” ⁷⁾). Ze blijken te leven op het beginsel van Rousseau: „C'est la parole qui doit régir l'écriture” en waar te maken wat Feith enkel in theorie leert: „De gemeenzame volkston is, ook in de

¹⁾ El. Wolff-Bekker: *Vrouw Snaversnel*, 1784, bl. 4.

²⁾ *Willem Leevend*, 1784, I, 59; *Wandelingen door Bourgogne*, 1789, bl. 89.

³⁾ *Willem Leevend*, VII, 148.

⁴⁾ *Brieven van Betje Wolff en Aagtje Deken*, uitg. Joh. Dyserink, 1904, bl. 70 vv.

⁵⁾ *Nieuwe Bijdragen*, 1766, II, 477, 505 v.

⁶⁾ *Willem Leevend*, I, 145, VI 242, 311

⁷⁾ *Brieven van Abraham Blankaart*, 1787, I, bl. XXIII, 1789, III, 109.

beste werken, noodig" ¹⁾). Ze laten het niet bij spot met het woord *gewrocht* ²⁾), ze durven hun moers en, als het er op aankomt, ook hun vaars taal onbevangen gebruiken, zodat Abraham Blankaart, die hun liefste woordvoerder is, aan een dame schrijft: „Zij trekt een lelijke smoel en lacht u onbeschoft uit". Deze kordate kerel denkt zo heel anders te schrijven dan de meesten, omdat hij zijn invallen volgt; maar hij doet het vooral, omdat hij van spreekwoorden houdt, waar zoveel kracht in zit ³⁾). De volkstaal is het dus, die de stijl van de schrijfsters levendig houdt, waarbij hun geen duffe folianten in de weg zitten. Van zichzelf zegt Betje Wolff: „Niemand haat het gezwollene meer dan Wolffje". Ze hoont dan ook allerlei boekenwoorden: „*De zwanenschacht*, zeggen de hoogdravende puik puik puik poëten; ik zeg als eene eenvoudige vrouw mijn *pen*". En wat haar in de stijl van een ander tegenstaat, is dat hij „te winderig en te gebloemd" schrijft ⁴⁾). Een inventaris van de dichtertaal levert volgens haar en haar vriendin woorden als *trits*, *hemeldaruw der maagdelijke lippen*, *echtsponde*, *het kruivend goud der lokken* en, niet te vergeten, het nodige marmer, albast en ivoor, dat voor halzen, armen en boezems dient ⁵⁾). Ironisch gebruiken ze het woord *brallen* evenals de wending *in arren moede*, die ze van een rijmende dame zeggen geleerd te hebben ⁶⁾). Ze noemen *ten zijnen tijde* een vrij pedante uitdrukking en vinden iets pijnlijks in de brieven van dames, „die zich inbeelden, dat men niet moet schrijven, zo als men spreekt, en die gelooven, dat wél schrijven iets anders is dan wél spreken" ⁷⁾). En „dat deftig woord *echt-verbintenis*" kan de vriendinnen helemaal niet imponeren ⁸⁾).

Als ze de keus hebben, gebruiken ze de eenvoudigste vormen, zodat ze *gaaf* schrijven voor *gave* ⁹⁾). Ze houden van natuurlijke wendingen en schrijven: „die brave meid, *waar voor* ik zo veel liefde heb", „de boeken, *waar uit* ik las", „die juffertjes, *daar* ik mede om plagt te gaan" ¹⁰⁾). Ze zien er niet tegen op te zetten: „dit valt in 't volk zijn' smaak" of „die dame haar begrippen" ¹¹⁾). Ze laten zich door geen schoolmeester voorzeggen en daarom heet hun correspondentie in 1769 gerust *hij* en noemen ze een jaar later de verdediging van het Christendom gerust *hem* ¹²⁾). In een boek duiden ze ook een lijkrede als *hem* aan ¹³⁾). Deze vrijheid nemen de schrijfsters trouwens niet alleen, want de stichter van de Maatschappij der Nederlandsche

¹⁾ de Vooy's: *Verz. Taalk. Opst.*, I, 73.

²⁾ *Wildschut*, 1793, II, 4.

³⁾ *Brieven van Blankaart*, II, 253, 259, 320.

⁴⁾ *Brieven van Betje Wolff en Aagtje Deken*, 26, 207, 263.

⁵⁾ *Willem Leevend*, III, 251 v.

⁶⁾ IV, 26, VI, 66.

⁷⁾ IV, 117, V, 42 v.

⁸⁾ II, 305.

⁹⁾ V, 132, 254; VI, 297, VII, 27.

¹⁰⁾ *Sara Burgerhart*, I, 17, 19.

¹¹⁾ *Wandelingen door Bourgogne*, 1789, bl. 149; *Sara Burgerhart*, I, 370.

¹²⁾ *Brieven*, bl. 17, 24.

¹³⁾ *Willem Leevend*, VIII, 295 v.

Letterkunde in eigen persoon wou de letterkunde in 1766 *zijn* fortuin laten maken ¹⁾. Des te opvallender is deze levende taal in een tijd dat vals gevoel zo dikwijls de taal verdraait.

Hun vrijheid komt des te sterker uit tegenover gevallen, waarin ze zelf het slachtoffer van de gangbare mode worden. Dan moet niet alleen een dame aan haar „allertederstbeminde” zielsvriendin schrijven van de verrukking „uwes dankbaren mans”, maar waarachtig een bruid op haar trouwdag deze ongelofelijke tirade afsteken:

„Ja, ik ben de uwe; ik roem in mijne keuze. Ik zal niets moedwillig verzui-
men wat in staat is om uw dierbaar hart aan mij gehecht te houden. Mijne
liefde voor u is gegront op de kennis, die ik aan uw karakter heb. Ik ken den
waardigen man, die mij in zijne bescherming neemt” ²⁾.

Altijd stoten we in Holland weer tegen een of ander hekje van fatsoen. Trouwens Betje zelf verzekert de dingen wel te schilderen „met al de waarheid der natuur”, maar toch veredeld ³⁾. De dames menen niet eens voluit „wat donder!” te mogen schrijven, zoals het door een zeeman is gezegd ⁴⁾. Hypercorrecte vormen zijn de keerzij van vrijmoedige wendingen. Zo beginnen ze hun grote roman heel gemaakt: „Weinige schriften worden met zo veel drifts gezogt *dan* zulke . . . Hij, die alleen vervrolijkt, is zo zeer gunsteling niet *dan* hij . . . ⁵⁾”. Wat wil je? Zulke angstfouten zijn er door geslachten van schoolmeesters met de plak ingeheid. Wat de lieve vriendin van Sara Burgerhart van zich zelf bekent, mag min of meer voor elke landgenoot gelden: „Ik heb iets ongemakkelijks in mijn aart; al wat ik doe, doe ik zwijsent en met veel deftigheid” ⁶⁾.

Maar de preromantiek is onweerstaanbaar aan de gang. Vrouwen gaan voorop en Barones de Lannoy verklaart: „Onze schoone taal is toch niet minder geschikt voor die beschaafde gemeenzaamheid, die men den stijl van 't goed gezelschap noemt” ⁷⁾. De dichteres Margriet van Essen- van Haeften kan het boekenwoord *slechts* missen, als ze spontaan schrijft:

„Mag ik maar, vol zuiver vuur,
U bewondren, o Natuur,
Mag ik maar ootmoedig-stil
Gaan waar God mij leiden wil”.

Elisabeth Post gebruikt volgens een dichter „de gewone beschaafde taal van het gemeene leven en roert door natuurlijke en eenvoudige beschrijvingen”; zij schrapt in haar handschrift woorden, „die haar maar een klein weinig ongewoon en gezogt schijnen” ⁸⁾. Het taalgebruik wordt als

¹⁾ J. Wille: *De literator R. M. van Goens en zijn kring*, 1924, bl. 156.

²⁾ *Sara Burgerhart*, 747, 793.

³⁾ *Willem Leevend*, V, bl. XVII.

⁴⁾ I, 17.

⁵⁾ I, voorreden.

⁶⁾ *Sara Burgerhart*, I, 65.

⁷⁾ *Dichtkundige Werken*, 1780, voorrede.

⁸⁾ Ds. A. van den Berg, *Brief vóór Het Land*, 1788.

een drukkende noodlottigheid gevoeld en daarom gaan literaire bewegingen gewoonlijk samen met een wending in de taal ¹⁾. De vernieuwing in de achttiende eeuw kwam zo goed als die van 1880 uit gesproken kultuurtaal, die de erfgenaam van de volkstaal was ²⁾. Van Alphen zag geen kans een kunstleer te ontwerpen zonder Antonides aan te halen als voorbeeld van gezwellenheid en valse verhevenheid ³⁾. Bellamy bekende ronduit zijn best te doen om allerlei uitdrukkingen, die hij van de dichters had overgenomen, op te ruimen en zich een gewoner taal aan te wennen. In 1784 ging hij de werken van dichtgenootschappen, die vol „bombario” zaten, vergelijken met „het groote origineel in de goddelijke Natuur” ⁴⁾. Met Kinker gaf hij alle dichtgenootschappen de schop, zoals Vondel zou zeggen en voor Bilderdijk niet mocht zeggen. Boven kant en klare modellen ging hem het leven. Zijn kritieken probeerden dus een lossere toon ⁵⁾. En laat hij het natuurlijke wat veel in het overgevoelige hebben gezocht, hij hield een verfrissende werking, door het schoolse zweet af te spoelen met de dauw van het land.

Bij alle pastorales en idylles van de mode bleef de eenvoud van Homerus zoek, zolang de dingen niet bij hun naam genoemd mochten worden. Het was een revolutie, dat Delille zijn beschrijvende poëzie durfde openzetten voor zo iets als de koe, „qui ne dégrade plus ni vos parcs ni mes vers”. Fénelon had al het uitsluiten betreurd van de spreektaal met „je ne sais quoi de court, de naïf, de hardi, de vif et de passionné”. Saint-Martin hielp op zijn beurt ruimte maken en vond het jammer, dat Racine, die de dichtelijke taal voor Frankrijk had gevormd, zijn volk niet de onschatbare dienst durfde doen om zich meer vrijheid in de woordkeus te gunnen dan het taalgevoel nu nog verdragen kon ⁶⁾. In ons land kwam Adriaan Verwer onder de schrijfnaam Anonymus Batavus al in het begin van de achttiende eeuw tegen Arnold Moonen op, die zwoer bij de kunsttaal van Hooft en Vondel ⁷⁾. En van Alphen besloot radikaal: „Men moest grooter eer stellen in origineel te schrijven dan in Vondel natebootsen” ⁸⁾.

Er was heel wat te overwinnen, zolang de leer van Lord Bacon gold, dat een man zijn zoon enkel als vader, zijn vrouw als echtgenoot kon toespreken, maar zijn vriend als mens. In Engeland zei een vrouw dan ook *master* tegen de man, de kinderen *Sir* ⁹⁾. Deze afstand werd plotseling verkort, toen van Alphen een kind in de mond ging leggen: „Mijn vader is mijn beste vriend” en verder: „Schrijven moet men, zegt papaatje, eveneens alsof men praat”. Dat zo'n toenadering niet op stel en sprong

¹⁾ F. Baldensperger: *La Littérature*, 1913, p. 57.

²⁾ K. Heeroma, *N. Tlg.*, XXXV, 159.

³⁾ *Theorie*, I, 100, 158.

⁴⁾ J. Aleida Nijland: *Leven en werken van Jacobus Bellamy*, 1917, II, 44.

⁵⁾ J. Hoeksma: *Jacobus Bellamy*, diss. Amsterdam 1903, bl. 128 v., 137 v.

⁶⁾ Auguste Viatte: *Les sources occultes du romantisme*, 1928, I, 193.

⁷⁾ H. de Buck, *Jaarboek Mij Ned. Lett.*, 1952, bl. 27.

⁸⁾ *Theorie*, I, bl. XVI.

⁹⁾ Levin L. Schücking: *Die Familie im Puritanismus. Studien über Familie und Literatur in England im 16., 17. und 18. Jahrhundert*, 1929, S. 202 f.

viel uit te voeren, spreekt vanzelf. Ofschoon Hieronymus van Alphen een eeuw na Lafontaine leefde, leek hij wel een paar eeuwen ouder, omdat hij de erfenis van zoveel geslachten mee te dragen had. Zo gebruikt hij in zijn betrekkelijk eenvoudige kinderversjes nog woorden als *pogen* en *verschonen*, *wis* en *ras*, *feilen* en *haken naar* ¹⁾. En Jantje, braver dan de brave Cornelis, zei met de hand op zijn hart: „Hier is *noch* mijn vader *noch* de tuinman, die het ziet”. Hoe kon het anders, wanneer de dichter in 1781 een rede had te houden voor de leden *des Oeconomischen Taks*?

De kindertaal was in het algemeen zó deftig, dat broertjes en zusjes, als we de schrijvers willen geloven, geen *je* tegen elkaar konden zeggen, zonder gauw te vervallen in *gij* en *u* ²⁾. Aagje Deken liet een kind vertellen:

„Wil je slapen? O, ze kriet!
't Zal haar wis vervelen.
Morgen, als *gij* wakker zijt,
Zal ik met *u* spelen”.

Kon een hartelijke vrouw niet eens natuurlijk met een kind praten, dan was het haar nog minder gegeven de toon van de werkman en de dienstbode te vinden, waarvoor Wolff en Deken samen hun bundel *Economische Liedjes* schreven, die bij de beste bedoeling volslagen mislukte ³⁾. Bij van Alphen spraken de kinderen doorlopend van *gij* en *u*, wat er waarschijnlijk toe bijdroeg, dat Beets en de Génestet deze kinderdichter zo onkinderlijk zouden vinden. Enkele jaren na van Alphen gaf de Perponcher een levendiger taal te lezen, zoals „welopgevoede lieden” spraken, waard om een kleine eeuw later door Jacob van Lennep opnieuw uitgegeven te worden. Hij schreef van meisjes en „*hun* geluk”, toen het alleen fatsoenlijk stond om *haar* te zetten ⁴⁾.

Rijklof van Goens wou in 1767 onze dichters geen woorden zien gebruiken dan „die bij den gemeenen man overal verstaan worden” en noemde eenvoudige omgangstaal zonder hoogdravendheid het kenmerk van de beste schrijvers ⁵⁾. Het zat in de lucht, zodat Hoffham zich na een tien jaar beslist van de Parnastaal losmaakte, die „de taal der goden is genoemd om haare kunstrijke afwijking van de menschelijke spraak”. Pieter 't Hoen betoogde, dat elke persoon in zijn drama's zich eerlijk uitdrukte „als men kan en moet spreken” ⁶⁾. Maar de weerstand in het deftig Holland bleef groot en tegen het einde van de achttiende eeuw moest de jonge Helmers nog horen, dat hij niet *aanvuren* mocht gebruiken voor *ontvonken* en nog minder Socrates „gewoon in 't doen der pligten” kon noemen. „Zo schrijft men niet. Het *doen* van pligten is zelfs te plat voor prose. Zich van zijn

¹⁾ H. Pomes: *Over van Alphen's Kindergedichtjes*, diss. Utrecht 1908, bl. 214

²⁾ A. de Vletter: *De opvoedkundige denkbeelden van Betje Wolff en Aagje Deken*, diss. Leiden 1915, bl. 316.

³⁾ Jonckbloet, V, 264.

⁴⁾ J. Reyers: *W. L. de Perponcher*, diss. Utrecht, 1942, bl. 109.

⁵⁾ Wille, 171 v., 232.

⁶⁾ de Vooy: *Letterkundig Leesboek*, 1923, II, 4 vv.

pligt *kwijten* is gebruikelijk". Gelukkig had de aankomende dichter ook „deftige" verzen, die wat beloofden; en met lof werden staaltjes van dichterlijke taal vermeld als *snaren dwingen* en *de ijzren vuist der dood* en *de hoogverheven ceder*. Dat was nog eens poëzie! ¹⁾ En zo werd Helmers op de goede weg gebracht, waar hij de zee behoorlijk *pekelveld* leerde noemen.

Feith kon zich aan de nieuwe stroming niet onttrekken en bepleitte, in beginsel tenminste, een stijl „zoo als men aan gemeenzame vrienden gewoon is te schrijven" of „even als men zich zou uitdrukken, als men tot eene vrouw van oordeel sprak". En omdat er bijna niets bestond in de algemeen beschaafde volkstoos, die hij bedoelde, gaf hij in 1784 een paar delen verhandelingen, waarin op één bladzij toch al dadelijk de vormen *dezelve*, *eens mans* en twee conjunctieven voorkwamen ²⁾. Genitieven schenen de knieën van een poëet, zodat Feith er zijn romance *Agnes*, zonder zijn aangeprekte volkstoos toe te passen, mee liet stappen.

„In der Vaadren Halle rustte
Ridder Rulofs heldenspeer,
Rudolfs, wien de strijd verkwikte,
Rudolfs, voor wien Frankrijk schrikte
En de Sarraceen weleer".

Deze burgemeester kon de statige houding van zijn „gestoelte der eere" onmogelijk opgeven en moest nog „de bliksems wieken aanbinden" ofwel genieten van „het stil gejuich des worms". Een tijdsteken was het intussen, dat de psalmberijming van Datheen eindelijk werd vervangen, omdat het even dwaas heette in de taal van de zestiende eeuw te zingen als te lopen in de kleding van die tijd. De wind keerde en voor de nieuwe psalmberijming, die als een herademing werkte, werden levende dichters gevolgd, al was het niet altijd zonder vereenvoudiging van hun tekst.

„'t Hijgend hert, der jacht ontkomen,
Streeft niet sterker naar 't genot
Van de frissche waterstroomen,
Dan mijn ziel verlangt naar God".

In deze geliefde psalm had eerst gestaan *der verkwikbre waterstroomen*, wat teveel naar de Parnas rook om het vrome hart te voldoen ³⁾. De jonge Staring parodieerde de „steltenstijl" van Swaanenburg ⁴⁾, maar zijn eigen gedicht ter ere van de eenvoud klonk niet erg eenvoudig:

„Dat mijn oor geen woest geschal
Boven eedlen zang geval',
Noch mijn oog een bont vertoon,
Meer dan oudheids zedig schoon".

De conjunctief, de vorm *noch*, de genitief *oudheids* wezen in een andere

¹⁾ *N. Alg. Vaderlandsche Letter-Oefeningen*, 1790 V, 1, bl. 251 vv.

²⁾ *Brieven over verscheide onderwerpen*, 1784, I, bl. VI v., 2.

³⁾ Jan te Winkel, V, 490 vv.

⁴⁾ B. H. Lulofs: *Staring*, 1843, bl. 297.

richting dan de titel, die beter overeenstemde met de strekking van een fabel *De dichter en de nachtegaal* bij van Alphen:

„De eenvoudige natuur heeft dikwijls 't hart geraakt,
Terwijl de kunst alleen een slechten dichter maakt”.

Deze regels vertelden tamelijk omslachtig wat André Chénier in één vers wist te zeggen: „L'art ne fait que des vers, le coeur seul est poète”.

X. BILDERDIJK

Het toneel had de taal overspannen. Justus van Effen maakte onze spelers een verwijt van hun onnatuurlijk schreeuwen, zo dikwijls ze „met een uitgestrekte hals en borst, met ingebogene lendenen, den arm in de zijde, met opgesparde blikken, trotsch gelaat, valsche en gemaakte zwier voor den dag kwamen”. Op zijn beurt moest Bellamy vaststellen, dat de „verheven” rol altijd werd uitgegalmd met een stem, die de speler niet „eigen” was ¹⁾. De toon werd met geweld opgeschroefd, zolang de dichters tussen hoogdravendheid en platheid geen rechte houding konden vinden. Pieter Slooff rijmde een treurspel *Susanna*, waarin Daniël in alexandrijnen te horen kreeg: „snotjongen, kwibus, heertje!” ²⁾. Het eerste drama in proza, dat in Amsterdam werd gespeeld, verscheen in 1760 met een voorrede van Corver, die zo'n waagstuk bepleitte op deze grond, „dat een Toneeldichter zich meer moet bevljigten om het gemoed van den Aanschouwer te raken dan om door hoogdravende of zoetvloeiende zangtoon enkel zijn gehoor te streelen” ³⁾. Het kwam dus eigenlijk op een bekentenis van klinkklank neer, waarbij de schreeuwende stem onverstaanbare woorden had goed te maken. De galmen lieten de zaal daveren, zodat het soms meer van zingen dan van spreken had; en dit heette dan de Hollandse heldentoon ⁴⁾. Maar zo'n gekunstelde voordracht beantwoordde onvermijdelijk aan een gekunstelde uitdrukking.

Uit die school van de onnatuur is Bilderdijk voortgekomen, die erop roemde dat zijn vader bij het „opsnijden” van verzen de porceleinen pullen op de schoorsteen liet barsten ⁵⁾. Tot zijn ongeluk bewondert de dichter in zijn jeugd een opgeblazen Antonides, de over het paard getilde epigoon van Vondel. Bilderdijk veracht het natuurlijk spelen, want in de schouwburg wil hij „zich boven zich zelve opgeheven gevoelen”, wat hem overkomt, als hij Duim of Punt een gedicht van Hoogvliet hoort voordragen ⁶⁾. Zelf schrijft hij zijn luidruchtige verzen al bulderend neer.

Hoe sterk de ene schrijver na de andere ook tegen een officiële Parnastaal is ingegaan, Bilderdijk blijft er levenslang aan gebonden ⁷⁾. Zo overtuigd als hij nieuwe woorden afkeurt, beveelt hij verouderde aan ⁸⁾. „Zoek in u-zelv' de Taal en kén u-zelv' in haar”, roept hij met heel zijn absolutisme ⁹⁾.

¹⁾ Nijland, II, 142.

²⁾ J. Hartog: *De Spectatoriale Geschriften*², 1890, bl. 211.

³⁾ Jan te Winkel V, 284.

⁴⁾ Jonckbloet, V, 81 vv.

⁵⁾ *Vaderlandsche Geschiedenis*, XI, 173.

⁶⁾ *Fingal naar Ossiaan gevolgd*, 1805, I, 157.

⁷⁾ de Vooy's: *Wording en verwording van letterkundige taal*, 1915, bl. 12 vv.

⁸⁾ A. Kluyver: *Bilderdijk en de taalwetenschap (Onze Eeuw*, 1906, IV, 5).

⁹⁾ *Dichtwerken*, XIII, 385.

De ziekelijke, eenzellige, lang buitenslands zwervende dichter, die in zijn leerjaren nooit het volk op straat heeft horen spreken, is op boeken aangewezen voor zijn taal. Hij verzekert, van jongsaf meer met de oude taal en de „plechtige Redestijl” bekend te zijn dan met de toon van het dagelijks gesprek, zodat zijn landgenoten hem meermalen voor een vreemdeling houden ¹⁾. „De groeiende natuur is mij altijd geheel vreemd gebleven”, verklaart hij verder; en zo komt hij de erfelijke minachting voor het rechte rake woord nooit te boven. Zijn kinderen moeten daarom *spruitjens van mijn heup* heten, koeien *levende uierwollen*, paardrijden *het dravend ros beschrijden*, een mestkar tenslotte *mistkaros* ²⁾. Hij bekent geen ander doel te hebben dan „Hollands taalschat uit te storten”; en zijn werken leveren een woordenboek op rijm, waarvan de kunstvaardigheid aan het getal synoniemen wordt gemeten. Eén gedicht noemt de zee *golven* en *baren*, *blauwe bergen*, *stortend nat* en *deinend pad*, *pekerveld* en *grondelooze kolk*. Een ander gedicht heeft voor zwaard achtereen de namen *kling*, *staal*, *rapier*, *schittrend blad*, *lemmer*, *sabel* ³⁾. Deze lexicografische overvloed is het samen met een profetisch pathos, waardoor hele geslachten van Nederlanders zich laten overdonderen. Hun gematigdheid wordt door zijn mateloosheid zó verbijsterd, dat ze die opwinding voor bezieling houden. Verheerlijkt om het onuitputtelijk vermogen, waarmee hij samenstellingen vormt, zou hij de moedertaal meer gediend hebben met een zuiver en sober gebruik van gewone woorden, want *kramponlatingskracht* en *schattingsschuldbetooning* maken van het Nederlands een dikdoend orakel als de poëzie van Richard Wagner.

Een Engels tijdgenoot, die van onze letterkunde tamelijk goed op de hoogte was, begreep dat Bilderdijk dikwijls verdwaald raakte door een te nadrukkelijke en te opzettelijke woordenpraal ⁴⁾. En de Hollandse tijdgenoot Willem de Clercq, van wie we bepaald geestverwantschap zouden verwachten, omdat zijn improviseren in verzen niet minder dan de „ontboezeming” van de dichter op een geijkte taal aangewezen leek, doorzag de verhoudingen ruim zo goed, toen hij aantekende: „Men vindt in de stukken van Bilderdijk een geheel andere taal dan de gewone. Of hij juist volksdichter zij of tot het hart spreke, daaraan twijfel ik zeer; doch als kunstenaar [wij zouden zeggen virtuoos] is hij onnavolgbaar” ⁵⁾. Mocht hij zich al gedrongen voelen om zijn „vervoering” met uitbundigheden weer te geven, het blijkt wel zo gesteld, dat hij zijn gemis aan ziel met geweldig klinkende taal aanvulde ⁶⁾. Hoe eenvoudiger het onderwerp en hoe volksker het genre was, hoe onwonderlijker zijn poëzie klonk, die wij alleen kunnen

¹⁾ XV, 68.

²⁾ Kalf VI, 499 v.

³⁾ *Dichtw.*, I, 104 vv., VIII 246 vv.

⁴⁾ John Bowring: *Sketch of the language and literature of Holland*, 1829, p. 94.

⁵⁾ A. Pierson: *Willem de Clercq naar zijn dagboek*, 1888, I, 78.

⁶⁾ G. Kalf: *Inleiding tot de studie der literatuurgeschiedenis*, 1923, bl. 181.

genieten met wat hij „sombre vrolijkheid” noemde ¹⁾. De gewild primitieve Ossian, waarvan de betekenis lag in zijn natuurgevoel, werd door Bilderdijk volgepropt met opgeblazenheid, zodat de regel „and bend by turns the feebly whistling grass” onherkenbaar uitviel: „de teedre scheutjens krompt van 't flaauwkens lispensd kruid”, terwijl „the deep” werd „'t bruisend pekelveld” en het simpele „the night is around thee” mooi-gemaakt moest worden tot „thans zweeft de aakligheid des nachtschriks om u rond” ²⁾.

Het merkwaardigste is, dat Bilderdijk eindeloos redeneert over de taal en daarbij met al zijn schijngeleerde fantazieën telkens zulke scherpe inzichten toont te hebben. „De gehele zaak waar 't op aankoomt, is, dat men in 't Hollandsch moet denken, en niet in 't Latijn; en dus geen Latijn schrijven in Hollandsche woorden” ³⁾. En een andere keer nog sterker: „o Wel vervloekte Latijnsche Grammatica, die den menschen het denken verleerd heeft!” ⁴⁾. Maar tegen het einde van zijn leven in 1820 geeft hij zelf in een lamlendig lange zin nog een staal van schools vertaald Latijn en doodse stijl:

„Geen wonder derhalve, wanneer 't, bij eene algemeen bedoelde herlevendiging (of, wil men, herschepping) van den Nationalen Geest en Letteren, Kunsten en Wetenschap, en den blijden morgenkreet van een nieuwen dag, mij tot plicht werd, mij midden in mijnen vervallen toestand, als door eene tooverkracht te verheffen om aan den toegang des Hollandschen Zangbergs, als ware 't, de nog ongevormde of platgetreden sporen te openen, en (meer dan les en aanwijzing) het voorbeeld van den moed te geven, vereischt om hem op te streven: geen wonder, zeg ik, wanneer ik, onafgeschrikt door den omvang des onoverzienbaren arbeids (ook zelfs zoo ik niet dan ten deele aan 't mij gegeven vertrouwen beandwoorden wilde), mij in de verschillende vakken der Dichtkunst verdeelen moest, op een wijs als bekend is, ook om eenen stouten greep in 't ontzachtelijke vak des Heldendichts te doen, mij zoodanig voorwerp voorstelde, als waarvan de rijkheid onuitputtelijk en 't belang voor mijn hart-zelf ongelijkbaar was, en dat mijn geheele gevoel kon vervullen, en, om het dus uit te drukken, van alle kanten op eens en gelijkelijk aandoen” ⁵⁾.

Toch leert hij bij dezelfde gelegenheid, dat de taal door geen lettertekens wordt gevormd, maar door levende klanken, die een schrijver eenvoudig heeft weer te geven. „De geheele taal bestaat in klank” en het zijn „schooljongensopvattingen” om willekeurige regels te onderhouden ⁶⁾. Hij noemt het een dwaasheid, dat iemand zou moeten spreken zoals hij schrijft, in plaats van te schrijven zoals hij spreekt. „Immers bestaat de taal in het spreken; en 't schrijven zou dit moeten uitdrukken, maar de waarachtige

¹⁾ *Dichtw.*, I, 126.

²⁾ J. Wesseling, *N. Tlg.*, XLIV, 313 v.

³⁾ *Nieuwe Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden*, 1825, III, 139.

⁴⁾ *Korte aanm.*, 134.

⁵⁾ *Dichtw.*, XV, 181.

⁶⁾ *Dichtw.*, XIV, 498, XV, 191.

taal niet overheerschen en wegdringen" ¹⁾! Hij herhaalt het ook op rijm:

„De Taal aan band! en hoe? Van die geen taal verstaat,
En wien de schrijffiguur voor klank en reden gaat!" ²⁾

De dichter zegt met nadruk, dat er iets wezenlijks op het spel staat:

„En zeker, 't geldt hier meer dan bloot belachlijk schrijven:
't Geldt Volksroem, Moedertaal, die braven heilig blijven:
Het geldt de denkwijze-zelve en 't Vaderlandsch gemoed,
Dat aan de denkvorm hangt, gelijk het brein aan 't bloed". ³⁾

De laatste regel is een meesterschot. Maar dit grondig begrip bij zo'n gebrekkige praktijk bewijst alleen het wankelende van zijn positie. De verbuiging van *een* en *mijn*, die hij feitelijk handhaaft, is voor hem volstrekt geen wet, heet integendeel „afgrijslijk" en geeft hem een van zijn satires in:

„Ik denk, dat *haren, zijnen, hunnen*
Is zekerlijk een weddenschap.
Of zou mij dit bedriegen kunnen?
Gij doet het immers voor de grap?
Want wie zou de arme voornaamwoorden
Zoo zwaar met klatergoud omboorden,
Te schittrend voor hun knechtslivrei? . . ." ⁴⁾

De Groningse hoogleraar Lulofs sluit zich daarbij aan. „In een' lossen, levendigen schrijftrant heeft het een log, pedant voorkomen, daar wij nimmer zoo gewoon zijn te spreken. Apen wij hiermede Hoogduitschers niet na? Onze taal is vroeger nooit in die banden gekluisterd geweest. Ik roep alle oud-Hollandsche schrijvers tot getuige" ⁵⁾. Op het voorbeeld van zijn grootvader van der Palm zal Beets zich ook hieraan houden ⁶⁾. Maar het duurt lang, eer die opvatting algemeen doordringt.

Als Alberdingk Thijm nu beweert, dat Bilderdijk de gesproken en de geschreven taal dichter bijeengebracht heeft ⁷⁾, is het alleen gegrond op het proza, waarin de meester soms het voorbeeld van een natuurlijker trant leverde, om zich te „ontwennen aan den omslachtigen, vaak onoprechten stijl". Volgens een tijdgenoot vertoonde hij zich als geschiedschrijver in een „vrij slordig négligé"; en dat hij de plechtige manieren van de lofredenaar aflegde, verzoent tegenwoordig personen, die het pronkkostuum van de retoriek slecht kunnen uitstaan ⁸⁾. Maar in zijn gedichten bleven kunst en galm onafscheidelijk. Hij riep uit: „Bataven, kent uw spraak en heel heur overvloed!" Was het eigenlijk wel de spraak,

¹⁾ *Korte aanmerkingen op Huydecopers Proeve van Taal- en Dichtkunde*, 1828, bl. 46.

²⁾ *Dichtw.*, XIV 230.

³⁾ VII, 258.

⁴⁾ *Dichtw.*, XIV, 498.

⁵⁾ Hugo Blair: *Lessen over de redekunst en fraaije letteren*, vert. Herman Bosscha, uitg. B. H. Lulofs, 1832, I, aant. 78.

⁶⁾ G. van Rijn: *Nicolaas Beets*, III, 72.

⁷⁾ *De la littérature*, 241.

⁸⁾ K. H. E. de Jong: *Bilderdijk's Geschiedenis des Vaderlands*, 1934, bl. 32.

die hij openbaarde? Toen hij in 1795 moest uitwijken, schreef hij zijn zoveelste „uitboezeming”, waarvan de eerste stroof in louter mensentaal dadelijk weer naar de Parnastoon oversloeg.

„o Gij, die met doordringende oogen
De plooiën van mijn hart doorziet!
Gij ziet mij voor U néergebogen,
En hoort mijn fluistrend avondlied.

Ai, zie het zuchtend boezemprangen
Eens harts dat van verkropping berst! . . .”¹⁾.

De hartstocht in het verzen maken laat Bilderdijk meestal zijn wijsheid over de taal vergeten. Dan zijn de verhoudingen zó verdraaid, dat hij van de „*veder* der historie” schrijft en een vogel ziet zweven op zijn *pennen*, een traditioneel stuk dichterlijkheid. Mevrouw Bilderdijk levert gedichten voor kinderen, die volgens haar eigen verklaring geen kinderlijke gedichten zijn. Wie verwacht in dat huis ook zo iets als kinderlijke geest of natuurlijk gevoel? Het noodlottige staat weergegeven door Bilderdijk, wanneer hij van Hooft en Vondel verklaart: „Rhetorica was nog met Poëzy verward”²⁾, al geeft hij een later geslacht met die scherpe formule het wapen in handen om hem persoonlijk het paradijs van de schoonheid uit te drijven. Een professor in de welsprekendheid waarschuwt tijdig tegen „dien psalmzingerigen toon” van allerlei Nederlandse redenaars³⁾. Onze schrijftaal lijdt dan aan de krampen van een opgedrongen gevoel; en de zinswendingen zijn zo onmogelijk, omdat de houding van de schrijver zo onnatuurlijk is. Zolang een landgenoot niet zingt zonder te schreeuwen, niet preekt dan galmend, kan hij ook niet schrijven, of hij vervalt in tongentaal. En dat Bilderdijk algemeen voor onze grootste dichter doorgaat, drijft de smaak nog verder de kant van de hoogdravendheid op. Zijn invloed wordt niet alleen bepaald door het overnemen van zijn woorden, maar vooral door de temperatuur van zijn taal. De aanspraak op profetische ingeving bewerkt een overspanning, waarvoor geen gesproken taal kan dienen. Zijn pathos moet „zingen” van de *boezem*, die *blaakt* en *bonst*, *zwellt* en *prangt* om de beurt. Zo blijken retoriek en schrijftaal verwante grootheden.

Nog zat de deftigheid onze literatuur in de weg. De gymnasiumrector, die aan zijn leerling schreef: „Wel Edel Geboren Heer, U H.E.G.’s dienstwillige dienaar”⁴⁾, was een huisknecht, vergeleken bij graaf Joseph de Maistre, gezant aan het Russisch hof, die zijn dochttertje in Frankrijk brieven leerde schrijven.

„Il faut laisser courir ta plume, et me dire tout ce qui te passe dans la tête. Tu as toujours quatre chapitres à traiter: tes plaisirs, tes ennuis, tes occupations et tes désirs; avec cela on peut remplir quatre pages. Pour moi, il me

¹⁾ *Dichtw.*, XII, 14.

²⁾ *Dichtw.*, XIII, 433.

³⁾ B. H. Lulofs: *Staring*, 1843, bl. 303.

⁴⁾ C. Tazelaar: *De jeugd van Groen*, 1925, bl. 14.

suffit de quatre mots: mon plaisir serait d'être avec toi, mon chagrin est d'en être éloigné, mon occupation est de trouver les moyens de te rejoindre, et mon désir est d'y réussir".

Zulke aardige kattedelbetjes pende een filosoof tussen sublieme ideeën door. De romantiek gooide in zijn dagen regels overboord, die met werkelijkheid niets te maken hadden, en begreep dat de grote regel van de stijl bestond in schrijven wat men sprak en spreken wat men dacht. ¹⁾. „Le mot propre" verdrong de algemeenheden, waarmee het classicisme alles even gelijkmatig gladgestreken had. Het eenvoudig woord van Henri IV, dat iedereen op Zondag een kip in de pot verdiende, mocht tot nu toe alleen met veel omhaal aangeduid worden:

„Je veux enfin qu'au jour marqué pour le repos,
L'hôte laborieux des modestes hameaux,
Sur sa table moins humble ait, par ma bienfaisance,
Quelques-uns de ces mets réservés à l'aisance" ²⁾.

Had de taal voor humanisten een werk van denkende geesten betekend, voor de romantiek werd die een uiting van de levende volksziel, een openbaring van de gemeenschap. Die organische opvatting bleef Bilderdijk niet helemaal vreemd, zodat hij een keer verklaarde:

„Onze zoogenoemde Taalgeleerden hebben nooit eenige taal verstaan, omdat zij hun verstand in de valsche beugels der Latijnsche Grammatica verwrongen; maar de ongeleerde en wijzer Natie had altijd gelijk, waar zij van de Geleerden verschilde" ³⁾.

Hij gaf ook in versvorm te kennen, hoe de taal niets anders was dan de spraak van het volk.

„Och, hadt ge òf oor gehad òf ware taal gekend
En 't merk eens schoolpedants op alles niet geprent!"

Dit schijnt een echo van zijn vriend Jakob Grimm, die klaagde over „das pedantische in der deutschen sprache" ⁴⁾. Görres schreef aan Grimm, op school nooit naar de grammatica omgezien te hebben. „Es kam mir zu abgeschmactt vor, noch einmal aus dem Buche zu lernen was ich schon kenne" ⁵⁾. En hetzelfde zou Anatole France een halve eeuw later getuigen met zijn verbazing, dat er zulke pijnlijke oefeningen op school nodig waren om een taal te leren, die moedertaal heette en die zijn moeder hem al pratend zo goed had geleerd. „Car elle parlait à ravir, ma mère!" ⁶⁾. Bij ons betreurden de Friezen J. H. en E. Halbertsma in 1822 de schoolmeesterij, waaronder het Nederlands zo moest lijden.

Zelfs een achttiendeuws classicist als Alfieri had met het oog op zijn

¹⁾ Léon Gautier: *Etudes et controverses historiques*, 455.

²⁾ Gabriël Legouvé: *La Mort de Henri IV*, 1806, aangehaald door Stendhal: *Racine et Shakespeare*.

³⁾ *Brieven*, 1837, III, 70.

⁴⁾ *Auswahl aus den kleinen Schriften von Jakob Grimm*, 1905, S. 217 ff.

⁵⁾ Wilhelm Schellberg: *Josef von Görres*, 1926, S. 5.

⁶⁾ *Le Livre de mon Ami*, 137.

treurspelen een oude Florentijnse dienstbode tot zijn taalmeesteres gemaakt en de spraak van Toskaanse boeren als bron van zijn woordenschat gebruikt. Intussen kwam de romantiek in Europa de volkstaal algemeen tot eer brengen. Manzoni stelde in 1806 vast, hoe het Italiaans zó veel afstand tussen de gesproken en de geschreven taal vertoonde, dat de laatste bijna een dode taal kon heten. Hij merkte dit verschil, toen hij in Frankrijk leefde, waar de literatuur veel leniger en natuurlijker was. Overal drong de romantiek tot de wortels van het volksleven door; en Engelse en Duitse dichters leerden Manzoni de koude retoriek overwinnen met de natuur ¹⁾. Daarom ging hij zich losmaken van wat met een erge leugen dichterlijke taal werd genoemd en gooide samen met de mythologische termen alle boekenwoorden overboord. Levenslang heeft deze dichter werk gemaakt van de verhouding tussen gesproken en geschreven taal, omdat de eenheid van taal hem niet minder aan het hart lag dan de eenheid van de natie. Het spraakgebruik in het toonaangevend Toskaans werd voor hem beslissend, want de taal, begreep hij, was oorspronkelijk een dialect, dat door de hele natie aangenomen werd als gemeenschappelijke taal. Hij vond daarom het officieel woordenboek van de Crusca in beginsel verkeerd, omdat het niet van de spraakmakende gemeente was opgevangen, maar enkel verzameld uit boeken, die hoogstens een deel van de volle taal leverden. Anders dan filosofen in de trant van Bonald met hun leer van aangeboren ideeën, hield Manzoni zo goed als moderne linguïsten de taal voor een verkeersmiddel in plaats van een magisch geval ²⁾. Naar deze sociale norm verbeterde hij jaar in jaar uit de tekst van zijn roman *I Promessi Sposi* ³⁾.

Deze vereenvoudiging werkte tegelijk in Engeland, waar Shelley in 1819 verklaarde: „In order to move men to true sympathy we must use the familiar language of men: it must be the real language of men in general” ⁴⁾. Daaraan beantwoordde ook het program van Wordsworth, die met overtuiging verkondigde, dat dichters de taal van eenvoudige mensen te schrijven hadden ⁵⁾.

Ofschoon Bilderdijk voeling hield met Grimm, kon deze stroming geen wezenlijk vat meer op hem krijgen, omdat hij aan de Parnastaal vastgroeid zat. In de Franse tijd, toen het gevoel voor de moedertaal hier bovenkwam, stelde een geleerde wel met voldoening vast, dat Vondel had bedoeld „Hoofts wat te hoog dravenden stijl eenige toonen lager te stemmen, ten einde voor gemeene lezers beter verstaanbaar te zijn”. Maar de voorkeur van Prof. Ypey ging nog altijd naar Hooft uit, die alleen

¹⁾ Francesco de Sanctis: *Saggi Critici*⁴, 1881, p. 330.

²⁾ Alfredo Galletti: *Alessandro Manzoni. Il pensatore e il poeta*, 1927, II, 404 ss., 423.

³⁾ Francesco d'Ovidio: *Le correzioni ai Promessi Sposi e la questione della lingua*⁴, 1894; G. Borarchi: *Indice analitico metodico delle correzioni dei Promessi Sposi*, 1900; Toffanin: *Prevenzioni linguistiche nel Manzoni*, 1928.

⁴⁾ *The Cenci* preface.

⁵⁾ vgl. Marjorie Barstow: *Wordsworth's theory of poetic diction*, New Haven, 1917.

soms „voor min doordenkende verstanden” de volkstoorn had getroffen, want Vondels stijl was enkel de beste „voor gewone lezers” ¹⁾).

Blijkbaar klopt deze schatting met de opvatting van Bilderdijk, die Vondel immers een ruwe diamant noemt. In de grond zijn de twee dichters het over de stijl eens, maar Bilderdijk vindt dat Vondel teveel van de Parnastaal afwijkt en rekent hem die vrijheden één voor één als zonden aan. „Eene zekere deftigheid voegt den Dichtstijl wel. Al wat in een daaglijksche spreekwijze valt, verlaagt onze Poëzy”. Dit is de regel, waar Bilderdijk onverbiddeijk aan gehouden wil hebben, als hij Huydecoper z'n werk nog eens overdoet. Kenmerkend is daarbij zijn aanvaarding van het beeld *der wolken spongie*, omdat gewone woorden bij overdrachtelijk gebruik dikwijls iets „deftigs” krijgen. Tot zover kunnen we Bilderdijk volgen, maar dan komt deze eigenaardige verklaring: „Had Vondel *de spons der wolken* gezegd, het ware zonder eenige verheffing in 't minst, maar de dichterlijke constructie *der wolken spongie*, met de verlenging van 't woord *spons*, veredelt en luistert het op” ²⁾. Hier komen we blijkbaar weer midden in de dichterlijke taal terecht. Bilderdijk noemt het „allergeweldigst stuitend”, dat Vondel de aankomst van iemand laat *ruiken*, want al betekent ruiken ook merken in het algemeen, het hoort, zelfs van paarden gezegd, „tot den lagen vernederenden stijl” ³⁾. Dit kan een bijbelse Bilderdijk moeilijk volhouden, als hij aan het paard in het Boek Job denkt, dat de oorlog ruikt, of zich de plastische voorstelling van Jehova bij brandoffers herinnert. In ieder geval vliegt de ontwikkeling hem voorbij, zodat Felix Timmermans een eeuw later op de titel van een boek gaat vermelden, hoe hij Bruegel uit zijn werken *geroken* heeft, terwijl Menno ter Braak zal verklaren, zijn vijanden aan hun stijl te *ruiken*.

Ook wordt Vondel kwalijk genomen *klappen* te schrijven, „hier wel eigenaardig, maar een laag woord, in deftige Poëzy, te vermijden”. Dus hoe goed een woord het op zijn plaats ook doet, het mag nooit gebruikt worden, als het niet deftig genoeg is, wat de kunst opnieuw overlevert aan de smaak van achttiende eeuwse regenten. Bilderdijk schudt zijn hoofd over Vondel, „zeer gehecht aan lage woorden” zoals *hier binnen zien* ⁴⁾. De uitdrukking *de knaep is mijn* moet niet enkel laag heten, maar triviaal; een andere wending wordt walgelijk genoemd en *schamen* zelfs gemeen ⁵⁾. Ook verdraagt Bilderdijk niet *zich laten aanleunen*, wat ver beneden het heldendicht valt. Maar „Hooft is zoo min als Vondel keurig genoeg in 't gebruik zijner woorden”. *Een last trouwen* is dubbel ongepast en onvoegelijk, want een fatsoenlijk mens trouwt niet, hij huwt. In een boom *wippen* is

1) A. Ypey: *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche tale*, 1812 I, 460, 471 vv. vgl. II, 1832, 438 vv. met gedempter lof voor Hooft.

2) *Korte aanmerkingen op Huydecopers Proeve van Taal- en Dichtkunde*, 1828, bl. 8, 10.

3) 17, 28.

4) 34, 52.

5) 56, 65, 75, 97.

weer „beneden den deftigen stijl”. *Luien*, dat bij Kloos zo prachtig zal klinken in *De klokken luien, luien mij uit*, is „zeer laag” en kan de poëzie alleen „ontsieren en ontedelen”, zoals *gesleten purper* „zeer ondichterlijk praten” is ¹⁾. Wat zou Bilderdijk wel zeggen, als hij in de rei van een treurspel de versregel las: „In 't purper zit de mot” ²⁾?

Bilderdijk raakt het wezen van de retoriek, als hij Vondel verwijt, wat hij zich beter persoonlijk mocht aantrekken, met woorden het akelige of geweldige uit te drukken, wanneer het bij Ovidius in de zaak zelf ligt. „Dit laatste is eigenlijk Poëzy; 't andere poging om Poëzy na te bootsen”. Het kan niet beter gezegd worden. Maar hij eindigt zijn kritiek met een klacht over het verarmen van de taal, waartegen hij zich geroepen voelt op te komen. Op wie slaat deze klacht eerder dan op Bilderdijk, die de poëzie van het levend spraakgebruik wil afsluiten? En als toppunt van verblindings besluit hij: „Blijven wij toch bij de taal en nemen wij geen ons opgedrongen onverstand aan, als ware 't een hogere wijsheid die ons een *factice* taal vormen wil!” ³⁾. De zaak is, dat Bilderdijk met geen mogelijkheid kan overspringen naar de volkstaal, wat Vondel telkens zo vrij wist te doen. Als tegenproef op zijn eindeloze rij bundels vol statigheden rijmt hij een keer *Rouwbeklag* „in gemeenzamen Amsterdamschen tongval”, waarmee hij een soort antipoëzie schijnt te bedoelen, die voor afschrikkende uitzondering dienen moet:

„ . . . Wie zal huilen
 Bij 't verruilen
 Van de dood- en ijzren kist?
 De eene geefje,
 Lieve Neefje,
 Dat gij de andere opensmist! . . .” ⁴⁾.

Van humor heeft zijn Parnastaal zo weinig, dat de lach bij hem dadelijk verstijft in een grijns. Bilderdijk kan evenmin springen als zijn tegenvoeter Siegenbeek, de eerste hoogleraar in het Nederlands, die een bij tijdgenoten als meesterstuk geprezen ⁵⁾ verhandeling gebruikt om de rijkdom en schoonheid van onze taal te bewijzen met de „verscheidenheid van meer of min deftige woorden”, waardoor schrijvers zich naar de verschillende trappen van „verhevenheid in den stijl” kunnen schikken, omdat de dichtkunst „schier eene geheel eigene, figuur- en beeldrijke taal” nodig heeft ⁶⁾. Siegenbeek zit dus nog vastgevroren in de leer van de dichtgenootschappen.

Toen Da Costa in 1813 op zijn vijftiende jaar in een letterkundig genoot-

¹⁾ 80, 87, 98, 104, 147.

²⁾ *Jephta*, v. 748.

³⁾ 115, 156.

⁴⁾ *Dichtw.*, XIII, 177.

⁵⁾ N. G. van Kampen: *Beknopte geschiedenis der letteren en wetenschappen in de Nederlanden*, 1822, II, 500.

⁶⁾ *Werken der Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde*, 1810, V 15 v.

schap werd opgenomen, bedankte de voorzitter zijn medeleden „dat Gijlieden een artikel onzer reglementen opschorttedet”¹⁾. Binnen zo'n kring moest de jonge dichter wel erfelijk belast worden met deftigheid, die zijn vertalingen van Lamartine bezwaarde.

Mais nous, pour embrasser les âmes,
Il faut brûler, il faut ravir
Au ciel jaloux ses triples flammes.
Pour tout peindre, il faut tout sentir. . .

Maar wij, die *boezems schokken* willen
En *hartstochtsvlammen op doen gaan*,
Ons moeten de *ingewanden trillen*,
Ons 't hart van eigen *driften slaan*! . .

Souvent sur la montagne, à l'ombre du vieux chêne,
Au coucher du soleil, tristement je m'assieds;
Je promène au hasard mes regards sur la plaine,
Dont le tableau changeant se déroule à mes pieds. . .

In *schaâuw* van d'ouden eik, die op 't gebergte *praalt*,
Verrast mij vaak de zon, die *neerzigt* in het Westen,
Wanneer mijn *kwijnend* oog, daar 't *rustloos ommedwaalt*,
Geen enkel *voorwerp* vindt, waarop 't zijn blik kan *vesten*! ²⁾.

De uitroepetekens aan het einde zijn kenmerkend voor die galmtoneel, waarmee Lamartine hopeloos wordt vervalst. Potgieter vertaalt Lamartine tegen 1830 nog niet eenvoudiger.

Mon front, que la pâleur efface,
Ne conserve plus la trace
De la foudre qui m'a frappé.

De wang, die 't *rozenwaas* zag *bleeken*,
Draagt nog alleen 't *verdelgend teeken*
Van 's *bliksems schicht*, die 't hart mij trof.

De tale Kanaäns, waarvan Da Costa overliep, gaf Busken Huet aanleiding om de dichter te tekenen als „een onovertroffen meester in het hanteren der vaderlandsche taal, met name van hare archaïsmen”³⁾. In een brief van 1828 schreef Da Costa: „De Heere zuivere Zijnen dorschvloer op Zijnen eigenen tijd”⁴⁾. Dit op het geheugen en niet op het gehoor afgaande verbuigen was een dansen op het slappe koord, waar de beste schrijvers wel eens van aftuimelden. Zo schreef Da Costa van „de eeuw zijner rijpe herfst en rijken winter”⁵⁾. Onwettelijk was biezonder een conjunctief, die met ons spraakgebruik niets te maken had: „Ik wist dat er een Atheïst

¹⁾ Jakob Meyer: *Isaac da Costa's weg naar het Christendom*, diss. Amsterdam 1941, bl. 39.

²⁾ J. H. Kool: *Les Premières Méditations en Hollande*, 1923, diss. Groningen, 123 s.

³⁾ *Litt. Fant.*, I, 174.

⁴⁾ *Briefwisseling Willem de Clercq en Isaac da Costa*, ing. Kluit z.j., bl. 18

⁵⁾ *De mensch en de dichter Willem Bilderdijk*, 1859, bl. 123.

in mij was, maar nu zie ik, dat er ook een Pantheïst in mij zij" ¹⁾). Intussen groeide Da Costa over het vorig geslacht heen en leerde hij inzien, hoe Bilderdijk niet altijd loskwam van „die stijve, stroeve vorm, die ouderwetsche statigheid" ²⁾). Anders dan zijn eenkennige leermeester, een kamergeleerde in de strikte zin, stortte Da Costa zich met al zijn vuur in de branding en vergat het dichten jaren lang voor het mondeling strijden. Een aangeboren welsprekendheid was het wel, waardoor hij bij zijn redevoeringen meestal gedrongen werd om de gewone omgangstaal te kiezen ³⁾). Maar zelfs zijn gedichten, die in het ritme dikwijls de prozavorm naderden, sprongen de Parnastaal zo vlot voorbij, dat zijn bewonderaar Schaepman een versregel zou prijzen, waarin geen andere woorden voorkwamen dan die we allemaal gebruiken: „De Pruisen naderen, de Britten staan als rotsen" ⁴⁾.

Zulke vrijheden vallen ons des te sterker op, omdat de toon van zijn poëzie nog altijd zo verheven blijft. Het mag zijn, dat Bilderdijk voor zijn geslacht „een nieuwe zieltaal leven doet", maar zo'n hulde is alleen denkbaar bij de toestand, waarin Da Costa de meester verheerlijkt:

„Mijn gloënde borst verlangt naar lucht!
mijn kloppend hart, om uit te spatten!
Van echte dichterdrijf bevrucht,
kan haar mijn geest niet meer omvatten! . . ." ⁵⁾.

En als die „zieltaal" de traan een *balsemvocht* noemt, maakt die eerder een oude dan een nieuwe indruk. „Wie is waardig in het licht te stellen, wat onze taal hem verschuldigd is?" vraagt Potgieter over Bilderdijk, om dan weer op te merken, dat het deftige bij de dichter het zangerige en gevoelige in de weg zat. De vriend van Southey had hier geen vernieuwing gebracht zoals Burns, de man van het land en van het volk, het in de Engelse poëzie kon doen. De school van Bilderdijk bedreigde ons enkel met een stortvloed van klinkende woorden ⁵⁾.

¹⁾ Byvanck: *De jeugd van Isaac da Costa*, I, 14.

²⁾ *De mensch en de dichter Willem Bilderdijk*, 124.

³⁾ Jan te Winkel, VII, 55.

⁴⁾ *Kompl. Dichtw.* II, 70.

⁵⁾ *Werken*, X, 290, XIII, 269, XIV, 231.

XI. JAN SALIE

Er ligt meer dan één revolutie tussen zulke naklanken van de Parnas en het modern taalgevoel, zodat we ons onherroepelijk gescheiden voelen van een tijd, die *Paul et Virginie* in 1818 vertaalde onder de titel *Paulus en Virginia*. Een geslacht, dat Van der Palm om zijn „vloeiende” taal en zijn eenvoud kon ophemelen, stond ver van de natuur. De leerrede, zoals de preek algemeen heette, gaf aan het Nederlands wat gewrongens. Maar landgenoten meenden heel de stijl „met reuzenschreden vooruit” te zien gaan ¹⁾. En nog in onze eeuw werd opgemerkt: „Wat in de Statenbijbel dikwijls een wonderlijk proza schijnt, door veelvuldige onduidelijkheid schijnbaar diepzinnig of geheimzinnig, is bij Van der Palm’s vertaling van Jesaias als poëzie niet alleen begrijpelijk, maar ook treffend geworden” ²⁾. Vooral dacht deze gevierde schrijver zijn taal mooi te maken met slepende uitgangen. Schreef hij soms de *gaaf* voor de *gave*, hij schreef liever: „de jonkvrouwelijke vingeren verrigteden dit werk, bevende van edele aandoening” ³⁾. De bevrijding van het land mocht ook niet zonder plechtige genitieven verheerlijkt worden. „Dezen gloeide het gelaat; gene verbleekte; de een barstte los in gejuich; *des anderen* stem smoorde in snikken *der overkropte borst*”. Tot verontschuldiging van de schrijver zou kunnen dienen, dat hem Sallustius als verplicht model was gesteld, zoals Hooft zich vrijwillig aan Tacitus gebonden had; maar de dienstbaarheid van onze letterkunde wordt daardoor nog pijnlijker bevestigd. Is in de loop van de negentiende eeuw de toon voelbaar veranderd, dan dringt Multatuli zich aan ons op, die Van der Palm dit vonnis nagaf: „Er blijkt uit de gezwellenheid van z’n praatjes, hoe hij zich uitsloofde om iets voort te brengen dat op bezieling lijken moest”. ⁴⁾

Siegenbeek vertegenwoordigde met Van der Palm de vormelijkheid, die stijl als een tentoonstelling van opgepoetste gemeenplaatsen beschouwde. De Homerusvertaling van Jan van ’s Gravenweert miste dan ook de edele eenvoud, de betoverende natuurlijkheid, de oorspronkelijke kracht van het Grieks, dat volgens Thijm het omgekeerde vertoonde van onze deftigheid ⁵⁾. Hoeveel er langzamerhand in de schrijftaal veranderd is, illustreert het enkel feit, dat een boek van Fénelon in 1821 vertaald kon worden onder deze naam, die tegenwoordig óf als lachmiddel óf als braakmiddel zou dienen: *De wellust der braven of de regt gesmaakte godsdienst*. Huizinga

¹⁾ Van Kampen: *Beknopte Geschiedenis*, II, 502.

²⁾ Jan te Winkel, VI, 296.

³⁾ Van der Palm: *Geschied- en redetekunstig gedenkschrift van Nederlands herstelling*, 1816, bl. 17, 73.

⁴⁾ *Idee*, 1058a.

⁵⁾ *De la Littérature*, 241.

heeft alle grond voor zijn mening: „Wij ontkomen zelden aan het verlegen gevoel, dat het Nederlandsch proza van omstreeks 1800 reeds in zijn eigen tijd een hopeloos verouderde taal was”¹⁾ Jan Salie viste naar wendingen bij Vondel, die „gemeen” klonken en niet „waardig” genoeg voor de „deftige stijl”²⁾. Witsen Geysbeek dankt het voortleven van zijn naam uitsluitend aan dat vitten, waarin hij na Huydecoper en Bilderdijk de derde en verreweg de kleingeestigste is geweest³⁾.

Wie vond er eigenlijk op dit punt van deftigheid genade? Een later geslacht gunde Borger de lof, dat zijn preken zich door iets ongedwongens onderscheidde, maar zijn naaste collega van der Palm kon niet over de „al te groote gemeenzaamheid” van die toon heenkomen⁴⁾. Het tempo van veel „leerredenen” werd aangegeven door de lijjige aanspraak *mijne hoorderen*⁵⁾. Met dat al zocht van der Palm het in een zekere soberheid van zijn stijl, die kabbelend zou mogen heten, als babbelen niet juist was. Zijn roem berustte op een even eentonig als regelmatig evenwicht, dat alleen de spanning van het bijbels parallelisme tekort komt en hem met zijn ondiepe geest maakt tot de Cats van het proza. Maar al bestaat er voor Multatuli aanleiding om hem komedianterig te noemen⁶⁾, de waardering van Beets is per slot van rekening ruim zoveel verdiend. Van der Palm z'n program als schrijver ligt in de volgende verklaring uitgesproken:

„Wij missen den goeden stijl: wij vinden platheid en gewoonheid der uitdrukking, die zich door geene zeldzame buigingen of uitgangen, door geene terug roeping van verouderde woorden laat bedekken; want het is niet in het gebruik van ongemeene woorden, maar het ongemeen gebruik van zeer gebruikelijke woorden, dat het verrassende van den stijl bestaat”⁷⁾.

Hij zou vermoedelijk instemmen met de kritiek van de Leidenaar Jan de Kruijff:

„Op taalsieraden acht te slaan
Weegt zwaar bij onze tijdgenooten,
Ja, bij de meesten zelfs zoo zwaar,
Alsof 't de ziel der dichtkunst waar”.

Heel wat minder verwant lijkt hem de radikale Kinker, die spot, dat in het leven algemeen gebruikte wendingen voor de poëzie verboden worden en dat de vaste termen *Zoo waarlijk help mij God* niet eens in een romance mogen staan⁸⁾. Zijn drama *Van Rots* bedoelde levende taal te geven, maar

¹⁾ *Cultuurhistorische Verkenningen*, 1929, bl. 150.

²⁾ P. G. Witsen Geysbeek in *De Ystroom* door Joannes Antonides, 1828, bl. 14, v.

³⁾ vgl. zijn *Biografisch, Anthologisch en Critisch Woordenboek der Nederduitsche dichters*, 1827, VI, 42 vv.

⁴⁾ Jan ten Brink: *Geschiedenis der Ned. letterkunde*, 1897, bl. 590; E. A. Borger: *Leerredenen*, 1821, II, bl. VIII.

⁵⁾ Broere, *De Katholiek*, LXXVIII, 263.

⁶⁾ *Idee* 516.

⁷⁾ *Salomo*², 1821, II, 179 v.

⁸⁾ *De Post van den Helicon*, 1788, bl. 104.

schoot het doel voorbij, omdat de figuren zelf een ruwe indruk maakten, waardoor het woord om de toevallige woordvoerder onwelkom was ¹⁾. Hij stelde de gezonde regel op, dat een goed stilist zijn zinnen hoorde zeggen. De lengte van de zinnen was voor hem niet zozeer het grote gebrek als „de duisterheid der zeggings en de stroeve verdeeling”. Hij doorzag de verhoudingen tot de kern en betoogde:

„Uit de gemeenzame taal van den dag, de gesproken taal, moet de geschreven taal gepolijst weder tot het sprekende volk gebragt worden. Zonder deze wederkeerigheid zou men gevaar kunnen loopen, van bij hetzelfde volk twee talen in omloop te brengen; en dit kan niet anders dan nadeelig voor beiden zijn”.

Kinker was niet de enige tijdgenoot van Bilderdijk met kijk op de werkelijkheid. Arend Fokke Simons had een halve eeuw vóór de Schoolmeester al de Parnastaal belachelijk gemaakt en kwam er voor uit, dat zijn spraakgebruik „niet oratorisch maar familiaar” gekleurd was. Johan Lublink Jr. knipoogde bij het onnatuurlijke van een poëzie, waarin zand de adellijke naam moest krijgen van *zwaard der duinen*, al betekende zo'n hoogdravende dichtertaal toch heel wat anders dan verhevenheid ²⁾. Bruno Daalberg gooide dan de deftigheid overboord, wat hem op het verwijt van een „al te losse” stijl kwam te staan ³⁾. Pieter van Woensel heeft verder de naam, een voor zijn tijd levendige spreektaal ingevoerd te hebben ⁴⁾. De preken van Bellamy's vriend Rau heten ook natuurlijk van toon, zoals de Bijbelvertaling van Y. van Hamelsveld om de taal van zijn eigen tijd gunstig aangeschreven staat ⁵⁾. Maar Margaretha de Neufville bleef hangen aan de boekerigste termen, zodat ze iemand een buur aan tafel in deze trant liet toespreken:

„Indien der vinken harten waarzeggers waren, zoo zoude ik inderdaad zeer ongelukkig zijn”. En een ongelukkige minnaar riep radeloos uit: „Gij, gij alleen zijt de oorzaak van mijn lijden, van de wanhoop, waaraan niets meer mij ontrukken kan”; en het slachtoffer declameerde zo edelaardig mogelijk: „Emilia! Neem de hand aan, van den braven man, *op wiens edelmoedigheid te mijwaarts ik eens staat maakte*”. Een ander minnaar zegt even recht uit het hart: „*ik derf de allerachtingswaardigste van hare kunne*” ⁶⁾.

Als Wolff en Deken nog een pleidooi nodig hadden, dan werd het onbedoeld door Neufville geleverd. Het was tenminste een belofte, dat Withuis bij zijn tijdgenoten als een man van bombast, een tweede Swaanenburg bekend stond ⁷⁾. De boven hem gestelde Bogaers verviel anders ook meermalen in een „hooggedoste plechtstatigheid”. Wat de gangbare voorbeelden

¹⁾ Jan te Winkel, VI, 116.

²⁾ Joh. Lublink Jr.: *Verhandelingen*, 1823, I, 102 v., 329 v.

³⁾ Jan ten Brink, 599 v.

⁴⁾ J. L. Walch: *Nieuw Handboek der Ned. Letterkundige geschiedenis*², 1947, bl. 544.

⁵⁾ S. Cramer, *Teyler's Theologisch Tijdschrift*, IV, 362, 381.

⁶⁾ *De kleine Pligten*, 1824, I, 172, II, 43, IV, 175, 182.

⁷⁾ J. G. Gleichman: *Leven van Mr. A. Bogaers*, 1875, bl. 75.

nog gezond lieten, werd door het onderwijs bedorven. In 1822 leerde een gymnasiumrector de „onbetwistbare waarheid”, dat er woorden bestonden, die het uitsluitend eigendom waren van de dichters, b. v. *drom*, *oosterklimmen*, *verengelen*. Zo gebruikte Virgilius immers ook woorden, die bij Cicero nauwelijks voorkwamen. Zulke door de poëzie geheiligde woorden mochten vooral niet met gewone termen vermengd worden. Er was en bleef verschil tussen een eenvoudige, een middelmatige en een verheven stijl; en de laatste diende alleen voor edele gedachten ¹⁾. Zo zaten de geletterden nog vast aan de drie rangorden van het classicisme. Milton hoefde in een historische roman daarom enkel wat frazen uit te slaan, om als dichter kenbaar te zijn ²⁾.

De pittige Staring werd bij het publiek ver achtergesteld bij Tollens, die zijn huiselijkste verzen nog opsierde met rekwisieten als *gade*, *sponde*, *disch*, waarbuiten een gedicht nooit dichtelijk kon wezen. Tollens was anders iemand zonder geleerde ballast, die 't zó te goeder trouw op algemene verstaanbaarheid toelei, dat hij om zijn natuurlijke eenvoud geroemd werd. Maar het was een bedenkelijk teken, zijn bekroond en gevierd lied, waarmee ieder schoolkind in de negentiende eeuw geplaagd moest worden, te vormen naar onze stroefste dichter Staring, die hem de toon aangaf met deze regels:

„Wien dankbre Trouw in 't harte gloeit
En Neêrlands bloed in d'adren . . .”

Nu voelde Tollens zich klaar voor een hele rij strofen, waarvan de eerste officieel nationaal werd:

Wien Neerlandsch bloed door de adren vloeit,
Van vreemde smetten vrij,
Wiens hart voor Land en Koning gloeit,
Verheff' den zang als wij;
Hij stell' met ons, vereend van zin,
Met onbeklemde borst,
Het God gevallen feestlied in:
Voor Vaderland en Vorst.

Met een datief aan het begin, doorlopende conjunctieven en genitieven, een „van vreemde smetten vrij” chauvinisme, een gematigde stichtelijkheid en een mateloze retoriek allesbehalve een volkslied, heeft het maakwerk een kleine eeuw ons *Wilhelmus* verdrongen, dat voor de vaderlandse smaak beschamend in verachting viel ³⁾. Daarbij moest het *Wilhelmus* ook feestelijk opgetuigd worden. Een door Potgieter bewonderde Loots maakte er van:

„Wilhelmus van Oranje!
Zoo klonk der vaadren zang . . .”

En hoe verdraaid ook, werd die wending door allerlei knoeiers aan het

¹⁾ J. L. M. de Lepper: *De voorgeschiedenis van het seminarie Ypelaer*, 1950 bl. 112 vv.

²⁾ *Maurits Lijnslager*, hfdst. XIX.

³⁾ *De Gids*, 1932, III, 241 v.

onvergelijkelijk en onvervangbaar lied overgenomen ¹⁾). De volksdichter van Zeggelen deed het nog een beetje deftiger:

„Wilhelms van Nassouwen,
Geteeld uit vorstlijk bloed,
Was ik voor 's lands getrouwen. . .” ²⁾).

Had de huiskameroëzie tenminste het voordeel ons van de Parnastaal te verlossen, het zou toch te mooi zijn, als Tollens werkelijk hoe langer hoe meer de spreektaal ging gebruiken. Wel heeft een Tachtiger het zo voorgesteld, maar er blijkt, dat Tollens „nog altijd deftig, deftig” bleef en geregeld tussen het opgeschroefde en het alledaagse laveerde ³⁾). Zijn zelfherziening volgde tenminste de natuurlijke richting, zodat de tijd, die eerst *moegeronnen* heette, later *moegerende* mocht wezen ⁴⁾). *De Gouden Bruiloft* van Messchert, volgens Tollens heel ongekunsteld zonder ergens onbeduidend te worden, is in onze eeuw ook ontleed als een mengsel van komische deftigheid en huisbakkenheid ⁵⁾). Paste Messchert in zijn dialogen consequent de spreektaal toe, hij schommelde in zijn verhalende stukken weer tussen spraakmakende gemeente en dichterlijke taal ⁶⁾). De opwinding, waarmee Bilderdijk het eierkoken en Tollens het tandenkrijgen berijmde, bewees een wanverhouding tussen kunst en leven. *Boezemleed* was voor dichters even onmisbaar als *echtkoets*. Hoe konden ze tot de spreektaal afdalen, als ze met ophef verzekerden te *zingen* en overal hun luit of lier of snaren bij te pas brachten? ⁷⁾ Spottend werd een recept voor verzen geleverd, bestaande uit *zilde tranen*, een *kabbelende vliet* en *hemeltrans*, waarbij deze raad kwam:

„Dus let nou op om hoog te draven.
Wat denken? dat kan alleman.
Spreek bombast, onzin; dat zijn gaven,
Die ieder zoo niet volgen kan” ⁸⁾).

De journalist Lesage ten Broek, die zich op zijn tijd aan verzen te buiten ging, schreef de houterige stijl toe aan de mode om *welke* te schrijven voor *die* en *hetwelk* voor *dat* ⁹⁾). Maar zo'n verschijnsel was enkel een symptoom van de kwaal, die veel dieper lag. De patriciër Groen van Prinsterer verklaarde zoveel „stijfheid en stroefheid” in de boeken met het feit, dat het Nederlands „grootendeels uit de beschaafde zamenleving verbannen” en door vreemde talen verdrongen was ¹⁰⁾). Vanaf het einde van de zeven-

¹⁾ P. Leendertz: *Het Wilhelmus van Nassouwe*, 1925, bl. 80.

²⁾ *Gedichten*, 1874, bl. 316.

³⁾ Verwey: *Toen de Gids werd opgericht*, 82; *Kalff* VII, 42, 194, 207 v., 275.

⁴⁾ Beets: *Verscheidenheden*, I 50.

⁵⁾ *Kalff*, VII, 112.

⁶⁾ Th. Weevers, *N. Tlg.*, XXX 298.

⁷⁾ C. Broere: *Gedichten*, 1880, bl. 58, 65, 76, 80, 112, 129.

⁸⁾ *Proeve van Hekelschriften*, 1823, bl. 166.

⁹⁾ *De Morgenstar*, 1832, II, 77.

¹⁰⁾ C. Tazelaar: *De jeugd van Groen*, diss. Amsterdam 1923, bl. 221.

tiende tot ver in de negentiende eeuw waren voorname landgenoten dikwijls zó verfranst, dat ze hun brieven in het Frans schreven. Hogendorp correspondeerde daarin met zijn moeder, zoals Willem I en Willem II het met elkaar deden onder de Belgische Opstand, nog wel ontstaan door het opleggen van onze taal aan het Zuiden. Bij gemis aan kringen, die beschavend konden werken, groeide onze spreektaal dan ook in het wilde op ¹⁾. Het hof stond helemaal buiten ons volksleven en onze letterkunde. Van het toneel ging weinig beschaving uit, want de schouwburg stond door vijandschap van de heersende Kerk vanouds te slecht aangeschreven om een ontwikkeld persoon toneelspeler te laten worden. En de preekstoel bleef door zijn galmende toon en tale Kanaäns te ver van het levend Nederlands om leiding te geven, terwijl een geschreven en gelezen „leerrede” ook de vlotheid moeilijk bevorderen kon. Toen Prof. Lulofs de balie een „gemeenzaam-edel” en „eenvoudig-deftig” spraakgebruik aanbeval ²⁾, wist hij wel waarom het eerste element in die beide verbindingen de nadruk verdiende. De grote woorden van de beruchte verhandelars leken veel meer dan ze betekenden, omdat het meestal verouderde termen waren, waarvan geen hoorder de draagkracht bepalen kon.

Had de schrijftaal zich nu te richten naar de spreektaal of omgekeerd? De zuivering van ontelbare Franse woorden, waarmee de conversatie besmet was, bracht schrijvers sinds Spieghele in de waan, dat zij eigenlijk de taal te regelen hadden. Weiland had in 1805 zijn officiële *Spraak-kunst* naar eigen bekentenis gemodeleerd op het werk van de Duitser Adelung, waardoor het Nederlands vanbovenaf werd verduitsd. En zolang ontelbare landgenoten nog dialect spraken, scheen er alleen uitkomst bij een ambtelijk geijkte taal, waarin ook een onpartijdig Engelsman voor ons land het éinig heil meende te zien ³⁾. Had Schiller niet de omgangstaal voor zijn volk helpen regelen ⁴⁾? De geleerden gingen hier dus letterlijk voor-schrijven. Potgieter, die levenslang naar schrijfmodellen opzag, prees in 1835 het „sierlijk, bevallig en beschaafd” proza van de professoren Cras, van der Palm, van Assen, David van Lennep en Lulofs als voorbeeld aan ⁵⁾. Het waren wel een beetje veel meesters ineens, die Potgieter onder zijn tijdgenoten ontdekte; en een Jacob Geel, geen uitverkorene op deze lijst, bleek in die jaren heel wat kritischer gestemd te zijn.

¹⁾ Verdam⁴, 113.

²⁾ Blair: *Lessen*, 1835, II, aant. 181.

³⁾ John Bowring: *Sketch of the language and literature of Holland*, 1829, p. 14, 125.

⁴⁾ Naumann 279.

⁵⁾ *Werken*, XIII, 99.

XII. GEEL

De rijmwoede dreef de taal naar een gewilde dichtelijkheid. Bilderdijk had het bekend:

„Ja, 't volk, deze eeuw, is zot op verzen. Verzenmaken
Is heerlijk in elks oog (al waar 't slechts rijmen braken).
Geen feestmaal zonder dit: geen beker gaat er rond
Of moet geheiligd door een Dichterlijken mond”¹⁾.

De redding zou uit het proza komen. Een Engelsman beval onze schrijvers zorg voor het proza aan, om de vervloekte dichtertaal teboven te komen²⁾. En de Leidse hoogleraar Jacob Geel gaf het verlossend wachtwoord: „Laat ons het proza bewerken: de echte Poëzy zelve zal er bij winnen!”³⁾. Als hij voelde, dat de verzen binnen een kring van gemeenplaatsen rond bleven draaien, dan kwam zijn betoog feitelijk op toenadering tot de levende taal neer. We moesten leren lopen, om ooit te kunnen dansen, want zolang we stijve passen maakten als een ouderwets toneelspeler, stonden onze voeten verkeerd.

Het was ongeveer 1835 dat de beweging van een Jong Holland begon om de schrijftaal te verlevendigen, zou Alberdingk Thijm twintig jaar later dankbaar erkennen⁴⁾. Als bevrijder werd algemeen de man vereerd, die durfde spreken van een stijl in „huisgewaad”, toen hij onderscheid maakte tussen het levend maken van een dode taal en het dood maken van een levende. „Ik dacht in gemeenzame taal, want wie is er deftig, wanneer hij denkt?” Zo'n fijne geest als Geel wist beter dan wie ook, hoe iedereen, die niet zelfstandig denkt, altijd vaste formules herhaalt en daarom geijkte taal napraat. Hij stelde zijn hoorders bij een lezing voor, één enkele keer het „ondeftige” woord *vermaken* te willen aanvaarden in plaats van *onderhouden*, en gebruikte vrijmoedig termen als *lamzalig*. „Er zijn er ook tusschen wier schrijven en spreken men bijna geen onderscheid bemerkt”, stelde hij goedkeurend vast. Maar „velen, die de spraakkunst goed verstaan, meenen stijl te hebben”, doorzag hij verder. Dit was aan het adres gericht van allen, die goed dachten te schrijven, als ze geen taalfouten maakten. Onze letterkunde ging naar hun bekrompen begrip in orthografie en kalligrafie op. Maar een briefstijl werd voor Geel pas denkbaar, als het gevoel zich, ook bij academisch gevormde personen, vertrouwelijk in de moedertaal ging uitspreken”⁵⁾.

Een vierd classicus leek wel de aangewezen man voor het leiden van

¹⁾ *Dichtw.*, VII, 255.

²⁾ John Bowring: *Brieven geschreven op eene reis door Holland*, 1830, bl. 239

³⁾ *Onderzoek en Phantasie*, uitg. de Vooys, 165.

⁴⁾ *Handelingen vierde Ned. Taal- en Letterkundig Congres*, 1855, bl. 50 vv.

⁵⁾ *Onderzoek en Phantasie*, 2 v., 55, 68, 107, 110.

deze emancipatie, want niemand kon hem gebrek aan vorm of gemis aan geest verwijten, zo dikwijls hij de pruiken spelend met hun eigen wapens versloeg. „Oude doode talen! Onsterfelijk zijn ze en eeuwig jeugdig!”, dacht de Utrechtse hoogleraar van Heusde, in zijn dagen vol invloed op het geestesleven ¹⁾. Al dat humanisme zag voorbij, hoe dodend het Latijn op het Nederlands werkte, omdat de maatstok van een schoolse constructie het vloeiend ritme van onze taal liet verstijven, zo gauw die op schrift weergegeven werd. De dubbele druk van Latijnse grammatica en Statenbijbel bezwaarde het proza met een gewichtigheid, waarbij we van eerbied en verving gapen. Het Latijn doordrong allerlei lagen van ons volk met een vreemde leer, zodat iemand zonder klassieke vorming als Potgieter zijn zinnen nog naar het schoolbord leerde schikken: „De huizinge, aan elke van wier vertrekken eene overlevering was verknocht” en „het landschap, ieder van welks boomen eene heugenis voor den geest herriep” ²⁾. Wendingen als *deze uwe woorden voor die woorden van u* schenen voor bewijs van ontwikkeling door te gaan. Thorbecke brandmerkte zo'n gezwollen manier met een term, die een vonnis vormde: „vergrootende schrijftrant”. Hij steunde zijn collega dadelijk tegenover de „rhetorische houding” van onze stijl. Naar aanleiding van Geel's vertaling van Walter Scott getuigde Thorbecke:

„Hij gaat voor met eene vrijheid van uitdrukking, van wending en vormen, welke het gedenkteeken onzer barbaarschheid, de scheidsmuur tusschen de taal der pen en die van den omgang, moet doen vallen. Hij tracht te schrijven als men spreekt; en ik geloof, dat hij is waar hij wezen wil. . . Er is van hem te leeren, en méér dan men zeggen kan”.

Een anoniem vlugschrift uit hetzelfde jaar 1838 bevestigde deze omkeer. Door zijn vertaling van Sterne had Geel, zo verklaarde die onbekende criticus, „het gedenkteeken onzer barbaarschheid een slag toegebracht, daar het zich nooit van herstellen zal”. Nu stond de weg open „om op eene vrije, losse, natuurlijke wijze onze gedachten op papier te brengen”. Want „Professor Geel schopt duizend pedante nietigheden uit den weg en schrijft zoo als hij spreekt”. Of het niet een beetje minder radikaal was dan het hier heette, laten wij in het midden. Zeker had de onbekende schrijver veel moed nodig, wanneer hem „schendtaal” en „vischwijventaal” verweten werd, waartegen hij zich weerde met een beroep op vrijmoedige uitdrukkingen in de *Geschiedenis des Vaderlands* van Bilderdijk ³⁾. Studenten waren in de wolken over zo'n triomf van hun hoogleraar. De theoloog Hasebroek bewonderde Geel om zijn „wéergaloos losse stijl” en „gewaagdheid van wege zijn trivialiteit” (!) ⁴⁾. De litterator Jonckbloet prees hem als „hervormer onzer stijve, onnatuurlijke schrijftaal” en zag

¹⁾ *Brieven over den aard en de strekking van hooger onderwijs*, 1829, bl. 152.

²⁾ *Werken*, XVII, 31.

³⁾ *Pillen voor recenserende geleerden te slikken en beenen voor heeren boekhandelaren te kluiven*, 1838, bl. 36 vv., 58.

⁴⁾ J. H. J. Willems: *Joh. Petrus Hasebroek*, 1939, diss. Utrecht, bl. XXVIII.

zijn proza gunstig bij dat van Bakhuizen en Potgieter afsteken ¹⁾). De opvolger van Jonckbloet zou zijn inaugurale rede weer aangrijpen voor een hulde aan Geel, die „den prozastijl verlost uit den staat van vernedering, toen *Deszelfs* den scepster zwaaide en *Zulks* eerste minister was” ²⁾). En nog altijd heet Geel „op zijn best, als hij in den spreektoon gaat schrijven” ³⁾).

Het voorbeeld van de Leidse classicus kon zo bevrijdend werken, omdat het gegeven werd op de top van de wetenschap, waar de deftigheid huisde. Bakhuizen van den Brink spotte in 1839 met de „getabbaarde Instituutstijl” en noemde bij die zelfde gelegenheid een woord als *pekelzog* voor zee een staal van verouderde dichtertaal ⁴⁾). Openbare welsprekendheid viel er buiten de preekstoel nergens te vinden, want parlementair leven bestond er even weinig als organisatie; en de voorgelezen verhandelingen met hun overlange zinnen waren de dood van de welsprekendheid. Potgieter zou betreuren, dat vergaderingen van de Koninklijke Akademie, waar Geel en Thorbecke beiden voor bedankten, zoals Groen er dadelijk weer uitging, geen publiek hadden voor „kritiek van studie en smaak”. Hij zag al of niet opzettelijk voorbij, dat de Akademie, alleen in naam een voortzetting van het Instituut, waarin ook dichters opgenomen waren, uitsluitend vakwetenschap binnen besloten kring op het oog had. Met meer recht veroordeelde Potgieter in staatstukken „den barbaarschen officieelen stijl, waaraan zich bij beurte dit bewind of dat bestuur durft bezondigen” ⁵⁾).

Van de zelfstandige Bakhuizen van den Brink zouden we verwachten, dat hij een voorganger in de vrijmaking van de stijl was geweest. Wel deelde hij in zijn hart het program van Geel en Thorbecke om „de klove tusschen spreek- en schrijftaal te dempen, welke de zwakke zijde onzer letterkunde blijft” ⁶⁾). Wel klaagde hij, dat de tijd nog niet helemaal voorbij was, „waarin de Romanhelden zoo hoogdravend spraken als nimmer eenig volk in het gezellig verkeer gesproken had” ⁷⁾). Maar hij kon zijn vorming niet verloochenen en liet zich door Prof. Bake in 1844 deftigheid aanpraten ⁸⁾), zodat hij op de tweesprong tussen rechts en links bijna altijd rechts koos. „Ik ben mij veeleer *der* schuwheid als *der* zucht om te schrijven bewust”-deze regel geeft een zelfportret naar geest en vorm, al pleitte hij bij gelegenheid wel eens voor levende volkstaal in boeken ⁹⁾). De termen van zijn mondeling gesprek, die hij volgens Huet „zorg droeg nooit te laten drukken”, verschilden opvallend van de Latijnse bouw van zijn geschriften, alsof

¹⁾ Jonckbloet, VI, 210.

²⁾ Jan ten Brink: *De geschiedenis der Ned. letterkunde en hare leerwijze*, 1884, bl. 13.

³⁾ D. A. M. Binnendijk: *Zin en Tegenzin*, 1939, bl. 14.

⁴⁾ Bakhuizen van den Brink: *Studiën en karakterschetsen over vaderlandsche geschiedenis en letteren*, 1911, I, 100.

⁵⁾ *Werken*, V, 235, 239.

⁶⁾ *Konst- en Letterbode*, 5 December 1853.

⁷⁾ *De Gids*, 1837, B 331, vv., 1840, B 58 vv.

⁸⁾ *Briefwisseling van Bakhuizen van den Brink*, uitg. S. Muller, 1906, bl. 34.

⁹⁾ *Studiën en Schetsen*, III, 327, 338.

zijn huiskamer ondoordringbaar van het buitenleven afgesloten zat. Een enkele keer kwam de student in zijn toon nog eens boven, zodat hij van een Belg verklaarde, zich de Academie van zijn land „binnengeschreeuwd” te hebben. Maar in het algemeen volgde Bakhuizen tegen zijn aard het deftig spraakgebruik, waarin iemand „rap ter hand en ree ter daad” moest heten of een werk „ter mestvaalt” verwezen werd ¹⁾.

De pruikenstijl was kenbaar aan de grote zinnen, die volgens Kinker een karaktertrek van onze taal in vergelijking met het Frans zouden zijn, maar eigenlijk een navolging van het Latijn ofwel van het Duits waren. Jonckbloet had gelijk, de deftigheid te betrappen op „het lang uitrekken van een korte gedachte” ²⁾, waarmee de onevenredigheid tussen overmaat aan woorden en tekort aan gehalte werd aangewezen. Thorbecke, die een opruiming onder voorrechten en titels hield, kon geen enkele soort omslachtigheid lijden en hielp het ingewikkeld proza vernieuwen met een gedrongen zinsbouw, waarin zijn kort aangebonden aard zich zakelijk te kennen gaf. Zo'n afgebeten kommandotoon, die elke omhaal versmaadde, bezorgde soms wat stroefs aan de stijl van Thorbecke evenals van zijn grote tegenstander Groen van Prinsterer, zuiver volgens het absolute in hun karakter. „De heer Thorbecke is zoo bevreesd voor het euvel der breedspakigheid dat hij er kortademig van wordt”, glimlachte een jonger Busken Huet. En Allard Pierson zei, dat Thorbecke en Groen allebei een puntige stijl hadden, maar evenmin los als zwierig ³⁾. Rake slagen van zulke strijders waren ook wat anders dan het fijne spel van een estheet.

¹⁾ Gerben Colmjon: *R. C. Bakhuizen van den Brink*, 1950, bl. 201.

²⁾ Jonckbloet, VI, 452.

³⁾ *Uit de Verspreide Geschriften*, 3e reeks II, 20.

XIII. POTGIETER

De les van de Revolutie was nodig geweest om de academiewereld uit de „Ciceroniaansche phrasen” los te maken, schreef Potgieter, waarop hij liet volgen: „Als er ketterij in steekt, zoo wijt haar aan *Het Proza van Geel*”¹⁾. Hoe er aan de schrijftaal iets haperde, bleek uit alle zorg, die zoveel dichters voor het regelen van hun idioom nodig vonden. Nadat Bilderdijk zich stelselmatig met taalstudie bezig gehouden had, viel Potgieter nog over bepaalde woorden, die hem verkeerd leken. *Veel bewogen* moest weer uit de mode gaan en *baanbreken* diende vervangen te worden door *baanvegen*²⁾ - allemaal angstvalligheden, waarmee onze schrijvers zich zelf in de weg zaten, omdat ze op die manier nooit vlot konden doorwerken. Ze verspilden hun kracht aan voorwerk met het zuiveren van een woordenschat, die niet eenvoudig gegeven en spontaan gebruikt, maar bewust uitgezocht werd. Zolang de levende taal hun niet goed genoeg leek voor de letterkunde, was het uitgesloten een vloeiende stijl met vanzelfsprekende en iedereen aansprekende wendingen te vormen. Evenals geleerden wilden kunstenaars de taal maken in plaats van vinden. Waarschijnlijk bleven onze schrijvers ook zo ver van de spreektaal, omdat ze slechte sprekers in het openbaar waren. Bakhuizen stond er voor bekend en Potgieter is nooit van zijn leven als redenaar opgetreden. Deze huismus nam zijn landgenoten kwalijk, brieven onverschillig te verscheuren of wantrouwend te verbergen³⁾; maar zijn eigen brieven lijken voor de pers geschreven. Een dagboek, waarin de mens met zichzelf praat, lijkt tussen Willem de Clercq en Frederik van Eeden door zo goed als geen Nederlander gehouden te zijn.

De leider van *De Gids* was met theorieën zijn praktijk vooruit. Hij wenste niets minder dan dat de spreektaal zich tot schrijftaal zou opwerken en dat, zoals hij een andere keer verklaarde, „de leelijke schrijftaal door eene eenvoudige, natuurlijke, *ware* spreektaal zou worden vervangen, die slechts ééne zou wezen met de toekomstige boekentaal”⁴⁾. Immers „voor ons allen, helaas! bestaat het Hollandsch uit twee talen: de spreektaal en de schrijftaal, de eene te plat om te worden gedrukt, de andere te stijf om te worden gesproken”⁵⁾. Hij schudde zijn hoofd over iemand, „die geene muze voor een fatsoenlijk meisje houdt, als zij niet het latijnsche keurslijf draagt” en die „ieder grein oorspronkelijkheid van barbaarsheid” verdenkt, want, zo ging hij ironisch verder, „waar moet het heen, als het

¹⁾ *Werken*, II, 8 v.

²⁾ *Werken*, XVII, 77 v.

³⁾ XIV 6, XVII 191.

⁴⁾ XIII, 342.

⁵⁾ XVI, 3.

Hollandsche element in Hollandsche gedichten overweegt?"¹⁾ Potgieter en op zijn voorbeeld ook Huet stelde scheepsjournalen boven veel literatuur om de natuurlijkheid van hun taal. „De volkstaal schildert toch aanschouwelijkker dan de vermeend-deftige”, verklaarde hij afdoende²⁾.

Het was ver gekomen met ons proza, vond hij, als iemand bij een makelaar leerde stellen, omdat er de beruchte stadhuistaal werd gehanteerd. De dichter wou onze stijl daarentegen gunnen „langs straat te slenteren”³⁾. Naar aanleiding van Bilderdijk besloot hij: „Geen groote woorden meer; geef ons eindelijk waarheid en eenvoud”. Hij begreep het verband tussen hoogdravendheid en holheid, veroordeelde daarom een stijl, die indruk wou maken door „wat groote woorden te strooijen tusschen de onbeduidende”. Want „zullen wij dan nooit leeren inzien, dat wij geene groote woorden bezigen, dan uit gebrek aan juiste?” Bij Goethe bewonderde hij het, dat alles „wat anders slechts gemeen, iets walgelijk-alledaagsch scheen” in de poëzie helder kon stralen. „Die weinige woorden, zoo gemeenzaam en toch zoo grootsch” maakten indruk op de man, die alle gewone woorden in zijn eigen werk angstvallig vermeed⁴⁾. Staring werd om zijn „natuurlijkheid van uitdrukking” geprezen⁵⁾; en met heimwee verheerlijkte Potgieter levenslang de eenvoud, die hij persoonlijk nooit kon bereiken. Daarom vereerde hij ook volksdichters als Burns en Béranger. „Ik wenschte dat wij onze ooren scherpten en onze tong licht maakten, om Hollandsch, zuiver Hollandsch te spreken, te schrijven, te dulden”, verklaarde hij, ofschoon de taal in zijn eigen boeken nooit gehoord was, maar alleen gezien in andere boeken. Mag hij al leren, „hoe poëtisch proza zijn kan, zonder gezwollen te worden”⁶⁾, hij verwerkelijkt zijn leer zelden of nooit. En als hij spot met de „deftige stijl, onzen dagbladschrijvers zoo dierbaar”⁷⁾, zijn wij ondeftig genoeg om hem te herinneren aan de pot en de ketel.

Zo klaagt in het midden van de negentiende eeuw tenslotte iedereen over de stroefheid van onze stijl, terwijl bijna niemand er de nodige beweging aan helpt geven.

Potgieter hoopt dat Bernard ter Haar bepaalde gedachten niet zo „boegig” zal uitdrukken, en hij klaagt over „onnatuur” bij een ander dichter, om dan te besluiten:

„Sints het woord, in de voortreffelijkste voortbrengselen van den ongebonden stijl der laatste vijf en twintig jaren, allengs meer eene waarheid geworden is, wordt het tijd dat ook onze dichtkunst den echten greep wete te doen, waar het voorstellingen uit het vertrouwelijk verkeer geldt”.

1) XIV, 364.

2) VII, 41.

3) II, 7.

4) XVII 64, 105 v., 218, 252.

5) XIII, 165.

6) XVII, 281.

7) XVIII, 406.

Daarbij verheugt hij zich, hoe „de weerbarstige namen onzer burgerlijke zeerobben willens of onwillens in een deftig rijm gevlochten worden”¹⁾. Want „hij, die een volk slechts van zijne deftige, van zijne zondagszijde ziet, kent het maar ten halve”²⁾. Menige roman lijkt hem „onnatuurlijk, boekig”³⁾. Hij bekent geen oren meer te hebben voor het „gemaakte of préêkerige”⁴⁾. Zelfs waagt Potgieter het om de vorm *spijszigen* „wat boekig” voor de vrije trant van Busken Huet te vinden⁵⁾. Hij heeft ook „iets stijfs” gevonden in de „deftige vormen” van een academische rede en „ongedwongen uitdrukking” in een toneelstukje van Jacob van Lennep gemist. De vertaling van Don Quijote door Schuller tot Peursum heet verder „zoo stijf”⁶⁾. Maar als zulke uitspraken ons bij Potgieter verrassen, zien we hem telkens weer een paar stappen terugdoen. De kring van de *Nederlandsche Spectator*, waarin zijn vriend Bakhuizen de toon aangeeft, is hem te ruw⁷⁾; en de titel van het theologisch tijdschrift *Los en Vast* klinkt in zijn oor zelfs „ploertig”⁸⁾.

Om het eigen taalgebruik van Potgieter te benaderen, moeten we uitgaan van de indruk, die hij op een tijdgenoot maakte. De *Gids*-redacteur Joh. Zimmerman verklaarde, dat bij de meester „het proza zich vrij en gemakkelijk, bevallig en natuurlijk begon te bewegen, speelsch en vernuftig, schrijvend alsof het sprak”⁹⁾. Blijkbaar is de geschiedenis een wetenschap van betrekkelijkheden, want dit oordeel lijkt wel het laatste wat we zouden verwachten. In 1838 vordert Potgieter „smaak genoeg een’ zin niet te veroordeelen, omdat hij anders gebouwd is, dan alle verhandelaars het sedert vijftig jaren plegen te doen, maar ook studie onzer taal, om die door te strijken, welke *niet* Hollandsch zijn”¹⁰⁾. De vraag is enkel, wat hij onder Hollands verstaat; het is een kunsttaal van eigen maaksel en mengsel. Al vindt hij een genot in het neerhalen van de „onzalige zothed”, waarvoor hij het verhandelen uitmaakt¹¹⁾, hij zou van sommige redenaars kunnen leren om zich wat minder gewild uit te drukken, omdat het gehoor ze tenminste tot een zekere duidelijkheid dringt. Als Busken Huet het met zijn litterair geweten overeen kan brengen om telkens gedichten bij wijze van wetenswaardigheden in proza om te zetten, is dat voor Potgieter een „ketterij zonder weerga”¹²⁾. Hoe volledig gelijk de dichter daarin ook heeft, de fout van Huet is toch wel verklaarbaar door de vreemde taal, die in

¹⁾ XIV, 137, 141, 307, 369.

²⁾ II, 123.

³⁾ XVI, 130.

⁴⁾ XV, 55.

⁵⁾ *Brieven aan Busken Huet*, I, 217.

⁶⁾ *Werken*, V, 357, 490.

⁷⁾ *Brieven aan Busken Huet*, II, 269.

⁸⁾ Bakhuizen van den Brink: *Studiën en Schetsen*, 1870, II, bl. CCCXII.

⁹⁾ Potgieter, XII, 434.

¹⁰⁾ XIII, 283.

¹¹⁾ XIV, 49 v.

¹²⁾ *Brieven aan B.H.*, III, 237.

onze poëzie bij voorkeur wordt geschreven. De verstandelijke parafrase, waarmee het onderwijs in de negentiende eeuw geregeld werkt, schijnt dan nodig om een schrijver vanuit de wolken van zijn dichterlijke taal tastbaar op de grond te brengen. Is Potgieter op de duur een aas van filologen geworden, dan ligt het vooral aan zijn archaïstische taal, die voor het begrip niet veel minder studie vordert dan Huygens of Hooft. Hoeveel lezers weten, dat de *stelleman in zijn kluis* zoveel als de schaapherder voorstelt en dat *de haften van zijnen tijd* steunpunten betekenen? ¹⁾. Het heeft er dikwijls veel van, of Potgieter een geheimtaal schrijft, om zijn werken voor profanen gesloten te houden. En het ontleden en vertalen van zijn zinnen is geen schoolmeesterij, maar volstreekte noodzakelijkheid. „Wat straffe toets strekt gij dier armen harte!” is een versregel, die wil zeggen: wat een strenge maatstaf legt u het gevoel van die armen aan!

Potgieter heeft de voorliefde voor ouderwetse boekentaal al zó vroeg te pakken, dat hij in 1835 pleit voor het noodlottig woord *pekelzog* als naam van de zee ²⁾. De zon heet nog *dagtoorts*, de maan *nachtgodin*, het water *bronnat* ³⁾. Later zal hij zulke „gezwollen, onnatuurlijke” uitdrukkingen van zijn jeugd verwerpen ⁴⁾, zonder daarom ooit de levende taal te bereiken. In zijn eerste boek geeft hij een verhaal over arme dorpsmensen, waarvan hij zelf aankondigt, dat de stijl even ongekunsteld zal zijn als de beschreven personen. Voor zijn doen is de toon ook tamelijk vlot, maar wat hij eenvoudig noemt, klinkt ons dikwijls nog al vreemd: *doen verwijlen, gij beloofdet en zij konde*. Verder krijgen we te horen, hoe „de speelnooten harer kindsheid *der* eene of andere onschuldige vreugde botvierden” en hoe iemand „der menigte” wat toeriep. Jongens en meisjes uit het dorp roepen: „Dwing hem dat hij late” en een smid vertelt: „God zij geprezen, dat ik haar gevonden hebbe” ⁵⁾.

Als Potgieter van het ijs een paar verzen thuis brengt, meent hij zich voor hun vrije toon te moeten verontschuldigen:

„Of viert niet de minne triomf in die tent
 Bij 't vaantje voor koek en een zoopje?
 Al hebben ze elkaër slechts een omzien gekend,
 Daar nemen zij zamen een loopje” ⁶⁾.

Het woord *zoopje*, dat door *minne* voorzichtig wordt opgewogen, zou hij zonder Breero's voorbeeld nooit aangedurfd hebben. Er blijft een dubbele woordenschat, waaruit de schrijver bij gelegenheid kan kiezen. Komt hij in een verhaal te spreken van een meisje, dan zegt hij tot onze geruststelling: „In poëzij had het een *sikkeltje* geheeten” ⁷⁾. Wel doet hij

¹⁾ XVIII, 99, 409.

²⁾ XIII, 70.

³⁾ XI, 17 v.

⁴⁾ V 62.

⁵⁾ III, 104, 106, 110, 112, 113, 115.

⁶⁾ XV, 233 v.

⁷⁾ VIII, 296.

in 1841 zijn best om een oude soldaat sprekend in te voeren zoals de man werkelijk praat, maar hij houdt de dichterlijke taal van *beemd* en *stulp* en *echtkoets* in zijn pen. Er volgen twee gedichten op elkaar, waarvan het een „De Kunstreize” heet en de maagd „in schaâuw eens beuks” laat peinen, het ander, dat een berijmde kritiek levert, gemoedelijk eindigt met deze regel: „Maar 't heeft toch weer, waarachtig! niet om 't lijf” ¹⁾. In de voorrede van zijn *Tafelkout* naar Hazlitt zegt Potgieter dan ook: „Ik achtte het mogelijk de voordeelen van den schrijfstijl en den spreektrant te verbinden”. Enkel bij een uitval vergeet hij de aangeleerde termen en laat hij zijn moerstaal ongedwongen los. De verontwaardiging geeft hem het volkswoord in, als hij de *soepjurk* veroordeelt, waar het standbeeld van Erasmus mee is aangekleed of zich een keer *wauwelen* en *bluffen*, *sopperig* en *lamzalig* veroorlooft op zijn zwaar oudhollands papier ²⁾. In een voornaam gezelschap, waar om de haverklap Franse woorden klinken, laat hij, vermoedelijk uit protest, *malle meid!* roepen tegen een dame. Een enkele keer vormt hij eigen woorden zoals „*leunstoelige* dichtsoort” en „in vergaderingen *veroesterd*”, die meer toekomst hebben dan al de reminiscenties, waar hij zoveel zorg aan besteedt ³⁾.

Twee remmen houden het natuurlijk gevoel en dus een eenvoudige stijl bij Potgieter tegen: zijn romantisch heimwee naar de gouden eeuw, waardoor hij met half geleerde kennis gaat archaïzeren, en zijn Hollandse deftigheid, waardoor hij angst voelt om wendingen te gebruiken, die misschien minder fatsoenlijk gevonden zouden kunnen worden.

Hij huldigt zijn vereerde zeventiende eeuw uitdrukkelijk om de „woordenweeldrigheid” ⁴⁾. Bij zijn navolging van barokke poëzie fabriceert hij herhaaldelijk woorden, die volgens de beste kenner eerder pseudo-archaische neologismen zijn ⁵⁾. Zulke opzichtige bastaardproducten lijken verwant met quasigotieke meubels, ook een vervalsing van de kunst, ook een soort nieuw oud. Een woord als *gewisse* voor geweten is geen toevaligheid of grilligheid. Die liefhebberij werkt heel bewust, wanneer de schrijver bekent: „Het *geviel* - ik wenschte dat ik dien verouderden vorm weder verjongen konde”. Hij leeft in een soort wassenbeeldenspel en voelt zich alleen thuis onder antikwiteiten. „Volharding voor wat liever is dan 't leven” klinkt hem veel te gewoon en wordt dus veranderd in „volharding voor wat *dierder* is dan 't leven”, waarbij de hartelijkheid voor de zeldzaamheid opzij moet gaan ⁶⁾. Hij legt de eerste de beste man van zijn eigen tijd in de mond: *Mij hongert*, schrijft van de *nieuwsgier* en de *voortduur* wel alleen, omdat het nooit gezegd wordt ⁷⁾. Hij kan het voor de historische

¹⁾ XII, 106, 109.

²⁾ IV, 197, XIII, 176.

³⁾ I, 122, 162.

⁴⁾ IX, 326.

⁵⁾ Jc. Smit. *Bijdrage tot de kennis van Potgieter's stijl*, diss. Utrecht 1937, bl. 165.

⁶⁾ II, 258, vgl. XVIII, 442, 469, IX, 132.

⁷⁾ IV, 20, X 394, 403.

kleur niet ouderwets genoeg uitdrukken. „'t Is een *slimme* vogel vol van allerhande *list*” heeft zijn vriend Drost geschreven; en Potgieter maakt ervan „'t Is een *looze* vogel, vol van allerhande *ranken*”¹⁾. In een tekst van Bakhuizen moet *bijna* ook *schier* worden. Als de beroemde studie *Vondel met Roskam en Rommelpot* (zou Potgieter ooit zo'n rake titel gevonden hebben?), die Bakhuizen voor de eerste jaargang van *De Gids* bijdroeg, ruim dertig jaar later opnieuw verschijnt, is alles tegen de stroom van de tijd in oud gemaakt. Het stuk wordt er minder levendig en minder zakelijk van. Potgieter verandert *gebouwen* in *huizingen*, *nu eens* in *bijwijken*, *juistheid met korthed* in *volkomenheid met gevatheid*, *al was in al ware*, *de stijl waarbij* in *de stijl bij wien*, *toon gegrepen* in *snaren getokkeld*, *hoofd* in *kruin*. Potgieter vernist ook onuitgegeven werken van Drost en Toussaint met curiositeiten, waaruit opnieuw blijkt, dat hij de woorden niet met het oor onder het volk heeft opgevangen, maar alleen met het oog bij de meest gekunstelde dichters Huygens en Hooft. Hij lijdt aan het vooroordeel, dat al het zeventiende eeuw goed is om te schrijven en al het andere niet goed. De gouden eeuw stelt het verloren paradijs voor, waar zijn kritiek naar geregeld en zijn kunst op gericht wordt. Het spijt hem wezenlijk, „toch maar een burgerman” te zijn; het spijt hem veel erger, geen burger te zijn uit de grote tijd, waarin hij met zijn verbeelding leeft. In zijn eigen tijd voelt hij zich minder thuis, niet zozeer teleurgesteld door bepaalde omstandigheden als wel misplaatst binnen de omgeving zelf.

„*Wen*'k in zijne oogen *temet* den trots eens heerschers las”²⁾ is een even opzettelijke wending naar het verleden als de ontelbare reminiscenties aan zeventiende eeuwse dichters, die met de citeerwoede van de romantiek samenhangen. *Kerk van ongekorven hout*, zo had Hooft in *Baeto* het bos genoemd; en Vondel haastte zich in *Batavische Broeders* dit mooie beeld over te nemen, dat dan in de negentiende eeuw door Potgieter evenals door Heye en nog anderen wordt voortgezet³⁾. Vondel is het, die doorklinkt in de regels:

„ . . . Waar zoo de liefde viel,
Daar smolt de liefde ziel met ziel”.

Cats wordt licht gevarieerd in het vers „Niets en gaat voor de echte trouw”⁴⁾. Zo maakt Potgieter een archief van zijn stijl. Want „de stift der historie” moet het doen, al bereiken zijn archaïsmen dikwijls niet meer dan schijnkunst⁵⁾. Om de gemakzucht van Jan Salie tegen te gaan, drijft de schrijver tenslotte de ene duivel met de andere uit, de gemeenplaats met het citaat, waardoor de oorspronkelijkheid evenmin leeft als de natuurlijkheid. Zijn eerbied voor de gouden eeuw houdt trouwens op, als er een

¹⁾ J. M. de Waal: *Aernout Drost*, diss. Leiden 1918, bl. 191 vv.

²⁾ XI, 120.

³⁾ *Noord en Zuid*, 1881, IV, 273 vv., waar Potgieter is vergeten, die het beeld twee maal gebruikt (*Werken*, IX, 274 en X, 242).

⁴⁾ *Werken*, XI, 338, XII, 260, 342.

⁵⁾ P. N. van Eyck: inleiding *Hermingard van de Eikenterpen*, 1939, bl. XLVI.

ondeftig woord voorkomt. Daarom verbaast Potgieter zich, hoe Vondel heeft „durven” schrijven, dat Belial van de hemel werd *afgedonderd* ¹⁾. Mocht de Statenbijbel dan wel zeggen, dat de Here in de hemel donderde?

Als onze romantiek zo tam voor de dag komt, ligt het grotendeels aan die stremmende deftigheid. Als zoon van een bankroetier zocht Potgieter zijn naam met biezondere voornaamheid hoog te houden. Bij al zijn afkeer van Bilderdijk voelt hij toch zó Teisterbants, dat hij zich uitdost als „landjonker”. De koopman droomt op zijn kantoorkruk altijd in het zadel te zitten en rijdt met zijn verbeelding de wereld rond. Het is die eierzucht, waardoor zijn wezen gespleten wordt. Hij preekt vooruitgang als liberaal en kijkt achteruit als romanticus. De forse man is niet vrij van dweperij en nog minder van drijfverij. Hij hoort bij het geslacht van Ruskin, die techniek en industrie namens de schoonheid in de ban doet, van Thijm, voor wie alle bouwkunst gotiek moet zijn, van Da Costa, die zijn vloek over de geest der eeuw uitgesproken heeft en zich ergert aan „’t argot van rauwe moordenaren” in Franse poëzie ²⁾. Zo’n protesthouding is zeker niet doelloos, al zou het enkel zijn om een algemene onverschilligheid wakker te roepen en de natie te helpen „ontwikkelen door prikkelen”. Maar die overbewuste strekking belast het schrijven van Potgieter samen met de bedoeling om zijn gemis aan klassieke vorming goed te maken, waarover hij volgens Beets zoveel ressentiment voelt. Hoe hij denken kan aan Geelzucht te lijden, is alleen daardoor verklaarbaar, dat hij bewondert en benijdt wat hij persoonlijk mist, want hij beweegt zich in een volslagen andere richting. Deed de Leidse hoogleraar zijn best om alle ballast, die hij als classicus meedroeg, kwijt te raken voor een moderne vrijheid, de Amsterdamse koopman daarentegen kan zich niet zwaar genoeg uitrusten met de taal van Nederlandse klassieken.

De bekende kritiek *Kopjeerlust des dagelijkschen levens* vertoonde in de gekunstelde draai van zijn titel al een zelfportret. Het doodvonnis over het gezond realisme van Hildebrand betekende ongemerkt een veroordeling van de volkstaal. Niet toevallig sloot de schrijver zijn stuk met de boekenvormen *gij aanschouwdet, gadesloegt, veredeldet* ³⁾. Potgieter mocht al verklaren „dien zoogenaamden deftigen stijl te bestrijden”, hij wou in de praktijk niets weten van „de gemeenzaamheid die populair maakt” en hield het publiek hardnekkig van zich af. Zo voornaam mogelijk gaf hij allerlei reserves te kennen, waar hij kieskeurig schreef: „Onze inheemsche journalistiek — houd de gemeenzame uitdrukking ten goede — was toen nog maar *in de lange kleëren*; eer deze — het beeld wordt er niet beter door — *in den broek* mogt worden *gestoken*, zouden er nog jaren voorbijgaan” ⁴⁾. Deze herhaalde verlegenheid voor woorden, die anderen zonder erg zouden gebruiken, stond niet op zich zelf. Hij vroeg de lezer ook verlof voor een

1) IV, 13.

2) *Kompl. Dichtw.*, III, 3.

3) XIII, 420.

4) XVII, 174, 309.

„eigenaardige volksuitdrukking” en wel *dronkemansgebed* ¹⁾. En als hij 't over bloemen heeft, waar wat donkere aren tussen zijn gevlochten, meent hij te moeten waarschuwen: „Erger u niet aan het woord dat ik ga bezigen”. Wat is nu dit ergerlijke woord? Niets anders dan *staarten* ²⁾. Zijn fatsoen ophouden blijft de hoofdzaak bij alles wat hij schrijft: „waardoor, zoo 't woord gij duldt, 't gemoed schijnt *weg te krimpen*”. In 1858 verontschuldigt hij zich zelfs voor het „gemeenzame” van uitdrukkingen als *keezen* en *pruiken*, die toch eenvoudig historische termen zijn ³⁾. Deze voorzorg moet bewijzen, dat de netste uitdrukkingen voor zo'n deftig schrijver nog niet fijn genoeg zijn. Niets bevestigt de scheiding tussen spreektaal en schrijftaal meer dan dit hek, waar de stijl geregeld over heen moet springen. Potgieter is niet de enige Hollander met zulke zelfgemaakte hindernissen, hij overdrijft alleen de gewoonte, waarvan enkele voorbeelden hier mogen volgen.

In de *Camera* staat: „Om een platte uitdrukking te gebruiken, de van Hoels waren de Witses *over het hoofd gegroeid*”. Mogelijk is dit ironisch bedoeld, want Hildebrand vertelt, hoe een Leids professor zó dikwijls *sit venia verbo* zei, dat een schipper het van hem over heeft genomen ⁴⁾. Maar gemeend is zeker wat Beets later schrijft: „sit venia verbo, *schoolvossige wijsheid*” ⁵⁾. En Da Costa verontschuldigt zich voor het „onedele” woord *loopjes* ⁶⁾. Huet vraagt verlof voor het woord *leuk*, om Geel te tekenen, en dan weer voor de uitdrukking *bovenstbest* ⁷⁾. De priester Broere schaamt zich voor de wending *een leus wordt er opgeplakt* en schrijft zelfs in een vertrouwelijke brief aan een goede vriend: „Is het niet om *uit zijn vel te springen*? Vergeef mij die platheid” ⁸⁾. Zijn leerling Borret schrijft: *Napraters* — vergeef mij de al te gemeenzame uitdrukking” ⁹⁾. In een boek zet Broere: „Om het gemeenzaam uit te drukken, men moet hen *laten begaan*” ¹⁰⁾. De Utrechtse Prof. Vreede vertelt in zijn levensgeschiedenis: „Ik heb, om het triviaal uit te drukken, *door menigen zuren appel moeten bijten*” ¹¹⁾. Schaepman bereidt ons door de formule „om het gemeenzame woord te gebruiken” op het gezegde voor, dat iets *in elkander zit* ¹²⁾. En zelfs de vrijmoedige Multatuli vraagt verlof voor de „zeer gemeenzame uitdrukking” iemand *voor vol aanzien* ¹³⁾. Met het omgekeerde van vrije zwier heeft de Hollandse deftigheid nog altijd zo'n haartje in zijn pen

1) XVII, 255.

2) VIII, 298.

3) XVII, 152.

4) *Camera*¹⁵, 247, 356.

5) *Verscheidenheden*, I, 30.

6) *Brief aan J. H. Scholten*, 1857, bl. 28.

7) *Litt. Fant.*, II, 124, X, 22, 30.

8) *De Katholiek*, 1846, X, 175; brief aan Van Vree, 24 Febr. 1843.

9) *De Katholiek*, IX, 18.

10) *De terugkeer van Hugo de Groot tot het Katholieke geloof*, 1856, bl. 208.

11) *Levensschets*, 1883, bl. 190.

12) *S. Vincentius a Paulo*, 1896, bl. 9.

13) *Volledige Werken*, I, 90.

zitten. „Hij was, *familiaar* gezegd, een jongen, die door de wereld moest” ¹⁾. Een propagandist zegt voor de radio: „Om het eens *huiselijk* te zeggen, doe er alles voor” ²⁾. Een ander schrijft: „Het Noorden kan, om het eens *vulgair* uit te drukken, niet goed uitstaan” ³⁾.

Deze complimenten, in de grond gelijk aan het lang afgezakte *met permissie*, waarmee volksvrouwen heel erg beleefd denken te doen, bewijst enkel onzekerheid in het spraakgebruik. Potgieter wil boven de vlakheid van de massa uitkomen en vervalt daarbij in een hooghartigheid, waardoor hij 't zich onmogelijk maakt op zijn geslacht in te werken. „Samuel Johnson had zoo veel gekout — praten doet eene deftigheid als de zijne niet”, schrijft Potgieter, zonder de stille zelfkritiek in deze woorden te beseffen ⁴⁾. Als een dame een waaier hanteert, moet het heten, dat haar „elphenhand speelt met een pluimenbos”, terwijl een andere dame er bepaald *elphen vingeren* op na dient te houden ⁵⁾. Een glans die gloeide wordt een *gloor* die *blaakte* ⁶⁾. Om zich niet te verlagen tot het doodgewone woord *graag*, wringt hij de vorm *gaarn* ⁷⁾. „Keurig van uitdrukking” is volgens hem een gedicht van Staring, waarin natuurlijk een of andere verouderde term geprezen wordt en wel een woord, dat hem zelf ook onmisbaar lijkt voor het mooi maken van een zin, namelijk *toeven*. „Morgen *toeft* hem zijn loon”, „hem *toeft* een zwaarder taak”, „ook u, Holland!, *toefde* de vuurproef der omwenteling” ⁸⁾. En Florence *toeft* hem, als het niet *mart* ⁹⁾. Wil iemand weten, hoe hij te vertellen heeft, dat een dame wat melk in de koffie doet, dan is dit het recept: „Die blanke hand laat *tuttel* druppelen melk *der helling* over *glippen*” ⁹⁾. Als Bakhuizen ergens een school noemt, *waarvan* iemand leerling is, zal Potgieter het een school noemen, *van welke* iemand leerling is ¹⁰⁾. Kritieken wemelen van wendingen als „de toestand, *in welke* de letterkunde zich bevond” of „de uitdrukking *in welke* hij zijne gedachte kleedt”, zodat op één bladzij staat „de wijze *op welke*” en „de dag *op welke*”. Zelfs schrikt Potgieter niet terug van „een stijl *voor wien*” ¹¹⁾. We begrijpen langzamerhand, waarom *fluks* het algemene *vlug* dient te vervangen of waarom het goud zijn glans *dierf* ¹²⁾. „Plastische studiën, geene poëtische exclamatiën” verwachten we vanzelf evenals de volgende uitgang:

„Op haar bloote, blanke voetjens
Sloop zij zachtjens, sloop zij zoetjens” ¹³⁾.

¹⁾ J. Saks: *De Socialistische Gids*, 1917, II, 280.

²⁾ Dr. L. A. Hulst, V.P.R.O., 13 Febr. 1953.

³⁾ G. Knuvelde: *Vanuit Wingewesten*, 1930, bl. 401.

⁴⁾ XVII, 274, vgl. IX, 248.

⁵⁾ III, 171, IX, 318.

⁶⁾ XVI, 281.

⁷⁾ IV, 76; vgl. Kloos: *Verzen*, I, 25.

⁸⁾ XIII, 183, XVI, 51, 80, XVII, 320.

⁹⁾ IX 262, 268.

¹⁰⁾ Gerben Colmjon: *R. C. Bakhuizen van den Brink*, 1950, bl. 42.

¹¹⁾ IX 258, 435, X 402, XVIII 178.

¹²⁾ IX 287, XVII 340.

¹³⁾ XII 26, XV 312.

Soms is dit nog niet bijzonder genoeg en moet het *zachtkens* worden ¹⁾. Bijwoorden als *geweldiglijk* en *genadiglijk* zijn ook in trek ²⁾, al heeft Bilderdijk ze verworpen als een Latijnse vorm. De stottervormen *zatteden*, *schuddeden* of *beletteden* blijven een conservatieve Potgieter vervolgen ³⁾.

Alleen de lust in het ongewone verleidt hem om een statige sleep achter het woord te hangen, bijvoorbeeld *der bruide kroone, eene ongekorvene celle, eene wedergade*, waarom het niet nodig lijkt aan te nemen, dat vormen als *ik voele, ik beve*, die de archaïzerende mode ook een Alberdingk Thijm opdringt, bepaald Vlaamse invloed zouden onderstellen ⁴⁾. Van de andere kant zoekt Potgieter samentrekkingen op de manier van *biên, spoên, voên, schâuw* ⁵⁾. Een speciaal zwak heeft hij, tot in zijn proza, voor *der* in plaats van *ander*. Verder houdt hij vast aan het gebruik van *ten* en *ter*. Zo laat hij een maagd *ten* spiegel zien en Dante *ten* schrikgewesten gaan. Een staatsman mag niet tot gids dienen, maar alleen *ten loods*; en *vanavond* heet natuurlijk *te avond* ⁶⁾.

Het meest opvallend is nog een verschijnsel, dat misschien poëtische klankverschuiving mag heten, maar dat de wet van het contrast volgt en niet van de analogie. De dichter verheft zijn *hert* naar de *starren*, schrijft bevrozen en verkoren, drok en uchtend, veer en vreemd, dier (duur) en vier (vuur), gewente en te loor stellen, kleene, tapeet, wareld, lenen (leunen), logen (leugen), luchten (lichten), rieken („den geur rieken”), *dies* of ook wel *des* voor *dus* ⁷⁾. Al die gezochte klinkerverwisselingen laten denken aan de dandy, die in de fantazie van Lodewijk van Deysssel binnen een Parijs café een glas bier wil bestellen en dan erg lang zit te twijfelen, of hij om „un back” vragen zal of om „un beck”, tot hij een echte Parijze naar heel eenvoudig hoort zeggen „un bock”. Potgieter zoekt ook effecten met medeklinkers en zet op papier *slinke hand* naast *treken*, terwijl *iets* weer *iet* moet worden ⁸⁾. Als de klank niet te veranderen valt, dient het woordbeeld er tenminste anders uit te zien: *meir* en *hair*, *verw* en *vanzelv* ⁹⁾. Het Hooftiaans afkorten van de woorden is nu en dan zó ver gedreven, dat Potgieter „al de kloek- en koen-, al de vroed- en vroomheid” van onze voorouders roemt. Kan hij niet weten, dat zo'n spel door Charivarius in een hekeldicht bespot zal worden, hij weet wat hij wil en besluit dus: „frischheid, volledigheid en belangwekkend ——— och, geef ons een anderen uitgang voor dat derde leelijke *heid*” ¹⁰⁾. Dit individualisme schijnt op de

¹⁾ IX 256, 267.

²⁾ X 372.

³⁾ XV 192, XVII 344, *De Gids*, 1844, bl. 485.

⁴⁾ XI 184, XIV 128, XVII 272; vlg. Geertruida J. Duyfhuizen: *Potgieter's Florence*, diss. Utrecht, 1942, bl. 104.

⁵⁾ XVII 377, 409, XVIII 15, 24, 70, 179.

⁶⁾ IX 128, XVIII 443.

⁷⁾ IX 23, 41, 54, 94, 132, 134, 292, 306, 333, 385, 422, XI 246, XVIII 345.

⁸⁾ X 101, XV 225, 382, XVI 276, XVIII 63.

⁹⁾ IX 246, 273; *Brieven aan Huet*, III 325.

¹⁰⁾ XVI 48, 155.

taalanarchie van Tachtigers vooruit te lopen. Hun willekeurige woordopstapelingen, liefst met een ostentatief koppelteken aaneengehecht, lijken ook verwant met zware samenstellingen als *herfstluchtblad*, *blijdschapsgloor* en *ochtendherfstlucht* van Potgieter ¹⁾.

Een verdere regel is de afwisseling, waarmee Potgieter bij Bakhuizen alle eerlijke herhalingen wegwerkt, zodat *die* een keer *welke* moet worden, *omdat* nu eens *dewijl* en dan weer *uit hoofde van*, *indien* verandert in *zoo* of *als*. Ook dit is een Nederlandse eigenaardigheid, want andere volken hebben die angst voor hetzelfde woord veel minder en Fransen spreken van „faire faire”, Engelsen zeggen „how do you do?”. Het schijnt, dat ons volk het nodig vindt, een aangeboren saaiheid met opzettelijke variaties te verdrijven.

„Schoonst is't meir, *wen* 't zonnlicht op de oppervlakte speelt

En 't woud het schoonst, *als* 't pluimgediert 'van lust en liefde kweelt' ²⁾.

Hildebrand bederft de vertaling van *Lorsque l'enfant paraît* met *wen* naast *als*, Schaepman laat het ijdel *wen* zelfs op *kruis* volgen, om toch vooral niet twee maal *als* te zetten ³⁾. Waar haalt de Hollander zijn varianten nu vandaan dan uit de boekentaal, die toch veel hoger aangeschreven staat? Zo zal Adama van Scheltema in zijn gedicht *Holland* nog regelmatig *maar* met *doch* afwisselen en in zijn reisverhaal over Italië *wat* met *hetgeen*, *als* met *gelijk*, *van de* met *der*. Gerard van Eckeren schrijft vlak achtereen „klompen *als* reuzeneieren” en „hals 'lijk een bundel koor-den” ⁴⁾. Tot in de fijnste kleinigheden moet alles geschakeerd staan. De overdaad, die Bilderdijk zijn synoniemen ingaf, laat een levend schrijver binnen één zin de vormen *zo'n*, *een zo* en *zo een* afwisselen:

„Wat zou de bruid anders doen na het beschouwen van *een zo* grote en *zo* onverdiende barmhartigheid, *een zo* beproefde en om niet gegeven liefde, *zo'n* onverhoopte gunst, *zo'n* onverwinnelijke tederheid, *zo een* bewonderenswaardige zoetheid?” ⁵⁾

Multatuli ging zelfs de epische herhaling in *Saidjah* wegwerken, waardoor het naieve en primitieve van de toon moest lijden ⁶⁾. Fransen kiezen voor de helderheid liever de herhaling van een woord ⁷⁾, maar Nederlanders schijnen veelheid boven eenvoud te stellen en zich overal het klavier van de schrijftaal als verrassing voor te behouden.

Potgieter, die deze trek op de spits drijft, heeft het bonte van zijn stijl mee hieraan te wijten. In een stuk schrijft hij pronkerig: „Twee verdiensten, *die* maar zelden gepaard gaan, *welke* hij volkomen vereenigt” ⁸⁾. En in

¹⁾ X 262, 269, 350.

²⁾ III 244.

³⁾ *Camera* 68; *Nieuwe Gedichten*, 1889, bl. 160.

⁴⁾ *De van Beemsters*, 1916, I 152.

⁵⁾ Sint Bernard: *Verhandeling over de liefde Gods*, vert. Anton van Duinkerken, 1937, bl. 30.

⁶⁾ vgl. mijn *De herziening van Max Havelaar*, 1950, bl. 18.

⁷⁾ Mornet, 318.

⁸⁾ X 349, XVIII 359.

een vertrouwelijke brief blijft hij dezelfde opzettelijkheid toepassen: „Hoe jammer, *dat* een talent, 't *geen* zoo goed teekenen, 't *geen* zelfs zoo geestig schetsen kan . . .”¹⁾, waarbij zinnen van Engelse schrijvers met het ene *that* of *as* na het ander ons in de gedachten komen. Potgieter legt iemand in de mond: „Gij overschrijdt de voorwaarde, *onder welke*, gij dwaalt af van het doel, *waarmeê* wij elkander onze vroegste herinneringen zouden mededeelen”²⁾. Die variatietendens laat zich gelden door alles heen. Zo staat er: „De koning was even onverbiddelijk, *wanneer* zij hem smeekte . . . als *toen* zij verzocht”³⁾. Dit raakt ver af van de dringende herhaling, waarmee Marcus zijn bondig evangelie in het eerste hoofdstuk met negen maal hetzelfde woord *εὐθύς* voortstuwde.

„Neder krijscht ze in dulle woede,
Neêr die vaan!”⁴⁾.

Behalve dat het terugkomen van *neer* sterker nadruk zou gegeven hebben, kon zo'n levende vorm aan het begin ook een direkter werking verzekeren en de „dulle woede” raker uitdrukken.

De verouderde taal geeft allerlei werken iets doodgeborens, zoals we vooral merken bij vergelijking met buitenlandse gedichten. Potgieter vindt de bewerking van een Engelse roman „wat stijf” uitgevallen⁵⁾; maar zo'n kritiek is op zijn eigen vertalingen geregeld toepasselijk. Hij laat een mijnwerker aan een matroos zeggen: „Ik heb u, zonder dat gij het bemerktet, *gadegeslagen*, en dit gesprek *zet de kroon op* Uw gedrag”⁶⁾. Hoeveel waarachtiger liet Hoffmann matrozen en mijnwerkers een vijftien jaar vroeger met elkaar praten in *Die Bergwerke zu Falun*, dat hetzelfde gegeven behandelde! Wendingen als „ijlings rees de jonkvrouw” geven Potgieter de bekentenis in, bij een volkslied hier en daar de „eenvoudige teederheid” van het origineel tekort gedaan te hebben⁷⁾. Wat klinkt er lichter en levendiger dan het spreekwoordelijk vers van Keats „A thing of beauty is a joy for ever”? Potgieter hangt er lood aan: „Wie iets schoons schept, schept eene altoosduurende vreugde”⁸⁾. Even duister als gewrongen wordt de volgende stroof:

„Aldus deinst ook voor mij, die keer op keer
In dit portaal mijn jammer nedervlij
En 't niet mij schaam dat hier ik bidden leer,
Ons troosteloos, ons droef van daag ter zij,
En wakend, wachtende even als weleer
Begroet mij des verledens eeuwen rij”⁹⁾.

¹⁾ *Brieven aan Huët*, III 116.

²⁾ *Werken*, VIII 80.

³⁾ X 256.

⁴⁾ XII 393.

⁵⁾ VII 284.

⁶⁾ IV 258.

⁷⁾ IV 142.

⁸⁾ XVII 216.

⁹⁾ IX 368.

Wie herkent hier de toon van Longfellow, die door Gezelle zo zuiver getroffen zou worden?

„So, as I enter here from day to day,
And leave my burden at this minster gate,
Kneeling in prayer, and not ashamed to pray,
The tumult of the time disconsolate
To inarticulate murmurs dies away,
While the eternal ages watch and wait”.

Potgieter laat Burns, nog wel met een beroep op zijn volkstaal, spreken van een *goelijke, gulgaauwe deern*¹⁾, zonder dat er het hartige *een leuke, vlotte meid* bij hem afkan. We moeten wachten op Piet Paaltjens met zijn studentikoos *een eeuwige knappe meid*. En wat is er nog van de pakkende liedjeszanger Béranger in deze bewerking over, waarvan zo goed als ieder woord vals klinkt?

„Mijn schutsgeest blijft ellend verkonden:
Een schrikbre lange strijd breekt aan;
Een vrijheid, als een droom verzwonden,
In winterneevlen schuil gegaan;
Eene eeuw ontluikt die niets zal stichten;
De roem besterft zijn droef verval!
Ach, waarom moest de dag mij lichten?
Mijn vrienden! staakt uw feestgeschal!”²⁾

Het heeft meer van Tollens dan van de Franse dichter, die zelf verklaarde, dat hij „souffla ses vers même aux plus ignorants”³⁾. Is de naam „volksliedekens” ook al niet verdacht? ⁴⁾ Het lijkt sinds Verwey een dogma, dat Potgieter in alles boven Beets te stellen valt; maar liedjes als *De Aalsmeerder Boer*, die Beets in 1840 aan de *Enkhuizer Almanak* leverde in „dat meest zuivere, volksaardige Hollands”, zoals iemand het met recht en reden noemt, daaraan kon Potgieter in de verste verte niet tippen ⁵⁾. Beiden vertaalden het arbeiderslied *Song of the shirt* van Thomas Hood, Potgieter eerst en Beets later, maar Potgieter werkte veel te veel met dooie vormen om er een echt volkslied van te maken, zoals zijn titel *'s Daglooners eisch* al bewees, waarmee hij volslagen buiten het geval bleek te staan. In 1870 bleef hij het proza van Björnson nog in een dialoog verzwaren met genitieven en omzettingen als *des vreemdlings juk, des zuidens trans, uwe gastvrijheid des verleden jaars*, verder met gemaakte samentrekkingen als *verleên* en *geschiên*, met boekenwoorden als *krank, op den toets stellen, herwaarts* en *werwaarts, de smart teistert eene wijle*, met sleepuitgangen als *smarte* en *harte, ik wensche, vervloeke, gedenke*, met

¹⁾ XVII 233.

²⁾ XVII 47.

³⁾ *Chansons nouvelles et dernières*, Bruxelles 1833, p. 159.

⁴⁾ XVIII 52.

⁵⁾ J. H. van den Bosch: *Gedichten voor H.B.S. en Gymnasium*, II 149; Tj. W. R. de Haan: *Volk en Dichterschap*, diss. Nijmegen 1950, bl. 44; Frank Baur, *Nicolaas Beets-hulde*, Brussel 1953, bl. 22.

optatieven of conjunctieven als *Ware dat waarheid!* en *Ik wenschte dat ik dood ware*, met constructies als *zoo slecht een kerel*¹⁾. We begrijpen, dat Potgieter een Andersen benijdt, die tot in de armste hut gelezen wordt, en een Oehlenschläger, waarvan de verzen in de mond van zeelui klinken. Maar hoe zal hij zelf gelezen worden, als hij geen verstaanbare taal schrijft? Moet iemand werkelijk, zoals Huet verklaart, bij de „groote menigte der half beschaafden” thuis horen om de taal van Potgieter gekunsteld te vinden? ²⁾ Dat de poëzie bij zulke kunstigheden zelden wint, beseft hij trouwens zelf, wanneer hij de dichter Bogaers voorhoudt, dat zijn „deftige beschrijving” niet de indruk kan maken, die veel eenvoudiger balladen indertijd gaven. ³⁾ Bewust of onbewust zit er ook een klacht in deze verklaring: „Hoe hij, die nooit zijn verzen voordraagt en er zich toch in verlustigt dit door anderen te hooren doen, hoe hij zich zal vermaken, als men de uitspraak toejuicht, als zij in een spreekwoord verkeert!” ⁴⁾. Hier is de teleurstelling merkbaar van iemand, die zoveel met oudvaderlandse spreuken op heeft, maar volstrekt geen enkele zin uit zijn werken als gezegde hoort leven. We kennen de grond van dit pijnlijk contrast. Welke voordrachtskunstenaar zal zich verbeelden op zijn hoorders te werken met proza van Potgieter zoals met een stuk uit *Max Havelaar*?

In Potgieter's vertaling van Lamb gaat volgens een bewonderaar het natuurlijk praten van het origineel verloren ⁵⁾. We geloven het licht, want praten kan een mens alleen in zijn moedertaal; en wat de schoonschrijver ons te lezen geeft, is een kunsttaal en niet meer. Hij mag bij Goethe, „een even klaren als keurigen stijl” prijzen ⁶⁾, van die klaarheid is hem zelf bitter weinig bedeed. Verwey onderscheidt bij Potgieter „een zeldzaam-deftige schrijftaal”, die met dat al „de ons meest nabijzijnde schepping van ons hollandsch” zou leveren ⁷⁾. Persoonlijk betreurde Potgieter, dat er voor alle figuren van ons treurspel maar één „stokstijve stijl” mocht bestaan ⁸⁾. Hij heeft hiermee het oordeel over zijn eigen werken geschreven. Zijn in Latijn gelooide proza staat ons in een enkel staal genoeg voor ogen:

„Luttel bladzijden als de bijdrage had geëischt, school er voor mij, door wien ze werd aangeboden, geen reden tot zelfverwijt in, dat deze ook niet volstond om het publiek de voortzetting te doen wenschen van het maandwerk in een enkel jaar afgebloeid; maar deeren moest me de zwakke weêrklank dien de stukjes vonden, minder om den vroeg gestorven vervaardiger, die zich, getuige eene der laatste coupletten uit de meêgedeelde proeven, nimmer met dichterlijke vermaardheid vleijen dorst, dan om den wille des redacteurs, door wien mijne schets ter inleiding met zoo veel talent werd opgepoetst” ⁹⁾.

¹⁾ XVIII 456 vv.

²⁾ *Litt. Fant.*, III 39.

³⁾ XIV 377, 388.

⁴⁾ XVIII 407.

⁵⁾ Smit 178.

⁶⁾ V 326.

⁷⁾ *Droom en Tucht. Rede ter viering van Potgieter's eerste eeuwfeest*, 1908, bl. 439.

⁸⁾ XVI 74.

⁹⁾ X 392 v.

Zo'n logheid laat ons beter de opgang begrijpen, die een Multatuli bij de jeugd maakte, want Potgieter draait met omslachtige wendingen altijd om de zaak heen, waar Multatuli regelrecht op afgaat.

„Er beurt zich immers uit die schemering, zoo ge wilt, er beurt zich, zeg ik liever, in die galerij van vermaardheden, welke verdienen voortdurend belangstelling in te boezemen, eene gestalte, waaraan de Landjonker in zijne Nalatenschap gaarne bepaalder omtrekken had gegeven, dan waartoe hij zich gerechtigd gevoelde;— eene gestalte die wij in staat zouden blijken deze te bedeelen, wanneer onze hedendaagsche litteratoren blaakten van dezelfde liefde voor het roemrijk verleden, waardoor hij werd bezielde. . . In de spelingen van dat vernuft toch werden zoo min aan gezag als aan vrijheid, zagen zich pligten noch regten op staatkundig gebied beider grenzen, duidelijk en doeltreffend, aangewezen”.

We slaan de handen in elkaar, als Potgieter bij dat alles nog zijn tijdgenoten hun verregaande deftigheid durft verwijten ¹⁾. „Argeloos, alles bij zijn naam noemend proza” prijst hij aan ²⁾, alsof hij ooit het minste bij zijn naam durfde noemen! Zijn kunst verstijft in vormendienst, virtuoze zinsbouw en nog virtuozer strofenbouw. De beeldspraak blijft zo erfelijk als heraldiek. *Stedemaagd* en *oorlogsros* en *vleugels der faam* maken bij hem opgang ³⁾, omdat zulke vaste emblemen bij zijn gestileerde historietaferelen met archaische woordkeus passen. Zijn taal is zó abstract, dat een of ander begrip altijd de persoon moet vervangen: „Wat dorst *mijn trots* zich met een wonder streelen?” ⁴⁾. Een verdraaid mannetje, zo zal Multatuli verbitterd de man noemen, die als onze leidende criticus optreedt, zonder de beide meesterwerken van zijn tijd, *Camera Obscura* en *Max Havelaar*, te kunnen of te willen onderscheiden, omdat hij zich op de trant van vroeger eeuwen blindstaart. Hij roept om oorspronkelijkheid en doet oude meesters na; hij preekt van volksaard en volkstaal, waar hij met zijn rug naar toe staat. En getuigt Dirk Coster, zelden een levend woord van hem gelezen te hebben ⁵⁾, dan ligt de voornaamste oorzaak in zijn versteend spraakgebruik.

¹⁾ X 401, 414.

²⁾ VIII 295 v.

³⁾ II 173, 176, 184.

⁴⁾ X 14.

⁵⁾ *Het Vaderland* 22 Nov. 1934. Av. C.

XIV. GIDSKRING

De ontwikkeling van onze letterkunde hangt samen met de vernieuwing van de schrijftaal. Het een onderstelt en ondersteunt het ander, want hoe meer de schrijvers het leven benaderen, hoe dichter ze bij de spraak komen, die alleen echte kleur aan het woord geven kan. Zo staat *De Gids* bekend als het tijdschrift, dat de natuurlijkheid van ons proza bevorderde, wat door een vergelijking met de langdradige *Vaderlandsche Letteroefeningen* begrijpelijk wordt. Dit geleidelijk verjongingsproces heet bij een geschiedschrijver „een der meest markante feiten van onze cultuurhistorie in de nieuwste tijden” ¹⁾. Maar de groei heeft tientallen jaren geduurd.

Voor de Engelse romantiek is de natuur het hoogste geweest, waardoor de Lakepoets een haast uitdagende eenvoud in hun taal gingen vertonen. Elke omwenteling in de kunst betekent een omwenteling in de geest, die veranderingen in de taal meebrengt. Nadat het classicisme aan bloedarmoede geleden had, kwam de Franse romantiek op als een strijd om het woordenboek ²⁾. Ruim een kwart eeuw vóór het wachtwoord van de Génestet had Victor Hugo verkondigd, dat de dichter uitsluitend natuur en waarheid diende te volgen ³⁾. En in 1840, toen Hildebrand en Klikspaan hier als vernieuwers optraden, kwam Hugo in alexandrijnen voor gelijke rechten van alle woorden op, om zijn vrij spraakgebruik te verdedigen:

„Les mots, bien ou mal mis, vivaient parqués en castes.
Les uns, nobles, hantant les Phèdres, les Jocastes,
Les Méropes, ayant le décorum pour loi
Et montant à Versaille aux carrosses du roi;
Les autres, tas de gueux, drôles patibulaires,
Habitant les patois, dévoués à tous les genres bas. . .
Alors, brigand, je vins; je m'écriai: Pourquoi
Ceux-ci toujours devant, ceux-là toujours derrière?
Et sur l'Académie, aïeule et douairière,
Cachant sous ses jupons les tropes effarés,
Et sur les bataillons d'alexandrins carrés,
Je fis souffler un vent révolutionnaire.
Je mis un bonnet rouge au vieux dictionnaire.
Plus de mot sénateur, plus de mot roturier.” ⁴⁾

Het was niet alleen de inhoud van Hugo's romans, het was even goed de vorm van zijn poëzie, waar de kring bij een familie Stastok dus voor huiveren kon.

Juist omdat Droogstoppel in getallen leeft, wil hij bij verzen, die hem

¹⁾ L. G. J. Verberne: *Geschiedenis van Nederland*, 1937, VII 223.

²⁾ Emile Zola: *Le roman expérimental*, 1880, p. 65.

³⁾ Préface de *Cromwell*, Préface *Odes et Ballades*.

⁴⁾ *Réponse à un acte d'accusation*, (*Contemplations*, 1856).

in een andere wereld moeten brengen, geen cijfer noemen en spreekt of liever preekt hij plechtig, wanneer de eerste woorden van het gedicht *Napoléon II* „Mil huit cent onze!” door Wap in 1832 worden weergegeven met „Verbazend tijdsgewricht!” Pas nadat Da Costa zijn lied van 1840 heeft ingezet met de sobere woorden „’t Zijn vijf en twintig jaar!” en een later gedicht met „Zestienhonderd acht en veertig”, gevolgd door „Acht-tienhonderd acht en veertig”, mag ten Kate de regel van Hugo eenvoudig vertalen met „’t Was Achttienhonderd Elf!”; en dan zal Schaepman ook het recht krijgen om zijn jeugdgedicht *De Paus* te beginnen met „’t Zijn achttien honderd jaar!”

Zoals een stem in de luidspreker zelden zuiver doorkomt, klinkt de poëzie van Victor Hugo in vertalingen gewoonlijk niet direkt genoeg. De aanhef van *Lorsque l'enfant paraît* is door Hildebrand dadelijk goed getroffen met „Als ’t kindje binnenkomt”, maar Ten Kate moet het weer plechtiger maken: „Zoodra het kind verschijnt”. Begrijpelijk gaat Prof. van Hamel een halve eeuw later deze levendige uitroep voorstellen: „Daar is het kind!”¹⁾

Le mot propre, waar de Franse romantiek zo vurig voor vocht, had bij ons weinig kans, zolang het fatsoen alles met gordijnen en overgordijnen moest bedekken. *Prikkebeen* van Gouverneur was de bewerking van een Zwitsers boekje, waarin niet zuster Ursula optrad, maar de verloofde Elvire²⁾. Preutsheid vervalste gedichten, zoals een vrijmoedige de Génestet het nog deed met Heine's *Slachtfeld bei Hastings*.

„Sie küsste die Stirne, sie küsste den Mund,
Sie hielt ihn fest umschlossen;
Sie küsste auf des Königs Brust
Die Wunde blutumflossen. . .

Naast Harold zijt zij neer op 't veld –
Een schrikbre liefdesponde:
En kust op 's konings breede borst
De half gestremde wonde. . .”³⁾

Een enkele kus op de wond in plaats van kussen op drie plekken, het theatrale *neerzijgen* met bijvoeging van de uitroep *schrikbre liefdesponde*, de retoriek van een *breede borst* zonder het afdoende woord *bloed*, alles klinkt even onwerkelijk.

Heye heeft zich zijn leven lang op het volkslied toegelegd, ja veel te opzettelijk toegelegd. De dichter van de *Zilvervloot* was een goedkope uitgaaf van Potgieter en zag het verheerlijkt volksleven als een panorama in perspectief. Een van zijn maakwerkjes begon met deze salonfrazen, waartussen het terugwijzend *die* gewild populair aandeed:

¹⁾ A. G. van Hamel: *Het letterkundig leven van Frankrijk*, III 235 vv., 242.

²⁾ F. Kossmann: *Rodolphe Töpffer, de vader van Mr. Cryptogame*, 1946, bl. 84.

³⁾ J. Prinsen: *Multatuli en de Romantiek*, 1909, bl. 68.

„Een *jongling* en een jonge *maagd*
Die stonden in een *schoone* streek,
Te zamen bij een *snelle* beek:
Hij had het *minlijk* kind gevraagd”.

Conjunctieven kon hij bij zijn volksliederen niet thuislaten:

„Zorgt dat Vroomheid, Vroedheid, Vlijt,
't Zwaard zij van den nieuwen Tijd. . .”
„Sta pal, mijn Vaderland, sta pal,
Schoon heel de wereld wanklen *moog*! . . .”
„. . . Hoe zwaar het ook *moog* lijken. . .”

Als Heye een gedicht sloot met het woord *verzuipen*, klonk het opeens gedwongen, omdat het in een ander uiterste oversloeg.

Een van de verschijnselen bij de overgang van klassiek naar romantiek was wel, dat schrijvers niet alleen meer uit de kring van deftige geleerden kwamen, maar ook uit een midden, waar de volkstoon eerder werd opgevangen. Het succes van *Pieter Spa naar Londen* (1838) en *Pieter Spa naar Amsterdam* (1841), een paar banaal komieke verhalen op rijm door van Zeggelen, was niet het minst te danken aan de verrassende werking, die hier de spreektaal tegenover de heersende preektoon had ¹⁾. Maar deze vulgaire burger vertegenwoordigde hoogstens een onderlaag van onze letterkunde. Meer betekende het feit, dat Leidse studenten als Beets, de met een freule verloofde theoloog, en Kneppelhout, een schatrijk aristocraat, experimenten durfden doen, zonder zich bloot te stellen aan de verdenking van onbeschaafdheid. Welbewust zou Kneppelhout een twintig jaar na zijn optreden als Klikspaan verzekeren:

„Steeds was het mijn streven tot diegenen der letterkundigen gerekend te worden, die aan den Hollandschen verhaaltijl en de Hollandsche zamenpraak een eenvoudiger, meer met de taal des dagelijkschen levens overeenkomenden toon trachten te geven” ²⁾.

Als de schrijver het nodig vond dit met nadruk op te merken, sprak de zaak allesbehalve vanzelf. En niet voor niets werd hij een ijsbreker tegen de „deftige boekentaal” genoemd ³⁾. Door studentikoze termen als *het land hebben*, *doorslaan*, *het afleggen* in zijn boek op te nemen, waarborgde Klikspaan niet alleen de lokale kleur, maar hielp hij de schrijftaal in het algemeen verruimen. Verhalende gedichten als *Kuser*, „een zoon des ramps”, bevestigden dat Beets telkens van het opgeschroefde in het vlakke viel, toen hij zijn uiterste best deed om heel erg romantisch te schrijven. Dat de *Maskerade* uit die eerste periode het éinig leesbare werk bleef ⁴⁾, hield verband met de vrijer toon van dit Leids geval. Maar een dichter zat ook altijd tussen twee vuren: hij wou graag natuurlijk zijn en hij voelde daar op aangezien te worden. In de eerste jaargang van *De Gids* viel Potgieter

¹⁾ *Levensberichten Letterkunde*, 1879, bl. 202.

²⁾ *Geschriften*, 1860, IV bl. V.

³⁾ C. L. Schüler tot Peursum: *De Nederlandsche Taal*, 1857, II 297.

⁴⁾ *Kalff* VII 308.

immers over de „platheid” van wendingen als *daar zijn er en zoo'n*. Gelukkig ging Beets zijn gang, zodat hij kindergedichtjes verbeterde met het uitgesproken doel om „een enkel stijf woord voor een lossere te veranderen”¹⁾. Het genre was met achttiende eeuwse deftigheid belast:

„Een vriend, die mij mijn *feilen* toont,
Mij *staag berispt* en nooit *verschoont* . .”.

Is het schooljongens kwalijk te nemen, dat ze de eerste regel, de enige die gewoonlijk van een Nederlands gedicht onthouden wordt, parodieerden met „Een vriend, die mij mijn tonen vijlt”? Poëzie leek op die manier iets onmogelijk hoogdravends, dat tegen de aard van ons volk inging. Potgieter moest bekennen, dat verzen voor de jeugd nu eens tot het platte afdaalden, dan weer het gezwollene naderden²⁾. Maar hoe zou iemand onbevangen schrijven, als een taalkundige later nog de woorden *warempel* en *gannef* in een kindergedicht „onhebbelijk” noemde? ³⁾ Hildebrand deed geen ontijdig werk met zijn *Camera* deze boodschap mee te geven:

„Soms verbeeld ik mij dat deze bundel papiers eenige verdienste zou kunnen hebben ten opzichte van onze goede moedertaal. Tot nu toe had zij voor den gemeenzamen stijl niet veel aanlokkelijks. Ik ben evenwel de eerste niet, die het waagt haar het zondagspak uit te trekken en wat natuurlijker te doen loopen”⁴⁾.

Hierbij zinspeelde Hildebrand op het voorbeeld van Jacob Geel. Maar heel eigen was de vrijmoedigheid van wendingen als „de bedstede, waar de gordijnen *van* waren toegeschoven” en vooral „de jongens zitten de meisjes na en kapen ze de hoedjes van 't hoofd”⁵⁾. Buigingsuitgangen werden nog wel aangehouden: „Onze grootmoeders waren op hare wandelingen veel meer gedecolleteerd dan onze zusters op hare bals”; maar bij gelegenheid staat er „veel weiland, veel water en *veel* molens”⁶⁾. Deze vrijheid werd door een priester nagevolgd met „*veel* vormen, *veel* middelen, *veel* procédés”⁷⁾. We zijn er bij de speelse geest van Hildebrand niet zeker van, dat hij geen loopje met ons neemt, als *Het Water* begint met een boutade, om dan te verlopen in retoriek, waarvoor wendingen dienen als „*aller zeeën en stroomen tezamen gedreven vocht*”⁸⁾. In ieder geval bedoelt hij ironisch te spreken, als de hoed van Pieter Stastok „dobberde op de ongewisse baren” of als hij plechtig verklaart: „Ik moet *mijnen lezeren* de gewichtige bekentenis doen dat ik de muziek waarlijk zie”⁹⁾, wat immers een omschrijving aankondigt van zijn telkens vertoonde onmuzikaliteit.

¹⁾ Potgieter, XIII 225, 299.

²⁾ *De Gids*, 1839, B 296.

³⁾ A. de Jager: *Taal- en Letteroefeningen*, 1875, bl. 89.

⁴⁾ *Camera Obscura*, Narede en Opdracht, 1839.

⁵⁾ *Camera*¹⁸, 203, 221.

⁶⁾ 44, 58.

⁷⁾ Broere: *De Katholiek*, 1854, XXV 24.

⁸⁾ 241, 281.

⁹⁾ 82, 181.

Spottend heet het ook van een paar Keggetjes, dat ze „een twistgeding begonnen *ter zake* van het hazenwindje Mimi”, en van bakkerknechts, dat ze „*alzulke* schoone wonderen kneeden *als welke* Henriette versmaad had verder te volmaken”, waartegen de taal van straatjongens dan opeens weldadig afsteekt ¹⁾. Een student, die „met gemaakte hoogdravendheid” moet spreken, zegt: „Gij zijt niet waardig haar aangezicht te aanschouwen”. De humor van de *Camera* bestaat voor een deel in het werken met wat de schrijver „boekachtige” woorden noemt zoals *nademaal* en *vermits* ²⁾. Beschrijvingen lukken hem beter dan beschouwingen, die licht in de preektoon vervallen, want de student Beets is bezig zijn huid te ruilen met die van een dominee, als hij schrijft: „Hij moest zich *mijner* herinnerd hebben” ³⁾. Dat Pieter Stastok wordt geplaagd met *minnekozen*, is heel aardig, maar het laat meteen vermoeden, dat de schrijver hier geen *vrijen* aandurft. Volgende uitgaven tekenen de geleidelijke toenadering tot de spreektaal af, wanneer *woesteny* overgaat in *woestijn*, *dikmaals* in *dikwijls*. Er is ook een omgekeerde beweging aan de gang, die enige aarzeling van de schrijver tegenover zijn publiek bewijst: *wou* wordt *wilde*, *om* wordt *ten einde* en *krant* wordt *courant*. Dit terugkrabbelen verklaart de *Narede*, waarin Hildebrand tastend zegt: „Ik hoop dat ik mij niet te véél vrijheden zal hebben veroorloofd”. En nog in 1883 schrijft hij zo ouderwets mogelijk, dat iemand *beknoptelijk* en *vollediglijk* vertelde ⁴⁾. Liefst gebruikt hij toch de omgangstaal in verzorgde zinnen. Soms waagt hij zich aan dialect, waarvan een herdruk nog meer levert. Over de tabaksdoos stond er immers eerst „Dezen heb ik van mijn zakduit gekocht” en later „*Deuze* heb ik van *me* zakduit gekocht” ⁵⁾. Zo'n vereenvoudiging had des te meer betekenis, omdat er gevoelige verfijningen tegenover kwamen te staan. De ogen van een gestorven vrouw heten *weggezakt* en bij de herziening *ingezonken*, wat stellig edeler indruk maakt ⁶⁾.

Prof. Geel vond de *Camera* een meesterstuk in lenigheid van stijl, terwijl Klikspaan's *Studententypen* uitmuntend van natuurlijkheid werden genoemd ⁷⁾. En Potgieter, die in Beets' Byronvertalingen „sprekende bewijzen van de smijdigheid onzer taal” had begroet, moest van Hildebrand getuigen: „Het Hollandsch is ons nog rijkere mijn gebleken, sedert zijn talent er zoo vele nieuwe, te lang voorbijgeziene aderen in ontdekte” ⁸⁾. In diezelfde tijd prees Potgieter een vertaling van Gouverneur, omdat die „doorgaande in gemeenzamen stijl geschreven was”; en een twintig jaar later ging hij weer vaststellen, dat de taal door Hildebrand en

¹⁾ 145, 165.

²⁾ 78, 110, 112, 332.

³⁾ 127.

⁴⁾ bl. IX.

⁵⁾ H. W. J. Schregel: *Stilistische en syntactische beschouwingen over de Camera Obscura*, diss. Leiden 1933, bl. 23, 140.

⁶⁾ Johs. Dyserinck: *Hildebrands Camera Obscura*, 1882, bl. 19 vv.

⁷⁾ J. H. J. Willems: *Hasebroek*, diss. Utrecht 1939, bl. LXXXIII, XCV.

⁸⁾ *Werken*, XIII 231, 367.

Klikspaan verjongd bleek ¹⁾). Het orgaan van de jonge Alberdingk Thijm drukte zijn bewondering voor de *Camera* een beetje spontaner uit en vond het werk „alle machtig natuurlijk”. Naar aanleiding van *Studententypen* noemde Gerrit de Clercq het een verdienste van onze nieuwe literatuur, de taal ertoe gebracht te hebben om alles weer te geven en zich overal bij aan te passen ²⁾).

De smaak bleef intussen onvast, zoals P. van Limburg Brouwer moest ondervinden. *De Gids* verzekerde, dat hij in *Diophanes* de losheid bij woordkeus en zinsbouw soms te ver dreef en dat de toon van zijn gesprekken eerder de ruwe trant van Aristophanes benaderde dan de beschaafde stijl van Plato. Het schrijven, werd erbij gezegd, mocht niet vrijer worden, integendeel de spreektaal diende zich te veredelen ³⁾), een oplossing van het probleem, die nog wel meer voorgesteld zou worden. Werde een classicus als de Groningse hoogleraar nu niet voornaam genoeg gevonden, wie kon het dan ooit zijn? Een feit is, dat van Limburg Brouwer zich in de voorrede van zijn historische roman voldaan voelde, de overgrote professorale deftigheid uit de tijd te zien raken ⁴⁾). Zo mocht hij dan ook door zijn Leidse collega Jonckbloet geprezen worden om een ongekeerde natuurlijkheid, waardoor hij bleek te begrijpen, „dat alleen de beschaafde taal van het dagelijksch leven passend kon zijn voor de geschriften van onzen tijd” en dat enkel de middelmatigheid een stijl op stelten bleef aanhouden ⁵⁾). De ontwikkeling bleef daarbij zijn gang gaan en wat tegen het midden van de negentiende eeuw los of zelfs te los heette, maakt op ons tegenwoordig door zijn lange zinnen eerder een stijve indruk. Vijf jaar later waardeerde Bakhuizen van den Brink de levendige, vloeiende stijl van *Een ezel en eenig speelgoed*, waarin van Limburg Brouwer een voorbeeld van proza bezorgde ⁶⁾). Thorbecke begroette ook de Groninger om een bewegelijkheid in de taal, die als een teken van leven bij ons volk werd aangezien.

„Wij zijn de preek, grootmoeder onzer welsprekendheid, niet meer uitsluitend getrouw. Wij pogen minder dof en mat te schrijven; spreken, in 't publiek meer geoefend, en schrijven komen nader tot elkander. De losheid van het verhaal en der beschaafde zamenspraak begint in geschriften over te gaan” ⁷⁾).

Waarom is van Beets en Kneppelhout ieder maar één boek blijven leven? Omdat het alleen in levende taal geschreven is. Dat het vooral jonge dominees waren, die zich gedrongen voelden om de tale Kanaäns af te schudden, is niet zo vreemd als het lijkt, omdat zij er het meest onder geleden hadden. Later betreurde Beets nog de „dualiteit” van het

¹⁾ XV 152.

²⁾ *De Gids*, 1944, II 79.

³⁾ *De Gids*, 1838, B 593, 610.

⁴⁾ *Diophanes* uitg. Sijthoff bl. 1.

⁵⁾ *Jonckbloet*, VI 136 vv.

⁶⁾ *De Gids*, 1843, B 347 vv.

⁷⁾ *Historische Schetsen*², 1872, bl. 131.

Nederlands, „waardoor wij, tot groote belemmering van populaire geschriften, eene *andere* taal om te spreken, eene *andere* om te schrijven hebben”¹⁾. Het latinisme in deze zin demonstreerde onwillekeurig deze klacht, al wist de welsprekende predikant de rampzalige scheiding persoonlijk te overbruggen. In een kort gedicht ter ere van zijn ambtgenoot van Oosterzee schreef hij in 1882:

„Naar 't beter Vaderland, *daar* lang zijn hart *voor* sloeg. . .
In 't goede land, *waar* hij zich *heen* liet voeren. . .”

Zo had Feith al tachtig jaar tevoren gedicht:

„Bij al het lijden, *daar* de menschheid *onder* zinkt”.

Zo iets werd aanvaard met de verontschuldiging van dichterlijke vrijheid, maar in proza veroorloofde Beets zich veel minder vlotheid, wanneer hij de ongedwongen wending met een stroever dacht te moeten afwisselen:

„De mannen, *waar* de Schrijver toen nog *op* durfde rekenen, zijn schaarscher en schaarscher geworden, en het thans levend geslacht doet best zich den nationalen hoed ongeveer voor te stellen als de hoeden *met welke* het Staalmeesters gedekt ziet”²⁾.

Jarenlang bleef het een regel op school, dat alleen zaken en geen personen met *waarop* aangeduid konden worden, al deed Beets het, zo dikwijls het hem te pas kwam, gewoon anders. Ook behandelde hij in zijn gedichten het huiselijk leven vlot genoeg om zijn vrouw als *wijfje* toe te spreken. Maar de uitdrukking *kind van de rekening* klonk hem bij een ander toch te plat³⁾. Er schijnt geen uitdrukking in het Nederlands te bestaan, of een zwaartillend landgenoot moet er zich op zijn tijd aan stoten.

De alleen door *De Gids* niet verwende Jacob van Lennep kon zich als patrieciër en professorszoon veroorloven, lossier te schrijven dan anderen. Zelfs hij had zijn deel aan de tweeklapperigheid, zodat Potgieter zijn balladen „beurtelings snorkend of platmondig” noemde, wat Kalf zou uitdrukken met het verwijt van afwisseling tussen het pompeuze en het platte⁴⁾. Een goedkope humor berustte op onverwachte overgangen van dichterlijke naar huiselijke taal, alsof van Lennep met zijn eigen vermomming spotte, door die aan het slot binnenste buiten te keren. Zo begon een jeugdgedicht op deze toon:

„Zaagt ge immermeer, op d'Oceaan gevaren,
Als de avondzon in 't koelend nat verzonk. . .”

en brak dan hiermee af:

„Zaagt gij dit al? dan zaagt gij bliksems veel”.

¹⁾ *Sparsa*, 1882, bl. 33.

²⁾ Hildebrand: *Na vijftig jaar. Noodige en overbodige opheldering van de Camera Obscura*, 1887, bl. 3.

³⁾ *Verscheidenheden*, 1858, I 30

⁴⁾ *Werken*, V 204; Kalf VII 263.

Hier werd de toon van Piet Paaltjens ingezet. Een vriend, die onder de naam van De Schoolmeester optrad, opende zijn bundel spottend met een „proeve van dichterlijke vlucht”. De overgang van Potgieter naar De Schoolmeester was zo groot, omdat er geen kunst bestond, die waardig was en levendig meteen. Onze poëzie, klaagde een dichter, „wisselt lauwe huiselijkheid af met valsche grootheid”¹⁾.

De eerste romans van Jacob van Lennep waren door Bakhuizen gewaardeerd om „de verhaaltoneel uit het gemeene leven”, omdat een verhaal de „stijve verhandelstijl” onmogelijk verdragen kon²⁾. Ons klinkt de toon van *De Pleegzoon* niet zo natuurlijk meer, waar een meisje zegt: „Ik ben bereid zijne gade te worden”³⁾. In *De Roos van Dekama* sprak de schone maagd al even teatraal: „Waarom scheidt gij er behagen in, mij en u zelve te kwellen, door een vooruitzicht te willen voeden, dat nimmer verwezenlijkt kan worden?” De ridder antwoordde prompt: „En waarom, vraag ik op mijne beurt, waarom zoudt gij, uit wier lieve oogen slechts zachtheid en welwillendheid spreken, zoo wreed zijn, om mij de laatste troosteres des menschedoms, de hoop te ontzeggen?”⁴⁾. Een kluchtspel zou tegenwoordig niet anders spreken. *Ferdinand Huyck* laat in 1840 de buigingsuitgang achter een weg en verklaart het gehoor te volgen, „voorzooverre men schrijven moet gelijk men spreekt”. Van Lennep stelt het probleem hier terloops, zonder een beslist antwoord te wagen; maar dat de hoofdpersoon het over „mijn ouderen” heeft, zegt al genoeg⁵⁾. *Klaasje Zevenster* van het jaar 1865 heeft de naam, na *Sara Burgerhart* de natuurlijkste trant te geven⁶⁾. „Het familiere is nu eenmaal in zwang gekomen”, zegt de dominee, uitgerekend de dominee in het verhaal; en er volgen verschillende pleidooien voor een vertrouwelijke toon. Dat van Lennep van zijn eerste tot zijn laatste roman ongedwongener leerde schrijven, werd dadelijk als een winst geboekt⁷⁾. Maar achteraf lijkt die vooruitgang nog al klein. Had de schrijver in *De Pleegzoon* iemand laten vragen: „Wilt gij u aan het zwaard des beuls ten prooi geven?”, in het wel vrijer, maar nog altijd stijve *Klaasje Zevenster* spraken de personen van *diensvolgens, ten mijnen gevalle, dezer voege*, terwijl er een „zich te bedde begaf”.

De archaïzerende romantiek, door het modegenre van historische verhalen begunstigd, zat een vlotter taal in de weg. *De Pestilentie te Katwijk* van Aernoud Drost werd door Potgieter en Bakhuizen verguld met goudeneeuwse woorden. In hoever de jong gestorven Drost de bewuste voorloper van Toussaint en zoveel anderen is geweest, vormt een vraag, waarmee kenners zich bezig houden; maar er kan geen twijfel over bestaan,

1) Broere: *De Katholiek*, 1855, XXVIII 103.

2) *De Gids*, 1837 B 405.

3) *De Pleegzoon*, 1833, II 151.

4) *De Roos van Dekama*, 1836, II 174.

5) *Ferdinand Huyck*¹⁶, inleiding en bl. 230.

6) Jan te Winkel, VII 251.

7) Jonckbloet, VI 99.

dat hij een stokstijf Nederlands schreef. Hoogstens in vergelijking met Potgieter zou het volgend citaat uit *Hermingard van de Eikenterpen* desnoods min of meer spontaan mogen heten:

„O mijne, mijne zij die bange taak. Tranen, wijk uit mijne oogen, droefheid, vermom u onder den gekunstelden glimlach! De vriendschap eischt zelfverwinning; verkrop u des, mijne smart! en barst, barst dan eerst onbepert en teugelloos uit, wanneer het moederhart van diepen weedom schreit”.

Het klinkt ons bijna ongelofelijk, dat Drost in de eerste jaargang van *De Gids* bij Hasebroek zoveel lof verdiende voor „dien lossen, weelderigen vorm, die aan het Hollandsch gewaad zulk een ongedwongen bevalligen snid wist te geven” en voorgesteld mocht worden als „schepper van een’ ongedwongen Hollandschen stijl voor den toon des gemeenzamen levens” ¹⁾. Hoe los die toon wel was, blijkt uit de woorden van een tuinman: „Als ik u een grooten ruiker in de poezele handjes gaf en gij er uw kopje in verborgt en uwe moeder aanlachtet” ²⁾. Wat stroef moet de schrijftaal vóór *De Gids* wel geweest zijn, als zo’n tirade in de mond van een volksman vlot kon heten!

Mevrouw Bosboom-Toussaint deed graag aristocratisch en waardeerde haar rauwe geuzen alleen uit de verte. De schrijnwerker Raymond moest nog plechtstatig spreken, omdat ze aan Huet schreef niet van „grove volkstaal” te houden. Ze was er daarbij helemaal naast, als ze de eerste de beste persoon uit de zeventiende eeuw de verfijnde en gekunstelde dichtertaal van Hooft of Huygens in de mond lei ³⁾. Haar stijl bewoog zich langzaam tussen archaïsmen, die met woorden uit allerlei perioden dooreen het Oud-Hollands van de gouden eeuw moesten voorstellen, en Franse termen, die ze doorlopend als een soort eregasten onderstreepte. Haalde ze de *Imitatio* zelfs in het Frans aan, dan mocht de titel *Langs een omweg* van haar roman wel voor motto van haar indirect spraakgebruik gelden. Huet maakte haar bij alle bewondering een grief van het feit, dat de moedertaal haar minder vertrouwd bleek te zijn dan zo’n „kunstmatig idioom”, waarvan ze voor zichzelf een „handwoordenboek” had aangelegd. Onder de nodige complimenten gaf Huet haar een afdoende kritiek in de woorden, waarmee Chateaubriand zijn tekst verbeterde: „Cela ne se dit pas” ⁴⁾. Kalff drukt het minder hoffelijk, maar even zakelijk uit, als hij verklaart, dat de schrijfster haar figuren laat spreken „met een hoogheid die ons wel eens aan stelten doet denken” ⁵⁾. In een van haar laatste boeken zegt een meisje aan een jongeman: „Gij kunt gerust met mij praten of ik eene vrouw van veertig ware . . . Zeg op, waar gij mij voor *aanzaagt*”.

¹⁾ *De Gids*, 1837, B 146 vv.

²⁾ *Schetsen en Verhalen*, 36.

³⁾ T. Roorda: *Verlagen en Mededelingen Kon. Akademie*, 1855, I 104.

⁴⁾ *Litt. Fant.*, II 92 vv.

⁵⁾ Kalff, VII 524.

waarop hij het antwoord in gelijke stijl klaar heeft: „De eerste plicht eener vrouw *jegens zich zelve*”.¹⁾

Ook in dit opzicht was de dochter van Prof. Opzoomer, die onder de schrijfnaam Wallis historische romans leverde, een trouwe navolger. „En *indien zulks 't geval ware*”, moet iemand mondeling vertellen²⁾. In een toneelstuk komt: „Hij *waar*' niet te goed, of hij zou denken, dat uw meester in staat *waar*' . . .”³⁾. Vlak nadat Wallis gezet heeft: „de eenzaamheid, *in welke* niemand te misleiden valt”, schrijft ze: „Hij was de eenige, *waarop* ik mij kon verlaten”⁴⁾, want de natuur gaat ook bij zo'n hoogstaandster tenslotte boven de leer.

Het „tooveren met de taal”, dat Alberdingk Thijm op het standbeeld van Vondel roemde, scheen gelijk te staan met het hanteren van onbekende woorden, waarmee de katholieke dichter door zijn vereerde Bilderdijk vertrouwd was geraakt. In een vertaling van Lamartine prees Thijm het, dat „*ces pleurs, aumône de tes yeux*” werd weergegeven met „die tranen, *schatting van uw oog*”, want „aalmoes zou een plat, hier een walgelijk woord geweest zijn”⁵⁾. Waarom het Nederlandse woord nu minder was dan het Franse, lijkt ondoorgrondelijk, als we niet uitgaan van het vooroordeel, dat een Nederlander op papier altijd een verdieping hoger moest leven dan in de werkelijkheid en daar een denkbeeldig bestaan diende voor te spiegelen, volslagen tegengesteld aan zijn wezen. Die onwaarheid bracht een valse toon in de letterkunde, waarvan Thijm min of meer bewust leek te worden, toen hij opkwam tegen de stelling van *De Gids*, dat wij in de derde eeuw leefden, „sedert de nederlandsche spraak zich tot eigenlijke schrijftaal verhief”. Thijm wou in de boeken zo goed als in het volk een taal, „vrij van de banden der gekunsteldheid en opgedrongen deftige vormen, die haar door Hooft en zijn genoten werden aangelegd”. Het Jonge Holland verwacht volgens de jonge Thijm, dat „een mannelijke eenvoud de taal zuivert, zonder haar te verarmen”⁶⁾. Dit is voor de zoveelste keer het program, dat iedereen verkondigt en niemand verwerkelijkt. Ofschoon Thijm zich verbeeldt een halve middeleeuwer te zijn, laat Jonckbloet, de kenner van het middelnederlands, hem weten, dat zijn *Karolingische Verhalen* veel te „deftig” zijn voor zulke ridderromans, waarvan de eenvoud verloren gaat, als de gewoonste dingen met „stadhuiswoorden” als *ontwaren* aangeduid worden. „Voor ons moderneren is het zeer moeyelijk om eenvoudig te blijven en niet plat te schrijven”, merkt Jonckbloet vergoelijkend op⁷⁾. Dit moest wel onder het oog gebracht worden van de man, die klaagde over de deftigheid

¹⁾ *Majoor Frans*, uitg. Bolle, 82 v.

²⁾ *Vorstengunst*, I 45.

³⁾ *Een Hongaarsche Samenzwering*, 1905, bl. 110.

⁴⁾ *Vorstengunst*, II 53, 58.

⁵⁾ *Brief aan S. J. van den Bergh*, 10 Febr. 1843.

⁶⁾ *De Spektator*, 1844, III 95, 1845, V, 335.

⁷⁾ *Brief aan Thijm*, 3 Oct. 1872.

van dichtgenootschappen, waardoor onze poëzie een paar eeuwen was vervalst ¹⁾. Thijm liet graag feodale pluimen aan zijn zinnen zwaaien, die op zijn zoon Van Deyssel zouden overgaan, al waren het tenslotte erfstukken van Teisterbant ²⁾. Voor zich zelf vond hij een uitweg, door zijn statige stijl nu en dan af te wisselen met de losse trant van zijn ander Ik, waaraan hij de naam Pauwels Forestier gaf. Zo nam Vosmaer vacantie van zijn eigen deftigheid als Flanor, tot de schrijver van *Max Havelaar* in één boek met levendige dramatiek de verschillende kanten van zijn persoon wist te vertonen. Zo'n splitsing van de persoonlijkheid bevestigt de tegenstrijdigheid in schrijvers, die op het keerpunt van onze letterkunde wel vooruit zouden willen gaan, als ze elkaar niet gewichtig tegenhielden. De zogenaamd vertrouwelijke toon van hun vrije stukken klinkt nog dikwijls plechtig voor ons modern gevoel. De classicist Vosmaer, die in zijn romans zulke onwerkelijke gesprekken liet voeren, zwoer immers bij traditionele voorbeelden.

„Leest onze oude schrijvers, leest toch Bilderdijk, van der Palm! — bladert in de woordenboeken, die onze middeleeuwsche, zeventiende-eeuwsche en nieuwere taal behandelen — vermindert daardoor de verwijdering tusschen het verleden en het heden”.

Als iemand, die in gezelschap voortdurend zijn das verschikt, is de Hollander altijd bezorgd over het toilet van zijn zinnen, omdat hij bij het schrijven nu eenmaal een andere taal gebruikt dan bij het spreken. Dit gold dubbel voor een romanticus als Hofdijk, die 't zocht in wat de Fransen „style troubadour” noemen en die met zijn balladen aanspraak maakte op de erenaam minstreel van Kennemerland. Oude woorden en oude kostuums moesten elkaar aanvullen, om het verleden schijnbaar echt voor te stellen. Dat het spontane en naieve van een middeleeuws volkslied met opzettelijke imitatie opgeroepen kon worden, was niets anders dan een waan. Het gekunstelde van die trant werd ook al in de romantiek beseft. „O de luite van Hooft! wie bespeelt haar wêer!” riep Potgieter in 1838; en het was vermoedelijk een plagerij van Hildebrand om het volgend jaar te schrijven: „Dat gij uwe luite bij u haddet!” ³⁾. Zeker kon Potgieter zich een twintig jaar later aantrekken wat Beets af te geven had op „de liefhebberij om gedichten te schrijven uit de meest verouderde, onverstanebare en somtijds onbestaanbare woorden, als een bedelaarsdeken tezamen gelapt” ⁴⁾. En Busken Huet spotte als student tegen het midden van zijn eeuw met „Oud-Hollandsch, dat geen Hollandsch ooit en waêr”. Het recept voor poëzie leek eenvoudig genoeg: je hoefde maar *dijn* te rijmen op *kindekijn*. In een volkslied, let wel een volkslied, sprak Heye het viooltje aan:

¹⁾ *De Gids*, 1851, I 701.

²⁾ W. Bennink: *Alberdingk Thijm. Kunst en Karakter*, diss. Nijmegen 1952, bl. 179.

³⁾ Potgieter I 325; *Camera*, 282.

⁴⁾ *Verscheidenheden*, 1858, I 26.

„Maar nu, nedrig bloemelijn!
Zult ge mij de liefste zijn”.

En een meisje kreeg heel vertrouwelijk te horen:

„Dan handje en voetje, maagdelijn!
Mooi Truitje, gij zoudt mooier zijn”.

Nog altijd moeten de kinderen op school leren:

„Klein vogelijn op groenen tak. . .”.

Hofdijk dacht zijn beschrijving van het Hollands landschap mooi te maken met de *stemme* van een *rave* ¹⁾. Zo'n dichter was kenbaar aan woorden als *sponde* en *stonde*, *schrijden* en *schromen*, *vroed* en *bloode*, *disch* en *ros*, *euvel* en *tijgen*, *herwaart* en *te uwaart* en vooral *gewis*. De poëzie werd gemerkt met een vreemde wending zoals „hoe woest een ijverzucht of driest een bijgeloof” ²⁾. Desnoods nog liever een germanisme dan een levend Nederlands woord. Zo moesten voor de jonge Schaepman de ogen *vocht* zijn, omdat *nat* in ons regenland zo gewoon was ³⁾. Hofdijk dichtte op zijn oude dag in 1881 nog een vervaarlijk lang epos, dat *In 't harte van Java* heette, omdat hij nooit in het hartje van Java was doorgedrongen, en bracht in een ander gedicht weer een heilgroete aan Java. Wat verder goed stond, was *kleedij* of *waardij*. Hofdijk dient zich wel erg over de spreektaal als een daagse plunje geschaamd te hebben, als hij schrijven kon:

„Des waan niet, waan niet, dat de roep der wereld
De prikkel van den kunstenaar zij” ⁴⁾.

Het boekenwoord *allengs* was niet deftig genoeg, het moest *allengskens* worden; en *wanneer* werd bij een beroemd poëet natuurlijk *wen*, dat Potgieter drie maal achtereen in proza gebruikte: „*Wen* rieken wij die? *wen* treft het ons? *wen* luisteren we er naar?” ⁵⁾. In verzen kwam het niet alleen bij de conservatieve Broere en de ouderwetse Wallis voor of bij een spotzieke Piet Paaltjens ⁶⁾. Het was een van de glazen juwelen, waarmee de jonge Couperus zijn lyrische armoe dekte, toen hij een „liedeken” (wat een veelbelovende titel!) zo begon:

„O, *wen* ik de roze *ware* die gij in uw *lokken* steekt,
Ik zou aan het oor u *lisplen* hoe ge mij het harte breekt”.

Dat zulke voorwereldlijke regels nog in 1886 met volle ernst gedrukt konden worden, is niet zó merkwaardig als dat Richard Hol ze daarna ging componeren en zangers ze voor het publiek gingen voordragen. Wat

¹⁾ *Historische Landschappen*, 1856, bl. 37.

²⁾ C. Broere: *Gedichten*, 1880, bl. 260.

³⁾ *Nieuwe Gedichten*, 1889, bl. 5.

⁴⁾ *Een kunstenaarsidylle*, 1849, bl. 36.

⁵⁾ *Werken*, IV 107.

⁶⁾ *Gedichten*, 233; *Een Hongaarsche Samenzwering*, 33; *Snikken en Grimlachjes*, 52, 76.

de Balladen van Hofdijk, die een geslacht ouder waren, hoogstens wat glans en gloed wist te geven, was het oog van de schilder, die dichter wou zijn. Maar wie alleen onder *knapen* met *roemers*, onder *maagden* met *korven*, onder *borsten* in *sammeet*, die van *minne reppen*, zijn inspiratie zoekt, is bestemd om vroeg te verouderen ¹⁾. Piet Paaltjens parodieerde Hofdijk in de minstrel, die een studentenfuif als een middeleeuws *festijn* kwam opluisteren met de rijmen *clerezije* en *malvezije* ²⁾. Zolang de dichters hoog van het *woud* opgaven, bleef het eigen land hun zo goed als vreemd ³⁾. Bernard ter Haar, die in 1841 het ruim een eeuw oude epos *Abraham de Aartsvader* ging bewerken, verfdde *nu* tot *thans* op, *stok* tot *staf*, *arend* tot *adelaar*, *komt* tot *treedt*, *stokoud* tot *bejaard*, terwijl het woord *kijken* geen genade meer mocht vinden, *schepsels* en *teekens* de uitgang *-en* kregen en Ismaël zijn lip moest vertrekken in plaats van zijn tong uit te steken, om volgens de regels van de kunst te worden ontmand ⁴⁾. Bij de bonte retoriek van een Van Oosterzee kon zelfs de regelmaat van zijn voorganger van der Palm genietbaar worden ⁵⁾. Groningse theologen schreven van hun *zienswijze* of *geestesrichting*, maar het spraakgebruik bleef zich eenvoudig aan de naam *school* houden ⁶⁾.

Toen Jonckbloet, die met Klikspaan had meegewerkt, de deftigheid begon aan te vallen, werd deftigheid zoveel als een verwijt, dat alle mogelijke schrijvers te horen kregen en dat een hoogleraar zelfs aan Wolff en Deken deed ⁷⁾. Het kwam zo ver, dat een godgeleerd orgaan opende met afwijzing van de „deftige trant” ⁸⁾. Een bundel van Hasebroek, waarin de dichter het had over „den donder in zijn boezem dragen”, werd afge- maakt als „deftige poëzie”, wat blijkbaar een onvergeeflijke schande was ⁹⁾. Een aristocraat ging op zijn tijd heel „de deftige bekrompenheid van het Noorden” hekelen ¹⁰⁾. De Génestet noemde *deftig* in één adem met *zuur*, waarmee het woord een duidelijke bijklank kreeg:

„Ik kan het met ùw vroomheid
Niet vinden op den duur,
Zij kijkt me veel te deftig,
Zij kijkt me veel te zuur”.

Dorst hij in een lekedichtje het woord *stinken* al niet voluit schrijven, hij sprak zich eerlijk uit, toen hij zijn dochttertje in 1857 deze wens meegaf:

¹⁾ Carry van Bruggen: *Hedendaagsch Fetichisme*, 1925, bl. 207. v

²⁾ *Snikken en Grimlachjes*, 68 v.

³⁾ Anthonie Donker: *Karaktertrekken der vaderlandsche letterkunde*, 1945, bl. 282, 295.

⁴⁾ Tj. W. R. de Haan: *Volk en Dichterschap*, 40 en zijn onuitgegeven studie.

⁵⁾ Alberdingk Thijm: *Dietsche Warande*, 1864, VI 396.

⁶⁾ J. van Gilse: *De Gids*, 1856, I 312.

⁷⁾ W. G. Brill: *Stijlleser*, 1880, bl. 224.

⁸⁾ D. Harting: *Nieuwe Jaarboeken voor wetenschappelijke theologie*, 1858, I 1.

⁹⁾ *De Tijdspiegel*, 1859, II 298 v.

¹⁰⁾ W. H. de Beaufort: *Geschiedkundige Opstellen*, 1893, II 193.

„O, 'k bid voor u, dat ge immermeer
Moogt praten zoo natuurlijk,
Een kind van onzen lieven Heer,
Nooit deftig of figuurlijk”.

Zo schreef Multatuli: „De man keek zuur en was deftig”, terwijl hij niet alleen van „malle, deftige gezichten” sprak, maar in één adem zei: „deftig, boekerig, preekachtig”, waarmee het woord geen al te goed gezelschap kreeg ¹⁾. Ook voor grote mensen had De Génestet een vruchtbare zegen.

„Verlos ons van den preektoon, Heer,
Geef ons natuur en waarheid weer”.

Dit betekende een scheidbrief aan het adres van de boekentaal. Dat de Génestet een hoogadellijk heer zijn vrouw liet aanspreken met „lieve meid”, was een tijdsteken. De overgang tussen twee perioden stond in deze halve stroof van zijn *St. Nikolaasavond* afgetekend:

„En dat is ook klassiek, hoe diep zoo'n kleine man
Zijn grijpers in een zak met lekkers domplen kan,
Nadat hij juist zoo pas het ouderhart mocht zalven
Met vrome vaerskens van Hieronymus van Alphen” ²⁾.

Dat alles hield zijn volle waarde, wanneer zo'n vrije dichter over kinderliedjes toch weer niet anders dan onkinderlijk kon schrijven:

„'t Zou mij *verblijden*, indien mijn woord *tevens* mocht hebben *gestrekt*, om u een *weinig dankgevoel in te boezemen* voor *diegenen* onder onze dichters, die hunne *luite uwen kinderen toewijdden*”.

En al klaagt hij over „boekachtige” taal, hij stelt die in hetzelfde stuk tentoon: „Als de strijd *des levens* is bange geweest (de dominee geeft zich in de volgorde van deze woorden bloot), mag het harte . . .; die kinderziele . . .” ³⁾. Zulke terloopse metingen van het verloop in het Nederlands doen aan de historische betekenis van de Génestet voor het verlevendigen van de schrijftaal weinig af. Hij gaf een wachtwoord, dat ontelbaren zouden overnemen. Het bekendste Lekedichtje zou nooit zo ingeslagen zijn, als het geen tijdige boodschap voor zijn geslacht was geweest, omdat de druk van de deftigheid tenslotte ondragelijk begon te worden.

Dat Fruin zijn studie over de herleving van het Hollands Katholicisme *wederopluiking* noemde, kenmerkte het academisch idioom nog een halve eeuw nadat zijn jeugdvriend Opzoomer in 1846 de ongehoorde vrijmoedigheid had vertoond om zijn inaugurele rede in de moedertaal te houden. Trouwens de plechtstatige toon van die 25-jarige hoogleeraar bleek bij het retorisch slot, waarbij studenten van onze dagen moeilijk hun ernst zouden bewaren:

¹⁾ *Volledige Werken*, III 186, IV 59, V 496.

²⁾ *St. Nikolaasavond*, LXVII en CIII.

³⁾ *Over Kinderpoëzy*, 1865, bl. 32 v., 59, 94 v.

„Nog een woord tot U, aanzienlijke schaar van Jongelingen, die ook thans de hoop zijt van Uw vaderland. Want als de kracht verflauwd is en de moed gezonken, dan kan het oog slechts op U gevestigd zijn en van U iets beters verwachten. Zult gij die hoop beschamen? Zult gij weinig waarde hechten aan den tijd, hier doorgebracht, en zal de verbreiding van waarheid en deugd een klank zijn die U niet treft? Moedeloos zou ik mijne taak beginnen, als ik dat moest vermoeden. Maar neen! gij zijt immers hier gekomen, doordrongen van het hooge belang der wetenschap. Voor U inzonderheid is deze plegtigheid, die anders ijdel wezen zou, door de gewoonte voorgeschreven. . .”¹⁾

Jan van Vloten verklaarde, geen wijsbegeerte vruchtbaar te vinden, die zich niet in de „dagelijksche spreektaal” wist uit te drukken²⁾. Van Opzoomer heette het nu bij zijn leerlingen een buitengewone verdienste, dat hij over alle grote problemen filosofeerde in gewone taal³⁾. Van Matthijs de Vries werd gezegd, dat hij bij de minste aanleiding verviel in een soort welsprekendheid, die aan bruiloftstoosten liet denken. Dit pathos hing niet alleen met de retoriek in onze poëzie samen, maar vooral met het hoogdravende van onze officiële taal. Opzoomer werkte op de intellectuelen van zijn geslacht eenvoudig met deze beginselverklaring over zijn stijl:

„Is het zoo veel waard om nu en dan *poorters* in plaats van *burgers* te zeggen, en is de achting *braver menschen* zoo verkieslijk boven de achting *van brave menschen*? . . De levende taal is mij volkomen genoeg. . . Spreek in de taal die gesproken wordt, niet in de taal die gesproken is”⁴⁾.

Zijn productiefste leerling was Allard Pierson, waarvan een jeugdwerk geprezen staat om de natuurlijke dialoog⁵⁾. Toen hij in 1882 een door Mevrouw Bosboom als predikant bewonderde, maar door Jan van Vloten om zijn „gezwollen kanselstijl” gehoonde Prof. van Oosterzee met al zijn „clichés” veroordeelde, werd het vonnis zo besloten: „Men ontmoet nooit den mensch, altijd den rhetor. Niets kan in eigenlijke bewoordingen worden gezegd”⁶⁾. Maar Pierson paste dit beginsel te weinig toe, wanneer hij 't nog opnam voor de dichterlijke taal, die verheven onderwerpen in verheven vorm behandelde, want „poësie die triviale woorden bezigt, poësie die aan het gewone in de werkelijkheid herinnert, heeft geen reden van bestaan”⁷⁾. Zo'n stelling laat begrijpen, waarom zijn leerling Herman Gorter hem minder waardeerde. Pierson was in alles radikaal behalve in zijn woordkeus, die een versleten beeldspraak te pas kon brengen als „de toorts ontsteken, waarmee hij ging afdalen in het menschelijk gemoed” of een hele rij retorische gemeenplaatsen: „voertuig van het stoutst idealisme,

¹⁾ *De wijsbegeerte, den mensch met zich zelve verzoenende*, 1846, bl. 66 v.

²⁾ aangehaald door Multatuli: *Idee*, 125.

³⁾ B. H. C. K. van der Wyck: *Mr. C. W. Opzoomer*, 1893, bl. 72.

⁴⁾ *De Restauratie. Een voorlezing ter opening der akademische lessen*, 1854, bl. 8, 36 v.

⁵⁾ Kalff, VII 569.

⁶⁾ *Uit de Verspreide Geschriften* 2e reeks III, 424 v.

⁷⁾ *De Gids*, 1879, II 204 v.

schatkamer der diepste gedachte, richtsnoer van het krachtigst handelen", allemaal rekvisieten uit de toneelzolder¹⁾. Als patrieciër, als predikant, als professor aan drie kanten in deftigheid gestijfd, wou Pierson in 1870 geen reisbrieven voor zijn vrouw in het Nederlands schrijven uit vrees voor een vertrouwelijke losheid: „Dans notre propre langue, la familiarité d'une lettre pourrait m'entraîner à me laisser aller à un style trop relâché pour les grandes choses dont j'ai à vous parler"²⁾. Hij bleef ook gehecht aan de sleep van een *e* achter zijn woorden: „Dringt men er op aan, dat de poësie over het algemeen een verhevene taal spreke, dan ligt in dien eisch opgesloten, dat zij verhevene onderwerpen kieze, waarbij die verhevene, die uitgelezene taal gepast is"³⁾. Zijn schrijven zocht de spraak eenvoudig en voornaam meteen te stileren, want „gemeen of gemaakt, het een is al even onuitstaanbaar als het andere . . . Onze taal moet uitgezocht wezen, maar gezocht mag zij niet zijn"⁴⁾. Deze regel zou het evenwicht zelf zijn, als hij feitelijk niet naar een bepaalde kant overhelde. Een schrijver had het ook moeilijk, want het salon sprak dikwijls Frans, het concert zong meestal Duits, de preekstoel galnde tale Kanaäns en de schouwburg schreeuwde Haarlemmerdijs, de school dwong om elke letter met geweld te articuleren, terwijl de huiskamer zich voor het gemak redde met dialect. Pierson was begrijpelijk bang zich met de straat af te geven, zo gauw hij het minste aan het spraakgebruik toegaf, en bleef dan ook voor de gangbare uitdrukking *het geloof dat er een God is* beslist eisen *het geloof volgens welk er een God is*⁵⁾. De spanning tussen leer en leven kwelde hem daarbij.

„De boekentaal en de taal van het gezellig onderhoud zijn ten onzent twee. Het onmiddelijk gevolg daarvan is, dat nagenoeg niemand bij ons voor de vuist kan spreken. Spreken wij in het openbaar, dan willen wij dat gekeuvel toch niet laten hooren, waarmede wij ons in het dagelijksch leven tevreden stellen, dan moeten wij dus terstond eene aangenomene taal gebruiken. Wees nu eens welsprekend in eene aangenomene taal. . . Zij, die bij ons voor de vuist weten te spreken, doen het met behulp van iets kunstmatigs, van het een of ander aanwendsel, dekmantel van hunne verlegenheid. De een vindt heul bij eene zekere deftigheid, de ander bij iets humoristisch; een derde zoekt het in het afgemetene, of in een overal aangebracht en daarom dikwerf misplaatst pathos. Waar is de Hollander, die in het openbaar eene eenvoudige geschiedenis aangenaam kan vertellen? Dat is, dunkt mij, de proefsteen. . . Sprak een buitenlander naar onze taalregelen, hij zou uitgelachen worden en het recht hebben ons te vragen of wij wellicht een grammatika schrijven, gelijk men een valstrik spant”.

De voor de hand liggende conclusie, dat onze spraakkunst onwonderlijk en onwezenlijk was, durfde Pierson, die allerlei autoriteiten op godsdienstig en wijsgerig gebied ontgroeide, tenslotte niet aan. Integendeel

¹⁾ *De Gids*, 1865, I 129.

²⁾ *Onuitgegeven Manuscripten*, 1919, bl. 3.

³⁾ *De Gids*, 1879, II 208.

⁴⁾ *Feuilletons*, 63; *Verspr. Geschr.* 2e reeks, I 321.

⁵⁾ *Verspr. Geschriften*, 1904, II 343.

besloot hij zo sofistich mogelijk: „Laat men een verbond oprichten tot afschaffing van onze spreektaal!"¹⁾). Deze doodsprong werd voorgesteld uit schrik voor de vlotte, volgens Pierson slordige samentrekkingen, die zijn landgenoten bij het praten vertoonden. Zouden de Fransen er dan geen laten horen? Een Nederlander werd door een vriend in Parijs overvallen met de vraag, die klonk als *Kektuveukezjtof* om uit te drukken: „Qu'est ce que tu veux que je t'offre?". Bilderdijk had oor gehad voor het verschijnsel van assimilatie en contractie, toen hij de slaafse uitspraak naar de letter bij een schoolmeester veroordeelde:

„Let op, wanneer hij spreekt, op wat geleerden trant
Hij elke sylbe rekt en ieder muskel spant!
Wat moeite hij zich geeft, om met het nauwat geweten,
Ons elke letter juist in de uitspraak toe te meten!"²⁾).

En Beets op zijn beurt had geklaagd over onderwijzers, die hun leerlingen de uitspraak *menschelijk* en *zingen* opdrongen³⁾). De rijksarchivaris Gonnet in Haarlem zei nog in onze eeuw *jonchelinch*, zodat de jeugd hem bespotten met dit rijm: „Een jongeling ging uit hengelen en ving een bokking, waaraan een haring met een paling hing te bengelen".

Het was geen toeval, dat de Waalse predikanten Pierson en Huet, door de school van het volk met de heldere geest en de klare taal heengegaan, onze doorzichtigste schrijvers werden, terwijl iemand als Potgieter, blindgestaard op Hooft en Huygens, een gedrongen en gewrongen taal construeerde. Pierson vorderde van een schrijver allereerst duidelijkheid⁴⁾, wel het laatste waar Nederlanders voor zorgden, zolang de stijl werd gezocht in vermomming met vreemde poespas. Daarom klaagde Simon Gorter: „In onze literatuur, bij veel deftigheid en onberispelijke statigheid, hoe weinig eenvoud en natuur!"⁵⁾). Voorzover Pierson aanleiding had zich over de uitspraak van het Nederlands te ergeren, lag het aan het feit, dat de leiding gevende kringen, waar hij zelf toe hoorde, volslagen van volk en land vervreemd raakten en enkel Franse brieven konden schrijven⁶⁾). Aan die kwaal had Geel het gemis van een Hollandse briefstijl toegeschreven. In 1865 moest Kneppelhout, evenals van Effen begonnen met Franse publicaties, nog getuigen:

„Het is immers zeer fatsoenlijk, ja, pleegt voor het kenmerk eener hooge geboorte gehouden te worden, het Hollandsch uit te spreken of men een vreemdeling ware, zich er op te laten voorstaan, in eene zoo harde taal als het Hollandsch onmogelijk te kunnen voorlezen, zonder moe te worden, Fransche woorden te gebruiken waar de Hollandsche voor de hand liggen" ⁷⁾).

1) *Verspr. Geschr.* 2e reeks, I 329 v.

2) *Dichtw.*, VI 292.

3) *Verscheidenheden* I 22.

4) *Verspr. Geschr.*, 2e reeks, I 327.

5) *Letterkundige Studiën*³, 1891, bl. 196.

6) Beets: *Verscheidenheden*, I 8 vv.

7) *Geschriften*, 1865, X 256.

Die vermoeienis bij het lezen was best begrijpelijk bij een verkeerde articulatie van *r* en *g* of *ch*, die zelfs een hoorder keelpijn kon bezorgen. Zo werd het vooroordeel, dat de moedertaal, in tegenstelling met gesproken Frans en gezongen Duits, lelijk zou zijn, vanbovenaf bevorderd. En Piet Paaltjens spotte:

„In 't Hollandsch zingt de jongling niet;
Die taal is ongeschikt;
Zij klinkt in de ooren van de min
Zoo ruw en ongelikt”.

Het Algemeen Beschaafd was grotendeels toekomstmuziek, toen het dialect of tenminste het plaatselijk accent nog in de omgang overheerste. Wie het Nederlands bijna overal gebrekkig hoorde spreken, nam uit nood zijn toevlucht tot de schrijftaal. Om met de spreektaal af te rekenen, werd die dan zo afschrikkend mogelijk in de slordigste vorm genoteerd, wat Jan Holland en Vosmaer ieder op hun beurt deden ¹⁾. Busken Huet verklaarde:

„Gemeenheid, uw naam is de spraak der kleine burgerij in Nederland. Zij kunnen het niet helpen; hunne schoolmeesters zelve kunnen er niets aan doen; het is eene keelziekte, door langdurige verwaarloozing een onverbeterlijk lichaamsgebrek geworden. . . De spraak van ons volk moet wel onherstelbaar bedorven wezen, dat zelfs personen, van wier bedrijf het onderhouden harer zuiverheid een onderdeel uitmaakt, het voortbrengen van geluiden niet kunnen nalaten, waarbij den beschaafden behoorder eene rilling door de leden vaart” ²⁾.

Zelden heeft Huet de verhoudingen raker getroffen dan hier. Van het toneel ging geen gunstige werking uit. Een veertig jaar na de klachten van Knepelhout en Thijm over onze schouwburg wou Huet er nog de afschuwelijke keelklanken met helse steen uitbranden ³⁾. En de Vlaming Camille Huysmans zou weer een halve eeuw later gelijk hebben met zijn verwijten aan Hollandse radioomroepers, die onze taal zo slecht aan de wereld bekend maakten. Op die manier lijkt de inval van Pierson om onze spreektaal af te schaffen toch wel een beetje verstaanbaar. Eigenlijk was het als boutade bedoeld, omdat hij verder betoogde:

„Wij zullen achting krijgen voor onszelven, wanneer wij beginnen te spreken als beschaafde wezens. Veel valsche schaamte over ingebeelde stijfheid zullen wij moeten overwinnen, maar het loon zal zijn, dat wij in onze taal een volksschat gemeenschappelijk liefhebben, hetgeen thans onmogelijk is. Want wie kan liefde gevoelen voor zijne moedertaal, wanneer die moedertaal een jargon is?” ⁴⁾.

Dus ging de leerling uit de empirische school van Donders, meester van onze fonetiek, niet helemaal tegen ervaring en waarneming in, toen

¹⁾ *Vlugmaren. Tweede Vervolg*, 1881, bl. 181.

²⁾ *Nederland*, 1881, I 84 v.

³⁾ *Litt. Fant.*, XI 163.

⁴⁾ *Verspr. Geschr.*, 2e reeks, I 330.

hij de schuld van de scheiding tussen schrijftaal en spreektaal eenzijdig aan de spreektaal gaf. Maar had het Frans ons spreken gehinderd, het Latijn bedierf vanouds ons schrijven. Colleges en promoties moesten in het Latijn gebeuren, waardoor een student gedwongen werd in een andere taal te leren denken. Tot vandaag legt de Koninklijke Akademie zijn leden bij gelegenheid deze onnederlandse formule voor: „De ondergetekende verklaart bovenstaande declaratie te zijn deugdelijk en onvergouden”. Voorbeelden van Latijnse constructies bij schrijvers uit de negentiende eeuw liggen voor het grijpen. Prof. Bosscha, waarvan Huet de beschrijving van Waterloo zou prijzen ¹⁾, schreef:

„Doch de Hertog, toen hij ten negen uur, terwijl bij den vijand nog geenerlei beweging te bespeuren was, met den Prins en een talrijken Staf langs de geheele linie reed, om den staat zijner strijdmiddelen op te nemen, werd opmerkzaam. . .”

Was het geen Latijn in Nederlandse woorden, dan zou het volgende op zijn best Frans mogen heten:

„En het kon den Prins niet ontgaan dat de strijd zeer nabij was van hope-loos te zullen worden. ²⁾).

Als voorbeeld uit heel andere kring mag Schaepman dienen met deze zin: „Toen troffen hun slagen, elke van wie breken, het geheel van welke verpletteren kon” ³⁾.

Maar de Universiteit had op de massa minder vat dan de schouwburg, die de taal doorlopend geweld aandeed. Toen Schimmel in 1848 moest horen, dat zijn drama *Joan Woutersz* geen rekening hield met de aard van de personen, antwoordde hij, dat een volkswrouw en een prinses zich wel verschillend uitdrukten, maar dat het verschil bij zo'n „geïdealizeerde schepping” mocht verdwijnen. Daarmee kwam hij in een abstracte wereld met de onwerklijkste boekentaal terecht. Een „dienaar” gebruikte dit soort Nederlands:

„'t Gerucht van d'aanslag, Prins! deed jong en oud vergaren.
't Is de algemeene bée der sáamgevloeide scharen,
Den aangebeden Vorst, door 't moordend lood ontzien,
Hun welgemeenden groet, hun heilwensch aan te bién”.

En een kroeghoudster onder de naam „eigenaresse van eene taveerne” ging zo spreken:

„Geliefde! ik zie u wêer, maar thans in band geslagen. . .
Niet waar? de boei weegt zwaar, die Holland u doet dragen. . .
O, Nederland was te arm, om u met goud te loonen,
Het weegt u ijzer toe, 't wil toch zich dankbaar toonen.
Gij vraagt den lauwerkrans, verdienste en deugd beloofd,
't Vergeldend Vaderland drukt u een doorne' op 't hoofd”. ⁴⁾

¹⁾ *Land van Rembrand*, 1901, I, 2, bl. 115.

²⁾ *Het leven van Willem den Tweede*², 1854, bl. 318, 328.

³⁾ *Menschen en Boeken*, 1903, V 71.

⁴⁾ *Jonckbloet*, VI 355 v.

Potgieter was het te machtig, zodat bij de stukken van Schimmel „natuurlijker uitgedrukt, meer waar gevoeld” wou hebben dan zulke „paradeverzen”, waarvan er nog een volgen mag: „Maar 't pleng' zijn bloed op vrijheids heilig outer”.¹⁾ Ook in proza hield de schrijver zijn hoge brozen aan. De galeiboef declameerde in persoon:

„Ik vergeet telkens de plaats, die mij op de waereld is aangewezen. Maar bij elken kamp in het leven, waarin de zelfzucht wordt overwonnen, kan ik mij niet weerhouden toe te juichen. . . Ik blijf gelooven, dat eene dergelijke zegepraal de eenigste voorwaarde ter volmaking is. De zelfiefde verhoogde zich tot liefde jegens allen, en het ideaal der menschheid wordt bereikt.”²⁾

Lodewijk Mulder kon in 1854 met recht en reden klagen:

„Wij hebben geen nationaal tooneel, geen van de kunsten is in ons land zoo slecht vertegenwoordigd als de dramatische, omdat onze taal op het tooneel niet gesproken wordt; omdat ze maar hardnekkig volhouden, daar een ellendig, deftig schoolvossen-Nederlandsch te spreken, dat met de taal zoo als ze wordt gesproken niets gemeen heeft”³⁾.

Cremer wou als kind zijn rol in een toneelstukje niet naar het boekje opzeggen, maar sprak zoals een jongen echt spreken zou⁴⁾. Toen hij later een roman over de toneelwereld ging schrijven, vergat hij zijn aard evenmin. „Wanneer zullen de acteurs gelooven, dat de hoogste rangen der maatschappij spreken zooals alle andere beschaafde menschen — eenvoudig, ongedwongen?” Hij lachte om tirades als „een boezemliefde, geworteld van af de eerste stonde dat de jeugdige bloem aan hare voeten mocht spelen” en klaagde over een „afgrijslijk boeken-Nederlandsch”, het tegendeel van „vlotte taal”⁵⁾. Die gemaakte taal klonk dubbel zot bij zo'n platte uitspraak als toneelspelers er dikwijls op nahielden. Maar ook redenaars op kansel of tribune lieten meermalen een ellendig taaltje los. Wat Thijm in de jaren '40 over de Amsterdamse schouwburg vertelde, klopte al te wel met de kritiek van Kneppelhout op de hervormde preekstoel:

„Onder de gewelven der kerk zoowel als onder de lichtkroon van den schouwburg walgt den welopgevoeden man de weligste verscheidenheid van allerlei tongvallen, verkeerde klemtonen, gebrekkige spreekorganen, eene uitspraak niet te vergeten der moedertaal, den redenaar en toneelspeler van hunne vroegste jeugd op de school, trots alle wetten van welluidendheid, woordafleiding en gezond verstand, zorgvuldig ingeprint. Helaas! wij leven in een China, waar de tong der kleinen, door allerlei willekeurigheden verdraaid, het behoorlijk uitspreken der moedertaal ten eeuwigen dage verleerd wordt, gelijk in dat andere China het voetje der vrouwen het loopen”⁶⁾.

Zo kwam het waarschijnlijk, dat schrijvers, die zelden goed hoorden spreken, de spreektaal niet graag wilden volgen. Anders dan in de psalm,

¹⁾ *Werken*, XVI 41 v.

²⁾ *Jonckbloet*, VI 355 vv.

³⁾ *Humor en Satire*, 1907, bl. 54.

⁴⁾ *Levensberichten Ned. Lett.*, 1879/80, bl. 7.

⁵⁾ *Toneelspelers*, 1878, I 46 vv., II 7, 147, III 178.

⁶⁾ *Studentenleven*⁴, II 14.

waarvan de dichter zijn tong opgetogen vergelijkt met een vlotte pen, kon in ons land de pen moeilijk de tong bijhouden. We krijgen herhaaldelijk de indruk, dat het schrijven stelselmatig een andere kant uitging dan het spreken, waardoor nu eenmaal herinneringen aan onbeschaafde klanken werden opgewekt. Gewone taal was zó afschrikkend, dat het veiliger leek om uitsluitend woorden te gebruiken, die in het leven onbekend waren. Maar deze vlucht voor de werkelijkheid liep in een leegte van holle frazen uit. In het midden van de negentiende eeuw werd een natuurlijke schrijftaal algemeen verwacht tot in Rusland, waar het realisme en daarmee het levend spraakgebruik zich onweerstaanbaar kwam opdringen. Bij ons gebeurde dat niet zonder wrijving tussen kunst en kritiek. De brave Cremer kreeg in 1868 van de verlichte Jan ten Brink de les gelezen, omdat hij het woord *boffen* gebruikte en *arme drommels*, terwijl het nog erger heette, dat hij iemand bij het eten liet *smakken*¹⁾. Hoe kon een romanliteratuur zich bij zo'n kleinzieligheid ontwikkelen?

¹⁾ Hugo Sanders: *Jacob Cremer*, diss. Nijmegen 1952, bl. 80.

XV. BUSKEN HUET

Huet is een geval, dat in bepaald opzicht het omgekeerde vormt van Potgieter. Want Potgieter leerde in theorie, dat de letterkunde naar de volkstaal over moest buigen, terwijl hij niet naar zijn woorden deed. Huet daarentegen keerde zich in beginsel hooghartig van de levende taal af, maar gebruikte in de praktijk vrijmoediger uitdrukkingen dan wie ook.

Het archaïzeren was door een volslagen aan de toekomst van Nederland wanhopende Huet tot regel gesteld, toen hij in 1860 besloot: „Geen heden-daagsch Nederlander kan eene werkelijk uitgezochte bladzijde leveren, tenzij hij, voor zijn woordenschat en zijn periodenbouw, zich bij onze klassieken der 17e eeuw een masker aanschaffe”. In de tijd van gemaskerde bals was dat een middel voor onooglijke vrouwen om zich toonbaar voor te doen; en de aanbeveling van zo'n mooimakerij op papier leek wel een doodvonnis over onze letterkunde. Huet vond ons proza immers alleen leesbaar, wanneer het wendingen gebruikte, die in de omgang onuitstaanbaar zouden wezen, want onze beschaafde taal heette bij hem „wanspraak” ¹⁾.

In 1878 vertelde hij op een Parijs congres, dat er zich langzamerhand twee talen in Nederland gevormd hadden: „eene deftige schrijf- en eene gemeenzame spreek-taal”. Hij paste op dat paar de verzen van de Musset toe, waarin Aeneas en Creüsa werden geparodieerd. De man loopt zich in 't zweet, de vrouw blijft geregeld achter. Waarom kom je niet? roept hij; en zij antwoordt, haar kousenband te moeten vastmaken. Doe 't dan gauw, roept de man; anders laat ik vader vallen. Nu zegt Huet: „Onze schrijftaal gaat als gebukt onder den zwaren last van Anchises en komt telkens in verzoeking, den ouden heer op den grond te laten vallen; maar zij durft niet. Des te meer durft onze spreektaal. Háár zakken de kousen voortdurend op de hielen” ²⁾.

Deze verachtelijke, om niet te zeggen verraderlijke, voorstelling gaf al te kennen, naar welke kant de voorkeur van Huet uitging. In 1880 sprak de revolutionnaire conservatief zich nog paradoxaler uit: „Wat kunnen ons uwe zoogenaamd natuurlijke gesprekken schelen? Wat geven wij er om, dat gij schrijft alsof gij spraakt? Gij moet spreken zooals men spreekt, en schrijven zooals men schrijft” ³⁾. Zou de toestand dan moeten blijven wat die was? Daarvoor was zijn eigen stijl, waarmee hij een vernieuwing hielp bewerken, veel te levendig. Trouwens hij was zijn werk begonnen met de opmerking, dat iemand zich bij het schrijven van een brief telkens afvroeg, of het wel deftig genoeg was; en hij had zich toen gerustgesteld, want als zijn schrijftrant overeenkwam met zijn karakter, mocht hij vrij

¹⁾ *Litt. Fant.*, XI 175¹/₄vv.

²⁾ X 114 v.

³⁾ XI 48.

doorschrijven, omdat een natuurlijke stijl nog altijd de beste was ¹⁾. De *Brieven over den Bijbel* hadden bewezen, hoe de spreker feitelijk de toon aangaf voor de schrijver, door niet zozeer tót zijn katechisanten als mèt ze te spreken. En in de *Kanselredenen*, die hij vier jaar later uitgaf, waardeerde zijn vrouw, dat ze nergens in de tale Kanaäns vervielen ²⁾. De preken van Abraham des Amorie van der Hoeven Jr. heetten bij Huet „gemeenzaam-verheven”, wat een grote lof inhield ³⁾. En Allard Pierson werd geprezen om zijn gesprektoon, die „snel en natuurlijk” verliep ⁴⁾. Hoe de stijl begon te wisselen, illustreert een enkele wending uit het aanbevolen voorbeeld: „Gevoelt gij de noodzakelijkheid eener verandering, die in uw geheele karakter moet *plaats grijpen?*” Achteraf lijkt zo'n zin evenmin snel als natuurlijk.

Huet heeft niet minder dan zijn tijdgenoten gearzeld. In 1864 waardeerde hij bij Jacob van Lennep, dat niemand „zoo eenvoudig, zoo vloeiend, zoo genoeglijk schrijft als hij” ⁵⁾. Maar toen de criticus het volgend jaar de taal van onze Kamerleden te behandelen kreeg, vitte hij op allerlei uitdrukkingen, die niet anders dan normaal mogen heten, om daaruit de ondergang van onze welsprekendheid af te leiden. Vol ergernis klaagde hij: „En wie zou gedroomd hebben dat er na achttien eeuwen van zich noemende beschaving een dag zou aanbreken, waarop uit ongewijde lippen het schendig beweren klinken zou: „Het komt mij voor *dat het er weinig toe doet!*” ⁶⁾ Dit gezegde deed voor Huet de Kamerdeur dicht. Hij durfde niet beslissen of het woord *meisje* in de stijl van een preek paste, maar *jonge dochter* leek hem onbestaanbaar met de goede smaak. Alleen toen Beets in één zin *vertuid* en *lekker* gebruikte, wou Huet een blauwe streep zetten, niet onder het archaïsme, maar onder het levende woord ⁷⁾. Het was ook wel hoognodig, dat een man, die altijd op de benepenheid van zijn landgenoten afgaf, zo kleingeestig werd om de schoolmeester te gaan uithangen over de schrijver van de *Camera!* In 1864 schimpte hij, dat de Nederlanders met het vormen van hun stijl wachtten op een volksuitgaaf van het officieel *Woordenboek* ⁸⁾; en achter die hoon stak een klassicistisch taalbegrip, waarmee hij de vormende kracht van zijn eigen stijl miskende.

Nu begrijpen we, waarom dezelfde schrijver, die in zijn kritieken zo'n pikante toon kon aanslaan, in zijn romans de stijfste gesprekken leverde. Openlijk bekende hij, „*te eenemaal ontbloot* te zijn van de *gave des vertelens*” ⁹⁾; en op dit woord alleen konden we hem geloven, als we geen direkte bewijzen hadden. Uit een Franse roman vertaalde hij zo houterig mogelijk:

¹⁾ *Brieven over den Bijbel*, 1858, bl. 125 vv.

²⁾ *De Gids*, 1880, I 429.

³⁾ XXII 141.

⁴⁾ XIV 54 v.

⁵⁾ II 34.

⁶⁾ *De Gids*, 1865 I 49.

⁷⁾ *De Gids*, 1859 I 494 v.

⁸⁾ XV 13.

⁹⁾ II 29.

„Zoodat ge van zins zijt te gaan trouwen? Werkelijk ben ik dit van zins”. In een eigen verhaal liet hij een jonge man, nog wel „innig”, met zijn meisje spreken op deze kathedertoon: „Een onrechtvaardige wetgeving, aan al wier bepalingen men proeven kan dat ze door mannen gemaakt zijn”¹⁾. De „classiekerigheid” van „honderd stijfheden” gaf een predikant deze rake opmerking in de pen, dat de figuren in *Lidewyde* meer studie van Huet gemaakt hadden dan Huet van hun, want ze spraken louter „boeketaal”²⁾. Probeerde hij bij uitzondering iemand door persoonlijk spraakgebruik te karakterizeren, dan was het er hopeloos naast. „Heef ik het niet gezeigd?” begint een volkswrouw, om meteen te zeggen: „Als je een man *waart*, dan ging je naar Amsterdam en speelt op”³⁾.

Zo dikwijls Huet zelf het woord nam, werd de toon nog plechtstatiger: „Voorts en voornamelijk, opdat niemand wane. . .”. Kwam hier de dominee niet met overzware nadruk voor de dag? De conjunctief is met die verstokte franskiljon samengegroeid. Hij vindt het bijvoorbeeld onredelijk, dat een dichter bij de gratie Gods hoveling van het gepeupel *worde*; en hij wil aannemen, dat het een bepaald persoon *zij*.⁴⁾ Van Deyssel heeft van *Lidewyde* opgemerkt, dat de sprekende personen er hun zinnen „bizonder netjes” construeren „met letterkundige manieren van zeggen, die de illusie opheffen als had men met werkelijke mensen te doen”. Zo „zit de auteur nog geheel vast in de aangenomen schrijfwijze”⁵⁾. Een ingewijde noemt het proza van Huet daarom „zoo ouderwetsch deftig”⁶⁾. En du Perron besluit op zijn beurt, dat Huet „de deftigheid van de gewezen dominee nooit geheel afgelegd”⁷⁾. Zijn vlotte geestigheid moet zich academisch uitdrukken met een of ander voorbehoud. Hij spreekt een keer de *Misanthrope* van Molière toe, wat op zich zelf al retorisch aandoet, en oreert dan: „Zijt gij, met het borstkuras der deugd om de lenden en den helm des vernufts op het hoofd, levend en gewapend te voorschijn gesprongen uit het gekwelde brein, het verscheurd gemoed van uw dichtertlijken vader. . .”⁸⁾. Dat hier bijbelse en mythologische beelden dooreengewerkt zijn, verhoogt alleen de indruk van schoolsheid. Zijn vertaling van Voltaire's zinnetje „Il se passiona froidement” door „Hij maakte zich warm met voorbedachten rade” is als iets fijns geprezen⁹⁾. Er zouden toch wel eenvoudiger vertalingen denkbaar zijn, bij voorbeeld: „Hij liep koelbloedig warm” of anders „Hij wond zich bewust op”.

Het heeft eigenlijk veel van een blijspel, zoals de Hollanders elkaars

¹⁾ Robert Bruce's *Leerjaren*, 120.

²⁾ G. van Gorkom: *Uit het godsdienstig-letterkundig leven 1867-1875*, 1905, bl. 245 v.

³⁾ Robert Bruce, 176.

⁴⁾ *Litt. Fant.*, II 213.

⁵⁾ *Verzamelde Opstellen*², I 157 v.

⁶⁾ J. Saks: *Busken Huet en Potgieter*, 1927, bl. 5.

⁷⁾ E. du Perron: *Multatuli. Tweede Pleidooi*, 1938, bl. 154.

⁸⁾ XV 175.

⁹⁾ Joannes Tielrooy: *Conrad Busken Huet et la littérature française*, thèse Paris, 1933, p. 140.

taal allemaal even stijf vonden. Het herinnert aan het feit, dat iedere stad in Nederland de naam kreeg van de stijfste stad. Huet wou bij een ander „hier en daar eene al te stijve uitdrukking schrappen” ¹⁾; maar er zou geen beginnen zijn aan het vermelden van de stijfheden, die hij zich zelf in *De Gids* als rem op zijn loslippigheid ofwel als boete voor zijn gewaagde uitspraken oplegde. Zijn vrouw zag het kenmerk van zijn stijl in het gebruiken van gewone woorden in een ongewone zin. Het schijnt eerder te liggen in de verrassende verbinding van statigheid en levendigheid. Het laat denken aan iemand, die een ander voorbij bedoelt te lopen, zonder het te willen weten, en daarom telkens met onverschillig gezicht blijft stilstaan, als de ander omkijkt. De ironie van de romantiek, waarvan Heine het brutaalste gebruik heeft gemaakt, nadat Byron het voorbeeld gaf, werkt bij Huet vernietigend in plaats van verlichtend. Hij durft vergelijkingen aan, die door hun opzettelijk anachronisme verwarren. De gilden heten „eene soort van sociaal-demokratische vrijmetselarij” ²⁾, waarbij het beeld draaierig aan het verschuiven gaat. Dit vermengen van oude en nieuwe termen is een sensationeel procédé, dat Huet heeft afgekeken van Renan, die Amos de eerste „journaliste intransigeant” noemde en sprak van „des mômes de prophètes”. ³⁾ Huet sprong graag van een professorale in een studentikoze trant over of omgekeerd. „Spoediger dan men in den Karseboom of in welke andere Amsterdamsche gaarkeuken een maaltijd naar boven hijscht, wordt u eene portie novellen voorgezet om van te sidderen. *Al te gader* uit het leven” ⁴⁾. Verlegen glimlachend als Hollander schreef hij aan zijn vriend: „Kom *zediglijk* eene wandeling met ons maken en *spaarzaamlijk* aanzitten aan onzen disch” ⁵⁾. De overgangen tussen ernst en spot zijn bij het strak gezicht, dat hij aldoor zet, lastig te bepalen, want hij meent wel helemaal geen gekheid, als hij schrijft van „zachtmoediglijk schertsen” of „lichtelijk kans vinden” ⁶⁾. Die statigheid hoort bij wat hij „de ijskorst van het nationale flegma” noemt ⁷⁾. Alleen met geweld kan die verbroken worden, zoals de plotselinge tegenstellingen bij de Génestet en Piet Paaltjens bewijzen. Het tragische en het komische lopen verbijsterend dooreen, wanneer Huet er een soort spelbrekersmanieren op nahoudt, waarmee hij de geestdrift tijdig en liefst ontijdig met een beetje nuchterheid komt afkoelen. Zijn plechtige manieren doen wat schijnheilig bij zijn brutale woorden. Loslippig zegt hij, om iets te noemen, langs zijn neus weg, dat Prof. Jonckbloet „in onze letteren het eerste moderne bierhuis opende” ⁸⁾. De jaren van de preekstoel liggen een eind achter hem, als hij in zijn hoofdwerk *Het land van Rembrand*

¹⁾ *Brieven aan Potgieter*, I 78.

²⁾ *Land van Rembrand*, 1901 I, 1, bl. 87.

³⁾ Gustave Lanson: *L'art de la prose*¹⁰, 232.

⁴⁾ XV 12.

⁵⁾ *Brieven aan Potgieter*, I 177.

⁶⁾ *De Gids*, 1859, I 420, 645.

⁷⁾ XIX 127.

⁸⁾ XXII 103.

schrijft, ieder ogenblik te verwachten, dat de stijfgegeten schutters van Frans Hals „hun broek op een kier” zullen zetten, wat zijn slachtoffer Jacob Cats is afgenomen, van wie hij vroeger citeerde: „Zijn broek staat op de klink”¹⁾. Hiermee gaat hij opvallend zijn gewone vormelijkheid tebuiten, om het Hollands fatsoen vanuit Parijs te tarten. Omgekeerd komt hij graag met een misplaatste en dus averechts werkende deftigheid aanzetten. Nu eens wordt een spreekwoord potsierlijk uitgedost en van de Nederlanders gezegd, dat ze „aan stijl een lid hunner familie verloren hebben”²⁾, dan weer een huiselijke term bij een plechtige gelegenheid binnengesmokkeld, telkens doodleuk iets geplaatst, dat zijn volk heugt als een aai met scherpe nagels. Hij vermengt het heilige met profane termen, om zijn scepsis schijnbaar onpartijdig uit te hangen en allerlei beginselen aan het goochelspel van de betrekkelijkheid over te leveren, want de wereld is voor hem een altijd wisselende verschijningsvorm van één en dezelfde waan. Dan klopt hij zich als de onschuld in persoon weer op de mond en wordt steiler dan steil in de leer van de deftigheid, het éniġ dogma, dat hij overhoudt. Geen beschaafde vrouw zal volgens Huet zo schrijven als Daatje Leevend: „haar taal schijnt menigmaal bij de vismarkt geborgd”³⁾. Had hij voorbeelden van zulke verregaande termen overgelegd, dan zouden we mogelijk meer over zijn ergernis verbaasd staan dan over haar ergerlijkheden.

Voortdurend stoten we tegen de grenzen van onze schrijftaal, die veel te nauw zijn om samen te vallen met de omtrekken van ons volksleven. Of voelen we ons bij het schrijven bewust worden van sommige tekorten in onze aard? Dan zouden we bij gebrek aan uitdrukking bepaalde eigenschappen blijken te missen en moesten we bekennen de rechte vrijheid en blijheid in ons leven, een natuurlijke ongedwongenheid in ons optreden, en daardoor stijl in onze feesten, die tussen saaie verveling of wild hossen verlopen, nog niet gevonden te hebben. Zo kennen we geen geschikt woord, om het tegendeel van ernst weer te geven. Huet noemde zijn vlugschrift tegen Jacob van Lennep *Ernst of Kortswijl*. Wat had hij kunnen gebruiken in plaats van het lang verouderd *kortswijl*? *Scherts* wordt alleen geschreven, *gekheid* alleen gezegd. *Grap* misschien? Als Kalff de brochure bespreekt, herhaalt hij op één bladzij de papieren termen *luim* en *boert*, waarvan Huet eens beweerde, dat het in de wieg gelegd scheen om te rijmen op *ploert*⁴⁾. Het volk redt zich met het woord *lol*, waarmee we niet geholpen zijn. Multatuli laat een meisje in een blijspel nog zeggen: „Zij maakt smart tot *jokkernij*”⁵⁾. Dat het Nederlands nu geen gangbaar woord heeft voor het spel van de geest, verklaart opnieuw, hoe ons volk zo gauw

¹⁾ I 62.

²⁾ XXII 132.

³⁾ XIX 144.

⁴⁾ XXIV 68.

⁵⁾ *Voll. W.*, VII 693.

tot platheid oversloeg en blijspelen meestal in kluchten ontaardden, waarvoor de burgerij dan weer de schrik om het hart sloeg.

Het uiterste van deftigheid vinden we geregeld bij Huet, ofschoon hij de naam van een eeuwige spotter heeft. Ook als hij aankondigt, bij wijze van „schrijfoefening” een toespraak in de markttoon te verzinnen, valt zijn taal nog volslagen boekachtig uit ¹⁾. Hij wil loskomen van de pruikerigheid, maar de geklede jas, waarin hij zich laat portretteren, illustreert een plechtigheid, die liever omschrijft en aanduidt dan iets regelrecht te zeggen. Zijn gallicismen en latinismen hangen met zo'n academische houding samen. Een absolute naamval als *eenmaal de orde hersteld zijnde* komt uit de antieke doos, waar ook een accusativus cum infinitivo opgevouwen ligt als *hetwelk hij zich beschuldigde verspild te zijn geweest of loochenen wat men heeft beweerd voorgevallen te zijn*. Naar het gymnasium ruikt de volgende zin:

„Dit is het huis van Adriaan, dien gewigtiger persoon dan ik het gewaagd zoude hebben, zoo maar bij zijn voornaam aan te spreken, doch om wiens deftigheid ik thans mij niet weerhouden kan inwendig te lagchen” ²⁾.

Huet draagt de Latijnse constructie in zijn leden als de stok, die Pruisische soldaten ingeslikt hebben. Voor zijn prestige meent hij te moeten oreren in de trant van zijn hoogleeraar Scholten, aan wie hij *Het Land van Rembrand* opdraagt. Alleen zorgt hij de deftigheid met de nodige ironie te overdrijven of met stiekeme baldadigheid af te wisselen. Hij is bij alle oorspronkelijkheid en oproerigheid gebonden aan zijn periode. Het Latijn overheerst nog zó, dat Utrecht in 1860 niemand over een Nederlands schrijver in de Nederlandse taal laat promoveren ³⁾. De vrijmoedige Busken Huet, die geen rust heeft, vóór hij op elke bladzij een of ander heilig huisje omverloopt, zit nog aan de schoolse overlevering vast met voorvaderlijk fatsoen, het laatste wat zo'n losgeslagen kosmopoliet ooit kan afleggen.

¹⁾ *Nationale Verhoogen*, II 154 vv.

²⁾ *Robert Bruce's Leerjaren*, 74; *Litt. Fant.*, IV 33; vgl. W. Kramer, *N. Tlg.*, XL 263 vv.

³⁾ Jan ten Brink: *G. A. Brederod*, I 61.

XVI. FILOLOGEN

Als letterkundigen belangstelden in het probleem, waarmee ze al schrijvend te maken hadden, kon het zeker niet buiten taalkundigen omgaan. Enkelen waren er, die inzicht in de verhoudingen toonden te hebben. In 1846 had J. H. Halbertsma al geleerd, dat het levend spraakgebruik de vorm was voor de taal¹⁾. En H. J. Nassau, die zijn schoolboeken de duidelijke naam van *De Levende Taal* bezorgde, gaf een doodse deftigheid de schuld van het woord *slechts*²⁾. Volgens de school was de volkstaal verbasterd, zo gauw die van de boekentaal afweek, want wat tegen de regels inging, moest en zou fout wezen. Maar Matthijs de Vries toonde in zijn inaugurele rede verder te zien dan „die eenvormige boekentaal, in de stijve banden van willekeurige regelen geprangd”. De taal was immers een uiting van het hele volk en diende opgevangen te worden bij „de vrije spraak, gelijk zij in ons aller dagelijksch leven ongedwongen en onvervalscht ons van de lippen vloeit”³⁾. Hij verzekerde zich niet bezig te houden met „de gekunstelde schrijftaal, door geleerden bestuurd, dikwijls misvormd, maar de taal, zooals zij in het hart des volks leeft, los en levendig, doch tevens rein en onvervalscht”⁴⁾. Op een congres, waar letterkundigen met taalkundigen samenkwamen, legde hij daarover een sprekende verklaring af:

„Wie weet niet, hoe zich bij ons eene stijve eentonige boekentaal heeft gevormd, telkens en overal van de gewone spreektaal afwijkende, zoo dat wij werkelijk, gelijk sommige Oostersche volken, twee verschillende talen, eene deftige en eene voor dagelijksch gebruik schijnen te bezitten? Het wordt tijd, hoog tijd dat die afscheiding verdwijne, dat er tusschen de schrijfen spreektaal eene wederzijdsche toenadering onsta. . . Wij eischen dat uit de schrijftaal die platte, koude eenvormigheid worde verbannen, die alle leven uitdooft en aan het volk belangstelling ontnemt in geschriften, wier taal het niet als de zijne erkent. Daarom beschouwen wij het als den plicht van elk, wien de taal ter harte gaat, de verfrissing van den Nederlandschen stijl uit de levenwekkende bron der gesprokene volkstaal met alle krachten te bevorderen”⁵⁾.

Taco Roorda, een orientalist en, wat meer ter zake doet, een Fries als Halbertsma, ging consequent verder en hield in 1855 binnen de pas opgerichte Koninklijke Akademie van Wetenschappen een pleidooi om de denkbeelden, die onder linguïsten algemeen waren, werkelijk toe te passen. „Al wat in de schrijftaal met onze levende taal niet overeenstemt, dat is

1) Johan Winkler: *Oud-Nederland*, 1888, bl. 31.

2) *Magazijn van Ned. Taalkunde*, 1849, III 16.

3) *De Ned. Taalkunde*, 1849, bl. 30.

4) *Warenar*, 1843, bl. XXI.

5) *Handelingen van het derde Ned. letterkundig Congres*, Brussel 1852, bl. 122.

dood", stelde hij vast. Daarom verdedigde hij de stelling, dat *een* en *mijn* niet meer verbogen hoefden te worden, de genitief *der* en *des* liefst te vermijden waren en eigenlijk het verschil tussen *de* en *den* kon verdwijnen, al durfde hij dit radikale voorstel hoogstens in vragende vorm ter sprake brengen ¹⁾. „Als men maar zuiver Hollandsch denkt, zal men de conjunctief nooit noodig hebben", meende hij. In plaats van „de Hemel *geve*, dat het goed *afloope*" was het echte spraakgebruik immers: „de Hemel *geef*, dat het goed *mag* afloopen". Hij beriep zich op de bekende versregels:

„Elk buig zich voor Gods almacht neer!
Aanbid zijn wijsheid, kus zijn roede!"

Waarvoor zou dan in proza een vorm dienen, die onze moedertaal vreemd was? Ook kritizeerde Roorda „het oprakelen van woorden, die in de levende taal verouderd en vreemd geworden zijn".

„De meeste schrijvers houden de taal, zooals die in de omgang gesproken wordt, voor te alledaagsch en te plat, en meenen, dat zij de taal deftig in een zondagspak moeten kleeden. Bij voorkeur gebruiken zij daarom al zulke vormen, die in de spreektaal niet in gebruik zijn. Zoo is „de woorden, *die* hij gebruikte" hun te plat; zij schrijven „de woorden, *welke* hij gebruikte". En in plaats van het gewone „Het *zou* beter zijn" en „Het *mag* waar zijn" schrijven zij liever: „Het *ware* beter" en „Het *moge* waar zijn".

... Zij deelen de meening, dat de taal, zooals die in boeken geschreven wordt, de ware, de rechte taal is, zooals die wezen moet; en dat alles, wat daarvan afwijkt, niets anders is dan verbastering" ²⁾.

Toen Prof. Roorda zijn studie in het Trippenhuys voordroeg, vond hij aan alle kanten verzet. De ambtelijke Neerlandicus de Vries antwoordde, in beginsel het gezag te verwerpen van geleerden, die het taalgebruik wilden voorschrijven ³⁾. Hier was een wonderlijk misverstand aan het woord, want behalve dat Roorda juist het omgekeerde had bepleit, klonk deze verklaring in de mond van een de Vries nog al vreemd. De Leidse hoogleraar meende een volgende keer uitdrukkelijk voor de eer van de taalkunde te moeten opkomen, door de theorie van Roorda, die op hem zo'n „ongunstige" indruk had gemaakt, de meest revolutionnaire te noemen, die ooit in zijn vak gehoord was ⁴⁾. En de Utrechtse Prof. Brill kwam op zijn beurt getuigen, dat de schrijftaal even echt was als de spreektaal en dat voor beschaafden heel natuurlijk klonk wat onbeschaafden niet natuurlijk zouden vinden. De genitief was een edeler en soms onmisbare vorm, omdat verbuiging, zoals de Vries volhield, de hoogste formele schoonheid van de taal uitmaakte. „Zij is de eigenaardige vorm van de bloeiende jeugd, van het poëtisch tijdvak". Daartegenover handhaafde Roorda nuchter, dat zo'n romantische opvatting, die de taal als een eigen organisme

¹⁾ *Verslagen en Mededeelingen Kon. Akademie*, 1855, I 93 vv.

²⁾ *Spreektaal en Schrijftaal*, 1858, bl. 2, 4.

³⁾ *Verslagen Kon. Akad.*, 1855, I 182 vv.

⁴⁾ *Verslagen*, 1857, II 264 v., 272, 1858 III 16.

beschouwde, volslagen verouderd was ¹⁾). Maar hij stond alleen, hij werd gedwongen zijn verhandeling terug te nemen en op eigen gelegenheid uit te geven, wat pas drie jaar later gebeuren kon ²⁾).

Het duel tussen Roorda en de Vries ging eigenlijk om de grondslag van het groot *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, een onderneming van nationaal belang, niet alleen omdat het een rijksopdracht was, maar ook omdat onze letterkunde erachter stond. De dichter Alberdingk Thijm had er op een congres de stoot toe gegeven, Huet verwachtte er veredeling van onze stijl van, Vosmaer besprak geregeld de afleveringen en bewonderde het pseudomiddelnederlands gedicht *Van dien cleric Matthise*, waarin Matthijs de Vries door de Duitser Franck gehuldigd werd ³⁾). Vóór de scheiding, die de Tachtigers tussen taalkunde en woordkunst zouden maken, werd het *Woordenboek* als een cultuurmonument geëerbiedigd, dat ver boven technisch apparaat uitging en oorspronkelijk bestemd was om voor een soort wetboek van de moedertaal te dienen. In die geest, waarvoor de lexicograaf de Vries de verantwoording met bijna heel zijn geslacht deelde, werden de behandelde woorden dan ook zorgvuldig uitgezocht.

De inleiding gaf de Vries gelegenheid voor zijn zoveelste liefdesverklaring aan de levende volkstaal. „Het raadplegen der gesprokene taal is het ware, het eenige middel om hier met zekerheid te werk te gaan”, schreef hij, maar niet zonder de nodige restricties, waarop feitelijk de nadruk viel⁴⁾). Vosmaer dankte hem, een gangbaar woord niet „gewettigd” te hebben, maar omgekeerd protesteerde Halbertsma, dat minder beschaafde woorden voorbijgegaan werden bij de registratie van louter salontaal ⁵⁾). Deze kritiek was niet helemaal nieuw. Bakhuizen van den Brink had de Vries indertijd aangevallen, toen hij *Moortje* uit fatsoen beneden *Griane*, *De Spaensche Brabander* beneden *Lucelle* stelde. Om zijn minachting voor het dialect kreeg de Vries nu van Thijm te horen, dat een Leids geleerde blijkbaar vóór alles een deftig man wou blijven ⁶⁾). En zijn leerling J. W. Muller, die een van zijn opvolgers werd, zou toegeven, dat de Vries levenslang gehecht bleef aan de achttiende eeuwse opvatting en „onwrikbare normen van schoonheid en betamelijkheid in de taal”, zodat de eerste afleveringen van het *Woordenboek* geregeld naar conventionele wendingen van geijkte dichters verwezen ⁷⁾). Een ander opvolger noemt de Vries nog teveel bevangen in eerbied voor oude deftige vormen om zich vrij te maken van de schoolse regel, die hij in beginsel verwierp ⁸⁾).

We zien bij de Vries eenzelfde tegenstrijdigheid als bij Potgieter: de

¹⁾ 1858 III 16, 19, 155 vv., 176.

²⁾ 1857, II 316; vgl. Hendrik J. de Vos: *Moedertaalonderwijs in de Nederlanden*. Turnhout 1939, I 92.

³⁾ *Ned. Spectator*, 1878, bl. 411.

⁴⁾ *Woordenboek der Ned. Taal*. 1882, I bl. LXIX, LXXXII.

⁵⁾ *Vlugmaren*, 1879, bl. 153; J. H. Brouwer: *Joost Hiddes Halbertsma*, 1941, bl. 13.

⁶⁾ *Dietsche Warande*, 1864, VI 594.

⁷⁾ *Jaarboekje voor geschiedenis van Leiden*, 1910, VII 8 v., 17.

⁸⁾ J. H. Kern: *Idealen en Grenzen*, 1924, bl. 26.

romantiek, die hem de levende taal openbaarde, lag hem in de mond, maar de klassiek, die de schrijftaal aanbad, lag hem aan het hart. Vond hij kritiek op de schrijftaal nodig, dan alleen voor zover er „feilen” in te zuiveren waren ¹⁾. In de praktijk verdroeg hij niet, dat een student hem sprak van *college lopen* of dat vrienden hem zeiden, ergens *het land aan te hebben* of iets *beroerd* te vinden ²⁾. Hij interesseerde zich alleen voor belegen teksten, omdat de oude taal beter was dan de nieuwe ³⁾. De een noemt zo'n idealizeren van het verleden romantisch, de ander zal het met minstens evenveel grond een stuk classicisme vinden. De erkenning van het middelnederlands bracht mee, dat er begrip kwam voor „de volksspraak, vrij van de banden der gekunsteldheid en opgedrongen deftige vormen, die haar door Hooft en zijn genoten werden aangelegd”, zoals Thijm betoogde ⁴⁾. De Vries kon bij zijn uitgaaf van *Warenar* wel het „los en levendig” schrijven van de blijspeldichter roemen en daarbij waarschuwen, dat enkele uitdrukkingen alleen aanstoot mochten geven door „onze overdrevene gehechtheid aan uiterlijke vormen”; maar hij dorst een luis geen luis noemen, zodat hij zich uit de nood redde met te spreken van „het diertje, dat Warenar noemt” ⁵⁾. Thijm had het dus niet zo mis met de deftigheid, die er weer achter bleek te zitten. Zelfs een Jonckbloet kon niet laten Vondel tien verschillende keren platte termen te verwijten ⁶⁾. En, nog sterker, Multatuli moest niets hebben van de „straatjongenstaal”, die „zoo'n vuilik” als Bredero zonder spoor van geest en met ellendige versificatie had neergeschreven ⁷⁾. Waar is de mens, die zijn tijd kan overspringen? Bij alle ontzag voor het baanbrekend werk van de Vries heet hij tenslotte een antiquair ⁸⁾.

Roorda had ook buiten de Akademie zo'n ergernis gegeven, dat L. A. te Winkel hem in een nieuw vakorgaan te lijf ging ⁹⁾. Zolang er geen Algemeen Beschaafd tastbaar te grijpen viel, klampte Nederland zich aan het schriftteken vast. De tweespalt is ook bij Beets aan te wijzen, die met heel zijn hart elke poging begroette tegen „houterigheid” in de taal, maar dat hart toch gauw vasthield bij de gedachte aan het misbruik, dat allerlei schrijvers van Roorda's denkbeeld zouden gaan maken. Als middenman kon hij niet in beweging komen; en voorzichtig vroeg hij, of het wel „veilig” was de gewoonte van onze landgenoten met een volledige theorie

¹⁾ *Inleiding*, LXXXI, v.

²⁾ J. te Winkel: *Vragen van den Dag*, 1892, bl. 725.

³⁾ Gert Karsten: *100 jaar Nederlandse Philologie. M. de Vries en zijn school*, 1949, bl. 37, 116.

⁴⁾ *De Spektator*, 1844, IV 95.

⁵⁾ *Warenar*, 1843, bl. XXXI, XXXV, 92.

⁶⁾ Jonckbloet, IV 159 vv., 299 vv.

⁷⁾ *Brieven aan Vosmaer*, 216.

⁸⁾ Jac. van Ginneken, aangehaald door de Vooy: *Opstellen uit de spellingstrijd*, 1941, bl. 83.

⁹⁾ *De Taalgids*, 1859, I 67 vv.

te ondersteunen ¹⁾. De dichter leek geen pink te willen toesteken aan het volk, dat bij feestelijke gelegenheden weer als spraakmakende gemeente werd opgehemeld. Toch onderscheidde Beets heel fijn de verhoudingen, toen hij opmerkte, dat schrijvers voor de zuiverheid van de taal altijd gevaarlijke mensen waren, omdat ze 't zo graag in een of andere zonderlingheid zochten. Daarom verdedigde hij „de beteekenis der ongeletterden voor de letterkunde”, want bij het volk bleef de taal de natuurlijke uitdrukking van de gedachten. Schrijvers hadden dus hun kracht te zoeken in geregelde voeling met de gesproken taal. „Het is de Boekentaal die de Moedertaal doet ontaarden... Hoeveel schade is aangericht door scholasters, die wilden dat men sprak gelijk men schreef, en door auteurs, die schreven gelijk men niet sprak!” In die stellingen herkennen we de schrijver van de *Camera*, maar hij was een van de velen, die de beslissende stap aarzelden en dan eindelijk, zoals van een bezadigd Hollander verwacht kon worden, weigerden te doen. Hij schrok dus tijdig voor de toepassing van zijn eigen beginselen terug en ergerde zich met alle fatsoenlijke mensen in zijn omgeving aan uitdrukkingen als *het land hebben* en *zijn bekomst hebben*, die een meester als Jacob van Lennep waarachtig in *Klaasje Zevenster* dorst gebruiken ²⁾. De van Hildebrand tot predikant bekeerde Beets, die de werking van het ambt op een mens zo goed wist te voelen, stond hoe langer hoe gereserveerder tegenover de werkelijkheid, zodat hij het verwijt verdiende, dat zijn taal onbewegelijk strak in het keurslijf geregen zat ³⁾.

De school van de Vries stootte zich aan de „gemeenzame” vorm, waarin Prof. Moltzer en nog meer Prof. van Vloten zich uitspraken ⁴⁾. Ofschoon van Vloten een voorbehoud maakte bij verschillende begrippen, die hij in de „noodlottige” verhandeling van Roorda onhoudbaar vond, sloot hij zich, wat de hoofdzaak was, grotendeels bij zijn praktische voorstellen aan, omdat hij begreep, hoe de schrijftaal door de spreektaal bewaard diende te worden voor alle gemaaktheid van een kunstmatig bestaan ⁵⁾. De opschudding over Roorda's betoog verhinderde van Vloten dus niet te klagen over de stijfheid van onze „arme” schrijftaal, waar alleen de „levende” volkstaal het nodige bloed aan geven kon ⁶⁾. Hij verklaarde ronduit: „De fatsoenlijke of deftige vooroordeelen zijn de meest belachelijke. Zij zijn met de aloude hoofdfeil van den landaard, de welbekende Noord-Nederlandsche deftigheid, ten nauwste verwant” ⁷⁾. Maar zelfs zo'n uitdagend strijdbaar man, die met de burgerlijkheid overhoop lag, bleef uit gewoonte aan de schrijftaal vastkleven. Hij mocht al om de haverklap het woord *ploert* en zulke scheldwoorden op papier gebruiken, zijn on-

¹⁾ *Verscheidenheden*, I 23 v.

²⁾ *Verscheidenheden*, 1869, IV 43, 48 vv., 55 v.

³⁾ *De Katholiek*, 1850, XVII 47.

⁴⁾ Kluyver: *Jaarboek Kon. Akademie*, 1896, bl. 60, 63.

⁵⁾ *Spraakwording, Taal en Schrift*², 1871, bl. 153, 158 vv.

⁶⁾ MeaMees-Verwey: *De beteekenis van Johs. van Vloten*, diss. Leiden, 1928, bl. 105 v.

⁷⁾ *Humaniteit*, 1869, bl. 127.

hebbelikheden, waarvoor Boissevain hem grondig de oren waste ¹⁾, vormden met zijn lange zinnen nog altijd geen vlotte stijl.

Opzoomer trok uit de gegevens de radikale conclusie, een Copernicaanse omkering nodig te hebben, die eerlijk liet schrijven zoals er gesproken werd ²⁾. Een later geslacht spotte met „die ontzaglijke zorg voor deftigheid”, toen deftig doen ook deftig schrijven meebracht met een breedsprakigheid, waarbij *mitsgaders* en *anderszins* onvermijdelijk waren ³⁾. Jacob van Lennep, die van jongsaf de deftigheid had tegengegeten en daarom zo luchtig uitgroeide, was wel geen voorstander van Roorda, maar reëel genoeg om te bekennen, dat het inpompen van ontelbare regels, die in de levende taal niet bestonden, tijdverspilling betekende zonder meer. De boekentaal moest op zo'n geestig man met veel verbeeldingskracht ongeveer de indruk maken van een gebalsemde mummie, waarin de natuur onherkenbaar gekrompen was. Roorda's denkbeelden drongen in de praktijk door, al volgde iedereen niet volledig zijn redeneringen. „De schrijftaal is geene natuur als de spreektaal” — zoveel begreep een onderwijzman er toch wel van. „De schrijftaal is eene dochter der spreektaal en moet deze volgen”. Allerlei schijngeleerdheid verviel bij deze hoofdregel: „Schrijf zoo veel mogelijk als het volk, in de hoogere beteekenis van dit woord, spreekt”. De school was niet meer bij, werd er zwart op wit geklaagd, omdat die door handboeken van Prof. Brill en zijn soort verstarde ⁴⁾.

Nu kon van Lennep er zich onmogelijk buiten houden. In 1865, het jaar van zijn speelse roman *Klaasje Zevenster*, leverde hij *De Vermakelijke Spraakkunst*, die volgens het titelblad dienen moest „om de taal, gelijk die uit den mond van beschaafde lieden gehoord wordt, te leeren spreken, schrijven en zelfs om daarin te dichten”. Hij had het uitdrukkelijk gemunt op het officiële „voorzangers-Nederduitsch” (een voorzanger was in de Hervormde Kerk nog stijver dan wat het volk een „blikken dominee” noemde) en wou de geslachten met een beroep op Taco Roorda als oude rommel opruimen. „De spraakkunsten leeren, hoe men *niet* spreekt”. Zeggen voorzangers: „De man, *wiens* beurs ik gerold heb, was de echtgenoot *der* weduwe, aan *wier* huis ik ben opgevoed”, de levende taal zegt: „De man, *waar* ik de beurs *van* gerold heb, was de echtgenoot van de weduwe, in het huis *waarvan* ik ben opgevoed” (Wij voor ons zouden het woord *echtgenoot* door *man* vervangen en het slot eenvoudig zo uitdrukken: „bij wie ik aan huis ben opgevoed”). Ook de conjunctief heet voorzangers-taal, die we „dus best kunnen missen”. Zo neemt de populairste schrijver van zijn tijd een loopje met vormen als „Wilt gij, dat ik hem schrijve en vrage, dat hij blijve”. De aristocraat van Lennep, die met zijn uitspraak van de moedertaal de toon helpt aangeven, onderscheidt bij het lezen ook toonloze klanken en durft ze deze keer in een Multatuliaans schriftbeeld

¹⁾ *De Gids*, 1875, I 127 vv.

²⁾ Hendrik de Vos 93, 436.

³⁾ Jac. van Ginneken: *Handboek der Ned. taal*, 1913, I 334, 1914 II 219, 223.

⁴⁾ R. Posthumus: *De Ned. Taal*, 1857, II 189 vv.

benaderen: „'k Heb dikw'ls aan m'n zoon gezeid''¹⁾). Alleen weten we bij zo'n grappenmaker nooit precies, waar de boutade ophoudt en het pleidooi begint. Prof. Moltzer kan zijn ogen evenmin sluiten voor de werkelijkheid en stelt vast, hoe het verschil tussen spreek- en schrijftaal langzamerhand zó hopeloos groot wordt, dat de spraakkunst van de eerste, vergeleken bij de tweede, „werkelijk vermakelijk'' mag heten²⁾). Wat de bedoelingen van Jacob van Lennep ook geweest zijn, de algemene strekking wordt door een vakgeleerde dus in volle ernst aanvaard. En de productieve onderwijzer Ter Gouw vindt de *Vermakelijke Spraakkunst* de enige bruikbare in ons land³⁾.

Dat met zo'n spelletje de slag gewonnen zou zijn, heeft niemand zich wel voorgesteld. Ofschoon Beets dialectschrijvers als Jan Jacob Cremer en Bernard van Meurs, die de ban helpen breken, vriendelijk begroet, kiest hij toch partij voor de officiële taalkunde van Matthijs de Vries.

¹⁾ *Vertellingen van vroeger en later tijd*, uitg. Sijthoff, bl. 333.

²⁾ H. E. Moltzer: *Studiën en Schetsen van Ned. letterkunde*, 1881, bl. 38.

³⁾ M. F. van Lennep: *Het leven van Jacob van Lennep*, 1909, II 285.

XVII. DEZELVE

Het recht van de levende taal moest stuk voor stuk veroverd worden en herhaaldelijk trok de strijd zich om een enkel woord samen, zodat er een tachtigjarige oorlog is gevoerd, om ons volk te bevrijden van *dezelve*.

De middeleeuwers hadden het kunstmiddel niet nodig, want ze schreven eenvoudig:

„Deze witte scilt doet wonder.
Wie waren doet, warewi daer sonder”¹⁾.

De vorm *dieselve* werd alleen gebruikt in de oorspronkelijke betekenis, niet tot vervanging van het persoonlijk voornaamwoord, waarvoor het bij Marnix en volgende schrijvers ging optreden²⁾. *Dezelve* beantwoordde ongeveer aan *iceluy*, dat in Frankrijk de scheiding tussen gesproken en geschreven taal bezegeld had.³⁾ De humanisten dachten er hun taal meer statigheid mee bij te zetten; en tegen het einde van de zeventiende eeuw nam het gebruik zó toe, dat een pompeuze Antonides ging dichten van „oorsprong der selve”⁴⁾. Justus van Effen had het zeven maal binnen dertig regels nodig⁵⁾. Hieronymus van Alphen zette het twee maal in dezelfde zin, waar ook het niet al te deftige woord *kulkoek* in voorkwam⁶⁾. Het woord had Moonen in de zeventiende eeuw al gehinderd, maar Huydecooper vond het voor de duidelijkheid onmisbaar⁷⁾. Wolff en Deken bewezen, dat een klare stijl best buiten die statiepruik kon. „Die de schoen past, trekt *die* aan”, schreven ze zo goed als „Mijn Zoontje vertelde mij, dat hij zijn Vriend gezien had, en dat *die* heel bedroefd was”⁸⁾.

Hier lag een van de gevoelige plekken, waar Bilderdijk en van der Palm uiteenliepen. Ofschoon van der Palm geregeld in het openbaar sprak, zwoer hij bij *dezelve*, waarmee hij ook zijn *Bijbel voor de Jeugd* vulde; en ofschoon Bilderdijk afgesloten van de gemeenschap leefde, vond hij het woord een paddestoel en een monstertje⁹⁾. Het was, begreep de dichter, alleen ingevoerd, om de schrijftaal te onderscheiden van de spreektaal, die het nooit opgenomen had; en hij voelde zich vooral zo gebeten op

1) *Ferguut*, 4071 v.

2) *Middelnederlandsch Woordenboek*, II 179; *Woordenboek der Ned. Taal*, i.v.

3) Brunot, II 316.

4) *De Ystroom*, 1704, bl. 36, 62.

5) *De Hollandsche Spectator*, 1733, VI 129 vv.

6) Kalf, VI 95.

7) *Proeven van Taal- en Dichtkunde*, II 504 vv.

8) *Willem Leevend*, VI 9, VII 181.

9) M. de Vries: *Taalzuivering*, 36.

het barbaarse woord, omdat het volslagen Duits was en nooit goed Nederlands werd. Als iets de onwerkelijkheid van de schrijftaal nog moest aantonen, dan wel het feit, dat die was samengegroeid met een vorm, waarvan de taalpaus Weiland opnieuw de onmisbaarheid betoogde ¹⁾. Tot wijding en bekrachtiging daarvan gold *Hoogstdezelve*, waarmee de Koning plichtmatig werd aangeduid. Prof. Lulofs verdedigde *dezelve*, al schreef hij voor afwisseling wel eens „ik zag ze” ²⁾. Een ander geleerde schreef: „Geen schoon proza bezit *deszelfs* doel in zich zelf” ³⁾. En hoe zwaar Bilderdijk ook tegen het ongelukswoord donderde, persoonlijk gaf hij niet enkel een verhandeling met de titel *Over Ossian en deszelfs Fingal*, maar hij handhaafde die term welbewust om de bijzondere nadruk. Dit liet zijn vereerder Thijm aan de ernst van zijn bedoeling twijfelen ⁴⁾, maar was eerder een teken van zijn gewone willekeur.

De vlotte Jacob Geel wist zich zonder de fatale term nog niet te redden, toen hij in 1833 een studie leverde „over den gang van het onderzoek in oude geschiedenis en letteren en *deszelfs* grenzen”. Maar in 1837 doorzag hij het geval volledig met de waarneming, dat *hij*, *zij* en *het* te kantig gevonden werden, waarvoor het „gladde” *dezelve* als kenteken van de goedhartige of liever onbeduidende stijl in de plaats kwam. En bij de parodie, die zijn stelling illustreerde, moest het logge woord telkens meesukkelen ⁵⁾. Aarnout Drost kon er niet buiten, toen hij een tijding meedeelde „in al *derzelver* schrikwekkendheid” ⁶⁾. Zijn orgaan *De Muzen* opende in 1834 met deze wending: „Er is slechts één weg. . . wij willen *denzelven* inslaan en beproeven waarheen *dezelve* voert”. Het prospectus van *De Gids* deed er drie jaar later niet voor onder en verkondigde over de *Letteroefeningen*: „Wanneer dit Tijdschrift gedurende *deszelfs* zeventigjarige leeftijd gelijken tred had gehouden met den voortgang van het algemeen in smaak en kennis, zonder *hetzelve*. . .”. Ofschoon fel antiduits, had Bakhuizen van den Brink een zwak voor de vorm, die hij in brieven niet eens kon afleggen. En Potgieter verboog het woord in zijn eerste boek van 1836 uitentreure, zodat hij bijvoorbeeld schreef: „Het merkwaardige van den Ronden toren bestond niet in *deszelfs* rondheid, maar in den glooienden weg, over welken men *deszelfs* top bereikt” ⁷⁾. Tien jaar later bleek hij de kwaal te boven te zijn, want hij verklaarde in een kritiek, dat een stukje maar door één *dezelve*, één *derzelve*, één *hetzelve* en één *deszelfs* was „ontsierd” ⁸⁾. In het vervolg bleken zulke vormen dus besmet, zodat hij ging schrijven:

1) de Vooy's: *Verz. Taalk. Opst.*, III 71, 75, 151 v.

2) Blair: *Lessen*, 1832, I aant. 165.

3) F. Bouterweck: *Grondbeginselen der leer van het schoone*, vert. 1831, II 136 v.

4) *Dietsche Warande*, 1876, N.R. I 199.

5) *Onderzoek en Phantasie*, uitg. de Vooy's, 116 vv.

6) A. Drost uitg. Kamphuis, 106.

7) Jan van Vloten: *De Levensbode*, 1865, II 7; Potgieter: *Werken*, III 29.

8) *De Gids*, 1846, I 61.

„Zoudt ge niet bevelen dat men den eerewijn schonk? zoudt ge *dien* den Ouden Speelman niet brengen? . . . We zijn er het bewijs van schuldig. De voorrede levert *het* ons niet. . . Wij weten niet of Bogaers, aan wien wij deze regelen ontleenden, *haar* schreef in een badplaats. Hoe welkom zijn *ze* ons echter”¹⁾.

Het betekende al een betrekkelijke vooruitgang, dat Potgieter, over dagen sprekend, zei: „de heugenis van *deze*”²⁾. In een gedicht schreef hij:

„’t Verscheid’ne boeide mij, waardoor één zelfde weelde
Uit sterkte en schoonheid sprak, maar *deez*’ gewijzigd streelde”³⁾.

Zou de vorm *die* niet het vloeiende evenveel bevorderd hebben als het levendige? Jan van Vloten verwierp de wending „*deze* is de ware toedracht der zaak”, waarvoor hij *dit* wou hebben. „Het eerste toch is geen levend Nederlandsch, maar afgestorven Latijn”, het is „vaders boekentaal” in plaats van „moeders spreektaal”⁴⁾. Maar Potgieter schreef zelfs in een vertrouwelijke brief: „het gevolg uwer wenschen, de vervulling van *deze*”⁵⁾. Eenvoudig *daarvan* kon er nog niet door. Meermalen lukte hem langzamerhand een natuurlijker wending zoals „De toehoorders hebben er ooren voor en gebruiken *die*”⁶⁾. Dit terugwijzend *die* raakte Potgieter tenslotte tamelijk gewoon⁷⁾. Ook in verzen volgde hij hiermee het levend spraakgebruik:

„Hij hoort hun beê. . . Hij wees *die* af! . . .
Wel deed zijn wenk een wereld ’t niet ontwaren,
Maar blonk *die* ooit zijn tijd bezielend toe? . . .
Wat dorst *die* ook in mij de zege zich beloven?”⁸⁾

En ofschoon Potgieter in de boeken van Bakhuizen zoveel ouderwetse uitdrukkingen bracht, werkte hij er stelselmatig *dezelve* weg. Het woord moet hem dus wel tegen zijn gemaakt en blijkbaar door Geel, naar wie hij zo hoog opzag, en misschien ook door Hildebrand, op wie hij meende neer te mogen kijken. De *Camera* gebruikte het rampzalige woord enkel ironisch in de eerste zin van *De Familie Stastok*, het verhaal van het doods bestaan in een stadje, waar alles „van een vroeger eeuw” was, en zette het liefst tussen aanhalingstekens, alsof er een vod met de tang aangepakt moest worden. „Burgemeester vouwde het exemplaar van de Haarlemsche Courant bedaard in „deszelfs” plooiën”⁹⁾. Alleen werd de term nog een deftig regent in de mond gelegd¹⁰⁾, maar sinds 1851 rekende Beets er

1) *Werken*, XIV 235, 244.

2) XVI 306.

3) X 192

4) *De Levensbode*, 1869, IV 158.

5) *Brieven aan Huet*, I 203.

6) XV 114.

7) *Onze Taaltuin*, IV 212.

8) *Werken*, IX 318 v., X 201.

9) *Camera*, 323.

10) 56.

radikaal mee af, nadat hij in de eerste jaargang van *De Gids* had verzekerd de „onhebbelijke” vorm te haten, want *dezelve* „behoort tot onze zondagsche woorden, die nooit gesproken worden en alleen maar in inkt bestaan” ¹⁾. Met zijn overgroot aanpassingsvermogen sloot de schrijver zich intussen weer bij van der Palm aan, door het leven van zijn grootvader met de obligate en daar wel karakteristieke vormen *deszelfs* en *derzelver* aan te kleden ²⁾. Zelfs een Kneppelhout durfde ze niet helemaal loslaten, toen hij schreef: „Navorschers wroeten in de ingewanden des aardrijks, kennen *deszelfs* formatie en wat in *deszelfs* binnenste omgaat” ³⁾. Maar omstreeks het jaar 1840, toen *De Gids* klaagde over toneelstukken, waarin „om het zesde woord onontbeerlijke *dezelve* en *hetwelk*” voorkomen ⁴⁾, schijnt de afzwering gebeurd te zijn.

Iemand begon zich voor het woord te schamen of vond het nodig te verklaren, dat hij er zich nooit mee afgegeven had. Zo ging Mevrouw Bosboom in haar levensherinneringen verzekeren, dat ze vóór 1840 nooit de elegante stijl tekort had willen doen met *dezelve*, waarvan het gebruik haar al lang ondragelijk was ⁵⁾. Ze vergat daarbij, ook nog na 1840 een hartstochtelijk jongmens op een beslissend ogenblik over zijn geliefde te hebben laten zeggen: „hoe men in haar de onschuld van een kind vereenigd ziet met *deszelfs* vrijmoedigheid” ⁶⁾. En of Jacob van Lennep er heel immuun voor was, al beweerde hij aan het eind van zijn leven, vruchteloos tegen het gebruik geprotesteerd te hebben? ⁷⁾ Hij verweet de schoolmeesters, dat ze niet goed vonden: „ik heb een huis gekocht en *er* het dak afgenomen”, alleen „het dak van *hetzelve* afgenomen” ⁸⁾. Maar hij had in 1831 de wapens voor het vaderland laten opvatten „tot *deszelfs* verdediging”, wat hij tenslotte hiermee verontschuldigde, dat het woord toen nog niet in de ban gedaan was ⁹⁾.

Alberdingk Thijm deed vanaf 1843 aanvallen op het onuitroeibaar onkruid, waartegen de spot van allerlei jonge schrijvers gericht bleef ¹⁰⁾. Het woord diende volgens hem uitsluitend om een schrijver van een gewoon mens te onderscheiden ¹¹⁾. Maar al gaf een geestverwant tijdig weerklank op deze klachten, door het „ongelukkige” *dezelve* te veroordelen ¹²⁾, het tijdschrift *De Katholiek* ging er zich herhaaldelijk aan te buiten. „Waarom verschilt onze schrijftaal zóó veel van de gesproken taal?”, vroeg intussen

¹⁾ *De Gids*, 1837, B 234.

²⁾ *Leven en karakter van J. H. van der Palm*, 1842. Opracht en bl. 95, 113, 124.

³⁾ *In den Vreemde*, 1839, bl. 241.

⁴⁾ *De Gids*, 1840, B 59.

⁵⁾ *De Gids*, 1886, IV 396.

⁶⁾ *Ximenes, Alba, Orsini, drie novellen uit Spanje*, 1844, II 164.

⁷⁾ *Klaasje Zevenster*, uitg. Sijthoff, I 90.

⁸⁾ *Vertellingen van vroeger en later tijd*, uitg. Sijthoff, bl. 333.

⁹⁾ *Poëtische Werken*, VIII 285.

¹⁰⁾ *De Spektator*, 1843, I 183, 1844 III 64 v.

¹¹⁾ *De la littérature néerlandaise à ses différentes époques*, 1854, p. 246.

¹²⁾ *De Katholiek*, 1843, III 159.

een aanstaand bisschop ¹⁾). De bisschop Zwijsen vond, dat iemand niet te eenvoudig kon schrijven, en schrapte veel woorden van een medewerker, die hem te hoog klonken, maar zijn eerste herderlijk schrijven liep met *deszelfs* tekoop ²⁾).

Openlijk gaf het Koninklijk Instituut in 1847 een waarschuwing tegen het woord, dat voortaan in citaten met schuine letters werd gesignaleerd. Dit doodvonnis mocht het oordeel van Bilderdijk bekrachtigen, maar nog beriep de taalkundige de Jager zich op de Statenbijbel en van der Palm, op Kinker en David, om het gebruik hardnekkig te verdedigen ³⁾). Het was wel niet zonder glimlachje, dat Beets de uitspraak van het Instituut een verbod noemde ⁴⁾). De ouderwetse Prof. Siegenbeek kreeg in 1855 dit spotvers naar zijn hoofd:

„Ja, durft men tegen uw gezag,
Uw roem er zamenspannen
En 't zacht, zoetvloeiende *deszelfs*
Uit taal en schrift verbannen?" ⁵⁾

Vosmaer verweet de Staatscourant in 1872 nog te schrijven: „dit voorval en *deszelfs* gevolgen" ⁶⁾). Het was een duidelijk teken van de omkeer, dat een preek van Broere uit 1843 binnen veertig jaar werd gedrukt met vervanging van *dezelve* door *die* ⁷⁾). Zo gauw er een schoolmeester in een verhaal optrad, moest hij voor spot *dezelve* zeggen, terwijl een aanstaand dominee dan geen briefje mocht schrijven zonder twee maal deze bevroren vorm in één zin ⁸⁾). Het scheen de schrijvers met dat al in verlegenheid te brengen, hoe ze zonder *dezelve* zouden uitkomen. Zo schreef Wallis: „Daar waren geen oorlogsgevaren. En voor *die* is nog nooit een Sture teruggedeinsd" ⁹⁾). Waarom niet *daarvoor*? Zelfs Multatuli heeft zich er langzamerhand van moeten loswerken, toen hij vertelde: „Een schrijver die 'n levenloos voorwerp *hij* of *zij* noemde, in plaats van *dezelve*, was in mijn tijd 'n ondeftige knoeier dien ik met al de kracht mijner schooljongensrechtzinnigheid verachtete" ¹⁰⁾). In brieven aan Tine had hij nog trouw *dezelve* gebruikt. Over hartstochten en driften sprekend, zei hij daar: „*dezelve* moeten onderdrukt worden" en iemand dient „*dezelve* te keer te gaan". En hij was al bezig met *Max Havelaar*, toen hij bekende telkens van „opinie over *hetzelve*" te veranderen ¹¹⁾). Maar iemand, die belachelijk gemaakt moest worden,

¹⁾ F. J. van Vree: *De Katholiek*, 1844, V 79.

²⁾ J. H. J. M. Witlox: *Joannes Zwijsen*, 1927, bl. 99, 107.

³⁾ *Handelingen vierde Taal- en letterk. Congres*, 1855, bl. 84 vv.

⁴⁾ *Verpoozingen op letterk. gebied*², 1873, bl. 69.

⁵⁾ J. F. A. Leesberg: *Letterloover*, 1876, bl. 136.

⁶⁾ *Vlugmaren*. Eerste vervolg 1881, bl. 134.

⁷⁾ *De Katholiek*, LXXVI 92.

⁸⁾ De Oude Heer Smits: *Afdrukken van Indrukken*, 1854, bl. 289; *Uittreksels uit het dagboek van Janus Snor*, 1868, bl. 194 vv.

⁹⁾ *Vorstengunst*², II 57.

¹⁰⁾ *V. W.*, V 588.

¹¹⁾ Brieven 1891, III 257, 330.

zoals de dominees in *Minnebrieven*, liet hij later veelbetekenend *dezelve* zeggen ¹⁾. Anderen legde hij nog *dezulken* en *de zoodanigen* in de mond ²⁾. En nadat hij in *Max Havelaar* „hoe ik *over deze* ben heen gegleden” schreef in plaats van *hierover*, leerde hij geleidelijk zetten: „Ze wou de vriendin en haar man verlaten, *waarbij* ze woont” ³⁾.

Het jonger geslacht, verklaarde een taalkundige tegen het einde van de negentiende eeuw, kent het woord alleen bij overlevering ⁴⁾. Was het maar waar, dat *dezelve*, zoals een ander Neerlandicus verzekert, grondig om hals is gebracht! ⁵⁾ Pierlala licht telkens weer de deksel van zijn doodkist op en het goed en wel begraven lijk heeft dus een nageschiedenis. Nadat in 1899 een werk van een zekere R. Nuyens kon verschijnen met de titel „Rome in *deszelfs* verleden en heden”, moet veertig jaar later nog een schrijver „opmerker van het individualisme en *deszelfs* gevolgen” heten ⁶⁾. Een vooruitstrevend persoon bepleit in een radikaal jeugdorgaan „ons hoog ideaal en *deszelfs* toepassing” ⁷⁾. Een historicus vertelt, hoe de Phoenix de hernieuwing van het keizerrijk en „*deszelfs* eeuwigen duur” verbeeldt ⁸⁾. Een politicus heeft het over ondernemingen met „*derzelver* arbeiders” ⁹⁾. Als we in deze spartelingen van de kikker machteloze protesten tegen zijn dood willen zien, wordt ons de mond gesnoerd door een dokument als de Troonrede van 1946, besloten met een bede „tot zegen van ons koninkrijk, en *deszelfs* toekomst”. Niet alleen ministers, die hun taalgevoel in wetboeken hebben afgestompt, maar zelfs vlotte journalisten van rechts en links denken de noodlottige vorm van tijd tot tijd een hand boven het hoofd te moeten houden ¹⁰⁾. En als Arthur van Schendel „zonder *dezelve*” neerschrijft, mag Anton van Duinkerken wel deze zin laten drukken: „Rodenbach droomde zich de cultureele vrijmaking van zijn volk niet los van *deszelfs* trouw aan de Kerk” ¹¹⁾. Anders komt het, zoals het Woordenboek heeft vastgelegd, alleen nog ironisch voor. We horen spot bij „de Schartens en *derzelver* flirtations met het fascisme” ¹²⁾. Zo houdt de versteende overlevering hoogstens een schijnleven in de parodie, waarin *dezelve* aan *dezulke* gekoppeld staat. Van Deyssel spotte dan ook in 1889,

¹⁾ *Idee*, 345.

²⁾ *V. W.*, V 67.

³⁾ *Havelaar*, ed. Meulenhoff, 316; *Br. Roorda van Eysinga*, 272.

⁴⁾ A. Kluyver, *De Gids*, 1889, IV 514.

⁵⁾ L. C. Michels, *Tijdschrift voor Taal en Letteren*, 1930, XVIII 283.

⁶⁾ *De Kath. Encyclopaedie*, 1937, XIX 265.

⁷⁾ *Regeneratie*, 1921, bl. 223.

⁸⁾ J. D. M. Cornelissen: *Oud-Holland*, 1941, LVIII 130.

⁹⁾ S. Stokman: *Het verzet van de Ned. bisschoppen tegen het nationaal-socialisme en Duitse tyrannie*, 1945, bl. 127.

¹⁰⁾ Piet Kasteel: *Abraham Kuyper*, diss. Leuven, 1938, bl. 297; Johan Winkler: *De grote ontmoeting van Christendom en Socialisme*, 1937, bl. 22.

¹¹⁾ *Herinneringen van een dommen jongen*, 1934, bl. 106; *Dichters der Emancipatie*, 1939, bl. 65.

¹²⁾ G. W. Huygens: *De Ned. auteur en zijn publiek*, diss. Leiden 1945, bl. 210

dat „Nederland, bijna zoodra *hetzelve* verlost was uit de knellende banden van het Spaansche juk, een bloeiende letterkunde verkreeg" ¹⁾.

Maar Holland bleef nu eenmaal deftig doen en daarom werden *deszelfs* en *derzelve* onvermijdelijk opgevolgd door *diens* en *dier* ²⁾. Het ene onkruid verdrong het andere. Dezelfde Hildebrand, die met de eerste parasiet afrekende, droeg de tweede als plaatsvervanger in zijn achterzak. Keesje was „minder jaloersch van den bochel dan van *diens* geldige vrucht" ³⁾. Jan van Vloten kon met al zijn verwensingen het wel weer uit Duitsland overgewaaid *diens* onmogelijk tegenhouden, dat hij Multatuli niet minder kwalijk nam te gebruiken dan *zulks* ⁴⁾. *Diens* is familie van de formule *schrijver dezes*, waarin de deftigheid zich tentoonstelt zoals de angstvalligheid in *diens*. Deze twee eigenschappen spannen bij de zwaar op de handse Hollander samen om de moedertaal met ballast te beladen. Nooit sekuur genoeg, of hij wel begrepen wordt, moet hij desnoods nog een naam tussen haakjes invoegen. Zo schreef een goed stilist als Prof. Kalff ergens:

„Feith verdedigde zich in een paar brieven over het sentimenteele en het gevoel; volgens hem had De Perponcher slechts de valsche hoog- en teergevoeligheid aangetast, die ook door hem (Feith) werd afgekeurd" ⁵⁾.

Het sierlijke en zelfs het redelijke van deze tussenvoeging lijkt niet bepaald overtuigend. Eén ding is zeker: de pen glijdt niet vlot over het papier in het land van heggen en hekken. Matthijs de Vries verbeterde woord voor woord het Wetboek van Strafrecht, waarbij hij *deze* ergens in *ze* wou veranderen. De minister Prof. Modderman vond dit woord voor de ernstige stijl van een wetboek minder passend en de Vries antwoordde:

„Waarom zou de wet, in een zoo eenvoudige woordsoort als de pronomina, anders moeten spreken dan iedereen doet? Is er in *ze* iets dat strijdt met een ernstigen stijl? Is het niet even goed als het Fransche *les*? Is het woord in wetstijl tot nog toe niet gebruikt, dan wordt het tijd dat men 't ga gebruiken. Vooral nu wij, gelukkig! *dezelve* kwijt zijn!" ⁶⁾

¹⁾ *De N. Gids*, jg. 4, I 301.

²⁾ de Vooy: *N. Tlg.*, XXXVII 203.

³⁾ *Camera*, 52.

⁴⁾ *Onkruid onder de tarwe*, 1875, bl. 70, 81; Mea Mees-Verwey, 106.

⁵⁾ VI 132.

⁶⁾ Jac. van Ginneken: *Handboek der Ned. taal*, 1914, II 226.

XVIII. VERBUIGING

Dezelve had dubbel rampzalig gewerkt, omdat het woord zich zo dikwijls in een genitief kwam wringen. In een roman zei een meisje aan haar vriendin, voortekens aan te nemen, want „ik heb zoovele bewijzen *derzelver* duchtigheid” ¹⁾. Maar deze vorm was ook de eerste, die ging vervallen, zodat Da Costa van de kerkelijke formulieren schreef: „*Hunne* bloote onderteekening, vóórdat leeraren en leden *dezelve* gelooven, zoude iets machinaals zijn” ²⁾.

De genitief was in het middelnederlands al geen levende taal meer en mocht later enkel dienen om de stijl van een dichter te verhogen. Toch handhaafde Weiland in zijn spraakkunst „de noodzakelijkheid des tweeden naamvals”; en de vormen *der* en *des*, *eener* en *mijner* heten hier verder door Duitse invloed bevorderd te zijn ³⁾. Als een fatsoenswet werd het verbuigen van de woorden opgelegd en liefst met een omzetting nog meer gedwongen. *Des mijnslaafs lot in 's aardrijks ingewanden* was een bekende versregel van Helmers. *Om des gewetens wil* zei de dominee, *om onzer kindren wil* de onderwijzer. Bilderdijk spotte over de dorpschoolmeester: „Hij declineert getrouw door alle casus heen” ⁴⁾. Van harte gebeurde het bij de meeste schrijvers wel niet, als Da Costa op het titelblad van een geschrift „eene stem *der* smart en *des* beklags” aankondigde, om dan in zijn boekje spontaan te spreken over „de stem *van* smart en beklag” en „de gegrondheid *van* mijn beklag” ⁵⁾. Maar regel was regel, zodat een man van de werkelijkheid als Thorbecke, misschien gedicteerd door zijn Duitse kennissen, „de algemeenheid *des* gebiedende beginsels” bepaalde krachtens „alle aderen *des* Staats”. Aan de naam valt de eerbiedwaardige ouderdom van een Vereniging ter bevordering van de belangen *des* boekhandels of van de Vereniging voor de wijsbegeerte *des* rechts te kennen. Hoeveel gewoonten de vroegere theoloog Jan van Vloten ook omverliep, de grammatica was heilig en onschendbaar: „vol *des* vuurs en *des* geestes en vol *der* liefde tevens” ⁶⁾. Ook beperkte die constructie zich niet tot academische verhandelingen, toen de populaire van Lennep op een van de eerste bladzijden van zijn gezelligste roman zette „*mijns* reisgenoots”, begeleid door „de schaar *des* kappers” en „de smaak *des* hedendaagschen tijds” en, nog wel in de mond van een jong persoon gelegd, „de kenmerken *eens* fatsoenlijken mans” ⁷⁾.

¹⁾ M. J. de Neufville: *De Kleine Pligten*, 1824, IV 36.

²⁾ *Brieven van Da Costa aan Groen*, 1872, I 132 v.

³⁾ de Vooys: *Verz. Taalk. Opst.*, II 69, III 71.

⁴⁾ *Dichtw.*, VI 292.

⁵⁾ *Wat er door de theologische faculteit te Leyden al zoo geleerd en geleverd wordt*², 1857, bl. III, VI.

⁶⁾ *Humaniteit*, 1869, bl. 17.

⁷⁾ *Ferdinand Huyck*¹⁸, 13, 17, 44, 95.

Van Lennep bedacht zich op de duur en ging de genitief in zijn *Vermaakelijke Spraakkunst* de heilige naamval noemen, omdat die evenals sommige woorden bij de Joden nooit uitgesproken werd. De hele verbuiging, met name de „dwaze” vormen *eenen* en *eener* moesten dus opgeruimd worden, terwijl hij de datief aan schoolmeesters „van harte present” deed. Maar de heilige naamval werd voor ontwijding behoed door de eerbied van alle mogelijke schrijvers. In het begin van de *Camera* stond drie maal achtereen *des geluks*, al volgde heel ongedwongen *mijnheer zijn oudste broeder* ¹⁾. De zelfstandige Huet hield het bij „de indruk *des geheels*” evenals bij „de hoofdpersoon *des gedichts*” en vermeldde zelfs in een brief „den loop *des betoogs*” ²⁾. Alleen liet hij soms humor doorschemeren bij deze omslachtige en opzettelijk herhaalde omzetting: „Voor het verhaal van *der turfdrageren* belangeloosheid bestaat derhalve geen andere waarborg van authenticiteit dan *der turfdrageren* waarheidsliefde” ³⁾.

Niet de minste twijfel is denkbaar aan de ernst, waarmee Potgieter levenslang de genitief hanteerde. „Uithoofde van het gewigt *des* socialen probleems of dat *der* diepe studie van beide natuur en kunst” ⁴⁾. Deze symmetrie kenmerkt hem zo goed als de afwisseling tussen verbuiging en voorzetsel. „De vlaag had iets van de verkwikking *eens* bads na de hitte van den dag” ⁵⁾. De zogenaamde onmisbaarheid van de genitief scheen dus vooral te bestaan in de mogelijkheid voor variatie. Zo schreef Huet: „Die somtijds koddige en meestentijds walgelijke vermenging van de deftigheid *eens* zede- en godsdienst-leeraars met de dubbelzinnigheid van een plattelands-minnedichter” ⁶⁾. En Hasebroek zou niet anders durven zetten dan „uitvoerders van den laatsten wil *huns* begaafden vriends” ⁷⁾.

Potgieter hangt van genitieven aaneen.

„o Walm, die opgaat uit dat water!
o Stank *des* stilstands, heinde en veer!
Wie geeft ons 't frissche stroomgeklater
Der dagen *des* vooruitgangs weêr?” ⁸⁾.

Een vurig minnaar komt zijn verontwaardiging luchten in deze woorden: „Rachel, die ik lief had, deelgenoot *des* knaaps, de bruid *des* jongelings?” Het klinkt ons naar een toneeldraak, maar nog wonderlijker werkt „de verrukking *des* boers” ⁹⁾. Hoe gewoner een woord immers is, hoe vreemder de verbogen vorm aandoet: *zijns* *boekts*, *eens* *aaps*, *eens* *heers* ¹⁰⁾. De genitief

¹⁾ *Camera*¹⁸, 6, 12.

²⁾ *Brieven aan Potgieter*, I 74.

³⁾ *Litt. Fant.*, II 215.

⁴⁾ *Werken*, VIII 377.

⁵⁾ IV 23.

⁶⁾ *Litt. Fant.*, I 60.

⁷⁾ Potgieter: *Werken*, III bl. XIV.

⁸⁾ IX 97.

⁹⁾ III 38, 77.

¹⁰⁾ XIII 394 v., XVII 383, XVIII 51, 64.

valt helemaal uit de toon, waar die voor een paar hartige termen dient, zoals Potgieter zich bij hoge uitzondering tegenover Jan Salie laat ontval- len: „De patroon *aller slaapmutsen, aller soepjurken, aller sloffen* te onzent!” En „de Jantjes Goddome en Jannen Kalebas zitten in een hoek *des* vertreks te klinken” ¹⁾. In een gedicht vol hartelijke herinneringen aan zijn vriend moet het nog heten: „O zoom *des* duins! die de eigenaardigheden *eens* wilden wouds. . .” ²⁾. Huet zal in deze stijl de toon van hun gesprekken niet licht herkend hebben.

Potgieter voelt een bijzondere voorkeur voor de partitieve genitief, want we weten het nu wel: *een beetje brood* is proza, *een bete broods* is poëzie. Het wemelt van wendingen als *zoo veel schoons aan zoo veel schats, een wijle zwijgens, eenige druppelen zoets* en zelfs *een druppel melks* of *eeuwen herinnerings* ³⁾. Het rijm vermenigvuldigt zulke vormen, zodat de regel „U toeft meer zuurs dan zoets” de dichter brengt op „des overwulpschen stoets” ⁴⁾. De stilistiek hoeft zich niet aan beschrijving zonder beoordeling te houden, omdat Potgieter zelf bij een ander goed inzag, hoe „die sleepende tweede naamval iets deftigs” had. Het besef van zo'n stijfheid verhinderde hem intussen niet in een vertrouwelijke brief de industrie „dienstmaagd *des* kapitaals” te noemen ⁵⁾. Hoe vast de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen ook in ons land geheid stond, de dichter koos „de stem *des* algemeens”. Hij dacht zijn stijl te veredelen met een wending als „deze zijn de grafgesteenten *derzulken*”, waarin het werkwoord *zijn* en het lidwoord *de* tenminste levende woorden waren ⁶⁾. Met zulke genitieven kon Potgieter, die zich een Franse allure inbeeldde, nooit de vaart van Victor Hugo bijhouden.

„Gelukkigen *der* aard! die 's winters in uw zalen,
Op 't bal, een stroom van licht ziet van uw kroonen dalen,
En in den schoot *der* pracht uit weeldes beker drinkt. . .”

Dit heeft erg weinig van het oorspronkelijk gedicht:

„Dans vos fêtes d'hiver, riches, heureux du monde,
Quand le bal tournoyant de ses feux vous inonde,
Quand partout à l'entour de vos pas vous voyez. . .” ⁷⁾.

Alleen mensentaal kan hartetaal worden; en we zijn ver van *Pour les Pauvres*, waar Potgieter declameert:

„Voor wie de stem *des tijds* haar raauwheid heeft verloren,
Daar gij *der uren* vlugt in lieflijk spel mogt hooren” ⁸⁾.

¹⁾ I 11, 17.

²⁾ XII 377.

³⁾ X 308, XIV 387, XV 155, XVI 194, XVII 346, 412.

⁴⁾ X 252.

⁵⁾ *Brieven aan Huet*, 1902, III 126, 182.

⁶⁾ XVII 136, 340.

⁷⁾ J. C. Yperlaan: *Les traductions hollandaises des poésies lyriques de Victor Hugo*, diss. Amsterdam 1925, p. 90.

⁸⁾ XI 169.

Om de genitief sterker te laten uitkomen, zet Potgieter hem graag voorop: "Der vormen zijn er zoo vele", „der onschuld zedig blozen, des hartstogts zengend vuur", „der schepping sier" ¹⁾). In één stroof komen „der droomen stoet" en „der verrassing dank" ²⁾), maar ook het proza geeft omzettingen als „der Roomschen invloed", „des knaaps verlangen", „des jongskes opvoeding" ³⁾). Met zulke omzettingen vertoont Potgieter de draai in zijn geesteshouding. Hij kan er nooit genoeg van krijgen: „dier penning keerzijde", „der goê gemeente heil", „der jaag'ren vreugderoep", waarop rijmt „der eed'len groep", „der rossen wilde ren", „der golven schuim" ⁴⁾). Het parallelisme verbindt de ene schikking met de andere. „Tot op des woudstreams woeste baren of op der beemden effen vlak" ⁵⁾).

„Straks wisselt, ik weet het, des vlugtigen zin;
Des waters, des winds is de vaart van de min!" ⁶⁾

Er zijn bij Potgieter een paar typen van de genitief, die afzonderlijk opgemerkt mogen worden. Vooreerst de uitdrukking „wee mijner" of „wee zijner" ⁷⁾), die wel naar analogie van „ontferm u mijner" te verklaren valt. Verder een eigenaardige genitivus objectivus, die minstens dubbelzinnig klinkt. Midden in een pleidooi voor de natuur, die dichters eerder dan „bestoven boeken" hebben te volgen, roept Potgieter uit: „O liefde onzes Volks, onzes Tijds, waar zijn uwe zangers?" ⁸⁾) Hiermee wordt niet de liefde van, maar voor ons volk, voor onze tijd bedoeld. En de verdraaide constructie „kopyeerlust des dagelijkschen levens" heeft een pendant in „navolgingsziekte des grooten Zangers" ⁹⁾).

Zichtbaar kreeg het voorbeeld van Potgieter invloed bij zijn tijdgenoten. „Ach, aan de bloem *des* velds gelijk *der* vromen leven", dichtte Broere ¹⁰⁾). De schrijver van zoveel volksliederen Heye liet zijn intieme verzen uitsluitend voor vrienden drukken en gaf er deze huiselijke titel aan: „Innigst leven *eens* dichters, poëzie *des* huizes". Schaepman liet Hollandse jongens roepen:

„Wij worden, ja zoo waarlijk,
Op *onzer* bakers schoot,
Gedrild reeds voor de examens. . .
Zoo wordt jong-Holland groot!" ¹¹⁾

¹⁾ X 111, 298.

²⁾ X 258.

³⁾ XIV 224, 286, XVI 194.

⁴⁾ X 259 v., 265, 268 v.

⁵⁾ XI 235.

⁶⁾ XVIII 342.

⁷⁾ IX 142, XIII 5.

⁸⁾ II 209.

⁹⁾ XIII 343, *Brieven aan Huet*, I 181.

¹⁰⁾ C. Broere: *Gedichten*, 1880, bl. 222.

¹¹⁾ J. Persijn: *Poëzie van Schaepman*, 1917, bl. 69.

Een Kerstlied viel evenmin kinderlijk uit:

„Een Kindjen is geboren,
Een groote Koningszoon,
Gekomen op deze aarde
Van zijnes Vaders troon”¹⁾.

We zouden eerder verwachten: vanaf zijn Vaders troon. Ook in proza paste Schaepman die statige constructie toe: „een bouwwerk naar des vierkants en des driehoeks wet opgetrokken”²⁾. Daarbij kwam nog de partitieve genitief „wat eers” of „meer boeks”³⁾.

Potgieter begunstigde verder graag de datief: „van gezonden geslachte”, „van geslachte tot geslachte”, „zijn gezag eener grondwet ontleenen”, „eener edelaardige opwelling gehoor geven”, „eener huisvrouw schrik aanjagen”, „uwer gade een rustig plekje gunnen”, „een leven *der* kritiek, *der* wijsbegeerte en *der* wetenschappen gewijd”⁴⁾. Soms treden eigenaardige vormen op: „zich harer landgenoten toewijden”, „het is *der*zulken gegaan als ons”, „*der* beginselen getrouw”⁵⁾. Maar als het er op aankomt, weet hij wel, hoe denkbeeldig al die vormen zijn, zodat hij in verzen schrijft *van d'aard* en *voor d'ingang*, waarmee hij zich niet zo vast aan buigings-trappen gebonden blijkt te voelen als hij laat voorkomen⁶⁾. Hij dwingt zich zelf vermoedelijk niet minder dan anderen, wanneer hij de zin van Bakhuizen, dat het *voor* de volken een wet is geworden, verandert in „*allen* volken tot wet gesteld”. In dit opzicht is de van Zwolle naar Amsterdam getrokken dichter het eens met de van Heerlen naar Brussel getrokken Dautzenberg, die 't op een congres onverdragelijk noemt om een „ongejijmde platheid” neer te schrijven als „ik geef de vrouw het kind” of „ik geef het kind de bloem”, wat immers dient te wezen „ik geef *der* vrouw het kind” of „ik geef *den* kinde de bloem”. Blijkbaar is de echte taal er voor zulke dichters om niet gebruikt te worden. In een van zijn zogenaamde volksliederen laat Heye „een lofgezag *ten* boezem uitstroo men”. Waarom niet *den* boezem, als het toch boezem moet zijn? Zulke vormen bedoelen een oudhollands tintje te geven:

„Wij hebben *te allen tijd* gegeven
Den Arme, wat zijn leed verzoet,
Den vriend ons hart, *der* Trouw ons leven”.

Het sterkste teken van de taaiheid, waarmee de op schrift gewende naamvallen iemand bijblijven, geeft ons een radikale Multatuli. Zijn nog in Indië geschreven drama *De Bruid Daarboven* zit vol boekentaal, die beantwoordt aan het melodramatisch pathos. Een persoon vertelt ervan

¹⁾ Jul. Persijn: Schaepman, 1916 II 87.

²⁾ *Het Centrum*, 17 Juni 1888.

³⁾ *Menschen en Boeken*, I 10, 23.

⁴⁾ *Werken*, IV 202, XV 198, 211, XVI 202, XVII 281, 339.

⁵⁾ XV 311.

⁶⁾ Duyfhuizen 99.

⁷⁾ *Voll. W.*, III 527.

„de moordenaar zijns vriends” of van de „geest mijns zaligen vaders”. *Max Havelaar* heeft: „het lijk *zijns voorgangers*” en „de eerlijkheid *des mans*” en meer zulke stijve vormen ¹⁾. Zelfs de levendige *Kruissprook* laat een vader zijn kind vragen naar „den rug des mans.” Aan de genitief blijft Multatuli lang gehecht. Het is niet enkel de partitieve genitief: „wat lofs”, „veel geschrijfs”, „hoopen steens”, „een vel druks”, maar even goed het „denkbeeld des kultuurstelsels”, „de tegenzin des Javaans”, „de gedachtenloop des aanstaanden industriels” ²⁾. In andere werken heet het verder „de beschrijving des publieks”, „de ooren des volks”, „de woorden eens meesters” of „de inhoud eens cirkels” en „de hulp eens heelmeesters” ³⁾. Het ene *Idee* handelt over „’t groote reisgezelschap des menschelijken geslachts”, het andere over „de ervaringen des Menschelijken Geslachts” ⁴⁾. De ambtenaar schijnt in Douwes Dekker telkens opnieuw boven te komen; en zijn regelmatig kantoorschrijf houdt de schooltaal levenslang met het automatische van een associatie vast, zodat hij plechtig een „analyse van ’t lijk des vergiftigden” levert ⁵⁾. Zelfs in brieven heeft het algemeen gebruik deze vrijgevochten man te pakken, wanneer hij „dier lieden dankbaarheid” vermeldt of voor Vosmaer „de smaak derzulken” beschrijft ⁶⁾. Tine durft in 1870 aan Potgieter heel natuurlijk schrijven: „Dekker *zijn* wil is goed”, en zelf heeft Multatuli tien jaar vroeger op papier bekend: „Ik stel belang in de kleur van Non *haar japon*” ⁷⁾. Maar bij gelegenheid moet het weer wezen: „om zijner zaak’s wille” ⁸⁾.

In een brief schrijft hij tegen het einde van zijn leven nog wendingen als „ten mijnen opzichte” en „te mijwaart” ⁹⁾. Misschien heeft hij zich onwillekeurig bij Huet aangepast, wanneer hij hem de vormen „uwen naam”, „uwen brief”, „uwen Zondag” toestuurt ¹⁰⁾. Maar de echte Multatuli komt voor de dag, waar hij de schone Isabella *haren voorlaatsten* adem laat uitblazen ¹¹⁾, want de plotselinge overgang van zo’n statige uitgang naar het komische woord *voorlaatsten* werkt vernietigend als een parodie op schrijftaal en griezelmans samen. Ook gunt hij zich de onverbogen vorm *veel katholieken, veel protestanten*, terwijl de formule *in zake* nog alleen ironisch wordt gebruikt ¹²⁾.

¹⁾ I 281, 424.

²⁾ *V. W.*, II 184, 279; *Idee* 63.

³⁾ V 605.

⁴⁾ *Idee*, 400, 1047a.

⁵⁾ *V. W.*, VI 522.

⁶⁾ *Brieven*, IV 184; *Br. Vosmaer*, 199.

⁷⁾ Julius Pée: *Multatuli en de zijnen*, 1937, bl. 172; *Brieven*, II 141.

⁸⁾ *Idee* 206.

⁹⁾ *Br. Funke*, 166, 273.

¹⁰⁾ *De Gids*, 1910, II 273.

¹¹⁾ *Verz. Werken*³, 1906, VII 188, (*Voll. W.* VII 344 geven *haar* zonder variant op bl. 758.

¹²⁾ *Idee*, 232; *Br. Vosmaer*, 31.

De ontwikkeling ging intussen stil zijn gang. Allerlei schrijvers vervielen tot hypercorrecte vormen, die de onhoudbaarheid van de geldende regels bewezen. De historicus Nuyens liet zich ontsnappen *der vooruitgang* en *der Catechismus* ¹⁾. Een ontwikkeld kunstenaar als Willem Roelofs schreef in 1840 aan zijn ouders: „Dat is zeker eenen sterken prikkel”, om in de volgende zin rustig te vertellen, dat een schilderij bestemd was voor *de* grootvorst van Rusland. In dezelfde tijd maakte hij een gedicht, waarin mannelijke personen in verbogen naamvallen telkens met *die* of *wie* of *de* aangeduid werden ²⁾. De schilderschrijver Cremer gaf er eerlijk de brui aan en zei het land te hebben aan *der* en *des* en ook aan *den*, waar hij slecht mee overweg kon ³⁾. Heinsius' studie over de taal *des Statenbijbels* was in 1897 wel het laatste proefschrift in de letterkundige faculteit met zo'n ouderwetse titel.

¹⁾ *Onze Wachter*, 1881, bl. 2, 6.

²⁾ H. F. W. Jeltens: *Willem Roelofs*, 1911, bl. 129, 173, vgl. noot 131.

³⁾ *Levensberichten Ned. Lett.*, 1879/80, bl. 10.

XIX. AANSPREEKVORMEN

Het zwakste punt van onze taal heet het voornaamwoord van de tweede persoon ¹⁾. Allerlei volken hebben door hoffelijkheid en vleierij opgeschroefde aanspreekvormen, maar Nederlanders bezorgt het gesprek buitengewone moeite. Tussen *gij* en *je* leek in de zeventiende eeuw al een schakering te bestaan, toen een pamflet in 1647 liet horen: „Geloof tet, Fransch-man: Wij sullen wel vrienden blyven soo langh als *ghy* aen gheen sy Duynkercken blijft: maer kom *je* ons nader, *je* bent een. . .”. Het slot nam blijkbaar een vertrouwelijke of verachtelijke dreigtoon aan ²⁾. Zelfs de hoogdravende Antonides gunde zich in een treurspel terloops de vrijheid om *bent ge* te gebruiken ³⁾. In het begin van de achttiende eeuw was *gij* in de beschaafde spreektaal aan het verdwijnen ⁴⁾. Maar Sara Burgerhart schreef in vlotte brieven aan haar beste vriendinnen nog *gij*. Alleen de fijnen noemde elkaar *jij* en *jou*; en als de brutale Broeder Benjamin dat tegenover Blankaart uithaalde, werd die familjare toon met *gij* en *u* afgekoeld. Dat oefenaars God jijden en jouden, vond Blankaart om van te rillen ⁵⁾. In hun laatste roman lieten Wolff en Deken een moeder aan haar dochter zeggen: „*Jij* moet dien maar laten loopen; hij zal *u* wel grapjens vertellen, dan weet *gij* hoe ik ben”. En haar man kreeg te horen: „*Jij* bemoeit *je* met *jou* kind als of zij *u* wild vreemd ware” ⁶⁾.

Het dooreengebruiken van die verschillende vormen bevestigt verlegenheid op papier. De chaos, die de regels van de beleefdheid hier verwarde, blijkt ongelofelijk ingewikkeld ⁷⁾. Ouders schreven nog lang *u* en *gij* aan hun eigen kinderen ⁸⁾, maar de onafhankelijke Bilderdijk verdedigde *je* en *jij* als echt Hollands tegen het vooroordeel, dat zulke vormen uit de spreektaal plat zouden zijn ⁹⁾. Om *gij* in het meervoud te onderscheiden, werd er *gijlieden* geschreven, dat in het begin van de negentiende eeuw begon te verdwijnen ¹⁰⁾. Een burgeroorlog tussen *gij* en *jij* speelde zich met het nodige standsgevoel soms binnen één en dezelfde zin af. Potgieter liet in 1840 de personen in Bontekoe's *Liedekens* gerust jijen en jouden ¹¹⁾.

¹⁾ J. A. Vor der Hake: *De aanspreekvormen in 't Nederlandsch*, diss. Utrecht 1908, bl. 1.

²⁾ J. J. Poelhekke: *De vrede van Munster*, diss. Nijmegen 1948, bl. 349.

³⁾ *Trazil*, 1667, bl. 51.

⁴⁾ *Taal en Letteren*, XVI 26.

⁵⁾ *Sara Burgerhart*, 1782, bl. 95 vv., 457 vv., 472, 530, 576.

⁶⁾ *Cornelia Wildschut*, 1794, III 318, 342.

⁷⁾ P. C. Paardekooper, *N. Tlg.*, XLIII 224.

⁸⁾ C. Tazelaar: *De jeugd van Groen*, 1925, bl. 14.

⁹⁾ de Vooys: *Verz. Taalk. Opst.*, III 75.

¹⁰⁾ Blair: *Lessen*, 1832, I aant. 156.

¹¹⁾ *Werken*, XII 8 vv., 16 vv.

Wap vertaalde een lang gesprek volledig met *je*, zonder de vorm *jij* aan te durven, waarvoor nog *gij* moest komen ¹⁾. Zelfs een leuke Jacob van Lennep schreef heel braaf: *gij wachtedet* ²⁾. Het bleef treuzelen over en weer. Op het voorbeeld van Geel, die tenminste *gij stelde* en *gij kende* had gezet, ging Hildebrand schrijven *gij bemerkte, ontmoette, voelde, durfde*, om dan weer te vervallen in deze zin: „Waagdet gij een oude anecdote, waarvoor gij eenige genegenheid voeddet en waarvan gij u vrij wat be- loofdet. . .” ³⁾. Hier sprak de schrijver nog wel zich zelf aan! En zei Hildebrand natuurlijk *je* en *jij* tegen zijn neef Pieter, de vorm *jou* klonk hem zeker te grof, want het moest worden: „als ik *u* was”. Nu eens staat er gemoedelijk *kan je*, dan weer *je zult* of *gij zijt*, terwijl de schrijver aan Keesje vertelt: „Toen je den tuin doorkwaamt, was je bedroefd” ⁴⁾. Een dergelijke schommeling is te vinden bij Drost, die een boerenpaartje laat vrijen in deze trant: „Het is maar als ge bevreesd *waart*. — Wildet *ge* dan alleen gaan?”, en een lichtmis in de herberg roept: „Ik zal *je* in de hand vallen, dat verzeker ik *u*” ⁵⁾.

Bij gebrek aan een vlotte aanspreekvorm was een levendige dialoog uitgesloten. Geen wonder dat openlijk de vraag behandeld werd, of ons land wel een nationaal toneel kon hebben ⁶⁾. Als de vertaling van Duitse blijspelen hier zo akelig stijf uitvielen ⁷⁾, lag het allereerst aan de nood, waarin de schrijftaal zich bij gesprekken geweld moest aandoen. Op de planken werd een daverende schreeuwtoon nodig gevonden, waarbij de spelers zich aanstelden of ze niet bezielde konden spreken zonder bezeten te zijn ⁸⁾. Die onmogelijke toon volgde een onmogelijke taal. Is het drama immers de kunst, waarbij de mens van zich zelf loskomt, om zich naar een ander te keren, dan wordt het gesprek beslissend. En hoe kon er een Nederlands toneel opkomen, zolang iemand nooit mocht zeggen: „Wat zei je?”, maar alleen de keus had tussen „Wat zeidet gij?” of „Wat spraakt gij?”

De eerste, die een natuurlijker trant aandurfde, was Jacob van Lennep in zijn blijspel *Het dorp aan de Grenzen*, een gelegenheidstuk bij de Belgische opstand. De schrijver dankte zijn succes naar eigen getuigenis aan „een lossen dialoog, geheel afwijkende van den onnatuurlijken schoolmeesters- stijl, waarin de meeste prozastukken van die dagen geschreven werden”. Daarom gaf hij jongeren de raad te schrijven wat hun gevoel hun ingaf ⁹⁾. C. K. van Hemert leverde dan grepen uit het volksleven; maar in één adem prees Bakhuizen de vrijmoedigheid, waarmee de schrijver onze taal

¹⁾ *Mijne reis naar Rome*, 1838, I 164 vv.

²⁾ *De Roos van Dekama*, uitg. Sijthoff, bl. 463.

³⁾ *Onderzoek en Phantasie*⁵, 1886, bl. 44; *Camera*¹⁶, 7 v., 10, 21.

⁴⁾ *Camera*¹⁶, 23, 30, 52, 73.

⁵⁾ *Kamphuis*, 151, 192.

⁶⁾ *Jonekbloet*, VI 291 vv.

⁷⁾ *Kalff*, VI 492.

⁸⁾ *Potgieter* XVI 3.

⁹⁾ *Poëtische Werken*, 1861, VIII 319 vv.

durfde „ontkeurslijven”, en noemde hij het gebruik van *je* en *jij* toch weer „plat Amsterdamsch”¹⁾. Potgieter doorzag de verhoudingen, toen hij opmerkte: „De natuur, de waarheid, die er in de uitdrukkingen der personen van lageren stand doorblinkt, walgt misschien een publiek, dat reeds aan een verfranscht Hollandsch gewoon is”²⁾. Of de schuld bij de Fransen lag, die van alles de schuld kregen? De *Gids*redactie schreef aan Jan Frans Willems in 1837 een briefje van tien regels met zeven keer *U Wed.*, gevolgd door een briefje van acht regels met niet minder dan zes keer die titulatuur, waarmee Multatuli ook geleerd had zijn vader en moeder in brieven aan te spreken³⁾.

In datzelfde jaar werd het blijspel *De Neven* van Helvetius van den Bergh hartelijk begroet, omdat er nog iemand was, die „den gemeenzamen conversatietoon in verzen kon brengen en wel in zeer goede verzen”, zoals een dagblad waardeerde. Eindelijk dorst een schrijver dan toch breken met de houterige toneeltaal. Maar toen in 1841 zijn blijspel *De Nichten* in vlot proza verscheen, werd de taal voor laag bij de grond uitgemaakt, al worstelde hij pijnlijk met de aanspreekvormen. Zijn eerste stukken hadden tot in het vertrouwelijk gesprek nog plichtmatig *gij* gebruikt met vormen als „kondt gij” of „ge kwaamt”. Wel had hij zin om het voorbeeld van een Van Hemert te volgen, die „ben je” en „is u” door burgermensen liet zeggen. Maar zelf moest hij voorname personen opvoeren, waarbij hij terugschrok. Kon de beslissing misschien op de toneelspelers afgeschoven worden, die zich vrij voelden om de spreektrant toe te passen, wanneer hij de schrijfstijl handhaafde? Tenslotte waagde hij de omgangsvormen, al was het weinig consequent. Zo liet hij een dame aan haar dienstbode zeggen: „Meisje, het wordt tijd dat *je u* een fatsoenlijker toon aanwent”; en ook zette hij angstvallig „*jij* waart” in plaats van „*jij* was”⁴⁾.

Hoe voorzichtig Helvetius van den Bergh zich dus ook uitdrukte, er kwam een pamflet met de volgende boodschap: „Ga zóóó voort! Dan zellen we in jou nog reis een schrijver zien in den rechten geest. Je *jij* en *jou* bevalt me afgestampt! Je mot het je nog wat meer eigen maken! Zorg maar, dat je ook reis krijgt *ik heef* voor ik heb”. Een blad voor toneelkritiek deed er een schepje bij⁵⁾. En zelfs *De Gids*⁶⁾ vond het spraakgebruik van *De Nichten* onwaardig, ofschoon Potgieter *De Neven* had geprezen om de „gelukkige gave, zich natuurlijk uit te drukken”, in onderscheid met nieuwe treurspelen, die „voorbeelden zijn, hoe men *niet* spreken

¹⁾ *De Gids*, 1840, B 60.

²⁾ VII 34.

³⁾ *Verslagen en Mededelingen Kon. Vl. Academie*, 1952, bl. 222 v., Multatuli: *Brieven*³, 1912, IX 155.

⁴⁾ A. C. van Waveren: *P. H. Helvetius van den Bergh*, diss. Utrecht 1925, bl. 43, 93, 101 v.

⁵⁾ *De Spektator*, 1843, I 86 v.

⁶⁾ *De Gids*, 1840 B 60.

moet". Potgieter ging zelfs zover om de preek in het stuk onmogelijk stijf van taal te noemen ¹⁾).

Prof. van Limburg Brouwer, die zelf het fatsoen geërgerd heeft, veroordeelde daarentegen deze vernieuwing ronduit. „Men is tegenwoordig zeer gehecht aan het ongelukkig denkbeeld van natuurlijkheid in de poëzij en in de declamatie", schreef deze classicus ²⁾). Het werd Helvetius van den Bergh kwalijk genomen, het woord broekzak te gebruiken, maar het toppunt was het schrijven van *je* en *jij*, waarvoor de termen „plat en gemeen" niet te sterk waren. De schrijver weerde zich nu met een pleidooi in dialogvorm:

Jacqueline:

Wie schrijft er *je* en *jij*?

Ik:

Wie zegt er *ge* en *gij*?

Jacqueline:

O, dat is heel iets anders. . .

Ik:

Waarom?

Jacqueline:

Omdat we eene aparte taal voor het spreken en eene aparte voor het schrijven hebben.

Ik:

. . . Men schijnt het er voor te houden, dat onze taal in den modder zinkt, zoo zij niet op stelten gaat. Elke losse sprong wordt haar als een misstap aangerekend. Enkele onzer voornaamste letterkundigen, die ook reeds in andere opzichten gepoogd hadden haar van de akelige vormen, waarin zij gekluisterd lag, te bevrijden, hebben, met al de omzigtigheid, die er, bij het invoeren van eene nieuwigheid ten onzent, dient te worden in acht genomen, de *je*'s en *jij*'s, bij wijze van proefneming, gewaagd. Niemand is hen daarover hard gevallen; mij wordt dit als eene heiligschennis verweten! en toch had ik daartoe nog veel meer vrijheid dan zij, daar een tooneelstuk, veel meer dan eenig ander litterarisch werk, een lossen, natuurlijken schrijftrant vereischt. . . Mogten onze letterkundige notabiliteiten tusschen beide treden en de zaak flink aangrijpen, dan zouden deze en andere kluisters weldra verbroken zijn, en de oogen met de *je*'s en *jij*'s vrede hebben". ³⁾

Toneelspelers sprongen met de taalregels zó willekeurig om, dat een ouderwets geleerde ervan geschrokken was ⁴⁾). Maar de arme acteurs moesten ook in de lucht zweven, zonder houvast aan een levend spraakgebruik. Bakhuizen van den Brink hield de hele zaak voor de gek:

¹⁾ *Werken*, XIII 243, 262 v.

²⁾ *Verhandeling over het nationaal tooneel*, 1822, bl. 117.

³⁾ *Gesprek over de Nichten*, 1842, bl. 23 vv.

⁴⁾ M. Siegenbeek: *J. C. Wattier-Ziesenis*, 1828, bl. 50.

„Eene tooneeltaal, die tusschen onze tooneelspelers en schouwburgbezoekers conventioneel geworden is, maar even onwaar blijft als de rhetoriek onzer verhandelaars; die tooneeltaal hebben zich onze acteurs aangewend, ten koste van de natuurlijke uitdrukking der waarheid, en niets is belachelijker dan de aanvulsels, waarmede zij de eenvoudige dialoog lasschen, zoo vaak hun geheugen tekort schiet; die tooneeltaal eischt eene opgewondenheid van declamatie, eene affectatie van uitspraak, vreemd aan al wat in Holland van den echten stempel is”¹⁾).

Potgieter betreurde in 1850, dat „ons gezellig gesprek, ons verkeer — wij bedoelen het beschaafde — nog nooit op ons toneel is voorgesteld, nog te schaarsch door onze kunst is opgevat”²⁾. Maar zolang de beste schrijvers geen moed genoeg hadden om deze ban te breken, bleef het onherroepelijk bij het oude. Een kwart eeuw later moet een toneelcriticus nog klagen over „een planken-Hollandsch, dat verschrikkelijk is: een onbeschaafde, onware, onnatuurlijke taal, die vooral wanneer ze deftig wil zijn, afschuwelijk is”³⁾. Busken Huet neemt het geval koeltjes op: „Voor het tooneel schiet die (gestileerde) taal volstrekt te kort. De zamenpraak ligt in Nederland buiten het gebied van den stijl; kan alleen door stelselloos geven en nemen daaraan nader gebragt worden”⁴⁾. Huet speelt een struisvogelpolitiek. Hij kent de feiten: „Onze goede tooneelspelers hebben te allen tijde in het blijspel *je* weten te zeggen, waar in den tekst *gij*, of *jou*, waar *uw* stond”. Hij praat hier van Lennep na, die zich met dit zelfbedrog geruststelde, toen er in zijn blijspel van 1830 geschreven stond „Waar zijt *gij*?”, en in een later noot verklaarde: „Men leze hier, zoo als er ook bij de opvoering gezegd werd, *waar ben je?* en verbeterde, het geheele stuk door, de *gij*'s en *u*'s naar den gewonen spreektrant”⁵⁾. Dit geregeld transponeren van de tekst leek toch een heel kunststukje, waar een liedje in het rijm *ge waart* liet zingen! Huet wil in het jaar 1871 nog altijd niet zo'n „wufte gemeenzaamheid” als *je* geschreven zien⁶⁾. De criticus, die er zijn eer in stelt tijdgenoten als huichelaars of lafaards te ontmaskeren, durft blijkbaar niet in de spiegel te kijken, wanneer hij alle bezieling smooit met de witte das, die hij schijnheilig in zijn binnenzak verstopt. Er is eerder klaar te komen met van Lennep, die aan Thijm schrijft en in een boek bevestigt, bij zijn familie nooit anders dan *je* en *jij* gehoord te hebben en Koning en Koningin, toen hij op het Loo logeerde, onder het eten of kaarten altijd met *je* te hebben aangesproken. Maar „de schoolmeesters bederven onze taal even als de Zwitsersche bonnes het Fransch”⁷⁾.

In wat voor ijskast zat de inktkoker toch gestopt, als man en vrouw

¹⁾ *De Gids*, 1842, B 434.

²⁾ *Werken*, XVI 131.

³⁾ *Het Nederlandsch Tooneel*, 1873, II 336.

⁴⁾ *Litt. Fant.*, X 116.

⁵⁾ *Poëtische Werken*, VIII 271.

⁶⁾ *Litt. Fant.*, XV 173 vv.

⁷⁾ *Brief aan Thijm*, 18 Dec. 1862; *N. Tlg.* XIX 123 v., 203 v., XX 163 v.

elkaar in een blijspel niet eens *je* mochten noemen? Heel die opgedrongen vormelijkheid was een valse schijn, omdat de Hollander zijn houding niet kon vinden tussen vrijheid, die gauw in ruwheid oversloeg, en deftigheid, die in stijfheid verviel. Een ongedwongen voorname toon was hem voorlopig niet gegeven. De hoge borst van Kegge en het uitgestreken gezicht van Droogstoppel waren wet. De galm gaf iets onwezenlijks aan de welsprekendheid als een echo van het verleden. Roorda kwam vrijmoedig voor *je* en *jij* op. „Waarom laten onze meeste schrijvers de menschen zulk een boeketaal *spreken*? Alleen omdat zij met de pen op het papier zitten te *schrijven*! Maar is het dan niet al te dwaas, personen zóó te laten spreken, alsof zij niet spraken, maar schreven?“¹⁾ Zijn oproep werd met hoofdschudden en met duizend bedenkingen ontvangen. Beets maakte zich bezorgd voor de gevolgen:

„Zoo zeer als ik op eene losse, eenvoudige, natuurlijke uitdrukking gesteld ben, zoo zeer hoop ik dat men mijne oogen en ooren verschoonen zal van al wat ruw, plat, gemeen en al te natuurlijk is. Elke methode, die te veel aangeprezen of bewonderd wordt, lokt manier uit en verwekt caricaturen. Of heeft niet het aangroeiend getal onzer novellisten eene kennelijke voorliefde voor het *jij* en *jou* en zelfs *jullie*?“¹⁾

In zijn jeugd een stuwer, werd Beets op zijn oude dag, die al op middelbare leeftijd begon, een o zo voorzichtig remmer. Wel kon hij een volkslied afsluiten met *dat hebje* of *dat vindje* en mocht een dorpsmeisje zeggen:

„. . 't Is *jou* gegund,
Doe wat *jij* niet laten *kunt*“.

of, als het rijm gunstiger uitviel:

„. . Nou ben je een man!
Doe wat *jij* niet laten *kan*“.

Maar hij moest een ernstige waarschuwing geven in dit puntdicht:

„'t *Je*, *jij* en *jouw* in schrift, en zelfs in druk!
't Herinnert ons te smartlijk 't ongeluk,
Waardoor wij 't lieve *du* en *dijn* verloren.
't Natuurlijk schrijven moet zoo ver niet gaan;
Laat ons veeleer naar netter spreken staan,
En 't *ge*, *gij*, *uw* niet enkel zien, maar hooren“²⁾.

Liever verloochende hij dus zijn eigen werk dan het minste toe te geven aan de ontwikkeling van de schrijftaal in de richting van de spreektaal. Potgieter dacht er niet anders over. Wel liet hij een stervend soldaat aan zijn kameraad zeggen: „Wat *zul jij* welkom wezen thuis!“³⁾. Ook mocht de vader van een dichter zich zo uitspreken: „Jongen! wat ben ik

¹⁾ *Spreektaal en Schrijftaal*, 1858, bl. 192.

²⁾ *Gedichten*⁵, IX 212, 226.

³⁾ IX 17.

blij, dat ik *je* weër zie!"¹⁾). Maar tenslotte hield hij zo stelselmatig aan schrijftaal en Statenbijbel vast, dat hij een verzenbundel van C. P. Tiele in 1863 hiermee veroordeelde: „Jongen! ge wilt niet, gij durft zeggen, dat ge niet wilt. Lezer! lees *ge* en *gij*, niet *jij* en *je*, de Schrift doet het zonder die verweekelijking (!), en toch schieten er u, trots hare waardigheid, de tranen bij in de oogen" ²⁾). Toen Potgieter in 1870 een toneelstuk van Björnson in proza vertaalde, liet hij de figuren allerlei dooie vormen uitspreken: *gij wildet, speeldet, verhaaldet, schertstet, behoeftet, overlegdet*. Een persoon moest een ander in zijn gezicht zeggen: „Gij smeedet lagen tegen mij, des daags beschreidet gij". Alleen bij ongeluk ontviel de vertaler deze regel: „Wat ben *jij*? Wat is *je* bedrijf?" ³⁾). Hij verachtte redenaars, die „mits zij populair spreken, zeer populair, allerpopulairst, toegejuicht worden, *wat ben je me*" ⁴⁾). Zo'n alledaagse wending aan het slot moest het lage peil aangeven van hun taal.

Verstard in het verleden, kwam Potgieter niet meer vooruit. Soms werd een wending heel anders bedoeld dan die tegenwoordig verstaan zal worden. „Is u de knaap vergeten?" Hier stelde *u* weer een datief voor, want dit voornaamwoord in de nominatief was nog ondenkbaar. Jacob van Lennep liet een dominee in 1865 betogen, dat *gij* alleen geschreven werd, dat *jij* „triviaal" klonk en *je* „wat familiaar", maar dat *u* in de eerste naamval fout was en fout bleef, al zei iedereen het en al schreven „legio" personen het ⁵⁾). Onder zulke verdachte personen was Schaepman, die een meisje in de pen gaf: „Ze hebben me gezegd dat *U* zulke leelijke dingen schreef" ⁶⁾). Dit was een denkbeeldige brief, maar in de briefwisseling begon de natuur werkelijk het eerst los te komen. Binnen een voornaam gezelschap bracht de historicus G. Mees in 1860 voor de zoveelste maal de klacht over, dat we eigenlijk twee verschillende talen hadden, maar hij liet het daar niet bij en zag bij het onmogelijk *gij* alleen redding, door *u* te schrijven, zoals zijn kinderen al deden ⁷⁾). Het oude geslacht scheen daar niet meer toe te kunnen komen. Huet schreef boven een hartelijke brief aan zijn vrouw „alderliefste", om haar dan geregeld aan te spreken met *gij* ⁸⁾). Hetzelfde zou een aartsvijand van de vaderlandse deftigheid als Prof. Kalff levenslang bij zijn kinderen doen ⁹⁾). Vlotter waren dames met hun aangeboren takt, die de gezelschapstoon vormden en leidden, al durfden ze geen consequentie tot de vorm *jou* aan. Zo schreef een zuster van Alberdingk Thijm in 1860 aan haar man, de bouwmeester Cuypers:

¹⁾ XVIII 40.

²⁾ XVI 327.

³⁾ XVIII 469 v., 474, 484, 491 v.

⁴⁾ XIV 50.

⁵⁾ *Klaasje Zevenster*, I 140.

⁶⁾ *Onze Wachter*, 1874, II 115.

⁷⁾ *Verlag Alg. Verg. Hollandsche Maatschappij*, 1860, bl. 24.

⁸⁾ *Brieven*, 1890, II 154.

⁹⁾ *Leven van G. Kalff beschreven door zijn zoon*, 1924, bl. CVIII.

„Dat ik *je* veel liefs te zeggen heb van Mama, behoef ik *je* niet te zeggen, ofschoon Door openhartig zei, dat als *je* reis-kompanjon nog met *je* was, zij nog zooveel meer zou te zeggen hebben. Maar voor *je* Nenny's hart omvat *ge* alles wat ik mij liefs en zaligs denken kan, en al de affecties van mijn hart lossen zich op in mijn alomvattende liefde voor *U*, mijn hemel op aarde!"¹⁾

Van *je* moduleerde deze concertzangeres dus over *ge*, juist bij het innig, vurig slot, naar *U*. Zulke overgangen tekenden de aarzeling van dit geslacht af. Jan van Vloten prees het verhaal *Mijn Broertje* van Haverschmidt als onverbasterd Hollands, vrij van alle boekentaal.²⁾ Er was zeker reden voor die lof bij een levende taal, die *ergens achter komen* aandurfde en *net of en broertje zijn ziel*, al bleef zelfs een vrije Piet Paaltjens bij het gevoelige punt staan en liet hij de vader aan zijn kleine jongen zeggen: „Wilt *ge* broertje nog eens zien?" In een ander stuk mocht de straatjongen wel met *je* en *jou* toegesproken worden, maar man en vrouw moesten *ge* en *u* tegen elkaar zeggen³⁾.

Verzen van Heye, die volgens een de Génestet de „fiksche toon" hadden, maakten dezelfde onzekerheid door.

„Heb *je* een goejen kameraad,
Daar *ge* machtig veel van houdt. . .
Vond *je* er een, een raren kwant,
Maar *ge* zaagt er nu of dan. . ." ⁴⁾

Heye begon zijn bundel *Volksdichten* met een lied, dat het vaderland vertrouwelijk met *je* aansprak, maar toch weer met *u* eindigde, zoals hij matrozen riep met *gij* en *u* om de beurt. Zelfs de aardige kinderversjes van Gouverneur deden het op die manier.

„'k Heb hier wat voor elk van *u*,
Ziet eens aan — wat zegt *gij* nu?" ⁵⁾

Lindo beheerste volgens een kenner de fijnste schakeringen van het familjaar-beschaafde gesprek⁶⁾, maar over de grens van het fatsoen kon hij niet heenkomen. Van Justus van Maurik heette de stijl bij Huet „òf schoolsch òf grof"⁷⁾, waarmee het fatale dilemma weer eens werd geformuleerd, dat onze letterkunde een paar eeuwen knelde. Weinig ouderen hebben zich wel bij de gevierde Wallis gestoten aan *gij bevaalt*, dat een zoon aan zijn bloedeigen vader moest zeggen, of aan *gij speeldet*, dat de vader zo hartelijk antwoordde aan zijn zoon⁸⁾. Het leek al heel los, wanneer Jan ten Brink in een roman *je waart* en *je kwaamt* voor de dag haalde of

¹⁾ *Brief*, 8 Sept. 1860, (Univ. Bibl. Nijmegen).

²⁾ *De Levensbode*, 1874, bl. 133 v.

³⁾ *Familie en Kennissen*, 1876, bl. 126, 214.

⁴⁾ De Génestet: *Over kindervoëzy*, 1865, bl. 107.

⁵⁾ L. J. Th. Wirth: *Een eeuw kindervoëzie 1778-1878*, diss. Utrecht, 1925, bl. 191.

⁶⁾ Jan te Winkel, VII 273.

⁷⁾ *Litt. Fant.*, XI 160.

⁸⁾ *De Koning van een vreugderijk*, 1917, I 3, 22.

wanneer Jan Holland zich veroorloofde om *jijlui* met *jelui* af te wisselen ¹⁾. Vosmaer lag in dit opzicht ook met zichzelf overhoop, want hij stelde opnieuw vast, dat de beschaafde spreektaal hemelsbreed van de boekentaal afweek, ja volstrekt onverstaanbaar was voor iemand, die Nederlands uit boeken had geleerd, zoals Pierson het hem voorzei; maar hij legde daarom zijn verachting voor de „gemeene” vormen *je*, *jij*, *jou* niet af en noemde *jullie* of *jelui* in 1875 doodgewoon „koeterwaalsch” ²⁾. In één gesprek, als het een gesprek mocht heten, kwamen alle voornaamwoorden volgens gebruik te pas: *gij wildet heengaan, u weet niet alles, je bent heftig* ³⁾. Het leek een schooloefening in de ouderwetse grammatica. Cremer was een uitzondering, toen hij in 1874 bij de herdruk van *Daniel Sils* *gij* in *je* veranderde ⁴⁾.

Al was de afstand tussen spreek- en schrijftaal volgens Thijm dan tegen het midden van de negentiende eeuw reusachtig ingehaald, deze tijdgenoot klaagde, dat het voornaamwoord van de tweede persoon nog niet gevorderd was ⁵⁾. Hij kwam in de loop van zijn leven zó ver vooruit, dat hij in 1882 verklaarde:

„Wij zullen nog eens Kongres moeten houden, om het gebruik van de voornaamwoorden, 2e persoon, te regelen. De eene zegt *U bent*, en de andere *U heeft*. Sommigen zeggen *ge*, anderen zeggen *je*. Wij beginnen aan het *jij* en *jou* anders goed te wennen, en de acteurs beginnen den vorm met kiesheid uit te spreken. 't Is niet-te-min een heele sprong, dien men met dat *jij* en *jou* waagt, en wij maken wel een heel ruim gebruik van onze hollandsche overmacht, als we deze streekspraakbizonderheid aan heel Nederland durven opleggen” ⁶⁾.

Op het vertrouwen in een afgesproken regeling na, toonde Thijm de ontwikkeling overtuigd te volgen. Hij was daarin de jonger Schaepman vóór, die bleef volhouden dat „alle ploerten met *jij* en *jou* schrijven” ⁷⁾. Schaepman mocht er zich zelf op aankijken, want hij had in 1868 al aan zijn moeder geschreven: „Daar heb *je* me nu” en, zeker meer naar de geest dan naar de letter, als woorden van een Brabants bisschop „*je* Mama” overgebracht ⁸⁾. Ongewild was hij dus een getuige van de groei, die hij in beginsel veroordeelde en in praktijk meeleeft. Maar in jaren was het geslacht nog niet uitgestorven, dat de intiemste brieven nooit met *je* en *jij* wou schrijven ⁹⁾. Intussen stelde een taalkundige van de oude school zakelijk vast: „Wat moet eene taal beginnen, waarin men in verlegenheid zit hoe iemand aan te spreken?” ¹⁰⁾ De schoonzoon van Prof. Verdam

¹⁾ *Het verloren Kind*³, bl. 129; „*Nette*” *Menschen*⁴, 1878, bl. 112, 138, 276.

²⁾ *Vlugmaren*, tweede vervolg, 146, 181.

³⁾ *Amazone*, 218.

⁴⁾ Hugo Sanders: *Jacob Cremer*, diss. Nijmegen 1952, bl. 20.

⁵⁾ *De la littérature néerlandaise*, 1854, p. 246.

⁶⁾ *Dietsche Warande*, 1882, N. R., IV 344.

⁷⁾ *Elsevier's Maandschrift*, 1896, XI 373.

⁸⁾ Jos. van Wely: *Schaepman*, 1952, bl. 75, 89.

⁹⁾ *Het onderwijs in de Ned. taal en letterkunde op de middelbare school*, 1941, bl. 15.

¹⁰⁾ J. Verdam: *Uit de geschiedenis der Ned. taal*⁶, bl. 235.

ging die term „verlegenheid” herhalen, waaraan hij toevoegde, dat we wel reden hadden om Fransen en Duitsers te benijden of om ons te schamen ¹⁾. Zo diende onze literatuur voor ononderbroken klachtenboek over onze taal. Vosmaer schreef in 1881 aan Perk: „Als ik niet altijd *jij* en *jouw* schrijf, wijt het dan aan tegenzin tegen die klanken, vooral in schrift” ²⁾.

De moeilijkheid voor personen van het ouder geslacht blijkt bij niemand sterker dan bij de vernieuwer Multatuli. De grootste last heeft hij met de aanspreektoon, waarvan het gebruik door geen persoon op stel en sprong bepaald kan worden. De oude gewoonte drukt deze vrijgevochten kampioen tot het eind, wanneer hij schrijft: „O ik kan me zoo in *ulieder* schrikkelijken toestand verplaatsen”, waarbij de hartstochtelijke uitroep *o* en het geladen woord *schrikkelijke* vloeken met de genitief *ulieder*. Tot in de omgewerkte tekst van het drama *De bruid daarboven* zeggen de geliefden even goed *u* tegen elkaar als de auteur het schrijft aan zijn verloofde. Vlak vóór *Max Havelaar* geeft een brief aan Tine nog te lezen: „Ik voelde wel dat *gij* gedwongen schreeft, maar ik vat niet wat *je* er bij gewonnen hebt *u* dien dwang te laten welgevallen” ³⁾. De vorm *jou* durft Douwes Dekker ook voor zijn vrouw niet aan, zodat hij haar schrijft: „*Je* weet niet hoe innig blij ik ben voor *u*” ⁴⁾. Hij blijft zich onzeker voelen in zijn eerste boek, waarin levende en dooie vormen elkaar opvolgen. „Zeg hem dat je zoo dankbaar *bent* dat je bij ons *zijt* gekomen. . . Die poot brak misschien, maar niet dáárom *ben* je gevallen. Die poot is gebroken, omdat je gevallen *zijt*. . . Ik vraag *u* of *jij* zoo’n reisje aangenaam vindt. . . Weet *je* wat *ge* nu gezegd hebt?” ⁵⁾ *De Kruissprook* met verrassend vlotte dialoog laat de vader nog doorlopend *gij* en *u* zeggen aan het kind op zijn schouder, terwijl *Vorstenschool* in het gesprek zelfs vervalt tot „*gij* zeidet” ⁶⁾. In allerlei werken strooit Multatuli de ouderwetse vormen „*ge* waart”, „*ge* spraakt”, „*ge* kondet”, „*gij* noemdet”, waarop dan halfslachtig volgt „*ge* zeide”, om tenslotte vrij over te gaan in „*kan je*” en „*zal je*” ⁷⁾.

Het gebruik maakt hem het toepassen van zijn eigen leer moeilijk. Ofschoon hij een vriend verwijt het algemeen fatsoen aan te hangen, weet hij geen uitweg. Het enige wat hem overblijft, is de zelfironie. „*Ge* kwaamt bemodderd en verhaaldet — *det*, o goden! — dat *ge* gesukkeld had — komaan: haddèt!” Opnieuw onderbreekt hij zich in een andere brief: „Ik vraagde *u* gister of *gij* schaken kondet. . . *kondèt* is prachtig, maar hoe anders?” Hij toont de oplossing best te weten, wanneer hij een volgende keer eenvoudig zet: „Ik wou dat *je* bij mij in de buurt *was*”. Zo redt iedere Hollander zich immers bij het spreken; maar bij het schrijven wordt het opeens

¹⁾ J. W. Muller: *N. Tg.*, XX 102, 175.

²⁾ *Briefw. Vosmaer-Perk*, 45.

³⁾ *Brieven*, 1890, I 25.

⁴⁾ *Brieven*, II 54.

⁵⁾ *V. W.*, I 135, 140, 148, 158.

⁶⁾ VI 18, 48.

⁷⁾ V 61, 74, 100, 109 (*je kan* in *Millioenen-Studiën*², 1878 bl. 100, 109), VI 266, 586 v., VII 310, 652.

een gedwongen houding tussen school en natuur: „*Gij moogt niet, al kon je*”¹⁾. Als hij een ander laat weten: „Ik wou dat *gij boes waart* en mij *beboettel*”, zet hij achter het laatste woord griezelen tussen haakjes: „*hu!*”²⁾. Aan dezelfde persoon schrijft hij nu eens *je zal* en dan weer *u kunt* of *gij wilt*³⁾. En op één regel staat: „Landerig moet *je* wezen bij *uw* werkeloosheid”⁴⁾. De najaister in *Vorstenschool* zegt aan haar bloed-eigen broer: „Was *je* Hansje *u* niet gehoorzaam als 'n kind?”⁵⁾ In *Max Havelaar* liepen de vormen al dooreen: *kan je* en *je zag* samen met *ge zaagt* en *ge waart*⁶⁾.

Heel juist merkt Multatuli op, hoe kleinburgerlijke mensen *u* tegen elkaar zeggen, om voornaam te lijken⁷⁾. Persoonlijk durft hij zijn naaste familie schrijven: „Ik wou *je* maar zeggen dat anderen zich van *jou* zullen afwenden, als ze merken dat *jij je* zoo alleen met *jezelf* bezig houdt”⁸⁾. Maar in brieven voor vrienden wisselt *je* met *ge* en zelfs met *gijlieden* of *ulieder* en *uwlieder* af. Er zit ook een tegenstrijdigheid tussen het vertrouwelijk krachtwoord aan het begin en de onnatuurlijke vorm aan het slot van deze zin: „Ik zou 't *verduveld* aardig vinden, als *ge* ongeannonceerd *kwaamt*”⁹⁾. Bij de herdruk van een drama bekent hij, met de aanspreekvormen gesukkeld te hebben: „*Gij, je, jij, jou, jouw, u. . .* hoe is 't eigenlijk? Ik wasch m'n handen in onkunde”¹⁰⁾. In een brief van 1875, kort vóór het opgeven van zijn schrijverij, klaagt hij een uitgever zijn nood:

„En dan onze ongelukkige 2e persoon! *Gij?* Welnu, dit kan *Ge* of *je* worden, maar hoe dan met den 4en naamval? *Je rijdt goed te-paard*. Dit kan er door (schoon niet eens altijd). Maar: *dit is jou paard* of *is dit paard het jouwe?* of *ik zeg dit aan jou* klinkt al te bar. Ik erken dat onze afkeer van *jou* ongegrond is”¹¹⁾.

Multatuli zou een vel druk geven voor een goede aanspreekvorm¹²⁾. „Wij bezitten voor het tooneel geen behoorlijke tweede-persoon”, klaagt hij¹³⁾. Hij komt er niet uit, want hij beleeft de overgang tussen twee geslachten, die allebei beslag op hem leggen. Hij heeft moeite om een geëmancipeerde Mimi over de brug heen te trekken. In 1885 schrijft ze nog *je waart*¹⁴⁾. Hij heeft haar tevoren gewaarschuwd: „Als je weer *uw* of

1) *Br. Roorda*, 23, 38, 120, 167.

2) Julius Pée: *Keur uit de brieven*, 1944, bl. 153.

3) *Rudolf Charles d'Ablain van Giessenburg*, 1904, bl. 43, 51, 53.

4) *Br. Funke*, 294.

5) *V. W.*, VI 87.

6) I 103, 125, 140, 162.

7) II 551.

8) *Multatuli en de zijnen*, 264.

9) *Br. Vosmaer*, 24, 49, 58, 158, 192, 230.

10) *V. W.*, III 550.

11) *Br. Waltman*, 52.

12) *Idee*, 47.

13) *V. W.*, III 540.

14) *Br.*, X 57, 95, 285.

uut, zal ik je schrijven: Geachte Jufvrouw!" Intussen kan hij zelf het *uw* of *u* niet laten, al vertelt hij haar al gauw: „Ik schrijf expres *jij*". De sleur heeft hem tot in verliefde brieven te pakken, als hij zet: „Of *je* mij bij m'n naam zult noemen? En ik *u* dan, *jou* dan, als je wilt". *Je* gaat hem vanzelf af, *jij* wil hem moeilijker uit de pen, *jou* lijkt hem gewaagd, terwijl hij *jelui* (van *jullie* is nog geen sprake) helemaal niet aandurft, zodat er in één adem komt: „Hoe hebt *gijlieden* 't gemaakt? En *jij* zelf, beste meid?"¹⁾ Mimi leert nooit vlot omgaan met *je*, dat ze met *u* en *gij* dooreen blijft haspelen. Er moet nog minstens één geslacht over heengaan, eer dit beslissend punt vereffend is.

¹⁾ *Br. Funke*, 5 v.

XX. GEZELLE

Niet kennis, maar scheppende kunst zou beslissen over het vernieuwen van onze letterkunde. De daad moest van dichters komen; en de eerste bevrijder was iemand, die los van deftige kringen stond. Indertijd had het opdringen van een officiële boekentaal Vlaanderen van Holland vreemd. Na 1830 verdween de persoonlijke aanraking tussen personen uit Noord en Zuid vrijwel, zodat er meer boeken over de grens kwamen dan mensen ¹⁾. Door elkaar nu niet te spreken versterkten beide landen onwillekeurig het vooroordeel en het misverstand over de verhoudingen in hun gemeenschappelijke taal. Aan weerskanten was het daarom een uitkomst, dat er zonder de minste voeling over en weer een geboren schrijver spontaan de scheiding ging overbruggen: in Vlaanderen Gezelle, in Holland Multatuli.

Ieder ontwikkeld Vlaming leefde voorlopig tamelijk verlaten, maar een natuurlijke bloedsomloop tussen de standen bewaarde hem voor het verstarren in deftigheid. Aan die vruchtbare volksliefde dankte het Zuiden niet alleen studie van dialect en folklore, maar vooral levenskracht en jeugd, die Holland welkom waren, eer ze Vlaanderen volkomen bewust werden. Gezelle lei zijn oor aan het hart van zijn volk om de toon op te vangen, zijn kunst voelde zich bezielde door de natuur, zijn taal vormde zich naar het leven.

„Wie geen taal heeft,
is geen naam weerd,
waar geen taal leeft,
is geen volk”.

De volle nadruk lag op dat rijmwoord *leeft*, want de dichter riep het nog klaarder:

„Weg met de tale
die niemand en spreekt,
hoe edel dan ook
zij moog heeten”.

Zijn eerste verzenbundel pleitte in 1858 al voor de volkstaal.

„Natuurlijk zal een Vlaming geen ruw en ongezuiverd Vlaamsch gaan schrijven, zoo als hij 't op straat hoort; even zoo min zou hij met ongemeulend koren naar de mart gaan; zoo schrijft hij niet *mettak weg was kwaempie*, maar *met dat ik weg was kwam hij*. Waarom zou nu een schrijver of dichter moeten zeggen *vaak* voor *dikwijls*, *ettelijke* voor *sommige*?” ²⁾

In een brief verklaarde hij: „Dichten wil ik in de tale die mij gereedst

¹⁾ de Vooy's: *Spreken en Schrijven in Noord- en Zuid-Nederland*, 1920, bl. 29.

²⁾ *Dichtoefeningen*, 191 v. (alle werken aangehaald naar de Jubileumuitgaaft).

van de lippen wil" ¹⁾). Als iemand hier opmerkt, dat deze verklaring tegen het Hollands gericht was, dan is het antwoord eenvoudig, dat Gezelle zich keerde tegen een fossiel Hollands, waaraan de universiteiten in het Zuiden te lang vasthielden. Zo kon het gebeuren, dat een Leuvens hoogleraar in 1862 de dichter op het Taal- en Letterkundig Congres, waar schrijvers van Noord en Zuid bijeenkwamen, openlijk aanviel. „Het is niet wijs", zei Prof. David, een trouw vereerder van Bilderdijk, „het volksgebruik in alles toe te geven, en te schrijven gelijk de menigte spreekt: daer zou noodwendig verloop en bederf het gevolg van wezen". De geleerde drong uitdrukkelijk op het gebruik van „litteraire taal" aan ²⁾). „Stratevlaams", zo heette Gezelle's poëzie verachtelijk bij veel landgenoten ³⁾, die hun taal ver boven het dialect wilden opbeuren, om het Nederlands gelijkwaardig tegenover het Frans te laten uitkomen. De dichter van zijn kant leerde, „dat men geen hooge woorden moet gebruiken, dat men niet onverstaanbaar moet zijn om met verstand te schrijven", want „het vlaemsch dat ze dagelijks spreken, is het schoonste en het beste vlaemsch van de wereld" ⁴⁾). Zijn populair orgaan *Rond den Heerd* opende in 1865 met een program, dat geen taalkundige vandaag zal verbeteren en dat op andere programs vóór had uitvoerbaar te zijn: „Men ondervraagt van langs om meer de tale zelve, liever als naar overgeleverde wetten te luisteren, die meer uit het Latijn gehaald waren als uit het herte en den mond des volks" ⁵⁾).

Hoe feller Gezelle door de professoren David en Heremans bestreden werd, hoe vuriger de jonge dichter Pol de Mont hem bijviel, omdat hij „de betreurenswaardige kloof tusschen spreek- of volks- en boeken- of schrijftaal" dempte, door „de zoo gezegde deftige woorden en wendingen" niet te gebruiken ⁶⁾). En Gezelle's vriend Johan Winkler, een Fries als Halbertsma en Roorda, tekende een Hollander daarmee, dat de man zijn gezicht vertrok, om op zijn mislukt portret te lijken. Hij verkondigde: „Zoo hoog als het leven staat boven den dood, zoo hoog staat de spreektaal boven de schrijftaal. . . De schrijftaal moet de spreektaal volgen" ⁷⁾). In de voorrede van zijn *Friesch Dialecticon* verklaarde Winkler dan ook in 1873: „Wat mijn tong niet spreekt, zal mijn pen niet schrijven". Hij kon zich onmogelijk dwingen om met „de geijkte boeketaal", die in Brugge „het koude lijk van de weleer algemeen-levende volkssprake" werd genoemd, de spreektaal onder papier te verstikken ⁸⁾). Deze opvatting beantwoordde zuiver aan wat de Gezelliaan De Bo in hetzelfde jaar 1873 neerschreef:

¹⁾ *Brieven*, II 116.

²⁾ *Handelingen zevende congres*, 115.

³⁾ Alois Walgrave: *Het leven van Guido Gezelle*, 1923, I 238.

⁴⁾ *Van den kleenen Hertog*, 84.

⁵⁾ *Van den kleenen Hertog*, 165.

⁶⁾ *Noord en Zuid. Taalkundig Tijdschrift*, 1881, IV 81 vv.; *De Tijdspiegel*, 1881, I 220.

⁷⁾ *Oud Nederland*, 1888, bl. 6, 20.

⁸⁾ *Dietsche Warande*, 1900, bl. 124; *Socialistische Gids*, XV, 312 v.

„Eischen van een volk dat het zijn eigene woorden en wendingen verzake, dat is hem de jeugd en de vreugd, den geest en het leven uit de taal ontstelen". De schrijfrant kan naar omstandigheden dalen of klimmen, zonder zijn waardigheid te verliezen, omdat er woorden zijn, die alleen de geest aanspreken, en woorden, die het bloed raken ¹⁾).

Persoonlijk hield Gezelle niet op zich uit te spreken, toen hij Limburgers bekende: „'t Is wel Gods werk en waarheid die ik vorensta, in eene van zijne openbaringen, te weten de eigene menschelijke taal, niet zooals zij van elders opgedrongen wordt, maar zooals zij door Gods toedoen, vrij en onbedwongen uit het herte vloeit". Voor liberale geleerden, die op hun democratie grootgingen, gaf hij dit getuigenis:

„Waarom over 't volk staan kroonen,
dat ge almachtig vlaait en vleit;
en dat volk zijn' tale onthoonen,
wetenschapshooveerdigheid?" ²⁾

Niet de regionale boodschap is in de grond het wezen van Gezelle, maar de sociale, waardoor hij een gedwongen binding met de school overwon door een onweerstaanbare voeling met het leven van zijn volk en waardoor zijn werk een openbaring voor Holland zo goed als voor Vlaanderen kon worden. Hij vond het onnozel om zich door de schoolmeesters te laten aanpraten, dat de taal uit de boeken komt in plaats van de boeken uit de taal ³⁾. Verwant met denkbeelden van Multatuli, was deze formule een klare uitdrukking van Gezelle's eigenste gedachten. Vóór de Hollander had de Vlaming trouwens zijn beginsel toegepast. In het biddend gedicht *O'k sta mij zoo geren zette* hij vrijmoedig: „Uw schepping dat is mij een tempel"; en van het begin af schreef hij een vorm als *strooi*, al bracht zijn woordafleiding hem er toe om *niet med al* te schrijven voor *niemendal*, waarbij de geschiedenis hem zou inhalen ⁴⁾. Een vers was hem geen grein minder dichtelijk, wanneer hij de genitief uitdrukte met *God Zijn wegen of de menschen hun oogen*, zoals hij in een verhaal ook durfde schrijven: *Cardinaal Wiseman zaliger zijnen schoonen boek Fabiola* en ergens anders *Van Oye zijn brieven* ⁵⁾. Bij zijn vertaling van Longfellow verviel hij eens mechanisch tot het dooie *dezelve*:

„kwam zoo lijzig als de dauw komt
die uit ijdele lucht geschapen,
in de zelve wêr terugkeert".

Maar tijdig wist hij het maffe woord weg te werken met een sobere herhaling, die de toon van het primitief epos veel beter benaderde:

¹⁾ *Westvlaamsch Idioticon*, 1892, bl. VI v.

²⁾ *Tijdkrans*, I 56, II 152.

³⁾ *Brieven*, I 205.

⁴⁾ *Gedichten, Gezangen en Gebeden*, 21.

⁵⁾ *Kerkhofblommen*, 19; *Ged., Gez. en Geb.*, 61; *Uitstap in de Warande*, 27; *Dichtoefeningen*, 211.

„kwam zoo lizig als de dauw doet,
die uit de ijdele locht geschapen,
in die ijdele locht terugkeert" ¹⁾).

Het impressionisme was bij Gezelle ruim zo direkt van taal als bij Gorter:

„Hoe zwart staan al de boomen in
de witheid, onverwacht,
van 't overdadig sneeuwen, dat 't
gedaan heeft, van den nacht!" ²⁾

Het beruchte verslag van de Vlaamse jury, die hem in 1896 de prijs voor letterkunde weigerde, verweet de dichter, dat „het West-Vlaamsch van den dagelijkschen omgang al te zeer zijne gedichten ongenietbaar maakt" ³⁾. Vijf jaar later bekende Willem Kloos daarentegen: „Dit is zuiver-Hollandsch, alleen maar wat leniger, wat frisscher, wat jeugdiger dan het burgerlijke nette en afgepast-schoolse van de meeste Noorderlingen in zijn tijd" ⁴⁾. En Prof. de Vooy's ging alle Nederlanders, die nog bij het schrijftaalbegrip zwoeren, naar de levende bron verwijzen van *Loquela* ⁵⁾. Gezelle, die als kunstenaar en taalkenner tegelijk van woorden genoot, leerde toch met nadruk „dingen, zaken, waarheid, wezentlijkheid" ⁶⁾. De verzenmakers durfden volgens Multatuli wel wolken bezingen, maar ze waagden zich niet aan een kippenhok ⁷⁾. Dit vonnis was, vóórdat het neergeschreven werd, schitterend gelogenstraft door *Pachthofschilderinge*. Gezelle keek uit zijn eigen oogen en sprak met de mond van zijn volk. Zo kon zijn werk regelrecht bij het levend Vlaams aansluiten, waar Conscience in al zijn volksverhalen nooit aan toe gekomen was ⁸⁾. Hoe natuurlijk zijn proza klinkt, bewijst een simpele vergelijking tussen *Van den kleenen Hertog* en het jonger *Kerels van Vlaanderen*, dat veel ouderwetsser aandoet ⁹⁾. Gezelle noemde zijn westvlaamse woordenschat *Loquela* naar het Evangelie, waarin Petrus zich aan zijn spraak als Galileër liet kennen; maar op de duur raakt de gewestelijke tint van zijn poëzie vergeten voor de gemeenschapsgeest, want boven alle taalkunde en volkskunde in zijn gegevens, door alle woordkunst in zijn vormen heen laat hij met de vanzelfsprekendheid van een kind de zuivere moedertaal horen, die van ziel tot ziel doordringt. „De taal is gansch het volk" werd door Gezelle omgekeerd: „Het volk is gansch de taal" ¹⁰⁾. Beets had het hem voorgezegd ¹¹⁾. Gezelle heeft het met de daad waargemaakt, door de „mondsprake" eerlijk af

¹⁾ *Dichtoefeningen*, 141; *The Song of Hiawatha*, 55 v.

²⁾ *Rijmsnoer*, I 23.

³⁾ *Tijdkerans*, II 125.

⁴⁾ *De Nieuwe Gids*, 1901, XVII 56 vv.

⁵⁾ *N. Tlg.*, 1910, bl. 107.

⁶⁾ *Brieven*, II 184.

⁷⁾ *Woutertje Pieterse*, 1890, I 228.

⁸⁾ Urbain van de Voorde: *Critiek en Beschouwing*, 1930, II 13.

⁹⁾ Aug. Vermeylen: *Van Gezelle tot heden*, 1938, bl. 20.

¹⁰⁾ Frank Baur: *Guido Gezelle en Oostvlaanderen*, z. j. bl. 16.

¹¹⁾ *Verscheidenheden*, IV 46.

te luisteren en op te tekenen. Zijn landelijke neef Stijn Streuvels hoefde daarom niet als Poot zijn spreektaal af te leren voor het schrijven. De dichter toonde eenvoudig de betoverende heerlijkheid van „die schoone, middeleeuwsche, oude en echte vlaamsche tale, die men bezig is met te verhollandschen, te verkunstenaren, te verschoolmeesteren”¹⁾. Al verfijnde hij zich langzamerhand met opgedoken of zelfgevormde woorden meer in de richting van persoonlijke kunst, zijn toon bleef trouw met de volkstaal overeenstemmen. Zijn leerling Gustaaf Verriest verwacht alleen heil door bevrijding uit een schoolse schrijftrant, „die verwaand wil aanspraak maken de echte taal te zijn, maar eene overweldiging is der levende gave Gods door de staven van het alfabeth”. En Amaat Joost weet de leer van Gezelle in een grammatica te verwerken, die begint met de verklaring: „Zijn spreken en schrijven beide belangrijk, spreken is zeker het gewichtigste”²⁾.

De grote verrassing bij Gezelle is tenslotte, hoe hij boven de historizerende romantiek uitgroeit. Waarom vertegenwoordigt hij, zo dikwijls hij oude woorden opdelft, een heel ander geval dan Potgieter, die toch feitelijk hetzelfde doet? Omdat de Vlaming zulke woorden of hun analogieën werkelijk hoort en ze dan ook meestal uit de volksmond opvangt, terwijl ze voor de Hollander citaat zijn en citaat blijven. Gezelle wil de vrijheid van een dichter verwerkelijken door zijn uitdrukking zo ruim mogelijk te maken en die niet in een papieren trechter te wringen van een vroeger eeuw. Dichterlijke vrijheid betekent voor hem geen geweldpleging aan de taal, maar juist onbevangen gebruik van alle levende woorden, ook woorden die nog nooit in verzen gestaan hebben. Hij is zo diep in de aard van het Vlaams doorgedrongen, dat hij eigen vindingen met overoude vormen oorspronkelijk kan versmelten. Daarin bestaat zijn scheppingsvermogen, een taal te schrijven, waarvan de onbekende elementen vertrouwde herinneringen oproepen. Potgieter vindt geen resonans voor zijn archaïsmen, omdat hij geen levende sfeer om de woorden geeft, want ze rammelden als beenderen in het knekelhuis. Gezelle hoort alles zeggen, hij zegt het innig mee en het wordt zuivere zielsmuziek. Of hij nu een bepaald woord in werkelijkheid heeft gehoord of in verbeelding, maakt voor zijn poëzie weinig verschil. Stelt Willem de Vreese op grond van wetenschappelijk onderzoek onweerlegbaar vast, dat het meermalen geen gangbaar Westvlaams is, maar een gesublimeerde taal, dan wordt enkel het elementair feit bevestigd, dat volk en dichter, werkelijkheid en schoonheid op elkaar aangewezen en in elkaar overgegaan zijn. Dat is de zegen van de kunst, die het ogenblik vereeuwigt en de eenling vermenigvuldigt met de spraak van de gemeenschap. De proef op de som is, dat eenvoudige mensen uit alle gewesten hem verstaan en hem genieten. „Hij schreef de taal van zijn vader en moeder. En enkel door dit simpele maar ontzachtlijk moeilijke feit heeft hij het Nederlandsche woord als met een tooverslag vernieuwd”.

¹⁾ *Gedichten, Gezangen en Gebeden*, II 232.

²⁾ *Beknopte Nederlandsche Spraakkunst*, Gent, z. j. bl. 6.

besluit Dirk Coster ¹⁾). Het betekent een zegen, dat de ontmoeting van Noord en Zuid samenviel met het ineengroeien van spreek- en schrijftaal. Kloos' getuigenis, dat Gezelle zuiver Hollands schreef, was nog niet ruim genoeg, want de Vlaming heeft het Hollands helpen zuiveren, door de lang verwachte „natuur en waarheid", die een vrijzinnig dominee voor jaren in de woestijn had gepreekt, wezenlijk te laten bloeien. Zijn poëzie werd honderdmaal gecomponeerd, omdat hij de taal als levende klank in zijn mond proefde, anders dan een altijd van zingen schrijvende, maar louter op letters terende Bilderdijk. Hij was volk en hij was kunst, hij verbond twee werelden vanaf de jaren, toen hij, als portier tussen straat en school levend, de natuur tot stijl leerde zuiveren. De Westvlaamse „taalpartikularist", die hij ontegenzeggelijk wou zijn, bleek op de duur de meest universele schrijver van allen, omdat zijn poëzie uit een gemeenschappelijke moederaarde was opgegroeid. Dat is de paradox of liever het zo dikwijls vastgestelde „wonder" van Gezelle ²⁾).

Zo kon hij tussen Noord en Zuid bemiddelen, die elkaar terugvonden bij hem. Van de ene kant zijn de Vlamingen geleidelijk in een stadium gekomen, waarin ze boven de verwarrende veelheid van dialecten een Algemeen Beschaafd nodig hebben, om met elkaar geestelijk te kunnen verkeren; en stemmen ze nu hun spraak naar school en pers, dan vinden ze daar een vanouds zuidelijke en dus vertrouwde taal. Van de andere kant voelen Hollanders meer en meer drang om hun schrijven met de levende taal te bezielen; en die spreektaal is sinds eeuwen eerder noorde-lijk gekleurd. Zo kan Vlaanderen van Holland beschaafder leren spreken, Holland van Vlaanderen natuurlijker leren schrijven. Dat evenwicht in samenwerking verzekert onze eenheid.

¹⁾ *Van den kleenen Hertog*, bl. IX.

²⁾ *Dietsche Warande*, 1949, bl. 568.

XXI. MULTATULI

Dat moedertaal en letterkunde zich verhielden als zon en maan, hadden ontelbare redevoeringen over het vaderland ons volk nooit bijgebracht. Hoe zou een boek ons volk aanspreken, als het was geschreven in een taal, die onze taal niet was en eigenlijk helemaal geen taal, maar enkel een maaksel van rederijkers of schoolmeesters? Moet een dichter open staan voor het leven, dan dient hij allereerst onbevangen in zijn spraakgebruik te zijn, omdat een aangeleerde taal geen aangeboren gevoel natuurlijk weergeeft. Wie dat begreep of liever wie dat ontdekte, was Multatuli, veel oorspronkelijker en vruchtbaarder in zijn stijl dan in al zijn *Ideeën* samen.

Het doodlopen van onze literatuur was eigenlijk geen taalkundig of letterkundig verschijnsel, maar een kwestie van volksaard. Als de Nederlanders buiten kerkdienst of concertzaal zo moeilijk aan het zingen te brengen zijn, ligt het ook niet aan te weinig kunstgevoel, maar aan karaktereigenschappen als stijfheid en verlegenheid, die zich in deftigheid verdicht hebben. Daarom konden wij uit zo'n beklemming alleen bevrijd worden, als een welsprekend man de moed had om zich onbevangen te laten horen zoals hij was, in plaats van angstvallig zijn keel te schrapen, zijn stem te dempen en dan zijn woorden uit het woordenboek, zijn zinnen uit de spraakleer op te duiken. Die eerste was Multatuli, niet toevallig buiten onze literatuur gebleven en ver van ons land gevormd, door zijn jonger tijdgenoot Verwey bewonderd als de man, die met het fatsoen van Holland durfde breken, om de deftigheid uit te dagen ¹⁾.

Deze felle geest alleen zou Multatuli nooit zoveel betekenis bezorgen, als hij geen kracht bijzette aan de lessen, die schrijvers vóór hem gegeven hadden, zonder ze zelf om te zetten in de daad. Hij schreef zoals anderen niet konden schrijven, al was het desnoods omdat ze niet durfden. In het jaar van *Max Havelaar* werd de jaarvergadering van een voornaam lichaam geopend met een afdoend betoog, dat „onze stijl het overdeftige, koudsierlijke, wittedasachtige, afgelegd heeft en vrijer, lossere, gemeenzamer, vuriger is geworden” ²⁾. Niemand kreeg groter aandeel in die vernieuwing dan Multatuli. Als zijn opvattingen de denkbeelden van Gezelle verrassend raakten, was het omdat beiden wortelden in de romantiek, die de ondergrond van volk en volkstaal aan het licht kwam brengen. Wat Spieghele en Hooft met zoveel stelselmatigheid bedacht hadden, om het Nederlands naar antiek model te fatsoeneren, werd door vereerders van organische groei hartstochtelijk afgewezen. Hier stond conceptie tegenover constructie, leven tegenover leer. In 1861 verklaarde Multatuli, dat de schoolmeesters niet de taal moesten maken, maar dat ze die

¹⁾ *Proza*, VIII 156.

²⁾ G. Mees: *Verslag Alg. Verg. Hollandsche Maatschappij*, 1860, bl. 5.

zelf te leren hadden van het volk ¹⁾). In plaats van te schrijven zoals er gesproken werd, eisten zulke dwingelanden, dat wij zouden spreken zoals zij verkozen te schrijven ²⁾). „Wat zou er worden van de schoolmeesterij, als we flinkweg schreven zoo-als 'n beschaafd mensch spreekt?" ³⁾) Kort na *Max Havelaar* bekende hij al: „Ik leg mij toe op 't schrijven van levend hollandsch. Maar ik heb schoolgegaan" ⁴⁾). De taal, die hij op school leerde, was de grotendeels verouderde taal van preken en wetten; en hij wou die zijn volk afleren met een regelrecht uit de volksmond opgevangen taal. Het „staatsiegewaad" hindert hem, hij zou struikelen over zulke omslachtige termen, die maar dienen „voor zeldzame feestdagen, toneelstukken, levensbeschrijvingen en grafschriften" ⁵⁾). Niets staat hem zo tegen als „de komieke vermenging van boekerigheid en kanselarij-jargon" ⁶⁾). Hij ondervindt, dat de Nederlanders niet vatbaar zijn voor eenvoudige taal. Als hij een gevierd hoogleraar leest, meent hij „iets officieels, iets deftigs, iets fatsoenlijks alweer" te merken, want „men kan 't toilet beoordeelen van een schrijver naar den graad van deftigheid zijner uitdrukkingen". Zo gauw de Hollander op reis gaat, neemt zijn fatsoen „revanche voor jarenlange houterigheid", door uit de band te springen ⁷⁾). Hier te stijf, daar te los, nooit ongedwongen voornaam.

Persoonlijk vertelt Multatuli, dat bij hem thuis—een zeemanshuis nog wel—allerlei onschuldige woorden als *vroom*, *waarlijk*, *lekker* verboden waren en dat hij eens drie dagen straf gekregen had om het nieuwe woord *bluf* ⁸⁾). Laat in dit verhaal wat overdrijving zitten, in ieder geval blijkt opnieuw de woordenschat het bewegelijkste deel van de taal te zijn. Raak is zijn kritiek op Prof. Bosscha, die Koning Willem II deze laatste woorden in de mond legt: „Ik voel mij de krachten ontzinken" als vertaling van „Je me sens affaiblir". Met volle recht verzekert Multatuli: „Dit kòn hij niet zeggen, want die woorden zijn noch spreek-hollandsch, noch taal van een stervende" ⁹⁾). Even scherp wordt het echte en het onechte in het spraakgebruik onderscheiden. Hij lacht allen uit, die de kunst verstaan om veel woorden te verspillen voor weinig zaaks, zo dikwijls ze ons overladen met *nochtans* en *niettemin* en *hoezeer* en al hun „niettegenstaandigheden". Ongeduldig roept hij tenslotte uit: „Naar den duivel met uw schoolmeesterij, gij die meent dat schrijven of spreken iets anders is dan 't wêergeven van de indrukken der ziel" ¹⁰⁾).

Wanneer Multatuli de redevoeringen van Thorbecke zonder stijl vindt,

¹⁾ *Idee*, 38.

²⁾ *Idee*, 1047a.

³⁾ *Idee*, 341.

⁴⁾ *Idee*, 41.

⁵⁾ *Volledige Werken*, VII 420.

⁶⁾ VI 326.

⁷⁾ IV 74.

⁸⁾ *Brieven*², 1912, IX 155.

⁹⁾ *V. W.*, IV 18.

¹⁰⁾ *V. W.*, II 237 v., 259.

denken Potgieter en Huet evenmin hoog van onze parlementaire welsprekendheid ¹⁾). Als improvisator gevormd, eer hij gaat schrijven, weet Multatuli zich vlot uit te drukken. In zijn redevoeringen spreekt hij zonder retorische galm, eenvoudig of hij met zijn hoorders staat te praten ²⁾). We horen het aan zijn stijl, want zoals van der Palm schrijftaal sprak, schrijft Multatuli spreektaal ³⁾). Daarmee geeft hij toneelspelers de gelegenheid en ook het voorbeeld voor natuurlijk spel. Louis Moor loopt zelfs verwijten van slordigheid op, omdat hij de daverende rederijkerstrant door een ontheatrale toon vervangt. Dit feit wordt geïllustreerd door het verhaal van Justus van Maurik, dat de directeur van een volkstheater er helemaal niets aan vindt, als een enkel acteur ophoudt met bulderen, want „hij spreekt als een gewoon mensch” ⁴⁾). Het gezelschap, dat *Vorsten-school* heeft opgevoerd, vertoont later *Aleid*; en het publiek is verbaasd, iemand op de planken zo eenvoudig te horen praten, terwijl de pers deze natuurlijkheid in stem en stand waardeert boven de „potsierlijke toneelspraak met onuitstaanbare haaltjes” ⁵⁾). De overeenkomst met de stijl van nieuwe schrijvers is duidelijk genoeg, zodat een jong auteur verklaart: „Een dwaas deftig hollandsch is misschien goed voor een gedicht van Schaepman, maar niet voor het tooneel” ⁶⁾). Ook kan het spreken voor de vuist pas opkomen, nu de taal spontaner wordt, al blijft een rede nog als vanouds lezing heten. Op het voorbeeld van Multatuli begint Jan ten Brink in 1862 met improviseren, gevolgd door Doorenbos, Pierson, Schaepman ⁷⁾). „Als ik doof was, zou 'k niet kunnen schrijven. . . Ik leerde de taal van mijn moeder, niet van een schoolmeester”, verklaart Multatuli.

Voor het toneel ziet hij bepaalde moeilijkheden in onze stijve vormen ⁸⁾). Al wat „boekerig” aandoet, klinkt hem vals. Daarom vermaakt hij zich met „het koddige van de treurspeltaal” bij Bilderdijk, die enkel door het rijm een keer gedwongen werd om het bed een bed te noemen, maar anders altijd van *echtkoets* sprak evenals van *spruit*. Multatuli kan geen gesprek uitstaan in deze trant: „Vergun mij midderwijl, dat ik uw zij beklee” of „Machtelds noodlot, in den prang van deez' uw huwlijksband” of „Echtbreuk paalt aan moord” ⁹⁾). Onder allerlei onmogelijkheden, waarom Bilderdijk wordt bespot, zijn de „verheven optatieven”, want „Men legg' de tong van wederzijde in toom” wil toch niets meer zeggen dan de imperatief *zwijgt*. Dat *men* mag Frans of hoofs heten, maar Nederlands is het niet

¹⁾ Potgieter: *Brieven aan Busken Huet*, I 86; Busken Huet: *De Gids*, 1865, I.

²⁾ P. Westra: *Multatulinummer van De Dageraad*, 1887, bl. 39.

³⁾ de Vooy: *Verz. Taalk. Opst.*, I 182.

⁴⁾ *Van Allerlei Slag*², 1882, bl. 243.

⁵⁾ H. H. J. de Leeuwe, *N. Tlg.*, XLV 321 vv.

⁶⁾ Annie Foore: *De van Sons. Een verhaal uit Indië*, 1881, II 87.

⁷⁾ S. W. F. Margadant: *Geschiedenis van het letterkundig genootschap Oefening Kweekt Kennis*, 1934, bl. 53, 65 vv.

⁸⁾ *Briefw. G. L. Funke*, 1947, bl. 106.

⁹⁾ *Idee*, 1053^c, 1055.^a

om te zeggen: „Men legg' mij neer" ¹⁾). Hoe Multatuli ook doorslaat in zijn kritiek op Bilderdijk, zijn kras oordeel, dat „onze door bijna vier geslachten geprezen schrijver niet behoorlijk schrijven kan", kondigt het oordeel van de Tachtigers over de meester van de retoriek aan ²⁾). Er is verder nog veel wat ze zullen verwerkén uit Multatuli's kritiek zoals de veroordeling van „stoplappen" of „gemeenplaatsen", die ook wel een deun worden genoemd en aanleiding geven tot de uitval: „Nederlanders, er is geen ziel in uw geschrijf" ³⁾). Hij onderscheidt—en hier raken we een oud zeer—het vervallen van het vals verhevene in het platste ordinarisme ⁴⁾).

Het verwondert ons niet, dat Multatuli de eerste is om de theorieën van Taco Roorda toe te passen. In *Max Havelaar* heeft hij van bedienden geschreven: „Als gij ze niet kent. . ." en daarbij aangetekend: „Dat ze is eene taalfout maar ik houd het voor eene fout in de taal dat het eene taalfout is" ⁵⁾). Het leven gaat hem zó ver boven de leer, dat hij roept: „Van 't eindeloos gehèn, gehùn, gehàar, verlos ons Heer!". Hij wil luisteren hoe men goed spreekt, in plaats van zien hoe men goed schrijft ⁶⁾). Hier blijkt hij vooruit te lopen op de leus: taal is klank. „Taal is de ziel des menschen in klanken geopenbaard" ⁷⁾).

Begrijpelijk spot hij met de sleep aan „putteden"; en ironisch laat hij Woutertje Pieterse in een schoolopstel schrijven van een wijf, „dat zijn muts betastede en op deszelfs hoofd zettede" ⁸⁾). Maar de schoolmeester zit elke Hollander in het bloed, zodat Multatuli bij al zijn dwepen met de natuur ook nog denkbeeldige zwarigheden overhoudt. „Als ik (indien ik, zegt ge altijd)" kritizeert hij terecht in een brief aan Huet ⁹⁾). Maar aan een vriend schrijft hij bij nader inzien: „Help me eens aan een goede uitlegging van 't verschil der woorden *indien, als, wanneer*". Hij komt er later op terug. „Ik vraag of *als* voor beiden dienen kan. In mijn jeugd was het zoo. Er is voor en tegen. *Vóór*: de korthed. 't Is minder stijf. Tegen is: de verwarring met andere alsen". En om te bevestigen, hoe hij tegen zijn aard hier in *grammaire raisonnée* vervalt, laat hij nog volgen: „Als ik ooit tot loisir kom, ga ik 'n hollandsche taal-katechismus schrijven". Dat toekomstig leerboek ligt hem aan het hart als een „religie". Zijn correspondent Roorda van Eysinga houdt daartegenover genoeg besef van de werkelijkheid om te antwoorden: „Onze schrijftaal schijnt meer dan die van andere volken verschil van de spreektaal mee te brengen. Onze taal schijnt eene taal voor preeken en verhandelingen" ¹⁰⁾). Ofschoon Multa-

¹⁾ *Idee*, 1055^b, 1056.

²⁾ *V. W.*, VI 568

³⁾ *V. W.*, V 343 vv.

⁴⁾ *Idee*, 776.

⁵⁾ *Max Havelaar*, 1949, bl. 65, 248.

⁶⁾ *V. W.*, II 48.

⁷⁾ IV 232.

⁸⁾ III 12 vv.

⁹⁾ *Brieven*^a, VIII 94.

¹⁰⁾ *Br. Roorda van Eysinga*, 40, 49, 60.

tuli begrijpt, dat spelling iets anders is dan taal, besteedt hij heel wat bladzijden aan het toilet van een schrijver ¹⁾). Ondanks zich zelf blijkt hij aan de erkwaal te lijden van angstvallige letterknechterij. Hoe kunnen onze dichters zich op hun verbeelding laten gaan, zolang ze bij elke zin of ieder woord bedenkingen voelen opkomen als een scholier bij zijn thema? Zelfs een spontane Multatuli kent die rem, wanneer hij een „lange lange lijst van al de taalgruwelen” maakt, die hij in *Majoor Frans* heeft aangetroffen ²⁾). Aan zijn adres mag dus wel een rijtje uitdrukkingen van hem gericht worden, waarmee zijn opvattingen wezenlijk in tegenspraak zijn.

Bij al zijn uitvallen tegen de optatief schrijft Multatuli: *Wie meenen mocht hoore. . . en herhaaldelijk men bedenke*, dat in *Max Havelaar* blijft staan en in *Woutertje* terugkomt ³⁾). Een brief zegt „*O hadde ik. . .*” ⁴⁾). Conjunctieven komen even dikwijls voor. „*Had hij 't gedaan, hij hadde 't zó gedaan*” en weer „*had hij dienst begeerd, hij hadde ons geopenbaard*” of ook „*ge dringt me weg, of 't heele schouwspel waar voor u alleen*” en „*sart hem, dat hij nóg wat zegge*”—allemaal voorbeelden uit zulke levendige stukken als *Gebed van den Onwetende* en *Kruisssprook* ⁵⁾). Zelfs een gesprek in *Wouter* laat horen: „*Het is te hopen dat hij den moed hebbe opgedaan; en al ware dit zoo niet. . .*”. Op een andere plaats volgt: „*Het is te hopen dat deze ontmoeting hem niet ongeschikt hebbe gemaakt*” ⁶⁾). Zo staat Multatuli soms stijf van de archaïsmen, waar zijn jeugdlectuur hem mee opvulde. In zijn laatste werk ontvalt hem nog deze ambtelijke wending: „*tenzij men de hortensia meerekene*” ⁷⁾). Ook hier aarzelt hij tussen de gangbare trant en zijn eigen stijl, zodat hij vlak achtereen zet: „*Als ik 'n romanschrijver was*” en „*ware ik 'n romanschrijver*” ⁸⁾).

Schreef Mimi aan Vosmaer *heel graag*, zelf gebruikte Multatuli nog in een brief *gaarne* naast *graag* en een keer kon hij deze onnatuurlijke verbinding maken: „*Ik ben zoo gaarne vrolijk!*” ⁹⁾” Voor de grap liet hij de schoolmeesters Pennewip en Stoffel bij hun huiselijk gesprek praten van *zekerlijk* en *zulks*, waarmee hij zulke vormen een bijklank van belachelijkheid gaf. Als Wouter „protestantelijk” moest rillen, betekende het, dat deze adverbiale uitgang op zijn eindje liep, al nam het niet weg, dat Multatuli in hetzelfde werk heel ernstig de vorm „*wanhopiglijk*” hanteerde ¹⁰⁾). Juist dat heen en weer springen tussen oud en nieuw bevestigde het experiment van de hervormer. Sommige woorden pasten weinig bij elkaar.

¹⁾ *Idee*, 1064; vgl. *N. Tlg.*, IV 64, 191.

²⁾ *Br. Vosmaer*, 190.

³⁾ *V. W.*, I 204, 235, VII 189, 366.

⁴⁾ *De Gids*, 1910, II 271.

⁵⁾ *V. W.*, I 475 v.

⁶⁾ *Idee*, 995.

⁷⁾ *V. W.*, V 543.

⁸⁾ VII 349.

⁹⁾ *Multatuli en de zijnen*, 209; *Br. Vosmaer*, 41 v., 123, 191.

¹⁰⁾ *V. W.*, VII 406, 562.

Zo had hij 't over „zijn fidele hartelijke handelwijze *te mijwaarts*”¹⁾, waarbij drie soorten samengebracht zijn, want *fidele* en *hartelijke* zijn zo springlevend als *te mijwaarts* morsdood is, waartussen *handelwijze* met één been in het graf staat. In 1864 heeft hij zijn moed nodig voor termen, die na 1880 tamelijk algemeen zullen worden. Naar aanleiding van de hem ontsnapte woorden *wawelen*, toch al in de naam van Ds. Wawelaar vastgelegd, en *lollen* merkt hij dan verontschuldigend op: „'t Is me om 't even of ik grof schijn in de keus mijner woorden, mijn hoofddoel is waar te zijn”. Hij bekent trouwens het „vervloekt moeielijk” te vinden om „niet deftig en niet gemeen” te schrijven²⁾. Zo zit hij nog in de klem, waar het Nederlands door humanisten in vast is geraakt. Maar versteende formules als *begrippen koesteren* komen bij hem blijkbaar ironisch voor³⁾.

Onvermijdelijk is de taalontwikkeling na Multatuli verder gegaan en dan wordt hij zelf het slachtoffer van de stoot, die hij eraan gegeven heeft. „Daarvoor ben ik onthaald *geworden*” klinkt ons verouderd⁴⁾. Ook is de meervoudsvorm met *s* in onze eeuw sterk toegenomen en schrijven wij niet meer „repetitiën” of „familiën”⁵⁾. Maar niemand heeft de vernieuwing zo doelbewust gediend als Multatuli met zijn vaste schimpscheuten op „boekerige” frazen⁶⁾ en vooral met het voorbeeld van zijn levendige stijl. Uitersten als de spelling *zegt-i* zijn geen slagen in de lucht, omdat ze tot schrijven op het gehoor aanzetten. Zijn radikalisme is eerder paradoxaal dan consequent. Hij bindt zich aan geen stelsel, wanneer hij „de *goeie* burgerij” schrijft en vlak daarop „die lieve goede stad”⁷⁾. Speels mengt hij bij wijze van dokumentering *edoch* en *overzulks* als ambtelijke termen in zijn *Vorstenschool*⁸⁾. Maar hij heeft een fijn onderscheidingsvermogen bewezen door zijn *Max Havelaar* vóór de druk nog in de richting van de levende taal te verbeteren. Hij verving namelijk *zoude* door *zou*, *zeide* door *zei*, *wanneer* door *als*, *dewijl* door *omdat*, *weder* door *weer*, *hetgeen* door *wat*, *doch* door *maar*⁹⁾. Hiermee bereidde hij van het begin af de vereenvoudiging voor, die in volgende herzieningen van zijn tekst duidelijk zijn te volgen¹⁰⁾.

Toch blijft zijn werk nog veel boekenwoorden meedragen. Zelfs een vertrouwelijke brief wil niet, „dat uw komst omslag *berokkent*”, laat geestdrift *inboezemen* en rechten *erlangen* en een boekje *bekomen* of „zeer veel *schoons*” ontdekken¹¹⁾. Maar deze archaische rest bewijst alleen de bete-

¹⁾ *Br. Funke*, 10.

²⁾ *Br. Funke*, 149.

³⁾ *Idee*, 1278.

⁴⁾ *V. W.*, VI 705.

⁵⁾ *Multatuli en de zijnen*, 240; *Br. Vosmaer*, 167.

⁶⁾ *Multatuli en de zijnen*, 213; *Br. Vosmaer*, 82.

⁷⁾ *Idee*, 307.

⁸⁾ *V. W.*, VI 47.

⁹⁾ G. Stuiveling; inl. *Max Havelaar*, 1949, bl. XVII.

¹⁰⁾ Vgl. mijn *De herziening van Max Havelaar*, 1950, bl. 6, 17 v.

¹¹⁾ *Br. Vosmaer*, 191, 196 v., 202, 205, 253.

kenis van zijn modernisering in het groot. Hij heeft de schoolse stijl vol latijnse constructies gebroken, om zijn geschriften vooral de toon van spontane uitingen te geven, die niet meer de bezadigde omslachteheid van zoveel landgenoten, maar de plotselinge overgangen en driftige onderbrekingen te vertonen, waar zijn eigen hartstochtelijke drang door heen stroomt ¹⁾. Is hij door een historisch gestileerde Potgieter met zorg doodgezwegen, hij wordt feestelijk ingehaald door het Nederlandse volk, dat herademt bij zijn vrije toon. Geen schrijver heeft immers zo'n frisse invloed op onze taal gehad als de levende en daarom bezielende Multatuli.

Ofschoon *Saidjah en Adinda* een uitgesproken antinationale strekking houdt en de *Liedekens van Bontekoe*, die ook in de Oost spelen, daarentegen zo vaderlands mogelijk willen klinken, pakt de naieve, primitieve toon van Multatuli dadelijk, terwijl Potgieter met zijn gewild zeventiende eeuwse taal het volk, waarop hij bedoelt te werken, vrijwel onverschillig laat. Potgieter spreekt ook over Jan en Jannetje, zonder Jan en Jannetje aan te spreken, zonder ze zelf te laten spreken, omdat de ondertoon van een waarachtige, eenvoudige spraak altijd met geleerde boekentaal overstemd wordt. Het gevoel van Multatuli blijft in onze oren hangen, het dringt tot ons wezen door; het ingewikkeld vernuft van Potgieter kan niet eens verstaanbaar voorgedragen worden. Loopt Potgieter in zijn archaïsme dood, Multatuli weet de taal van de dag zó zuiver weer te geven, dat zijn trant zich onweerstaanbaar voortzet in de stijl van volgende geslachten. Alleen het echte kan ons eigen zijn; en we hebben maar een enkele bladzij over de jeugd van Bakhuizen van den Brink te leggen naast een bladzij uit Woutertje Pieterse, om te begrijpen dat ons volk zich in de museumwereld van Potgieter nooit zo herkent als in Multatuli's levende werkelijkheid.

Volks in de zin van nationaal is de schrijver van *Ideeën* zeker niet en wil hij ook niet zijn, maar hij is volks in de sociale betekenis, wanneer zijn stem alle lagen van onze landaard en alle tonen van ons spraakgebruik weet te verbinden. Zijn eersteling *Max Havelaar*, hoe dikwijls ook vertaald, toch eigenlijk onvertaalbaar, heeft vanaf de spreekwoordelijke namen Droogstoppel en Insulinde, door allerlei romantische willekeur en rebelse waan heen, langs pleidooien en verhalen, parabels en dialogen een stromende welsprekendheid, zoals alleen de natuurlijke taal kan vormen. Daarom zijn *Amazone* en *Lidewijde*, na *Max Havelaar* verschenen, veel minder modern. Een tijdgenoot vroeg dadelijk bij het lezen van Multatuli, of dat verrassend jonge Nederlands nog wel de taal was, die hij vroeger had geleerd ²⁾. Vosmaer bracht die omwenteling onder woorden:

„Zijne taal is natuurlijk, vrij, maar zij is daarbij artistiek en verheven; zij is hoog gestemd zonder bombast, zij heeft onderscheiding zonder gemaakteheid en is los zonder platheid. Wat ons bij zoo talloos vele tooneelstukken hindert, ligt voor een deel in de taal. Het is uiterst moeilijk, vooral bij de thans gelukkig tanende macht der boekentaal, vrij en natuurlijk te zijn en

¹⁾ Vgl. mijn *Java in onze kunst*, 1931, bl. 54.

²⁾ Aart Admiraal: *Meesterwerken van Multatuli*, 4 1900 IV 132.

toch hoog en grootsch. Op de Scylla-platheid of de Charybdis-opgeschroefde verhevenheid is haast onze geheele dramatische litteratuur gestrand" ¹⁾).

Zelf een slecht spreker, kon Vosmaer nooit zo vlot schrijven als Multatuli. Hij bleef twijfelen: „Wij zijn de ramp van eene spreek- en schrijftaal te hebben nog niet te boven. . . Zullen wij er ooit komen?" ²⁾ Hij kende uit ondervinding maar al te goed „die deftigheid, waartegen ieder jong geslacht opnieuw zijn satire te richten heeft" ³⁾. Alleen onder invloed van Multatuli mocht hij soms een losse zin schrijven, die van Eeden aankondigde: „Maar toen hij dat zag, dacht hij: dat is nu *mijn* gevoel, dat is nu wat ik in de kunst mooi vind" ⁴⁾.

Matthijs de Vries, die zich beschouwde als behoeder van een klassiek Nederlands, was nu aan de uiterste grens van zijn verdraagzaamheid, vooral toen Multatuli hem griefde met deze uitval: „De domheid om onze taal die aan 't groeien is, in 't keurslijf van een woordenboek te steken, is te bespottelijk" ⁵⁾. De taalkundige besloot de inleiding van zijn *Woordenboek* in 1882 met een jammerklacht, die wel een protest tegen Multatuli betekende. „Voorheen leed onze schrijftaal aan stijfheid en eenvormigheid, thans vervalt zij niet zelden tot losbandige willekeur". De geleerde vond het tijd om de verzuchting van de Génestet om te keren en uit te roepen: „Verlos ons van de platheid, Heer! Geef ons fatsoen en schoonheid weer!" ⁶⁾ En Beets had al vijf jaar eerder tegen de „nieuwe stijl" gewaarschuwd in deze trant:

„Ministers plachten af te treden;
Zij mogen *weggaan* – luidt het heden;
Zich uit de voeten maken hiet
Het zelfs bij een, die niets ontziet.
Zoo spreekt, zoo schrijft men naar uw regel,
Hof van Jan Vlegel!" ⁷⁾).

Schaepman stond met zoveel anderen op de tweesprong. Van de ene kant begreep hij:

„Het groote gebrek, dat den Nederlandschen stijl aankleeft, is een zekere statige ernst, die het niet schijnt te veroorloven dat wij in twee woorden zeggen, wat in twee woorden te zeggen is. Het gebrek schijnt onuitroeibaar. Door beknoptheid zijn weinig Hollandsche schrijvers en sprekers duister geworden" ⁸⁾).

Hij onderscheidde ook het stijve van onze aangeleerde deftigheid in allerlei verzen en vooral in liederen, bijvoorbeeld de vertaling van *Caro*

¹⁾ Multatuli: *Verz. Werken*, Garmond. e.d., 1900, I 42.

²⁾ *Vlugmaren*, II 231; vgl. Margadant: *Oefening Kweekt Kennis*, 66.

³⁾ *Etsen naar Frans Hals*, 1874, bl. 8.

⁴⁾ *Onze hedendaagsche Schilders*, z.j. bl. 2.

⁵⁾ *Voll. W.*, IV, 292.

⁶⁾ *Woordenboek*, I bl. LXXXII.

⁷⁾ *Gedichten*, VII 41.

⁸⁾ *Haagsche Stemmen*, 1889, bl. 348.

eletto pargoletto door *dierbaar wichtje* ¹⁾). Maar van de andere kant meende hij iemand, die zich vrijer durfde uitdrukken, onverbiddelijk te moeten veroordelen. Toen hij de volkstaal met dialect, die zo goed voor *Woutertje Pieterse* diende, op een congres aangevallen had, antwoordde Multatuli met hoon tegen „mislukte deftigheid, verrekend hooggrijpen, pretentieuze jacht op zeker soort verhevenheden” ²⁾). Toch zou Schaepman stellig weer gelijk geven aan Jan Holland: „Dat *deftig* herinnert aan de gepoederde hoofden en de lange Goudsche pijpen, die beiden door onberekenende en overhaaste bewegingen gevaar liepen om in een stofwolk te vervliegen en in stukken te vallen” ³⁾). Busken Huet koos uitdrukkelijk partij voor *Woutertje Pieterse*, toen hij in het jaar 1885 verklaarde, meelijden te hebben met een literatuur, „welke niet wáár zou kunnen blijven, indien zij voor het bezigen van zulk eene spraakleer terugdeinsde” ⁴⁾).

Het is Potgieter nooit gelukt om Multatuli uit onze literatuur weg te kijken. De schrijver van *Max Havelaar* overleeft de schrijver van het *Rijksmuseum*, al zou het enkel zijn door de deftigheid omver te blazen met een humor, waarvan het gemis volgens hem een kenteken was van onze letterkunde ⁵⁾). Die humor vormt een stuk realisme; en wat het Nederlands van Multatuli laat leven, is werkelijkheid boven alle abstracties van een verouderde grammatica. Daardoor heeft hij, zoals zijn jonger tijdgenoot Willem Kloos dankbaar getuigde, „in den verlatijnschten periodenbouw van het Hollandsche proza het gepassioneerde praten gebracht” ⁶⁾). Van Deyssel vond de verdienste van Multatuli niet zozeer het scheppen van een zuiver kunstwerk als wel het bevrijden van de stijl door „de prachtige klanken zijner onkunstmatige, zijner spontane natuurtaal”, waarmee hij een ziel in de taal stortte, omdat „zijn tongval zich regelde naar zijn hartslag” ⁷⁾). En door zelf een levende taal te schrijven, had hij voorbereid, dat „levende taalkunst mogelijk werd in Holland” ⁸⁾). De overwinning op de dichterlijke taal was volgens Verwey begonnen met Multatuli, van wie het met nieuw taalgevoel gevormde woord *buitenissigheid* werd gewaardeerd ⁹⁾). En toen van Deyssel in 1888 de Multatulianen bespote met hun waan: „Als je maar in spreektaal schrijft, dan schrijf je goed”, was Multatuli weer de Tachtigers vóór geweest, want hij waar-schuwde zelf in 1871 tegen „linkse jacht op iets ondeftigs”, waarmee hij onbeholpen navolgers van zich afsloeg ¹⁰⁾). Zo blijkt de beslissende wending in onze stijl zich vroeger dan *De Nieuwe Gids* afgespeeld te hebben.

¹⁾ *Menschen en Boeken*, 1893, I 192.

²⁾ *V. W.*, VII 309.

³⁾ *Nette Menschen*², 1878, bl. 31.

⁴⁾ *Litt. Fant.*, XXII 167.

⁵⁾ *Idee*, 1052^e.

⁶⁾ *Veertien Jaar literatuur-geschiedenis*, 1896, II 102.

⁷⁾ *A. J.: Multatuli*, 1891 bl. 14 v., 39.

⁸⁾ *Verzamelde Ostellen*², II 166.

⁹⁾ *Toen de Gids werd opgericht*, 1897, bl. 63; *De Oude Strijd*, 69.

¹⁰⁾ *Verz. Opst.* II 171; *Voll. W.* V 625.

Henriette Roland Holst bevestigde het feit: „Terwijl Huet nog evenals Potgieter in zijn stijl de deftigheid en gebondenheid der middelklasse bewaard had, deed Multatuli den stouten sprong naar de onmiddellijke, natuurlijke schrijfwijze, die de schrijfwijze van het nieuwe geslacht zou worden”¹⁾. De linguïst Kloeke waardeert „fijne taalwaarnemingen” in Multatuli, die volgens de litterator Garnt Stuiveling onze schrijftaal heeft vernieuwd „door uitsluitend spreektaal te schrijven”, wat wel een tikje veel gezegd lijkt²⁾.

Bildderijk daarentegen werd voortaan doorzien in zijn zwak, dat zo lang voor zijn kracht gehouden was. „Met al zijn meesterschap over de taal wist hij zelden kort te zijn”, ontdekte een bewonderaar als Simon Gorter; en waar hing dit gebrek mee samen? „Al zijne personen spreken eene zelfde taal” en wel de „redenaarsstijl” met „een overgeërfde stijfheid, zekere conventionele deftigheid”³⁾. Enkele jaren later vroeg Schaepman aan Thijm: „Zou het ook mogelijk wezen, dat Bilderdijk meer de man ware van boeken en studietaal, terwijl Vondel beter het volk en de volkstaal kende?”⁴⁾ Een halve eeuw nadat Hildebrand onze schrijftaal volgens een beroemde uitdrukking het Zondagspak uitgetrokken had, kleepte Multatuli die spiernaakt uit, om de natuur volledig te vertonen. En de oorspronkelijkheid, waaraan Multatuli dankte onze eerste en bijna onze enige schrijver te zijn, die in het buitenland doordrong, hing met zijn natuurlijke taal samen. Een Potgieter kon nooit direkt zijn, omdat hij overbewust de taal van anderen naschreef; maar Multatuli schreef de taal, die hij van zijn moeder had leren spreken en die met het volle leven voeling hield. Er klinkt in zijn bewegelijke zinnen de stem van het volk, de stem van het kind. Huet en Pierson verstonden wel de kunst om helder te schrijven, ze hebben alleen nooit de werking van Multatuli gehad, die van de tribune afsprong om midden onder de mensen levende woorden voor levende dingen te gebruiken. De vaart van zijn proza vormt de sterkste stroomversnelling in onze literatuur, waarvoor hij veel belangrijker is genoemd dan voor onze cultuur⁵⁾, wat wil zeggen, dat zijn vorm verreweg zijn gehalte in betekenis overtreft. Zijn verdienste is het instrument gestemd te hebben, waarop volgende geslachten een nieuw lied gingen spelen.

¹⁾ *Kapitaal en Arbeid in Nederland*, 1932, I 173.

²⁾ *De Hollandsche Expansie*, 1927, bl. 19; *De Nieuwe Gids als geestelijk brandpunt* 1935, bl. 12.

³⁾ *De Gids*, 1869, IV 419, 482, 485.

⁴⁾ *Br. aan Thijm*, 25 Juli 1873.

⁵⁾ F. H. Fischer: *Studiën over het individualisme in Nederland in de 19e eeuw*, 1910, bl. 128.

XXII. TACHTIGERS

In het jaar waarin *De Nieuwe Gids* begon te verschijnen, vroeg Frans Netscher wat de Hollandse romantiek voor vernieuwing van onze taal gedaan had, en hij antwoordde: niets ¹⁾. Tot straf voor zijn ondankbaarheid kreeg hij nu de vernieuwing door de Tachtigers aan den lijve te voelen, toen Lodewijk van Deyssel hem zijn valse taal verweet. Om een nieuw, een levend Nederlands trok de hele beweging zich samen.

„Taal en Stijl” heetten schoolboeken in de negentiende eeuw, om aan te geven, hoe onafscheidelijk spraakgebruik en letterkunde waren; en een moderne stilistiek, die de woordkeus van schrijvers ontleedt tot bepaling van hun vorm en hun geest, bevestigt deze samenhang, al wordt de verhouding niet meer dogmatisch door een onveranderlijke grammatica voorgeschreven. Da Costa had het graag over het „dichterlijke” en vorderde voor een „praktisch-reële” poëzie weer „iets van den prozavorm”, want het peil van beiden zou door die ineenstroming hoger worden ²⁾. De zee mocht dan geen zee meer heten, maar *het hobbelend pekelveld*. Wat doet de herhaling van het ons vertrouwdde woord *zee* het juist geweldig in Kloos’ klassiek sonnet! Een Kloos wou de natuur niet meer naar prenten tekenen. „De mannen van ’40, zij spraken niet, maar oreerden in een taal, die zij waren overeengekomen”, riep de jonge dichter ³⁾. Hij hoort al die feestelijke toosters tegen elkaar op declameren. De term retoriek, waarmee de oude poëzie nu wordt afgedaan, dateerde al uit de beginjaren van *De Gids*, toen Bakhuizen uitviel tegen „die rhetorische verzen, welke ons hoe langer hoe meer tegen de borst zijn”. Hildebrand mocht daarom vaststellen, hoe *De Gids* telkens het lelijke van retoriek betoogde ⁴⁾. Potgieter vorderde ook poëzie in plaats van retoriek ⁵⁾. Pierson verweet van Oosterzee zijn „elichés”, waardoor die welsprekende schrijver altijd retor was en bleef ⁶⁾. De navolgers van Byron zaten volgens hem vol bombast, en bombast werd door Huet ook in Bilderdijk gevonden ⁷⁾.

Nieuw was het wachtwoord van de Tachtigers dus niet, alleen de hartstocht, waarmee het als een brandmerk ging dienen. Dat retoriek en geijkte taal elkaar dekten, was vroeger al gevoeld, toen de parodie werd gerijmd van een dichterling, die zijn grote woorden bij elke regel onderbrak met alledaagse scheldwoorden voor zijn gezin. De onwerkelijke boekentaal

¹⁾ *Nederland*, 1885, III 84.

²⁾ *Kompl. Dichtw.*, I 237.

³⁾ *Veertien jaar literatuur-geschiedenis*, 1896, II 132.

⁴⁾ *Camera*, 245.

⁵⁾ *Werken*, VII 71.

⁶⁾ *Verspr. Geschr.* 2e reeks, III 425.

⁷⁾ *Intimis*, 1876, bl. 182; *Brieven aan Potgieter*, III 25.

moest het vooral ontgelden in Multatuli's kritiek op Bilderdijk, waarbij de honende opmerking kwam: „In poëzie gaat mij niets boven de deftigheid”¹⁾. Wouter sprak onbevangen van *hemeldeur*, wat door ouderen werd verbeterd met *hemelpoort*, omdat ze zich geërgerd voelden door het gewone van een deur, zonder getroffen te worden door de verhevenheid van de voorstelling.

Nadat zulke aanvallen weinig uitgehaald hadden, begonnen de Tachtigers van voren af aan. Ze waren beu van een *fulpen* sfeer, waarin het hart voor de dichterlijkheid *boezem* moest heten en de vrouw *gemin* of *gade*. De schools belaste term letterkunde werd door *woordkunst* vervangen en Royaards ging verzen *zeggen*, want poëzie hoefde zich niet meer te forceren met galmen. „*Slechts* is een onzingbaar woord”, vond Diepenbroek naar een criterium, dat aan de eis van muziek in het vers beantwoordde. Na de luidruchtige retoriek gingen de dichters fluisteren van ziel tot ziel of voor zich zelf heen neurien. „Drie jaren lang”, schreef Kloos in 1888, „was er revolutie in kritiek, in romans en in verzen, revolutie niet het minst ook in de taal”²⁾. Het moest uit zijn met de rederijkerij en schoolmeesterij³⁾. Verwey zag en zei het nog scherper:

„Wij Hollanders hebben al zoolang onze meeningen weggestopt in den lappenmantel der conventie-taal; wij hebben ál onze mooie menschengedachten verknoeid en verzanikt en verrijmeld in de raggen onzer stoffige poëtenspraak. Wij hebben hoopen dingen gezegd in lieve, lamme woordjes, die hadden moeten gezegd worden in de naakte, hartstochtelijke taal der natuurlijkheid. Het begint tijd te worden, dat wij de dingen bij hunnen waren naam noemen; tijd, dat wij de woorden weigeren, als ze niet juist zijn, zooals men een muntstuk weigert, dat tekort komt aan zijn volle gewicht. . . De tijd is begonnen en begon al met Multatuli. . . Ja, de strijd is geëindigd tegen de *taal* van onze voorouders”⁴⁾.

En eerder had Verwey verklaard: „Het is een bewijs van oorspronkelijkheid en natuurlijkheid tevens, als voor nieuwe taal de allereenvoudigste, de meest directe, de minst door vroegere geslachten verfiguurlijkte taal wordt geëischt”⁵⁾. Hij ontmaskerde een zogenaamd dichterlijke taal als „oneerlijkheid en onnatuur”, omdat de schrijvers de armoe van hun ziel bedekten met „verschoten flarden en gerafelde linten”⁶⁾. Hij veroordeelde „ons boekerig, schoolsch, onfrisch, officieel Nederlandsch”⁷⁾, om te besluiten, dat schrijven wezenlijk een „gestyleerd spreken” was. Wou de kunstenaar nu de nadruk leggen op de stijl, de gemeenschap verwachtte vooral levende spraak. Daarom noemde Verwey het zijn „hoogste eerzucht zóó

¹⁾ *V. W.*, VII 244.

²⁾ *N. Gids*, jg. 4, II 153.

³⁾ *Veertien jaar*, I 122 vv.

⁴⁾ *Toen de Gids werd opgericht*, 1897, bl. 36, 63, 105.

⁵⁾ aangehaald in *De Beweging*, 1915, IV 97.

⁶⁾ *De Oude Strijd*, 1905, bl. 18 v.

⁷⁾ *Proza*, I 99.

te schrijven dat het is alsof ik sprak" ¹⁾). Het doel was blijkbaar om waarheid tot schoonheid te zuiveren, eenvoudig te zijn zonder armoedig te worden, evenmin verwildering te bewerken als gekunstelde verfijning, maar een ritme te vinden volgens de hartklop van zijn volk.

In strijd en spot opgekomen, kon de omwenteling alleen doorwerken met de scheppende daad. Schrijvers, die naast *De Nieuwe Gids* hun eigen gang gingen, hebben feitelijk de wending door het toepassen van een moderne smaak beslist. Het grote werk was immers om Holland over zijn angstig fatsoen heen te brengen en het aan een natuurlijk spraakgebruik te wennen. Dat deden romans of drama's eerder dan verzen of kritieken, die het grote publiek nauwelijks bereikten. De schrijfkrimp, waar ons volk aan leed, wanneer het zijn gedachte of gevoel onder woorden moest brengen, werd geleidelijk overwonnen op het voorbeeld van Couperus en Heyermans, twee heel verschillende, maar allebei even vlotte schrijvers.

Nadat *Amazone* en *Intimis*, volgens De Gids een Franse roman geënt op een Hollandse preek, stijf van trant gebleven waren, verraste *Eline Vere* opeens met een ongedwongen gesprektoon ²⁾. Wel gebruikte Couperus in *Majesteit* nog vormen als *ontmoeteden*, *groeteden*, *spatteden* ³⁾, terwijl hij zoo een in twee woorden scheidde, maar met alle precieusheid sloot hij zich bij de omgangstaal aan. Alleen ging hij niet ver genoeg, want *ach*, dat de romanfiguren tegen elkaar zeiden, was geen woord uit de levende taal, waarschuwde van Deyssel ⁴⁾. Dat werd geleidelijk verholpen met uitdrukkingen als *mijn eigen* voor *mezelf* ⁵⁾. In *Komedianten* riepen de tweelingen telkens „Had je me maar!”, de moderoep uit een revue, waarmee de lezers tussen al het Romeinse door vermaakt werden. Zo vermengde Gustav Mahler in dezelfde tijd motieven van straatdeuntjes in symfonieën.

De man, die het eigenlijk nieuwe geluid in onze literatuur bracht, was volgens een ingewijde Frans Erens niemand anders dan van Deyssel; „en vooral daar is hij nieuw, waar de klank door en door Hollandsch is”. Ironisch prees van Deyssel een ouwerwets schrijver in deze toon: „Hoe treffend hebt gij der driften spel weten te malen. Ja, malen, dat is 't wat gij doet, en met een verheven penseel” ⁶⁾. Uit een damesroman werd aangehaald: „Zij bleef aan den stoel *vertoeven*, ze raakte den schouder *der kranke* aan”; en de criticus merkte daarbij op: „Dit is te gemaakt, te burgerlijk-deftig. Er had moeten staan: *Zij bleef maar even bij de stoel, ze raakte den schouder van de zieke* aan” ⁷⁾. Als tegenproef gold Kloos' vers-

¹⁾ *De Beweging*, 1910, II 57.

²⁾ C. G. N. de Vooys: *Allard Pierson naast en tegenover Conrad Busken Huet*, 1941, bl. 18 v.

³⁾ Nog in 1906 schreef hij *uitstorteden* (*Berg van Licht*, III 104 v.), maar Speenhoff ging zulke vormen parodiëren.

⁴⁾ *Verzamelde Werken*², IV 220.

⁵⁾ *De Kleine Zielen*, I 149, 152.

⁶⁾ *Verzamelde Opstellen*, 1894, bl. 270.

⁷⁾ V 83.

regel *Als alles wat héél vèr is en héél schoon*, die het levendige zou verliezen, wanneer er *zeer* stond in plaats van *heel*, omdat *heel* „bekoorlijk door natuurlijkheid” klonk en *zeer* „wijsneuzig deftig”¹⁾. Verwey had in de eerste aflevering van *De Nieuwe Gids* ook al geschreven van „*heel* eentonige stemmingen van *heel* vervelende menschen” en zette in een gedicht:

„'k Had dat *heel* téer en *heel* hartstochtelijk wezen
Heel lief. . .
 Ik nu, 'n *heel* zachte, *heel* kracht'ge man geworden. . .”

Trouwens Wallis plaatste in een historische roman van 1883 deze zin: „Het is zeker iets *heel* groots, die roem van Zweden, en ik moest er *heel* veel voor voelen”²⁾. Het levende woord was dus langzamerhand aan het winnen. Woord voor woord werd de spreektaal door de schrijvers aangenomen. Ze waren zich van deze vooruitgang bewust, toen Frank van der Goes het „gemeenzaam” van zich zelf vond te durven schrijven: „Als hij het een of ander in zijn kop had, wist hij daar een hartig woordje over te zeggen”³⁾. Van Deyssel gaf zijn voorkeur te kennen in deze kritiek: „Spreek toch je moers taal, en als je iets zeer eenvoudigs te zeggen hebt, zeg het dan eenvoudig weg”. En voor zich zelf verklaarde hij uitdrukkelijk: „Ik schrijf niet, hoor je, ik spreek”. Nu, dat was te merken aan *je zel een rolberoerte krijgen, stikke zel je, ik hoop dat jullie niet zulle verrekke*, als hij tenminste werkelijk ooit zo sprak, vóór of nadat hij *zijn eigen gemerkt* had⁴⁾. Hij schreef in die trant, niet omdat iedereen zo sprak, maar omdat niemand zo schreef. Daarom veranderde hij telkens van trant en ging zich weer in de statigste boekentaal draperen.

Van Deyssel vond onze taal „een heerlijk ding, waarvan men veel kan maken, juist omdat zij nog zoo weinig is”. Hij zocht naar weerskanten vrijheid van beweging, nu eens in verregaande grofheden, dan weer in overmatige verfijning. Een boek van de eerst zo verheerlijkte Huysmans werd begroet met de uitroep: „'t Is pis, 't is pis, 't is pis”, waarin de kwajongen zich vertoonde, die zijn branie met krasse termen wou bewijzen. Maar dit was louter reactie, waarop hij zelf weer het eerste reageerde met ófwel de dandy uit te hangen ófwel de academische trant tentoon te stellen. Zo gauw de revolutie algemeen werd, greep van Deyssel opzettelijk naar de traditie terug, om maar anders te doen dan anderen. Het stille tweegevecht in dandyisme met Couperus werd op het wapen van de taal uitgevochten. „Ik lap het aan mijn laars”, schreef de Amsterdammer; en de Hagenaar won het duel met „Ik repareer het aan mijn bottines”. De sensatie hield op te werken, toen die, wat niet zo moeilijk was, door Jan en alleman werd nagedaan. Tien jaar na het stichten van *De Nieuwe Gids* werd van Deyssel door *De Gids* in de hoogte gestoken, omdat hij alles zo kras durfde zeggen:

1) VI 88.

2) *Vorstengunst*⁶, II 59.

3) *Dr. Swart Abrahamsz over Multatuli*, 1888, bl. 6 v.

4) *Verz. Werken*⁸, IV, 121 193.

„Heel vaak schrijft-ie zelfs niet, maar spreekt-ie. . . Ja, daar staat 't te lezen dat 'n schrijver *gegapt* heeft, dat iets *lammendig* is, dat anderen hun taal *verhanselen*, dat iets *gepiept*-burgerlijk is, daar staat 't woordje *kullen* en dat grappige werkwoord *pijn aan iets hebben*"¹⁾.

Nu was de aardigheid eraf en moest een nieuw record gehaald worden.

„Ik *houd van* het proza", schreef van Deyssel in zijn jeugd, nadat zijn vader indertijd ter ere van Bilderdijk had gedicht: „U *min* ik, Oude, met Uw stroefgeplooide trekken". Maar de zoon behield zich alle vrijheid voor om grillig van mensentaal in boekentaal over te springen of omgekeerd. Eerst zet hij: „Ge zaagt, ge hoordet, ge vernaamt" en een paar regels verder vliegt deze zin eruit: „Ik houd niet van die praatjes-makende drukte en die schrijverij van ondegelijke dikke boeken over dingen *daar je* geen verstand van hebt"²⁾. Veel sterker dan Busken Huet kiest hij een effect door plotselinge contrasten, want hij moet „nieuwe woorden zoeken, ongekende zinnen smeden, de taal der voorgangers stuk slaan"³⁾. Als het hem invalt, drijft hij de willekeur zo ver, dat hij een gewichtige toon en een langzame trant gebruikt, die bijna van der Palm benadert. Tenslotte heeft van Deyssel ook geen stijl, als stijl de vaste uitdrukking betekent van een persoonlijkheid, want telkens zet hij weer een ander taalmasker op. In plaats van één kenmerkend vormbeginsel vertoont hij er tien naargelang van de figuur, die hij wil voorstellen. Als toneelspeler moet hij zich in anderen spiegelen, omdat het Ik, waarvan hij schijnt te leven, geen waarachtig leven heeft. In de levensbeschrijving van zijn vader heeft hij de klassicistische trant bij oude geleerden afgewezen, ofschoon hij daar onderhand mee wedijvert. Want zijn eigen herinneringen begint hij triomfantelijk met dit doortrapt latinisme: „Verder weet ik nog, dat ik een foliant trachtte te verplaatsen *dan welke ik zelf nauwelijks grooter was*"⁴⁾. Zoals zijn vader de ridder vereerde, verheerlijkt hij de dandy; en na indertijd voor de aardigheid het motto gebruikt te hebben „Amalia, *bemint* gij den graaf?", schrijft hij in 1906: „Meent gij dat ik Rembrandt *bemin*? Ach, dat ik *konde!*"⁵⁾ Ook schrijft hij *de hitte, geenzijds welke*, want als hij niet de voorste is, wil hij de laatste zijn, om zich maar van zijn volk te onderscheiden.

Afgezien van zulke zisprongen voor reclame, werkten de Tachtigers taalvernieuwend. Het archaïsme van de romantiek werd verdrongen door het neologisme, waarmee experimenten samengingen, die eerder de willekeur van hun geslacht bewezen dan de aard van het Nederlands ontwikkelden. Majesteitsschennis tegen de natuurlijke schoonheid van de moedertaal is verschillende Tachtigers aan te rekenen tot in de Dantevertaling van

1) Matthijs Acket, *De Gids*, 1896, IV 56.

2) *Verzamelde Opstellen*, 1901, II 128.

3) *Verzamelde Werken*³, IV 74.

4) A. J.: J. A. *Alberdingk Thijm*, 1893, bl. 300; L. van Deyssel: *Gedenkschriften*, 1924, bl. 1.

5) *Verz. Werken*³, V 296.

Verwey, om van de Shakespearevertaling van Jac. van Looy of de Homerusvertaling van Boutens niet te spreken. Maar ze moesten tot elke prijs de gedwongen dichterlijkheid van een verouderde Parnastaal overwinnen met een gewilde originaliteit, die de wereld dacht te dwingen of liever te herscheppen. „Ten allen tijde is de taal door de kunstenaars gemaakt”, beweerde Kloos, voor wie een dichter „de levend-makende God der taal was”¹⁾. Die gemaakte taal was juist het tijdelijke van *De Nieuwe Gids*, waarop de besten zouden terugkomen, om orde en gemeenschap te bepleiten, nadat van Eeden en Verwey elkaar tijdig beloofd schenen te hebben om hun kameraden het chic bargoens af te leren.

De woordkunst van het impressionisme heeft feitelijk het door de romantiek gevestigd vooroordeel versterkt, dat kunst niets voor ons volk zou zijn. De Tachtigers namen allerlei proeven met de moedertaal, om hun woordkunst als het begin van onze letterkunde aan te dienen, maar toekomst had alleen het levend Nederlands in de zuiverste en eenvoudigste vorm. In *De Nieuwe Gids* herhaalde zich het modieus spel met de taal zoals rederijkers het vertoonden. De woordkoppelingen, meer gezocht dan gevonden²⁾, waren meestal te willekeurig om voort te leven op de manier van uitdrukkingen, die bij het volk spontaan in het volle leven opkomen. De woordkunst werd een uiterlijke techniek, waarvan de virtuoze grepen gewoonlijk onvruchtbaar bleven. Kloos bekende al vroeg, het juiste woord op te offeren aan een alliteratie, wat hij zelf een retorische kleur moest noemen³⁾. Eigenlijk was die woordkunst een nieuwe naam voor retoriek, maar dan zonder welsprekendheid, want veel zinnen in hun stameltaal waren onmogelijk uit te spreken. Heel begrijpelijk waarschuwde een theoloog voor zulke „taal-stuipen”⁴⁾. Dat Jan Veth op het voorbeeld van Alberdingk Thijm cier spelde, Van Deyssel mooye, van Eeden waereld of dat anderen strooiden met koppeltokens, waren verdachte en onschuldige maniertjes. De echte voornaamheid is immers sober en onderscheidt zich door niets opvallends. Maar de taal vervulde niet meer zijn bestemming, wanneer een in de grond zo gezonde van Looy *genottelijk* schreef voor *genietelijk* of een *onteziene* boot voor een *onzichtbare*⁵⁾. Of het er mooier op werd, is de vraag; maar in ieder geval niet klaarder. Arij Prins schreef een kromtaal vol onnozele infinitieven, die van louter zintuigelijkheid onleesbaar werd, door het gevoel en nog meer de gedachte uit te sluiten, zodat de lezer weinig aandeel in zijn „visies” kon hebben. Het gewrongene van zijn stijl wordt iets minder raadselachtig bij de stijfheid, die zijn brieven levenslang hielden⁶⁾. Zijn slechte jamben werden nooit goed proza. Een Vlaming buiten de toverban van de klik vond die verdraaide stijl

¹⁾ *Veertien Jaar*, II 148 vv.

²⁾ G. Stuiveling: *De Nieuwe Gids als geestelijk brandpunt*, 1935 bl. 87.

³⁾ *Briefwisseling Vosmaer-Kloos*, 195.

⁴⁾ Is. van Dijk: *Gezamenlijke Werken*, III 445 v.

⁵⁾ *Feesten*², 1914, bl. 184, 199.

⁶⁾ S. P. Uri: *Leven en werken van Arij Prins*, diss. Leiden 1935, bl. 20.

dronkemanspraak vol wansmaak ¹⁾). Het werd een epidemie om af te wijken van het spraakgebruik, waardoor de schrijftaal, die de voordeur uitgesmeten was, langs de achterdeur weer binnenkwam.

De wilde samenstellingen werden al gauw geparodieerd met *flikflippen* en *schimpdrillen* ²⁾). Daarbij beseften de Tachtigers niet, het voorbeeld te volgen van hun boeman Bilderdijk, die werkwoorden had ineengedraaid als *gieroogen*, *lieflachen*, *smeeksnikken*, *windschokken*, *hartstochtspartelen*, adjectieven als *helvloekvlammend* of *oogbolgrauw*, substantieven als *schitterschijnngelaat* of *zwijnzangkunstenaren* ³⁾). Van Deyssel leek in die woordenrijke, maar zielsarme overdaad terug te vallen met het *wiebelstrijkende glansvlak*, waarmee de zee werd aangeduid, *verbrijzelingsnacht*, *kaarsvlammengloed*, *winterpretgezichten*. Het was geen slechte grap van een medicus, dat hij de Nieuwe Gids alleen wou lezen, wanneer die in het Nederlands werd vertaald ⁴⁾). Het scheen eerder pronkzucht dan volksliefde, die Querido met de overdrijving van een navolger zijn gekronkelde zinnen ingaf. Hij was een woordspuwer van beroep, al schold hij op „flodderzieke praak” en waarschuwde hij: „Wee u, zoo gij goochelt met woordjes!” De zogenaamd proletarische literatuur van zijn als epos aangediende *Jordaan* verhinderde hem niet toneelachtig te archaïzeren met *coleuren* en *wierd*, te strooien met *y* en *^*, of ze op hun plaats kwamen of niet, vormen neer te pennen als *rondborstelijk* en het woord *ongenaakbaar* te vervangen door *ongenaaklijk* ⁵⁾).

Van Eeden vond van Deyssel's *Menschen en Bergen* eenvoudig „ongenieetbaar en degoutant” ⁶⁾). Het „alleen-woord” werd gevierd ten koste van de samenhang, toen het impressionisme zich uitleefde, door het bestaan in louter sensaties op te lossen, tot het verbrokkelen van het zinsverband tenslotte de nederlaag van de geest voltrok. Had Busken Huët deze ontbinding zien aankomen?

„Er heerscht een vervaltijdstijl, wanneer de eenheid van het boek wordt opgeofferd aan de onafhankelijkheid der bladzijde, de eenheid der bladzijde aan de onafhankelijkheid der zinsnede, de eenheid der zinsnede aan de onafhankelijkheid van het op zich zelf staande woord” ⁷⁾).

Deze opmerking was letterlijk overgenomen van Paul Bourget, die door Nietzsche even trouw werd nagepraat ⁸⁾). Maar oorspronkelijk of niet, de stelling is door de feiten onweerlegbaar bevestigd. De gemeenschap eiste natuurlijk zijn rechten weer op en de regelmatige orde werd in eer her-

¹⁾ E. du Perron: *Uren met Dirk Coster*, 1933 bl. 55.

²⁾ Cosinus: *Kippeveer*⁶, (1888) I 46.

³⁾ A. de Jager: *Proeve over den invloed van Bilderdijks dichtwerken op onze taal*, 1847 bl. 63, 70, 75, 77, 83. Vgl. F. Jansonius: *Over woord en zin in het proza van L. van Deyssel*, diss. Groningen 1942, bl. 80.

⁴⁾ F. van der Goes: *Dr Swart Abrahamsz over Multatuli*, 1888 bl. 3.

⁵⁾ *De oude waereld*. I Koningen⁸ 1926, I 66, 149, 152, 279.

⁶⁾ *Mededeelingen Frederik van Eeden Genootschap*, 1946 X 28.

⁷⁾ *Litt. Fant.*, XXIII 144 v.

⁸⁾ H. J. M. Klerkx: *Paul Bourget et ses idées littéraires*, diss. Nijmegen 1946, p. 177.

steld, toen Verwey de „volzin” ging verdedigen boven het „enkelwoord” van Lodewijk van Deyssel. Zelf benijdde van Deyssel achteraf een Hildebrand om „het stevige in de taal” ¹⁾).

Hoe ver de ontbinding was gegaan, blijkt uit de verdraaide zinsbouw bij een anders zo evenwichtige Jan Veth. „Achter hem is de Leeuw aangegeven, *waarmede, om zijn dapperheid, den Engelschen Koning de geschiedenis vergeleken heeft*” ²⁾. Laat het desnoods Latijn voorstellen, het is geen Nederlands. Toen Bolland zich hartig Hegelaar noemde in plaats van Hegeliaan, schreef Veth daarentegen van „iets Ruysdaelesks” ³⁾. De schilder-schrijver maakte het weer goed, door Rembrandt zijn lijnen met het buzijn te laten *japen* ⁴⁾. Het vocabularium werd in die dagen naar alle kanten uitgezet, toen dezelfde kunstenaar, die door Huizinga met zo'n zuiver maatgevoel herdacht zou worden, zich aan ijdele mooischrijverij met teveel woorden, liefst zeldzame woorden vol bonte alliteraties, assonanties en kadansen, tebuiten ging en nog in 1910 de volgende mooischrijverij over Willem Maris liet drukken:

„En rijkelijkheid van lust en luister schampt over de vette klei en het prachtig malsche gras, waar zij hun pooten in trampelen, — wimpelt en wuift over de hooge riethalmen, die zwiepend langs hun schonken schuifelen, — spanceert en flitst langs het streelend wilgenloover, dat koestering, koelte en lommer biedt, — vaart vèr over de zattig doordrenkte weilanden, die deinen van veldgeur en gloeiend smaragd, — spiegelt en speelt in den even rimpelenden plas, die saamgesmolten schijnt uit zilver en amber, en waar bronzig eendekroos blinkend uit schift, — en zwelt gul en heerlijk heen door heel die schaterende wereld van weelde spellend, vruchtbaarheid spruitend, overvloed uitstortend Hollandsch buitenleven” ⁵⁾.

Eigenlijk geen man van uitersten en daarom voor de nieuwe smaak zo'n goed vertegenwoordiger, zocht Jan Veth in zijn proza effecten als *somptueus* en *tumultueus*. Potgieter had zijn hart kunnen ophalen aan deze wending: „Zijner werd het zien van dezulken” ⁶⁾. De kunstkritiek en zelfs de kunstgeschiedenis bleef lang in die uiterlijkheid een soort vaktaal vereren, zodat er op de manier van Hooft geschreven werd: „De zijne is geen stemmingskunst” ⁷⁾.

Intussen was de toonaangevende van Deyssel achtergeraakt bij de Franse meesters, die hij volgde. In het jaar zelf, waarin *De Nieuwe Gids* begon te verschijnen, besloot Guy de Maupassant, die zich de geestelijke erfgenaam van Flaubert mocht noemen, zijn artistiek credo met een leerstuk over de taal. „Il n'est point besoin du vocabulaire bizarre, compliqué, nombreux et chinois qu'on nous impose aujourd'hui sous le nom d'écriture

¹⁾ *Verz. Opst.*, VIII 122.

²⁾ Jan Veth: *Derkinderens Wandschildering in het Bossche Stadhuis*, 1892, bl. 31.

³⁾ *Gedenkboek der Hollandsche schilderkunst*, 1898, bl. 34.

⁴⁾ *Beelden en Groepen*, 117.

⁵⁾ *Portretstudies en Silhouetten*², 293 v.

⁶⁾ *De Gids*, 1919, IV 288.

⁷⁾ G. H. Marius: *De Hollandsche schilderkunst in de negentiende eeuw*², 1920, bl. 18.

artiste, pour fixer toutes les nuances de la pensée". Geen mode en geen verfijning, schreef hij verder, kon de levende taal vertroebelen ¹⁾. En naar aanleiding van Flaubert zelf heeft de criticus Thibaudet betoogd, dat de stijl zich telkens vernieuwt en vereeuwigd door voeling met het gesproken woord. „Le fond du style de Flaubert, comme de tous les styles vrais, c'est la langue parlée". Het humanistenlatijn was aan schoolse modellen doodgegaan, die evenmin konden groeien als kunstbloemen. Daarom bespotten Flaubert de bourgeois Homais, door hem artikels te laten schrijven, die niets meer overhielden van de levende taal. „En matière de style, le grand mérite de Flaubert est donc d'avoir assimilé une tradition de langue parlée" ²⁾. Tolstoj van zijn kant zocht zijn taal zo eenvoudig mogelijk te maken, want de literatuur was voor hem een gelogen taal; en de taal, die het volk sprak, drukte alles uit wat een dichter kon zeggen zonder iets gezwollens of ziekelijks. Daarover kon de grote Rus nooit uitgepraat raken. Ook de volksverachter Nietzsche verklaarde in gelijke geest: „Der gute Prosaschriftsteller nimmt nur Worte, welche der Umgangssprache angehören, doch lange nicht alle Worte derselben, wodurch eben der gewählte Stil entsteht" ³⁾.

De werking van de Tachtigers blijkt op den duur volstrekt niet in het „aller-individueelste" te bestaan, zoals Kloos proclameerde ⁴⁾, maar in de stuwung, die gegeven werd aan een algemene beweging naar werkelijkheid en leven. Schaepman, een slachtoffer van *De Nieuwe Gids*, erkende het terugvoeren van de beeldspraak naar de natuur als een grote winst ⁵⁾. Beelden naar het slag van *tand des tijds* werden als oud roest opgeruimd, want, zei Verwey, „wie met doode vormen goochelt, weet weinig te zeggen" ⁶⁾. Een bastaardtaal kon nu eenmaal geen echte kunst voortbrengen en daarom moest een versleten beeld als *drijfveer* verdwijnen voor *beweegreden*. *Altaar der mode* schreef ten Kate ⁷⁾; en zo waren er in ons gebeeldstormd land altaren voor de roem, altaren voor het vaderland, altaren voor de kunst. Jacob Geel had al gewaarschuwd, dat zulke grote woorden niet meer dan woorden waren. De dichters lieten allemaal leeuwen brullen, zonder ooit een leeuw gezien te hebben; ze werkten met ceders en orkanen, die hun volslagen vreemd bleven, omdat ze door het geheugen ingegeven werden en niet door de verbeelding ⁸⁾. Zo veroordeelde Simon Gorter beelden als afgronden, rotsen, woestijnen, waar ons land immers niets van vertoonde ⁹⁾. Zijn zoon zou ons buiten dat kabinet van oudheden in weiden en plassen brengen, eerlijk uit zijn eigen ogen kijken en alles

¹⁾ *Pierre et Jean*, éd. Flammarion, 26 s.

²⁾ Albert Thibaudet: *Gustave Flaubert*, 1935, 230 s., 241, 251, 254, s., 258.

³⁾ *Werke*, Taschen-Ausgabe, IV 65.

⁴⁾ *Veertien jaar*, II 148.

⁵⁾ *Verzamelde Dichtwerken*⁸, bl. XLI.

⁶⁾ *De Oude Strijd*, 20.

⁷⁾ Huet: *Litt. Fant.*, VII 46.

⁸⁾ *Onderzoek en Phantasie*, uitg. de Vooys, 173.

⁹⁾ *Letterk. Studiën*⁸, 1891, bl. 192 vv., 196 vv.

vertellen met levende taal. Volgens Allard Pierson had Bilderdijk een opvatting van de poëzie bevorderd, die dodelijk was, omdat gebrekkige beeldspraak te weinig aanschouwelijkheid leverde ¹⁾).

Het naaste aan de Tachtigers stond in dit opzicht Multatuli, die bij Helmers, „één geschal en gebral” hoorde, omdat hij de *baren* en de *rotsen* volledig had afgejaagd, en die verder de zogenaamde ziener Bilderdijk verweet, de hele Graaf Floris, waarover hij een treurspel leverde, nooit gezien te hebben ²⁾). De retoriek teerde op een vaste voorraad vergelijkingen, de boekentaal op versteende termen, zodat verzet tegen het ene verschijnsel ook het andere moest raken, nu ze allebei hetzelfde gebrek aan echtheid vertoonden. Maar Kloos, die voor levende taal opkwam, bleef zelf dikwijls de oude schrijftaal gebruiken, al was het met een eigen woordschikking ³⁾). Hij hield zich aan *een iegelijk* ⁴⁾), waar Arthur van Schendel ook trouw aan zou blijven; en het obligate *wen* bleef hem tot in zijn vertaling van *Cyrano de Bergerac* bij. Sonnet na Sonnet begon ermee: „*Wen* ooit uw oog. . .”, „*Wen* ik als onverschrokken duiker”, „*O wen* 't fluweel der wimpers”. Verwey gebruikte het woord alleen om een herhaling te voorkomen: „*Als* in een nacht *wen* 't niemand ziet. . .”, maar durfde om het rijm ook vormen gebruiken als *ik hiel'* en *an*. Hij vertaalde *Faust* van Marlowe opnieuw, omdat de tekst van Prof. Modderman hem te deftig was, en herdacht Alberdingk Thijm met verzen in een soort spreektaal, waar alle welluidendheid aan mankeerde. Heeft zijn stroeve gang zelden de zwierige dans van de muziek bereikt, hij verdient de lof, die de dichter Nijhoff hem zou brengen:

„Verwey's meest kenmerkende trek is zijn liefde voor het gesproken woord, voor het natuurlijke woord, voor het dagelijksche, gewone woord. Hij was een der eerste dichters in Nederland, die, sedert Breero, den schroom daarvoor overwon, zonder zich terstond weer achter een anderen schroom te verbergen, den schroom van de humor, zooals Piet Paaltjens” ⁵⁾).

Toen Frederik van Eeden woorden als *verliefd* en *verveling* onuitstaanbaar plat noemde en verheven termen bepleitte, antwoordde Verwey in 1884 afdoende, dat er geen edele en onedele woorden bestonden, en schreef hij zelf opzettelijk: „plezierige dingen *waar ik van hield en 't mee eens was*” ⁶⁾). Van Eeden scheen Cornelis Paradijs te vergeten bij allerlei ongewone vormen:

„Verheugt u toch, gij die dit *rijmken* lezen
En nog in gloed der *zonne* wandlen *meugt*
De stranden langs — *wen* mijn verstorven wezen
Reeds lang *ontbeert* wat 't zóózeer heeft verheugd”.

¹⁾ *Verspr. Geschr.*, 2e reeks, II 38 v.

²⁾ *Idee*, 977, 1058a.

³⁾ W. Kramer, *N. Tlg.*, XXXVII, 193 v.

⁴⁾ *Verzen*, I 128, II 234.

⁵⁾ *Jaarboek Mij Ned. Letterkunde*, 1941, bl. 82.

⁶⁾ *Mededeelingen Fred. van Eedengenootschap*, 1948, XI 6, 9, 40.

Hij verlengde kunstmatig de romantiek in het nachtliedje van *Ellen*:

„Géluw, géluw, géluw zijn
Mijn liefs zachte haren,
Dat ze op den peluw mijn
Neergelegen waren. . .”

Dat het wel uit rijmnood opgekomen woord *spade* met zijn „verheven gevoelswaarde” bij Adama van Scheltema zou meewerken aan de „serene sfeer” van een gedicht ¹⁾, is louter inbeelding en vervalt volslagen bij de werking, die het eenvoudig vers „In een venster blonk *laat* nog licht” aan het begin van *Mei* had en houdt. De natuurlijkheid, waarmee Gorter zijn werk inzet met *gefluit* van een jongen, wat anders altijd *gepijp* of zo moest heten, werkt als een openbaring. Hij spreekt vertrouwelijker dan een huisbakken domineespoëzie, die het gezinsleven tot en met de kraamkamer „bezong”; maar het is niet het onderwerp, het is de taal en de toon, waardoor het leven wordt gevonden. Door heel gewone dingen bij hun naam te noemen, is Gorter onze eerste dichter met wezenlijk iets van Homerus’ klassieke eenvoud. Kloos maakte bezwaar tegen die gewone woorden in *Mei* ²⁾. Maar waarom blijft Gorter langer doorklinken dan de man, die hem voor „niets dan een ellendig knoeier met Hollands taal” uitgescholden had? ³⁾. Het antwoord is gegeven door Henriette Roland Holst:

„De tallooze doode vormen, die het geschreven nederlandsch van zijn tijd met zich meesleepte —ze zijn ook heden nog lang niet alle begraven—schenen voor hem niet te bestaan. Gorter heeft de poëzie zóó eenvoudig en natuurlijk leeren spreken als sedert Bredero geen enkel noordnederlandsch dichter had gedaan” ⁴⁾.

Kloos hoorde nog thuis bij Perk, die Shelley’s vers „I am the daughter of earth and water”, waarin de namen van de elementen alles zeiden, ging opsieren tot „Ik ben geboren uit zonnegloren en een zucht van de ziedende zee” ⁵⁾. Gorter spreekt zoals de natuurlijke mens spreekt.

„De lamp schijnt, de kamer is open —
buiten hoor ik de wind loopen. . .

. . . Ik begon toen stil te rillen
en in me bang voor mijn gillen

te worden dat ik ging doen,
ik kon het niet houden toen. . .

. . . De dingen staan om me zoo stil
te luisteren wat de dichter wil. . .

¹⁾ F. Drost: *Carel Steven Adama van Scheltema*, diss. Groningen 1952, bl. 124.

²⁾ N. A. Donkersloot: *De episode van de vernieuwing onzer poëzie*, diss. Utrecht 1929, bl. 109 vv; *Nieuwe literatuurgeschiedenis*, II 121, V 143 v.

³⁾ Kloos: *Verzen*, 1902, bl. 195, 197.

⁴⁾ *Herman Gorter*, 1933, bl. 96.

⁵⁾ vgl. C. F. P. Stutterheim, *N. Tlg.* XXX 98 vv.

Dit is wel duidelijk de direkte stijl, die de Tachtigers volgens Verwey gezocht hebben ¹⁾. Ongedwongen vindt Gorter evenals Gezelle wel eens toenadering tot een gewestelijke tongval:

„'s Morgens op het stille laken
doet er een gelaat ontwaken. . .

. . . Uw oogen zijn zoo blauw
als klaar water — ik wou
dat ik eens even u kon zijn,
maar 't kan niet, ik blijf van *mijn*. . .

Dan lijkt het weer te herinneren aan een kinderlied:

„En ik weet niet wat 't is wat
ik u zeggen wil — 't was toch wat”.

Ondenikbaar zou voor een ouder dichter zijn „Daar boven *holt* de klok”, want het had *snelt* of *ijlt* moeten zijn. En de leeuwerik maakt *plezier* en „mijn hoofd is zoo *lekker* koel” en

„We hielden toch eigenlijk niet zooveel van elkaar —
ieder afzonderlijk — alles kalm en *raar*”.

Wat zou Potgieter gezegd hebben van *lachende meid* in een minnedicht? Het verrassende van al die nieuwigheden was, dat het helemaal geen nieuwigheden waren, maar de taal, die zoveel geslachten voor het grijpen vonden, als ze op hun oren hadden vertrouwd. Hollandser kon het niet dan die knusse verkleinwoorden in *Mei*:

„. . . van haar mondje droop
Een kettinkje druppels; waar 't viel, daar kroop
Een bloempje uit den grond, een meizoentje. . .”.

Eindelijk kwam de boodschap van Wordsworth tot zijn recht, „language really used by men” voor poëzie te verwachten, omdat de dichter enkel was „a man speaking to men”, vrij van de „poetic diction”. Een tijdgenoot van Gorter vernieuwde die leer van het leven: „It is everyday speech, that keeps a word alive with poetic power” ²⁾. Had die leer nog een bevestiging nodig, dan voldeed enkel het overtuigend feit, dat Gorter en Verwey andere Tachtigers overleven. Het gewone woord heeft een sfeer vol „suggestive power” achter zich, waarbij alles binnen ons met de poëzie resonanceert. Kennismaking met Zuid Afrika versterkte Verwey in het besef, dat poëzie „niet de bloem van schrijfkunst, maar een bloem van spraak” was. Op Multatuli's voorbeeld paste Gorter een enclitische trant in verzen toe, waarbij 'n en 'm niet minder mocht dienen dan 't of wel eens 's bij Vondel ³⁾. En wat de nieuwe kunst nog dichter bij het

¹⁾ *Stille Toernooien*, 1901, bl. 178.

²⁾ Lascelles Abercrombie: *The theory of poetry*, aangehaald door Maurits Uylindert: *Het Park der Poëzy*, 1948, bl. 64.

³⁾ *De school der Poëzie*, 1897, bl. 103, 110, 124, 140, 157.

middelnederlands terugbracht, was het vrij ritme, dat een metriek van de renaissance na drie eeuwen losliet en dat al vóór '80 door Gezelle werd gevolgd ¹⁾).

De verbazing van het publiek over zulke kettters in de kunst was evenredig aan de overdrijving, waaraan Gorter en Verwey zich wel eens overmoedig bezondigden, maar hing tenslotte samen met het afbreken van de scheidsmuur, waarop al jaren werd gebeukt. De boekentaal herinnerde aan de vaderlandse pronkkamer, waar het licht opzettelijk was geweerd, om angstvallig met hoezen beklede stoelen toch vooral niet te laten verschieten. Opeens ging de familie ontvangen in de huiskamer; en het realisme gaf gesprekken weer, die waarachtig gezegd konden worden. De volksdichter Adama van Scheltema begroette deze toenadering, waardoor „de vroeger stijve schrijftaal door de levende rijkdom der spreektaal is verjongd” ²⁾). De geestesaristocraat Menno ter Braak dacht er niet anders over, toen hij later vaststelde: „De grootste dienst, die Tachtig aan Nederland bewezen heeft, is, dat het een aantal taaltaboe's heeft opgeheven” ³⁾). Een ander groeit erin, hoe de romanschrijvers De Meester en Robbers een voorkeur vertoonden voor „de gewone mensentaal” ⁴⁾). Stuiveling kan de vernieuwing van onze prozastijl uitsluitend kenmerken als „de doorbraak van de spreektaal in de schrijftaal” ⁵⁾). En Kelk kiest voor een boek over poëzie eenvoudig dit uitgangspunt: „De beweging van Tachtig heeft niet zozeer de vernieuwing van onze letterkundige kunst betekend als wel de intrede van een geheel nieuwe schrijftaal ⁶⁾”. Prof. de Vooy's aanvaardt dezelfde maat, om de ontwikkeling te bepalen, als hij kritieken van de twee Vlamingen Max Rooses en August Vermeylen met elkaar vergelijkt, waarin hij de boekentaal tegenover een levend Nederlands ziet staan ⁷⁾).

Zonder innerlijke weerstand gebeurde het allemaal niet, zodat we bij Verwey nog schommelingen in het taalgebruik kunnen waarnemen. Na in zijn eerste gedichten woorden geschreven te hebben als *grinniken*, *gegrijn* en *zoo'n héél erg mensch*, schreef hij in deze eeuw „de handel, door wien overal is wat ergens is”, om in hetzelfde werk toch te laten volgen: „Zij is de schepping waar de engel van de poëzie hem meê kwam opbeuren” ⁸⁾). Henriette Roland Holst naderde in haar eerste bundel hier en daar de abstracties van Hooft, als het geen anglicismen waren:

„Niet mijn de makkelijke en onbenepen
wellende sprakingen. . .”.

¹⁾ Garmt Stuiveling: *Verbouw en Rhythme in den tijd van '80*, diss. Groningen 1934; *Dietsche Warande*, 1949, bl. 599 vv.

²⁾ C. S. Adama van Scheltema: *De grondslagen eener nieuwe poëzie*, 1907, bl. 23.

³⁾ *Het Tweede Gezicht*, 1935, bl. 28.

⁴⁾ A. H. M. Romein-Verschoor: *De Ned. romanschrijfster na 1880*, 1935, bl. 45.

⁵⁾ *Rekenschap*, 1941, bl. 161.

⁶⁾ *De Nederlandsche Poëzie*, 1948, bl. 7.

⁷⁾ *N. Tlg.*, XXXVI 32.

⁸⁾ *Bundel-de Vooy's*, 1940, bl. 249; *Leven van Potgieter*, 1903, bl. 52, 92.

Bij haar proza gebruikte ze nog *stillekens-glanzende, zachtkens-deinende sfeer* en zulke oude wendingen ¹⁾. Meermalen sloot ze haar zinnen af met een bij Tachtigers geliefde volgorde, die echt Duits klinkt: „Hij, die arbeid *te waardeeren vermag*” en „Hij had nooit liefde genoten gelijk hij *te genieten had begeerd*”. Uitgangen met een sleep als volkomene scheppingen, het overladene boek, kalmere bezonkene genegenheid, zachteren glans bleven haar bij ²⁾. Boutens zocht een heel biezondere taal, waarbij de woordorde dikwijls verbroken en een gewoon woord bewust onkenbaar gemaakt werd ³⁾. Hij was de tegenpool van een spontane Gorter.

¹⁾ *Rousseau*, 1918, bl. 192, 211, 214.

²⁾ *Rousseau*, 25, 120, 159, 184, 192, 208.

³⁾ Jac. van Ginneken: *Studiën*, XCI 25 v.

XXIII. WETENSCHAP EN ONDERWIJS

Naar aanleiding van de taal zou Verwey over '80 verklaren: „De beweging was voortgekomen uit één haat en één liefde. Liefde voor de werkelijkheid, haat aan de retorica” ¹⁾. Dit gevoel plantte zich voort en het duurde niet lang of de school gaf weerklank op de nieuwe kunst. Zoals dichters spraken over het geluid in de poëzie, verkondigden geleerden dat taal klank was. Fonetiek en dialectstudie kwamen aan de orde, luisteren naar het spraakgebruik werd de eerste eis voor taalkunde. Een nieuw geslacht ging van de ervaring uit en zocht het zelfgeziene beeld met het zelfgehoorde woord.

Zes jaar na de *Nieuwe Gids* kwam het tijdschrift *Taal en Letteren* de praktijk van de Tachtigers omzetten in theorieën. En nadat de crisis van het Nederlands aan de orde was gesteld in het eerste jaar van de Akademie van Wetenschappen, werd die opnieuw behandeld in de eerste jaargang van *Taal en Letteren*. Als redacteur van het groot *Woordenboek* was J. W. Muller lexicografisch geschoold, zodat hij met gemak hele rijen voorbeelden van onze tweetaligheid wist aan te halen ²⁾. Zijn zakelijke gegevens hadden, om vlam te vatten, alleen de vonk nodig van J. H. van den Bosch, die in de eerste jaargang van een nog jonger tijdschrift de verhoudingen tekende:

„De mensen denken, dat schrijven eigenlijk in een andere taal moet dan spreken. Zo gauw je de pen in de hand neemt, verandert alles. Je eigen broer kijkt je op een afstand aan als een *broeder*. Allerlei woorden gaan ze gebruiken die ze onmogelijk zouden kunnen zeggen, zonder te worden uitgelachen. *Maar* wordt *doch*, *mee* wordt *mede*, *zou* wordt *zoude*. 't Allergewoonste *Ben je daar al weer?* wordt *Zijt gij daar reeds weder?* *Proberen* zeg je, maar *beproeven* schrijf je; *hardop* zul je zeggen, je schrijft *luide*; uit *be-hooren*, *be-hoeven* blijkt onmiddellik dat men weet hoe het hoort” ³⁾.

De school, betoogde van den Bosch al vroeger, was bezig de leerlingen van hun moedertaal te vervreemden, door ze in de waan te brengen, dat iemand bij het schrijven zo ver mogelijk van de „verbasterde” spreektaal af moest staan. De vernieuwer beriep zich op Johan Winkler, een bondgenoot van Gezelle ⁴⁾. De levende taal was een lang verstopte onderstroom, die onweerstaanbaar op kwam stuwen. Dat de spraakkunst enkel diende, om de schrijftaal aan te leren, kon er in 1895 bij een Kolléwijn niet meer in ⁵⁾. Een verouderd Nederlands werd tot nu toe als de juiste taal onderwezen en elke afwijking daarvan fout genoemd. Zo was de school een inrichting, waar iemand een doorlopend archaïsme leerde schrijven, waar-

¹⁾ *Frederik van Eeden*, 1939, bl. 112.

²⁾ *Taal en letteren*, I 1891, herdrukt in zijn *Verspreide Opstellen*, 1938.

³⁾ *N. Tlg.*, I 98 1907.

⁴⁾ *Pleidooi voor de moedertaal*, 1893, bl. 11 vv., 44.

⁵⁾ *Opstellen over spelling en verbuiging*², 1903, bl. 120.

mee de waarheid geweld werd aangedaan. Daarom verklaarde Prof. Symons: „Onze schrijftaal is en wordt meer en meer eene vreemde taal”¹⁾. Broodnodig waren er dus schoolboeken met ruimer inzicht zoals de *Beknopte Spraakkunst*, die Kollewijn in 1905 onder de naam K. Holtvast leverde, waarin algemeen beschaafde en geschreven taal duidelijk werden onderscheiden. De tijd dat de schrijftaal uitsluitend studie waard heette, was voorbij; en die geijkte schrijftaal ging nu voor een karikatuur gelden van het Nederlands²⁾. De naam schoolmeester, waar een maffe lucht aan zat, verdween tijdig voor die van onderwijzer, toen de wetenschap een nieuwe geest in alle lessen kwam brengen.

Het streven naar levende taal was omstreeks 1900 ook in andere landen aan de gang. Om uit de pen te vloeien, moet de menselijke taal eerst vlot de mond uit komen, betoogde een Duitser³⁾. Een Frans geestverwant van onze Tachtigers, die de woordkunst zo verfijnd mogelijk van het algemeen spraakgebruik wou afzonderen, had in 1892 toch toegegeven: „La langue primordiale est la langue parlée, laquelle, loin d'être une dégénérescence de la langue écrite, en est au contraire le réservoir et la fontaine de jouvence”⁴⁾. En de leidende Romanist in Nederland stelde het feit vast, dat het onderwijs, door een verouderde taal op te dringen, alle contact met de werkelijkheid verloor. Als de taal, die beschaafde mensen spraken, immers slordig heette en een kunstmatig idioom in de plaats daarvan moest aangeleerd worden, kwam de school tegenover het gezin, de wetenschap tegenover het leven te staan; en die verhouding was te chinees om vaderlands te wezen⁵⁾. Al droeg de grammatica dan de naam van spraakleer, met spreken had zo'n schijngeleerdheid weinig te maken. Kollewijn gaf geen al te grote charge, toen hij in zijn klucht een officier en een dominee met de onvermijdelijke schoolmeester liet samen-zweren als een driemanschap voor veredeling van de spreektaal⁶⁾. August Vermeylen steunde de overtuiging van Hollandse jongeren, „dat ze alle boekentaal van zich moesten afschudden en dat groeien uit de levende taal een eerste vereischte was van een gezonde en echt nationale literatuur”, waarbij de Vlaming nog opmerkte, hoe makkelijk Holland de overeenstemming tussen geschreven en gesproken taal kon herstellen door weglating van conventionele wendingen⁷⁾.

Voorlopig zat het Noorden aan zijn voorvoegsels en uitgangen verslaafd, zolang veelheid voor schoonheid, rijkdom voor adel werd aangezien. De academisch gewettigde spraakkunst van C. H. den Hertog leerde nog altijd antikwiteiten: de vorm zo'n mocht niet bestaan, maar enkel *zulk*

1) *Museum*, 1893, bl. 66.

2) J. H. Kern: *Idealen en Grenzen*, 1924, bl. 11, 24.

3) Otto Schroeder: *Vom papiernen Stil*, 1902.

4) Remy de Gourmont: *Le latin mystique*⁴, 1930, p. 10.

5) J. J. Salverda de Grave: *Handelingen Mij Ned. Lett.*, 1941/2, bl. 100 v.

6) C. P. Brandt van Doorne: *De Spreektaalveredelingsbond*, 1900.

7) *Verzamelde Opstellen*, 1905, II 98.

een¹⁾. En noemde een nieuwlichter het schrijven enkel spreken op een afstand, Jan te Winkel hield vol dat iemand, die spreek- en schrijftaal bij elkaar dacht te brengen, geen begrip had van de taal²⁾. Toen van den Bosch in 1897 voor de Leidse Maatschappij een rede over het moedertaal-onderwijs hield, werd hij koel ontvangen, terwijl zijn tegenstander den Hertog kort daarna een voordracht volledig in het jaarboek zag opnemen³⁾. Het leven was met dat al niet tegen te houden, de fraze maakte eindelijk plaats voor een oprechter taal. „Man brauche gewöhnliche Worte und sage ungewöhnliche Dinge”, had Schopenhauer al in zijn tijd gezegd⁴⁾. De vaderlandse gemakzucht kon zich niet langer met gewichtigheid dekken. Een hoogleraar begroette vrijmoedig „de stem van een natuurlijk mensch te midden der potsierlijke deftigheid eener Nederlandsche geleerdenvergadering”⁵⁾. Een geestelijke voelde zich dankbaar voor het verlevendigen van de stijl, waarbij „ons zwaarstappend proza leniger tred heeft geleerd”⁶⁾.

Alleen zou het nog een tijdje duren, eer de Neerlandicus zich aan het gymnasium niet langer liet gebruiken als knechtje voor het Latijn, al begon geleidelijk het besef door te dringen, dat onze moedertaal geen stelsel van geslachten en naamvallen was. Een gezonde spot ontzuurde ons volk ongeveer 1900. Er werd verteld van drie schoolmeesters, die een dorpsherberg bij hun wandeling binnenkwamen. „Schenk mij enen kwast”, zei de eerste; „reik mij enen dusdanigen”, zei de tweede; „bied mij enen dergelijken”, zei de derde. En het boerenmeisje vroeg, of de heren soms uit Westland kwamen. „Weshalve meent gij zulks, jongedochter?” — „Wel, omdat de drie Wijzen uit het Oosten kwamen”. Er bleven altijd personen archaïzeren. L. Simons, die later de Wereldbibliotheek zou stichten, schreef zijn lange inleiding op *Gijsbrecht* nog in 1893 in een slecht soort zeventiende eeuw, waarvoor hij zich dekte met het karakter van de monumentale foliowitzgaaf⁷⁾. Maar de illustraties van Derkinderen en Berlage, de composities van Zweers en Diepenbrock hadden zich alleen bij de geest, helemaal niet bij de vorm van Vondel aangesloten. De vergelijking met andere kunsten bewees, hoe de literatuur door een verouderde schrijftaal dus achter moest blijven.

Behalve het uiteengaan van generaties werkte hier het verschil tussen temperamenten, dat weer een scheiding van meer en minder vooruitstrevende richtingen meebracht. Het realisme in de kunst en de democratie in de maatschappij gingen dikwijls samen, om toenadering tot het volk te bewerken. Volksliefde had ook de ogen van een schrijver in het buitenland geopend.

1) *De Nieuwe Taalgids*, I 218.

2) *N. Tlg.*, I 97; *Ontwikkelingsgang der Ned. letterkunde*², 1922, I 109.

3) *Handelingen*, 1944, bl. 6.

4) *Parerga und Paralipomena*, ed. Aug. Grisebach, V 552.

5) G. Kernkamp: *Van menschen en tijden*, 1931, bl. 53.

6) A. M. C. van Cooth: *De Katholiek*, 1903, CXXIV 54.

7) *Studies en Lezingen*, 1911, bl. 234.

„Il existe deux langues en France, la langue du grand monde, et celle du peuple. C'est pour le grand monde qu'on fait des chefs-d'oeuvre, et pour le peuple on ne fait rien; aussi nous n'avons pas de littérature populaire, nous n'avons pas même une bonne grammaire" ¹⁾).

Meer vertrouwen in het volk, dat vroeger altijd gepeupel of gemeen, Jan Rap of Jan Hagel was genoemd, bracht intellectuelen dichters bij de massa. Tevoren werd de stand aan het inkomen gemeten, niet aan beschaving of ontwikkeling. Sara Burgerhart eindigde met brieven van twee zielsvriendinnen, een domineesvrouw en een koopmansvrouw. De eerste was *Mejuffrouw*, de tweede *Mevrouw*, want het kapitaal stond boven het intellect ²⁾. In de zeventiende eeuw was *mademoiselle* nog een benaming geweest van getrouwde vrouwen zonder adellijke titel; en zo noemde Hooft zijn tweede vrouw, die weduwe was, *Mejoffrouwe* naar het oude jonkvrouw. Daarom konden de namen wel eens in elkaar overlopen, zodat iemand op het adres *Mejuffrouw* werd genoemd, dan aangesproken als „Ge-eerde *Vrouw*” en meteen daarna als *Mevrouw* ³⁾. „Wist men toen van *Mevrouw*?” stond er over het begin van de achttiende eeuw geschreven. Het verschil tussen de geslachten tekende zich af, toen een ouderwetse Tante de Harde nog *Mejuffrouw* heette en haar jonge nicht Alida Leevend *Mevrouw*. „Onze nufjes van koopmansvrouwen, vooral te Amsterdam, laten zich *Mevrouw* noemen”, werd opgemerkt. Een professor in de theologie was wel met een *Mevrouw* getrouwd, maar een gewoon dominee met een *Juffrouw* ⁴⁾. Een dame zei al haar dienstboden op, omdat ze voortaan *Mevrouw* wou heten en die domme schepsels zo schandelijk vergeetachtig waren; maar toen een schatrijk koopman failliet ging, moest zijn vrouw weer *Juffrouw* worden ⁵⁾. Pas tegen 1825 begon het, dat getrouwde burger-vrouwen zich *Mevrouw* lieten noemen ⁶⁾. Toch diende Hildebrand, die anders erg op voornaamheid gesteld was, zijn rentenierende tante Stastok nog als *Juffrouw* aan, want de vrouw van de makelaar was op het partijtje de éniige *Mevrouw* ⁷⁾. Een domineeske werd op het platteland tot in onze eeuw vrij algemeen „de *juffrouw* van de dominee” genoemd, wat in onderscheid met als *vrouw* aangesproken boerinnen al deftig genoeg leek. Tot ergernis van Droogstoppel was de vrouw van een verarmde Sjaalman gesteld op de *Mevrouwstitel* ⁸⁾. Zelf verzekerde de veelbereisde Douwes Dekker, in geen land op de zo'n barre afscheiding tussen de standen gezien te hebben als tussen meester en knecht bij ons ⁹⁾. En waar was het land, waar een getrouwde vrouw werd toegesproken als een ongetrouwde? Het

¹⁾ Ereckmann-Chatrian: *Histoire d'un sous-maître*, 1871, p. 51.

²⁾ 164e en 172e brief.

³⁾ Sara Burgerhart, 1782, bl. 595.

⁴⁾ Willem Leevend, 1784, II 122, IV 35, 335, VI 125, VII 340 v.

⁵⁾ Cornelia Wildschut, 1793, II 317, IV 55.

⁶⁾ M. J. de Neufville: *De Kleine Pligten*, 1824, I 199.

⁷⁾ *Camera*, 61.

⁸⁾ *V. W.*, I 52.

⁹⁾ *IV*, 70.

feit, dat het *Mevrouw* altijd verder doordrong, hing nu onmiskenbaar samen met het gelijktijdig verbreken van de deftige schrijftaal. Vermoedelijk waren de tegenstanders van het ene verschijnsel dezelfde, die zich tegen het andere verzetten.

Een redacteur van het groot *Woordenboek* hield zijn hart vast, omdat de schrijftaal zo „onbeschaamd” de spreektaal begon te naderen ¹⁾. Van die Prof. Kluyver kreeg de jonge vakgenoot J. H. Kern het verwijt, een enkele maal in zijn proefschrift teveel eer bewezen te hebben aan de alledaagse spreektrant ²⁾. Wat was de uitdrukking, die zoveel aanstoot had gegeven? Niets anders dan *het klopt daar prachtig mede* ³⁾. Binnen een twintig, dertig jaar zouden Leidse dissertaties nog wel sprekender stalen opleveren. Uit dezelfde school kwam Prof. Verdam met de waarschuwing, dat de afstand tussen schrijftaal en spreektaal groter zou worden, door stelselmatig alle woorden of wendingen uit te sluiten, die te boekachtig konden klinken ⁴⁾. Als hij bedoelde, dat het verschil tussen oude en nieuwe boeken hoe langer hoe sterker ging spreken, had hij zeker gelijk. De lexicograaf betreurde, heel begrijpelijk van zijn kant, het verloren gaan van zoveel woorden; maar tegelijk voelde Prof. Jan te Winkel afkeer van woorden, die tot nu toe op het papier niet toegelaten waren. De Tachtigers, klaagde hij, gingen „allerlei woorden zelfs in de poëzie invoeren, zonder er zich om te bekommeren, dat deze al te familiaar of al te plat gevoeld worden door die ouderwetsche menschen, die nog op keurigheid van taal prijs hadden gesteld” ⁵⁾. Bij zulke alarmisten hoorde Willem Doorenbos, de leermeester van Kloos en Verwey ⁶⁾. En Prof. J. W. Muller vond geschreven spreektaal een even dwaze term als natuurboter ⁷⁾, wat niet betekende dat hij het vanzelfsprekend vond om de levende taal in boeken te volgen.

Wie de gesprekken in het vroege en het late werk van Emants vergelijkt, betrapt de vernieuwing op de daad. Wallis, de dochter van Prof. Opzoomer, was in 1888 verhuisd naar Hongarije en kwam in 1905 binnen het vaderland terug, waar het haar opviel, hoe er een andere taal werd geschreven dan ze indertijd geleerd had ⁸⁾. Haar volgende werken hielden aan een onherroepelijk veronderd spraakgebruik vast ⁹⁾. Had ze in een van haar eerste boeken een uitdrukking van de meisjestaal neergeschreven zoals „Sophia kreeg een *erge* kleur”, dan was het haar wel bij ongeluk ontvallen ¹⁰⁾. Maar nu het kunstgevoel zoveel echter werd dan al de schoolse regels

¹⁾ Kluyver, *De Gids*, 1889, IV 519.

²⁾ *Ts.*, 1892, XI 320.

³⁾ J. H. Kern: *Klankleer der Limburgsche Sermoenen* diss. Leiden 1891, bl. 43.

⁴⁾ *Uit de geschiedenis der Ned. taal*, 1923, bl. 109, 112.

⁵⁾ *De ontwikkelingsgang der Ned. letterkunde*, 1918, IV 1110.

⁶⁾ *Ned. Spectator*, 1894, bl. 40 v.

⁷⁾ *Museum*, 1932, bl. 291.

⁸⁾ R. Casimir: *Lessen in letterkunde*, 1909, bl. 249.

⁹⁾ S. J. R. Rameckers: *A. S. C. Wallis*, diss. Nijmegen 1947, bl. 74.

¹⁰⁾ *Vorstengunst*, II 65.

mogelijk gemaakt hadden, kwam het levende woord *mooi* in de plaats van *schoon*. Vroeger scheen *mooi*, dat in het Noorden tot en met Den Bosch en Venlo werd gezegd, bij schrijvers alleen genade te vinden in de vaste verbinding *mooi weer* ¹⁾. Wolff en Deken hadden 't over mooie linden en over *dit moois* ²⁾. Bilderdijk daarentegen vereerde uitsluitend „dat eeuwig fraai en schoon”.

„Die schoonheid schildren zal, dien moet het schoon verrukken,
Die 't schoon gevoelloos ziet, die maakt de schoonheid niet. . .”.

In de versregel „Schoon noemt men, fraai of mooi hetgeen behaagt en treft” zette hij niet toevallig *mooi* op de laatste plaats ³⁾. Maar Staring noemde Marco „aan eigen mooi doodgekeken” en Thorbecke wenste een collega in 1841 geluk met zijn „mooije vakken” ⁴⁾. Alleen heette een behoorlijke buitenplaats plechtig Schoonoord. Multatuli aarzelde tussen *mooi* en *schoon*, want het eerste leek hem „wat gemeenzaam” en het tweede „te boekerig” ⁵⁾, maar hij koos tenslotte overtuigd *mooi*. Er moet tussen de beide woorden eenzelfde schakering bestaan hebben als tussen *joly* en *beau* of tussen *hübsch* en *schön*, toen Schaepman verklaarde: „De eerste dag van het Congres was mooi, de tweede schoon, de derde heerlijk” ⁶⁾. En Allard Pierson schreef:

„Hij die in Parthenon en Erechtheion niets anders kan zien dan „mooie” gebouwen met „mooie” sculpturale versieringen — natuurlijk met opzet gebruik ik het door Multatuli zoo volkomen terecht aan de kaak gestelde [?] „mooi” — die er niets anders in kan zien, is niet waardig de Akropolis te betreden” ⁷⁾.

Het oude geslacht bleek het heilig woord *schoon* niet los te willen laten, zodat Jan Holland gebeten was op het huiselijk *mooi* ⁸⁾. Niets lijkt mensen erger te hinderen dan een nieuw woord, waardoor ze zich in de vastheid van hun spraakgebruik en de veiligheid van hun gedachtekring bedreigd voelen. Prof. J. W. Muller vond het doorlopend gebruik van *heel* en *mooi* tegen het einde van de negentiende eeuw nog bepaald stuitend ⁹⁾. Maar het kwam zo ver, dat de Vlaming Herman Teirlinck *schoon* „dat lelijke woord” ging noemen ¹⁰⁾.

De spraakkunst werd door een schoolse leer gebouwd op geschreven taal en wel op boeken van het Gidsgeslacht of ouder. Het onmisbaar woord *zelf* mocht niet in deze korte vorm verschijnen, zodat Schaepman nog in het laatste jaar van de vorige eeuw schreef: „zichzely' zijn zonder

¹⁾ Jan Luiken: *Beschouwingen der wereld*, 1708, bl. 194; *De zedelijke en stichtelijke Gezangen*, 1709, bl. 197.

²⁾ *Brieven over verscheiden onderwerpen*, 1781, III 145.

³⁾ *Dichtw.*, VII 256.

⁴⁾ G. W. Vreede: *Levensschets*, 1883, bl. 244.

⁵⁾ *Voll. W.*, VII 569.

⁶⁾ *Menschen en Boeken*, I 9.

⁷⁾ *Schoonheidszin, levenswijsheid en kunstgeschiedenis*³, 113.

⁸⁾ *De Tijd*, 22 April 1895.

⁹⁾ *Taal en Letteren*, I 207.

¹⁰⁾ *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, VIII 8.

aan zichzelf' te denken of van zichzelf' te weten'', waarop voor de zekerheid nog volgde: „Hij heeft nooit zichzelfen gezocht'' 1). Zwoer zo'n levendige figuur nog bij die trant, dan begrijpen we, dat Prof. Blok van een ander geschiedschrijver horen moest, zich al te Zondags op te tuigen 2).

Een Schaepman kon de overgang naar de levende taal niet zo licht meemaken. Hij dorst de korte woorden van een Amerikaans bisschop *pluck and push*, waarvoor wij tegenwoordig *lef en fut* zouden kiezen, alleen „wat deftig'', zoals hij zelf toegaf, weergeven met *stoerheid en voortvarendheid* 3). Hij nam een katholiek onderwijzersorgaan de toon kwalijk van stukken, die „in gedachte meer gepraat dan gesproken'' waren, vond het brutaal om te schrijven: „Juist, mijnheer Vermeulen!'' of „Neen, mijnheer Vermeulen!'', en besloot zuchtend: „Als de alledaagsche sprake nog de regel moet worden van onzen stijl?'' 4). Het woord *gescheld* hoorde volgens hem „op zijn best genomen tot de nog niet geboekte volkstaal'' 5). Hij had in de Kamer vergiffenis gevraagd voor het „eenigszins onparlementair'' woord *knoeiery* 6). Het is in dezelfde lijn, dat zijn lijfblad Poels als volksman hoog kon prijzen, maar één gebrek in zijn wel-sprekende rede *Tijdig* aanwees: „Schaepman was, bij alle kracht enforschheid, nooit ruw of banaal. Poels wordt soms al te familiair, al te plebejisch in zijn uitdrukkingen en beelden'' 7). We zouden wèl zo goed kunnen zeggen, dat de man van het oude geslacht meer retorisch, die van het nieuwe geslacht meer realistisch schreef.

Hoe de deiningen ook beoordeeld werden, niemand zou Jan te Winkel de volgende uitspraak betwisten:

„Sedert de tweede helft der 19e eeuw is er eene sterke strooming ontstaan om de schrijftaal in aansluiting met de spreektaal te vereenvoudigen, en woorden, die tot heden toe vermeden werden, in de schrijftaal op te nemen en andere, die nooit in de spreektaal gehoord worden, als doode woorden (niet eens eervol) te begraven. Er is aldus voor de Nederlandsche taal eene vernieuwing op handen'' 8).

Nog in 1906 moest de Vooy's opkomen tegen de verdediging van de oude schrijftaal door Jan te Winkel, die toch erkende dat het een kunsttaal was. Er bleek in het begin van deze eeuw heel wat aan het veranderen, zodat woorden als *krijgen, goedvinden, houden van* rustig geschreven werden 9). Volgens Verwey traden woordkunstenaars en taalkundigen uit gelijke aandrang op, terwijl de dichter in 1915 de inaugurele rede van Prof. de Vooy's als een verbroedering van de wetenschap met de Tachtigers begroette 10).

1) *Verzamelde Dichtwerken*⁵, 1899, bl. XXXIII.

2) S. Muller, *Tweemaandelijksch Tijdschrift*, 1895/6, III 436, 439.

3) *Het Centrum*, 12 Juli 1892.

4) *Het Centrum*, 14 Jan. 1892.

5) *Het Centrum*, 29 Mei 1925.

6) 16 Febr. 1887.

7) *Het Centrum*, 6 Mei 1903.

8) *Geschiedenis der Ned. taal*, 1901, bl. 47.

9) de Vooy's: *Verz. Taalk. Opst.*, I 3 vv., 13 vv., 19.

10) *De Beweging*, April 1910, bl. 59; *Proza*, X 45 vv.

XXIV KERKTAAL

Onder gebonden taal kan, behalve een door maat en rijm gevormde, ook een door openbaring en overlevering gedragen taal verstaan worden. Is nu daarin zelfs een zekere ontwikkeling aan te wijzen, dan blijkt de beweging van het leven wel afdoende.

De revolutie van '80 zocht zich te rechtvaardigen met het beginsel van de kunst om de kunst, waardoor een dichter aan zijn absolutisme kon toegeven met beroep op een vrijmachtig Ik. Lijnrecht daartegenover stond de bijbelse traditie van een tegelijk met *De Nieuwe Gids* gereorganiseerd Calvinisme, dat op een vaste gemeenschap steunde. De leider Abraham Kuyper was een meester van het woord, als man van „de kleine luiden” aangewezen op volkstaal en als man van de Bijbel niet bang voor een drastische term, zodat Schaepman hem bewonderde en ook wel benijdde om „de gezonde ongegeneerdheid waarmee hij uit alle werelden zijn beelden haalt en van geen vooroordeelen weet”¹⁾. Zelf verklaarde Kuyper: „Men moet de taal opvangen zoo als ze ongedwongen van de volkslippen vloeit en ze niet nemen gelijk ze gekunsteld en gemaakt wordt in de spreekmanier der geleerden”. Schrijvers konden het volk immers niet leren wat het zeggen moest, maar omgekeerd dienden ze te zeggen: „O mijn volk, leer me, wat uw ingeschapen taalinstinct eischt!”²⁾. Met deze uitspraak was Kuyper in het jaar 1880 de hervormers van het onderwijs vooruit. De eerste om stijl in de Troonrede te brengen, kon de Calvinist zó verrassend natuurlijk voor de dag komen, dat een socialistisch arbeider er zich aan stichtte van hem te horen, dat iemand voor zijn overtuiging desnoods *de kast in* diende te gaan³⁾. Zijn geliefde term *stoer* had hij ook uit de volksmond gehaald⁴⁾. Zijn echt eigen stijl wist de orthodoxe kanseltaal met een onvervalste volkstaal te vermengen en tussen overoud erfgoed als *erbiddenis* en *tapeet, dies* en *bijaldien* opeens uitdrukkingen te strooien in de trant van *er weet van hebben* en *afgrissen*⁵⁾. Dat overspringen van de steilste in de vrijste toon gebeurde niet willekeurig, want Kuyper begreep heel goed, dat het ontzag voor de traditie kan ontaarden in „een tale Kanaäns van onuitstaanbare ergerlijkheid”, als die vorm „gezocht wordt, om dierbaar te schijnen”. Ofschoon van jongsaf met „bevindelijke” termen vertrouwd, was hij veel te mannelijk en te oorspronkelijk om een tale Kanaäns in de beruchte zin te hanteren⁶⁾.

Intussen viel het een gereformeerd historicus op, hoe Kuyper wel in

¹⁾ *Chronica*, 11 Oct. 1900, bl. 48.

²⁾ *De vroomheid der taal*, bijlage van *Strikt genomen*, 1880, bl. 160, 174.

³⁾ J. H. Schaper: *Een halve eeuw van strijd*, 1935, II 120.

⁴⁾ *Ned. Spectator*, 1894, bl. 40.

⁵⁾ H. Padberg, *Studiën*, dl. 97, bl. 181 v.

⁶⁾ vgl. M. J. A. de Vrijer: *Schortinghuis en zijn analogieën*, 1942, bl. 238, 307

zijn strijdschriften puntig en sober schreef met een bijna moderne directheid, maar in officiële redevoeringen „weinig genietbaar” op hoge brozen stapte ¹⁾. Die twee kanten vertoonden zich ook bij zijn geestverwant Colijn, die de Kamer nu eens liet lachen om een „rassige” uitdrukking en dan weer met zijn plechtig pathos verstijfde ²⁾. Welbewust van dat dualisme, bepleitte Kuyper ruimte voor dubbelvormen zoals *arke* naast *ark*, waarvan hij de onmisbaarheid met het verschil tussen *vrouwe* en *vrouw* meende te kunnen toelichten. Maar in *Max Havelaar* stond een dominee belachelijk gemaakt met *bazuine*, *wrake*, *meninge* en *straffe* ³⁾. Predikanten sleepten een overwijde toga mee en drapeerden hun taal in deze stijl zo breed mogelijk. De uitersten raakten hierbij elkaar, want dezelfde preekstoel, die het toneel vervloekte, wedijverde met de schouwburg in galmen, een aan de Hebreeuwse psalmtoon evenals aan de antieke retoriek verwante spraakzang. Die galm was niet enkel een praktisch middel om zich binnen grote kerken verstaanbaar te maken en de werking op het gehoor met lang uithalen te verzekeren, maar tegelijk een overblijfsel van de rituele stijl, waarmee Joden vanouds de Bijbel op een zangerige gebedstoon lazen ⁴⁾. Daaraan zaten vrijzinnigen ook nog lang vast, zodat Ds. Zaalberg eerst klaagde, dat de orthodoxie iedereen dwong om onze moedertaal te verleren voor de tale Kanaäns en dan enkele jaren later zelf *mijne ziele* schreef, waarbij Multatuli spotte: „Die E is ’t etiket van ’t zalfpotje” ⁵⁾. Multatuli hoorde het „zalf-dialect” in de verkleinwoorden *beddeken*, *kindeken*, *kuddeken* van een modern predikant en kwam op dit gevoelig punt van onze literatuur terug, toen hij in een ander boek vaststelde: „De heele taal, de woord- en zinvorming verandert door ’t geloof. Ik denk ernstig aan ’n verhandeling over den invloed der genade op de hollandsche taal” ⁶⁾. Hij voor zich schreef *gaaf* voor *gave*; en er was geen *spraak* van, dat hij anders schreef ⁷⁾. Iemand hoefde trouwens niet onkerkelijk te zijn om die aangehangen slip van een archaische *e* nog al gemaakt te vinden. Zoals Groen *beginsels* en *artikels* schreef, verklaarde zijn vrouw in 1829: „Ik kan niet inzien, waarom Da Costa zulk een oude en nu waarlijk vreemde toon heeft aangenomen: *herte*, *vreesse*, *verzoeninge*; dat heeft Bilderdijk niet gedaan” ⁸⁾.

Die uitgang betekende bij Calvinisten heel wat meer dan de deftigheid, waarmee de dochter van Prof. Opzoomer schreef: „Hij moest zeer *moede* zijn. Ja, hij was *moede* — maar *moede* van iets dat geen arbeid was” ⁹⁾. Voor Kuyper was het een sjibbolet van de rechtzinnigheid, waaraan Gods

¹⁾ Z. Sneller, *Huldeboek Bonaventura Kruitwagen*, 1949, bl. 400.

²⁾ P. Kasteel, *De Maasbode*, 11 Nov. 1939.

³⁾ *V. W.*, I 127 v.

⁴⁾ M. Th. Houtsma: *De ontwikkelingsgang der Hebreeuwse taalstudie*, 1890 bl. 19.

⁵⁾ *V. W.*, III 207, 215.

⁶⁾ *Wouter* I 84.

⁷⁾ *R. Ch. d'Abblain van Giessenburg*, 1904, bl. 30, 54

⁸⁾ *Briefw. Groen van Prinsterer*, uitg. C. Gerretson 1925, I 205.

⁹⁾ *Vorstengunst*, II 388.

volk hem in elke zin, die hij schreef, dadelijk kon onderscheiden. De *rolle schrifts* was veilig bij de gewijde klanken van „één eindeloos avondmaal, vol mergs en vol zoeten wijns, in al de weelde der zaligste vergiffenisse” en verder *breuke, zone, ure, stemme, reize*, om enkele voorbeelden uit ontelbare te kiezen ¹⁾. Zo kon hij niet luide genoeg spreken. Was een gedicht van Da Costa dan minder gewijd, omdat het *De Gaaf der Poëzy* heette? ²⁾ Als een heiligdom werd met name de oude vorm *Here* verdedigd, want „een min eerbiedigen vorm te gebruiken is een te kort schieten in vroom besef” ³⁾. Zó ver ging dit gebruik, dat in zijn gevolg de nominatief *Gode* opkwam ⁴⁾.

Wat moet de taal van Cromwell dan toch goddeloos geweest zijn! En waarom hield Kuyper ook niet de vorm *ende* hoog, die volgens Bilderdijk onmogelijk tot *en* verkort kon worden, zonder het ritme van de Statenbijbel te breken of liever, zoals de dichter het noemde, „den anapaestischen kadans, die 't hart aandoet?” ⁵⁾ Kuyper besepte nooit, dat *Here* een middeleeuwse vorm was evenals de gotische letters, waarin de titel van zijn orgaan *De Heraut* samen met die van Gezelle's *Rond den Heerd* gedrukt werd, en dat de vorm *Here* voor de Vlaamse priester geen minder katholieke traditie bleef dan voor de Hollandse predikant een gereformeerde ⁶⁾. *Here* is in 1940 nog gehandhaafd voor de nieuwe vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap, waarin de woordtraditie zoveel mogelijk ontzien moest worden, zodat vormen als *ware* (I Kor. 13: 1-13) of *ene* en *mijne* voor de plechtigheid dienden te blijven. Ja, aan de statie van *ere, winste, ruste, breuke, scholinge* hechte nog een communistisch dominee, die ook zalvend werkte met het bijbels *en*. „Wie in oproer brengt de waereld, dat is de deftige, gegoede weduwe, *en* zij is philanthropisch, *en* zij trekt haar rente uit Russisch staatspapier. . .” ⁷⁾. Was het om een vage vroomheid of om een soort dichterlijkheid te doen, dat van Eeden *kimme* schreef voor *kim*? ⁸⁾ Een vrijzinnige jeugdbundel heet naar het begin van een lied nog altijd „Jong is ons harte en sterk onze hope”.

Blijkbaar voelen Protestanten, bij wijze van liturgie, een drang om hun taal te wijden met oude vormen en dubbele namen. Wat in Engeland eenvoudig Salvation Army heet en in Duitsland Heilsarmee, moet bij ons *Leger des Heils* wezen. Het vermogen van ons taaleigen om samenstellingen te vormen komt daarbij niet tot zijn recht. De Mensenzoon, die als *Zoon des Mensen* wordt aangediend, mag alleen spreken van *lehen des velds*, wat de lieve jeugd natuurlijk parodieert met *koeien des velds*. Is *lilies of*

¹⁾ *De hedendaagsche Schriftkritiek in haar bedenkelijke strekking voor de gemeente des levenden Gods*, 1881, bl. 17; K. Schilder: *Kerktaal en leven*, 1923, bl. 79 v.

²⁾ *Kompl. Dichtw.*, I 197.

³⁾ *Strikt genomen*, 1880, bl. 161, 176 v.

⁴⁾ Gerlach Royen: *Buigingsverschijnselen in het Nederlands*, 1952, III 1, bl. 78 vv.

⁵⁾ Huygens: *Korenbloemen*, uitg. Bilderdijk, VI 224.

⁶⁾ Filip de Pillecijn: *Hugo Verriest*, z. j., bl. 199 v.

⁷⁾ H. W. Ph. E. van den Bergh van Eysinga: *Revolutionnaire Cultuur*, 1919, bl. 18.

⁸⁾ *De Kleine Johannes*, 64

the field soms profaan en komt het levende *veldlelies* helemaal niet in aanmerking? *Geknars der tanden, boek des levens, rijk der hemelen, lichaam des doods, apostel der heidenen, dag des oordeels*, met zulke ouderwetsigheden verspeelde kerkelijk Nederland zijn voeling met de actualiteit.

Tot 1933 duurde het, eer de Bijbel in het Afrikaans vertaald mocht worden, wat zo lang als een heiligschennis verboden was. Het herinnert aan de late ontwikkeling van het Russisch, dat pas onder Peter de Grote de oude kerktaal begon te vervangen. De ophloei van de literatuur in de negentiende eeuw viel daar samen met een doorbraak van de volkstaal, nadat de katechismus van Filaret om het jaar 1830 was veroordeeld, omdat de bijbelteksten er niet in het kerkslavisch gegeven werden. De naam Slavofiel wees oorspronkelijk dan ook alleen op het oude taalprogramma¹⁾. Een kleinigheid tekende bij ons rondom 1900 de scheiding van de geesten af: zangers spraken het onbepaald lidwoord *een* toonloos uit, toen predikanten nog het bepaald lidwoord *den* met volle kracht articuleerden. Het Woord Gods dreigde — en soms leek het meer dan schijn²⁾ — met de letter van de Statenbijbel vereenzelvigd te worden. Maar de letter doodt, de geest maakt levend, want, zoals een denker het omschrijft, „une superstition de l'écriture, comme la matière, menace l'esprit”³⁾. Dood en leven worstelden met elkaar, toen Da Costa de „bijna uitgestorven” tale Kanaäns weer opwekte⁴⁾. In 1825 had hij zijn *Geestelijke Wapenkreet* gedicht, waarvan één stroof vooral van bijbelse klanken overliep:

„o Nederland! Gij zult eens wêer
het *Israël* van 't Westen worden!
God zal uw Kerk *met licht omgorden*,
uw Koningen met *Davids eer*!
Uw Nassaus zullen weder blaken
van ijver voor uw *tempeldaken*,
en *Sions voedsterheeren* zijn,
de *wrekers* der verdrukte vroomen
op de *afgodsdienst* van 't trotsche Romen,
en 't *slangenbroedsel* van Socijn”⁵⁾.

Die tale Kanaäns kwam in onze literatuur doorklinken, of de kerkdeur altijd openstond. Nauwelijks vertelt Hildebrand, dat een kind verluierd is, of hij laat met stemverandering volgen: „Het kind nu was zeer klein, en had een zeer groote dot in den mond”. Over een onooglijk meisje wordt uit *Genesis* aangehaald: „De magere ende zeer leelijke van gedaante, rank van vleesche en wier gelijke in leelijkheid niet gezien was in den ganschen Egyptenland”. En van een gast heet het: „Hij overlegt het in

¹⁾ Th. G. Masaryk: *Zur russischen Geschichts- und Religionsphilosophie*, 1913, I 99 f., 209.

²⁾ J. Wille: *Taalbederf door de school van Kollewijn*, 1935, bl. 69.

³⁾ Louis Lavelle: *La Parole et l'Écriture*, 1942, p. 165

⁴⁾ *Vaderlandsche Letteroefeningen*, 1828, I 452.

⁵⁾ *Kompl. Dichtw.*, II 114.

zijn harte" ¹⁾). Laat hier een menselijke glimlach over heen gaan, telkens komen er stichtelijkheden over de Bijbel voor, zodat de gedachte aan profanatie volstrekt uitgesloten is ²⁾).

Wie nooit de Statenbijbel heeft gelezen, blijft een vreemdeling in de geschiedenis van onze taal; wie nooit anders leest dan de Statenbijbel, loopt gevaar van de levende taal te vervreemden. Het is een groots gedenkteken, dat alleen niet voor grafzerk van het Nederlands moet dienen. Multatuli verstond de kunst om zijn toespraak in Lebak erop te modeleren en om er zich levenslang op te inspireren, al verweet hij anderen „een walgelijk laffe klanknabootsing van de oude tale Kanaäns" ³⁾). Hij schreef *ik zegge u en mij dorst en om zijner zaak's wille*, terwijl hij de imitatie soms ten overvloede bevestigde met een kunstige volgorde: „Niet volkomen nog heb ik aan u mij geopenbaard" ⁴⁾). Op zijn beurt verklaarde Frederik van Eeden, misschien wel met het oog op een als journalist werkende Kuyper, dat de Statenvertaling van Job „hevig schoon" was, maar dat die taal mal zou aandoen in de krant ⁵⁾). Intussen legde hij zelf een nieuwerwets profet in de mond: „Als ge *om zijnentwil doolt*, zal hij u de oogen en ooren openen. Vreest ge *om uwselfs wil*, dan alleen kunt ge verloren gaan"; en de wendingen „in des Vaders naam" of „blijde in alle droefenis" bewezen de herkomst van deze taal ⁶⁾). Vóór het vervolg op *De Kleine Johannes* had een in de Bijbel geschoolde Verwey ook al de tale Kanaäns doorlopend in *Johannes Viator* teruggevonden ⁷⁾). En een derde liefhebber om het kerkorgel te bespelen als virtuoos was Bolland, die zijn abstracte filosofie afwisselend kruigde met markttermen en met kanseltaal ⁸⁾). Wie de Hegelaar niet bij Saul onder de profeten vergelijken wil, mag herinneren aan Catharine de Médicis, die Hugenoten troefde met opzettelijk van-buitengeleerde bijbelteksten, waaraan de hofdames bij wijze van spelletje giechelend de naam tale Kanaäns gegeven hadden ⁹⁾). De grote toneelspeler Royaards kon in zijn toon de domineesgalm nooit overwinnen; en zo daverde heel ons openbaar leven er bij gelegenheid van.

„Eene bijzondere soort van gezochte uitdrukking" – hiermee heeft de vrome Willem de Clercq indertijd de tale Kanaäns omschreven ¹⁰⁾). Potgieter mocht in 1841 al de „sinds vijftig jaar verbeterde spreekmethode" op de kansel waarden, Huet was nog dominee, toen hij de „opgeschreefde

¹⁾ *Camera*¹⁶, 36, 77, 252.

²⁾ 43, 156, 176, 196, v., 287 v., 303 v.

³⁾ *V. W.*, III 87.

⁴⁾ II 419, 486; III 54 en passim. Vgl. mijn *Bijbel en Romantiek*, 1952, bl. 22 vv.

⁵⁾ *Studie's*,² 1891, bl. 98.

⁶⁾ *De Kleine Johannes*, III 5, 27.

⁷⁾ *Frederik van Eeden*, 1939, bl. 110.

⁸⁾ J. A. Dèr Mouw: *Het absoluut Idealisme*, z. j. bl. 205; H. ten Bruggencate: *Bolland's Taal (De Idee*, 1927, V 48, 63).

⁹⁾ van Schelven, *Ts.*, XLIV, 233 v.

¹⁰⁾ *Verhandeling*, 1824, bl. 269.

archaïsmen" van ambtgenoten als Hasebroek brandmerkte ¹⁾. Bij ten Kate zag hij, hoe de tale Kanaäns „overal de zieletaal der poëzie" gehinderd had ²⁾. Het beste bewijs voor het verouderen van de Statenbijbel was de neiging, die al in de achttiende eeuw opkwam, om de tekst in komisch contrast te brengen met de levende taal. En als de verhouding tot het heilig huisboek een maatstaf levert voor het Nederlands van onze schrijvers, dan spreken de vrijmoedigheden, die Huet zich veroorloofde, om te tonen dat het Woord Gods enkel een soort literatuur meer voor hem betekende, duidelijk genoeg. Een Betje Wolff verloor haar eerbied voor de Schrift geen ogenblik, wanneer ze er wel eens wat vertrouwelijk mee omsprong, even vertrouwelijk als het volk, dat de tekst van „de inwendige mens versterken" op de maag betrok. Maar Huet bracht alles in een vreemde toonaard over en maakte het van het goddelijke los, omdat hij niet zozeer met oude woorden speelde als met het eeuwig Woord. Om het te relativieren, schreef hij, dat we Molière „met geheel ons hart en al onze krachten hebben liefgehad" ³⁾. En zo ging Multatuli doordacht aan het profaneren. Hiervan stamden de *Grassprietjes* af, waarmee Tachtigers zich de domineespoëzie en wel hoger waarde meteen van het lijf sloegen. In het stichtingsjaar van *De Nieuwe Gids* krabbelde van Looy, met de vader van Perk voor ogen, deze karikatuur: „Dominé's krijgen een scheve mond van het dikwijls herhalen derzelfde phrasen" ⁴⁾. En Theun de Vries zou 't op zijn manier uitdrukken: „Onder de kansel lijkt de statige toon soms van meer betekenis dan de zin van de woorden" ⁵⁾.

Abraham Kuyper voelde zich in het archaïzeren gestijfd door zijn leermeester Matthijs de Vries, van wie hij getuigde: „Zoo er ooit eenige kracht van mijn taal uitging, ik heb het hem te danken" ⁶⁾. Maar feitelijk gaf een historische kleur het kenteken voor zijn mannen broeders aan, want wat bij Potgieter een vorm van stijl was geweest, werd bij Kuyper een zaak van beginsel. Hij moest altijd in tale Kanaäns getuigen, *overmits* het hem *waarachtiglijk* en *eeuwiglijk* onder *veel gebeds* als *de vrucht zijns oogstes* was opgelegd ⁷⁾. Om geen tittel of jota van het voorvaderlijk erfdeel verloren te laten gaan, bleef hij trouw aan *dezulken* en *elkanderen*, *grootelijks* en *publiekelijk*. Een gereformeerd predikant moest toegeven, dat de zware zinnen van de Heidelbergse katechismus met *mitsdien* en *nochtans* en *alzo* vertaald Latijn waren en geen levend Nederlands ⁸⁾; maar Prof. Wille plantte bij zijn promotie de stelling, dat de tale Kanaäns miskend werd. Bedenklijk in ieder geval scheen het feit, dat Nieuwtestamentische woorden als *godzalig* (εὐσεβής) en *dierbaar* (τιμωός) langzamerhand een

¹⁾ *Werken*, II 299; *De Tijdspiegel*, 1859, II 299 vv.

²⁾ *Litt. Fant.*, VII 47.

³⁾ XV 175.

⁴⁾ *Kunstenaarsbrieven*, 1937, bl. 26.

⁵⁾ *Stiefmoeder Aarde*, 1936, bl. 187. Vgl. mijn *De dominee in onze literatuur*, 1924.

⁶⁾ *De verflauwing der grenzen*, 1892, bl. 58.

⁷⁾ *De Vleeschwording des Woords*, 1887, bl. 3, 51 en passim.

⁸⁾ *Schilder* 79 v.

verdachte bijklank kregen. Daarom kon Ds. H. C. Touw, die als studentenpredikant midden in de branding stond, op de duur niet laten zijn hart uit te storten over het botsen van zoveel oude woorden tegen het leven.

„Wij binden het Evangelie. Wij doen dat door de wereldvreemde onwerkelijke taal, waarin wij spreken. Wij zien niet genoeg, dat wij het Evangelie in de weg staan door onze tale Kanaans, door onze kanseltermen, door onze kerkelijke cliché's. Het is niet te verontschuldigen, als het levende woord van de werkelijke God nog altijd gebracht wordt in een onwerkelijke taal, die zovelen vaak voorgoed vervreemdt van het Evangelie. Hoevele predikers, die worstelen om onder de onkerkelijken het Evangelie te doen verstaan, stuiten altijd weer op de rampzalige gevolgen van een gewrongen kunstmatige cliché-achtige taal en kanselrhetoriek. Hier worden wij tot zelfherziening en zelfcritiek gedrongen, opdat wij het levende Woord niet binden door onze doodse taal" ¹⁾).

Een voorbeeld van die verwijdering door het spraakgebruik ligt in het woord *broer*, dat zich afgescheiden heeft van *broeder*. Voor de middeleeuwen bestond die afstand tussen beide vormen niet, getuigen de nog in verschillende steden voortlevende namen *Broerenkerk* en *Broerstraat*. Die gemoedelijkheid is verdwenen, nu een bloedverwant *broer* mag heten, maar een geestverwant *broeder* moet zijn, om de scheiding tussen twee taalkringen of liever levenskringen te bezegelen. We kunnen wel zeggen, dat alle mensen *broeders* zijn, niet dat alle mensen *broers* zijn; en het staat iemand vrij dit verschil als een verrijkende differentiatie te beschouwen, als een ander het recht houdt er een verengend dualisme in te zien. Niet voor niets verklaarde een clergyman in 1850, dat de geestelijken wel *brothers* zouden zeggen, als ze *brothers* meenden; maar omdat ze 't helemaal niet meenden, zeiden ze *brethren*, uit vrees anders bij het woord genomen te worden ²⁾. Multatuli stelde het uiteenlopen van beide vormen tijdig vast ³⁾. Voordat de Nijmeegse Bijbelvertaling zo vrij was om Lazarus de *broer* van Marta en Maria te noemen, had Felix Rutten een lied gedicht:

„Heer, hoe werd uw hart bewogen,
Waar de zusters voor Uw oogen
Weenden om den *broer* die sliep.
Lazarus hebt Gij ten leven
Uit de dooden opgeheven,
Toen Uw zoete stem hem riep.
Christus Heer! Roep dus Holland tot U weer”.

Iemand wou dit gedicht alleen overnemen, als *broer* verdween!

De zware klank van de Statenbijbel bleef Protestanten zó vast in hun oor hangen, dat een Utrechts hoogleraar predikanten hun taal verweet, die niet waardig genoeg zou zijn ⁴⁾. De jongere Prof. Kalff betreurde daarentegen, dat protestantse preken de aanschouwelijke eenvoud verloren

¹⁾ aangehaald in *De Tijd*, 29 Aug. 1953.

²⁾ Charles Kingsley: *Alton Locke*, ed. Everyman, 204.

³⁾ *Voll. W.*, VII 282.

⁴⁾ W. G. Brill: *Nederlandsche Spraakleer*⁴, 1871, III 111.

hadden van de middeleeuwen, die gerust de omgangstaal uit het dagelijks leven durfden volgen ¹⁾. De Calvinist Prof. Geesink stond vlak aan het levend spraakgebruik, toen hij preekte: „En blijkbaar had Festus er wel zooveel van begrepen, dat het 'm daarin zitten moest, al begreep hij ook weer niet hoe het 'm daarin zitten kon'' ²⁾. Of dit een uitzondering was bij Gereformeerden of niet, in ieder geval stelde zijn geestverwant Prof. Schilder de eenvoudige, levendige taal van katholieke preken tot voorbeeld ³⁾. En al een eeuw geleden hebben priesters elkaar de voorkeur van dominees voor verouderde uitdrukkingen aangewezen ⁴⁾. Een voorbeeld is het woordje *tot*: „Wat zullen we *tot* deze dingen zeggen?" Maar Katholieken zeggen even goed: „Laat de kleinen *tot* mij komen". Had de Mensenzoon werkelijk zo gesproken, dan zouden weinig kinderen bij Hem gekomen zijn. En de leus „gaan *tot* het volk", die aan het einde van de negentiende eeuw opgang maakte, bewees alleen, dat intellectuelen te ver van het volk af stonden om eronder te leven. Een handboek *tot* de letterkundige geschiedenis stelt een doodgewoon germanisme voor en blijft hier dus buiten de kwestie.

Hoe staat het nu met de aanspraken van Katholieken op een natuurlijker taal? Met geweld van de middeleeuwse traditie afgesneden, hadden ze in ons land tenminste geen Statenbijbel mee te dragen, terwijl ze evenmin vernieuwing van de leer hoefden te vrezen, waartegen Da Costa en Kuyper zich met stelselmatig archaïzeren moesten wapenen. Zo stonden ze tegenover de Bijbel ongeveer als Romaanse landen, die er ook veel uit overgenomen hebben, maar op een heel andere manier dan Protestanten. Vooreerst is de verhouding tussen volk en godsdienst in het Zuiden gemoedelijker en verder de ontwikkeling van de taal vrijer, omdat het Latijn, waarbij hun gewijde teksten zich aansluiten, niet meer verandert en dus niet veroudert ⁵⁾. Daarbij komt het hiërarchisch verband, waardoor gebeden in de moedertaal met één besluit vernieuwd kunnen worden. Het woord *gebenedijdt*, dat in Vlaanderen, zoals uit Gezelle blijkt, in de kerk bleef voortleven, was in ons land al eerder vervangen, maar allerlei kerkboeken duiden het Woord in de proloog van Johannes met *Hetzelve* aan. Soms wist het volk zich wel te helpen, zoals in het Christuslied van Schaepman, waarbij *der wereld zon* werd vereenvoudigd tot *de wereldzon*. De populairste litanie sleepte een karavaan van genitieven mee, bijvoorbeeld *behoudenis der krankten* (nu *heil van de zieken*) en *deur des hemels*, waarvoor Boutens in zijn kinderlijk bedoelde *Beatrijs* zo zuiver *hemeldeur* koos. Een film heette, tegen het spraakgebruik van *kruisteken* in, *teken des kruises*; en de naam van het *Apostolaat des Gebeds* werd evenmin vernieuwd als die van de

¹⁾ *Gesch. Ned. lett.*, V 27, 30.

²⁾ *Prot. letterkundige essays*, verz. Th. A. Lansberg en J. C. de Moor, 1925, bl. 37.

³⁾ Schilder, 136 vv.

⁴⁾ *De Katholiek*, 1854, XXVI 248.

⁵⁾ Hans Rheinfelder: *Kultsprache und Profansprache in den romanischen Ländern*, 1933, S. 212 ff. 458.

Dochteren der Wijsheid (Filles de la Sagesse). Berucht was de kemelstijl van bijbelspelen, waarin een leerling van de profeet te horen kreeg: „Rijs op, mijn kwekeling” of waar een vrouw aan haar slavin te drinken vroeg op deze toon: „Lang mij wat heulsap aan” of waar Magdalena op het hoogtepunt van een Passiestuk verontwaardigd riep: *logen!*¹⁾ Wat een waan, de jeugd te boeien en te stichten met zulke antikwiteiten! Hoe onverstaanbaar de kerkelijke gebeden waren, lieten weeskinderen te goeder trouw merken, die de regel *ik bemin mijn evennaaste* heel onschuldig ter ere van hun geestelijke varieerden in *ik bemin mijnheer van Aerssen*.

Begrijpelijk was het op advies van pedagogen, dat de Nederlandse bisschoppen, om de klok gelijk te zetten, in 1933 de gebedstaal gingen aanpassen. Een paar taalkundigen lieten zich hun curiositeiten niet zonder protest ontgaan. Prof. Jos. Schrijnen betreurde niet alleen het zwakker ritme in de nieuwe tekst, waarover te praten viel, maar vooral het miskennen van de kerkelijke „grooptaal” met onschendbare genitieven als *Naam des Vaders, gemeenschap der heiligen, Moeder Gods*²⁾. Prof. Jac van Ginneken sloot zich hierbij anoniem met kenmerkend veel grote woorden aan³⁾. Een ongenoemd taalkundige klaagde nog eens uitdrukkelijk over het verlies van *Moeder Gods*, „een prachtige vorm en een schoon taalbezit”⁴⁾. Door de spellingstrijd liet zelfs een evenwichtig buitenstaander als Huizinga zich verleiden om deel te nemen aan deze gedachtenwisseling en wel met een opwinding, die Nederlanders alleen voor kwesties van *étiquette* vertonen. Hij schreef: „Indien ik katholiek was, zou het (vervangen van *Moeder Gods* door *Moeder van God*) mij genoeg zijn om zoo spoedig mogelijk te verhuizen naar een land, waar de uitdruktingsvorm van mijn geloof voor dergelijke ingrepen gevrijwaard was”⁵⁾. In het kluchtspel, dat deze episode verdiende, zou Huizinga wel merken, zijn genitief alleen in het land van Hitler te kunnen bergen. Het is een raadsel, hoe zulke historizerende geesten bij de toevallig laatste fase van de ontwikkeling bleven staan en niet minstens teruggingen tot Spieghele, die *Vader ons* bad, waar onze tijdgenoten profaan genoeg zijn om te bidden *Onze Vader*. Minder geleerde Roomsenaamen het geval niet zo gewichtig op en glimlachten: „O witte das, o hoge hoed! Zoals het was, zo is 't voorgoed”.

De kindergebeden, die Bertus Aafjes rijmde, vielen soms alles behalve kinderlijk uit:

„Toen Jezus op de wereld was, tweeduizend jaar geleden,
En diep bedroefd was om *hetgeen* de mensen Hem *misdeden*”⁶⁾.

¹⁾ vgl. L. J. M. Feber: *Holofernes en David*; Alphons Laudy: *De Paradijsvloek*; H. van den Eerenbeemt: *Judith*; Jurriaan Zoetmulder: *De man van Karioth* e. a.

²⁾ *De Tijd*, 22 Juni 1933.

³⁾ *De Maasbode*, 24 Juni 1933.

⁴⁾ *De Tijd*, 25 Maart 1941.

⁵⁾ *N. Rott. Ct.*, 19 Oct., 1934, Av. D.

⁶⁾ Bertus Aafjes en Piet Worm: *Bid, kindje, bid!* 1944, bl. 16.

En Gerard Wijdeveld, hier meer latinist dan dichter, vertaalde Augustinus op de volgende manier: „God, van *Denwelke alle de bestaande dingen deelen zijn*”¹⁾. Zou dit rechtzinniger klinken of wel diepzinniger dan *Wie?* Marnix Gijsen had aanleiding om te spotten met de *pomperijen* (pompae) *des duivels*, die een Katholiek moest afzweren, en verzekerde van zo'n rimram niets te begrijpen²⁾. De Vlaming verklaarde ook: „Ik wist hoe zij magische gevolgen bereikten alleen door een doodgewonen zin te versieren met *gijlieden*”³⁾. Inzover deze voorstelling op feiten gegrond zou zijn, was het een pleidooi voor vernieuwing in de taal van de eredienst.

Onder Protestanten speelde zich een dergelijk geding af, zo dikwijls de Bijbel opnieuw vertaald ging worden. Dat de Statenvertaling voor de praktijk niet meer voldeed, was een algemene ondervinding. „Neem uw beddeken op” werd door katechizanten gelezen als „Neem uw beddēken op”. De Leidse vertaling van vrijzinnige kant lokte bij een rechtsgeleerde verschillende bezwaren uit⁴⁾, waarop een taalkundige met kennis van zaken antwoordde:

„De taal waarin het grootste deel van het Nieuwe Testament is geschreven, is een zeer eenvoudig Grieks, in woordenkeus en zinsbouw dicht staande bij de omgangstaal. . . Ik heb aan Prof. Oort horen verwijten dat hij geschreven heeft *Ik heb dorst* in plaats van *Mij dorst*. Wat staat in het Grieks? Het eenvoudige *dīpso*, geen „poëtische” vorm, maar het algemeen gebruikelijke woord”⁵⁾.

Zouden de gelovigen, die hun oude vorm niet wilden opgeven, zich wel bewust zijn, dat ze het Evangelie met zo'n boekentaal tot een mythe vervaagden? Deed de vertaling van *hoofdman* door *kapitein* misschien wat nuchter aan, dan bleven er eerder teveel dan te weinig archaïsmen over: *deze mijne woorden; vanwaar dit alles?; ik weet noch begrijp; ik heb gebeden dat uw geloof niet te kort schiete* (conjunctief).

Als iedere vertaling eigenlijk een wanhopig werk uitmaakt, moet de vertaling van zo'n onvergelykelijk boek als de Bijbel, waarbij godsdienstige en zielkundige en allerlei andere moeilijkheden opkomen, wel het zwaarste zijn wat denkbaar is. Kritiek op alledaagse termen werd al in de eeuw van de Hervorming gehoord⁶⁾. Terecht merkte Prof. de Sopper bij de verkorte bewerking van Prof. H. Th. Obbink op, dat een oude vertaling niet anders dan verouderd kon zijn en dat wij een ding nu eenmaal anders moesten weergeven dan onze voorouders. Hij prees de nieuwe tekst als „springlevend en volkomen hedendaagsch” Nederlands, al sloot die zich zoveel mogelijk bij de klassieke vorm van de Statenbijbel aan, waarvan de minste afwijking door landgenoten slecht verdragen werd⁷⁾. De geschie-

¹⁾ Augustinus: *Over den waren godsdienst*, 1937, bl. 87.

²⁾ *Telemachus in het dorp*, 1948, bl. 54.

³⁾ *Het boek van Joachim van Babylon*⁵, 1948, bl. 76.

⁴⁾ F. E. Posthumus Meyjes, *De Gids*, 1915, III 119 vv.

⁵⁾ D. C. Hesseling, *De N. Taalgids*, 1915, IX 231.

⁶⁾ Bartina H. Wind: *Gesproken en geschreven Frans in de XVIe eeuw*, 1947, bl. 22.

⁷⁾ *Onze Eeuw*, 1921, II 80 vv.

denis van onze taal verloopt in deze jaren zo vlug, dat het „hedendaagsche” niet overal meer aanspreekt; *vingers van eens menschen hand* en *zijns is de wijsheid* (Dan. 2:20, 5:5) klinken weinig „springlevend”. De vertaling van het Nieuwe Testament door Prof. A. Brouwer werd door een kenner dan „vlot en ook niet te gemeenzaam” genoemd, maar door een ander kenner het tegendeel van vlot, omdat wendingen als *ware het* en *ik zoude gehandhaafd* bleven ¹⁾. De vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap maakte verder nog een tamelijk ouderwetse indruk, al stond er ook *Gaat naar de stad tot die-en-die* ²⁾. *Krakeelingen* werden tenminste *geharrewar, oudwijsche jabelen* werden *oudevrouwengepraat* ³⁾.

Ofschoon de Katholieken er hier vrijer vóór stonden, werkte in hun midden ook een conservatisme, dat zich aandienende als eerbied. Bij de verheven eenvoud van het Evangelie moest alle nadruk op de verhevenheid vallen, waarvoor het gevoel nooit te groot kon zijn, werd er gezegd, toen de Nijmeegse vertaling schreef: „De duivel *smeet* hem tegen de grond” en „Knoot deze woorden goed in uw oren” ⁴⁾. Een geloofsgenoot prees daarentegen de ongedwongen stijl, waarvan de uitdrukking *flinke vrouw* in plaats van *sterke* een voorbeeld leverde ⁵⁾. Telkens bleek het weer lastig om het juiste woord te treffen. Als het Frans eenvoudig zegt „J’ai pitié de la foule”, ligt er bij ons geen term voor de hand. *Schare* is even onwezenlijk als *menigte*, terwijl *massa* een vreemde bijklank heeft. Zou het dan soms heel gewoon *volk* wezen? Op de triomfboog van de kerk op de H. Landstichting staat „Niemand komt tot de Vader *tenzij* door mij”, waarvoor de Nijmeegse vertaling het aangewezen *dan* geeft. Maar woorden als *desgelijks* en *insgelijks* en *mijnentwil*, *te wter beschikking* en *ter mijner gedachtenis* en *des doods schuldig* en *om niet* (voor niets) klonken vreemd.

De Leidse vertaling zegt *mijns niet waardig*, de Nijmeegse *mijner niet waardig*, want *mij niet waard* schijnt voor beiden uitgesloten. Het evenwicht wordt moeilijk gevonden, wanneer sommigen vrezende Gods Majesteit met een eenvoudig woord tekort te doen en anderen het eerder godslasterlijk vinden om Christus zo toneelmatig te laten spreken, alsof het Levensboek geen levende taal te horen mocht geven. De een ziet het eeuwige in het oude, de ander juist in het nieuwe. Maar zou de Vlaamse jeugd zich wel aangesproken voelen door een priester, die zei: „Gij zijt niet meer *uwszelfs*”? ⁶⁾ De crisis bleef voorlopig in volle gang, toen de Gezangenbundel, die de Hervormde Synode in 1938 invoerde, ook al werd ontvangen met de boodschap, dat hopeloos ouderwetse vormen als *komste* en *angste* het kerklied nooit volkslied lieten worden ⁷⁾. Zo menen Katholieken nog

1) N. Greitemann, *Het Schild*, 1939, XX 539 v.

2) *N. Tlg.*, XXXIV 22 vv.

3) *Woordgebruik in zes Bijbel-vertalingen. Supplement Trommius*, 1953, bl. 11, 15.

4) *De Maasbode*, 8 Nov. 1935, Av. II.

5) W. van de Riet, *De Maasbode*, 10 Aug. 1939, Av. II.

6) Od. Jacobs: *Edward J. M. Poppe*, 1937, bl. 321.

7) R. Kuitert, *N. Tlg.*, 1942, XXXVI 21 vv.

prime te moeten schrijven, wat niemand ooit zegt, in plaats van *priem*, dat toch in *priemdonker* voortleeft ¹⁾. Een Calvinist waarschuwt de Katholiek Gabriël Smit, dat archaïsmen als *asse* en *stede*, *logen* en *krakeel*, *krijten* en *gans* zijn mooie Psalmenberijming alleen belachelijk kunnen maken ²⁾. Omgekeerd verheugt een Katholiek zich, dat de psalmvertaling van Willem de Mérode grotendeels ontgroeid is aan de tale Kanaäns, waarin de dichter werd grootgebracht ³⁾. Maar toch slaat deze dichter van hartelijke eenvoud naar oude kerktaal heen en weer, zoals enkele versregels bewijzen:

„Een land van angst lag tussen hem en God.
Hij moest lang zwerven door de donkerheden
En hongeren en dorsten, en gebeden
Schreeuwen en zuchten, en als een *vuns vod*
Wegfladderen en waaien in 't moeras,
Dat hem *opslokte en gulzig zoog* naar ondren.
En toen *ervoer* zijn hart al *Godes* wondren
Ten eenenmaal. . .” ⁴⁾.

Zo blijkt de taalvernieuwing boven alle confessies een gemeenschappelijke zaak en taak van heel het Nederlandse volk.

Nieuwe vertalingen van de *Imitatio Christi*, waarbij Willem Kloos en Frans Erens en Prof. Is. van Dijk en meer bekende schrijvers betrokken zijn, bevestigen deze uitkomst. Een paar Noord-Brabanders hebben bijna tegelijk de twee laatste bewerkingen bezorgd. P. Heerkens werd in 1938 geprezen om zijn Nederlands zoals wij het spreken, maar Jac. van Ginneken is in 1944 hier en daar toch natuurlijker van toon. *Wie echt tevreden is klinkt immers levendiger dan wie waarlijk in vrede leeft; je eigen werken weet je mooi te verontschuldigen* wint het van *ge weet uw eigen daden geschikt te verbloemen; mensen die het met hem eens zijn* doet het beter dan *mensen die geaard zijn zoals hij zelf*. Maar Prof. van Ginneken viel van het ene uiterste in het andere. Zijn door de Nederlandse Akademie uitgegeven vertaling zag tegen geen vlotte termen op: *allemaal* en *helemaal*, *beu zijn* en *de baas worden*, *al maar door* en *foei* en *ocharm*, *negeer je zelf* en *laat het passeren*, *het staat je aan* en *hou je aan*, *niets geen* en *voor hun plezier*, *snakken* en *bijdraaien*, *sloom* en *goor*, *je Lief* en *liefheid*, *eigengereid* en *het koppig willetje*, *er zijn weinig die*. Nadat iemand vroeger voor de afwisseling *heur haar* moest schrijven, staat er nu: „'s mensen vijanden zijn z'n huisgenooten”. Maar dan kreeg van Ginneken opeens weer plechtige vlagen, waarin hij schreef *gepraamd* en *noodde*, *martelie* en *verzuimenissen* en *het brooze vleesch*, *je gaaft* en *ure*, *te zijner tijd* en *bij wijlen* en *om mijnentwil*, *al te gader* en *ter dege*, *gestadig* en *arglistig*, *noch-noch*, *echter* en *doch*, *wijl* en *spoedig*, *vreeze* en *logen* en *degenen*, *wanen* en *versagen*, *voortgesproten* en *verholen* en *snood*, *vromelijk* en *vrijelijk* en *dwaaslijk*, *gelijk mijn ziel*

¹⁾ *Groot Gebedenboek*, 1950, uitg. Het Spectrum, bl. 139.

²⁾ N. Benschop, *Stijl, Gereformeerd Cultureel Maandblad*, 1953, bl. 119.

³⁾ Anton van Duinkerken, *De Tijd*, 21 Maart 1935, Av.

⁴⁾ *Bréero sterft* (Kringloop 1936).

begeert, liefde koesteren en berokkenen en vertreden, vermag u niet te omvaden, welk een eerbied en gedenk mijner, slijk der straten en barmende minne, sprank en tooi, taveerne en gewin, hoovaardig en geneugten, ten bloede toe, en dan ook nog tintelblij en omwemeld en wanneer het vol-klare mij zal toewuiven, alsof de Navorging niet het laatste boek was om er mooischrijverij op te proberen. Daarbij drijft de vertaler doorlopend in conjunctieven. Met die barst midden door het spraakgebruik kan er onmogelijk een gaaf geheel van komen, zodat het harmonisch werk van Thomas van Kempen in deze vorm geen rustige indruk maakt en alleen de crisis in onze schrijftaal demonstreert.

XXV. GESLACHT EN VERBUIGING

Bilderdijk had een voorbeeld gegeven met willekeurige regeling van geslacht en spelling, die de troetelkinderen van onze geleerden bleven ¹⁾. *Godsdienst* moest de hele negentiende eeuw door vrouwelijk zijn, omdat het beantwoordde aan *religio*, maar *dienst* zonder meer was mannelijk. Zulke ingewikkelde kunstmatigheden, die voor fijnheden doorgingen, kwelden schoolkinderen en alle goed gedrilde Nederlanders. Lang voordat Huizinga zou spotten met het woord *uitgeefster*, dat vennootschappen zich aanmaten, had Huydecoper de hand van zijn held al *wreekster* genoemd ²⁾. Het was een rag van denkbeeldige, meestal naar het Latijn gesponnen voorstellingen, die met de werkelijkheid van de levende taal niets te maken hadden. Toen Hofdijk eens een „vliegend episteltjen” schreef, vertelde hij van een schets of, met de oude naam, een ordonnantie in zwart krijt: „Ik heb hem (och ezels als ik ben — ordonnantie is vrouwelijk!) zeer uitvoerig afgewerkt” ³⁾. En Potgieter kon niet schrijven: „De hooge zon heeft nooit *zijn* glans verdonkerd” zonder voetnoot, waarin hij zichzelf geruststelde, dat zon in Scandinavische poëzie mannelijk was. Volgens de letter van de school schreef hij: „Ik zag eene compagnie soldaten voor de tent *haars* officiers” ⁴⁾. Er schemerde hem iets van zotte dwang voor de geest, want de term *zusterafdeeling* kwam hem nauwelijks in de pen, of hij onderbrak zich: „zonderling woord, waar van broeders sprake is” ⁵⁾. Omdat genus en sekse vereenzelvigd werden, bleef het onderscheid van de geslachten onschendbaar, maar daarom voelden de schrijvers ook allerlei moeilijkheden in de toepassing. Als Potgieter een bladzij lang vertelt wat *zij* allemaal wil, blijkt het over de Gidsredactie te gaan; en dan verbaast ons dubbel deze wending tegen de letter van de zin: „Wij zouden zoo gaarne in *den* zang eene priesteresse der volksbeschaving huldigen” ⁶⁾. Zang stelt voor zijn verbeelding, mogelijk onder invloed van muze, een vrouw voor. Het was een voortdurende koorddanserij, die een dodelijke schrik in allerlei benen bracht.

De Kleine Johannes hoorde niet de zon zijn vader noemen, zonder het plan te maken „op school van *den* zon te spreken”. Wel ja, spreken! Alsof die onderscheiding van *de* en *den* in de spreektaal bestond! Van Deyssel schreef half onverschillig en half angstvallig: „Italië heeft *haar* of *zijn* Verga” ⁷⁾. En bij het noemen van de Ourthe dacht hij te moeten

¹⁾ de Vooy: *Verz. Taalk. Opst.*, 1947, III 16.

²⁾ *De Gids*, 1937, IV 361; *Achilles* 77

³⁾ *Brief aan Thijm*, 30 Febr. 1849

⁴⁾ *Werken*, IV 71, 103, 230.

⁵⁾ V 251.

⁶⁾ XIV 7 v., 34.

⁷⁾ *N. Gids*, 1889 jg. 4, I 300.

uitleggen: „Ik zeg *hem*, omdat hij een stroom is”¹⁾. Zo stond het immers in de schoolboekjes; en de schrijver leek in dit geval opgelucht, zijn spraakgebruik met een regel te kunnen dekken. De schoolmeesterij had iedereen met verlamdende angst voor taalfouten aangetast, zolang niemand grond onder zijn voeten voelde in de werkelijkheid. Bevrijdend was het daarom, dat Gorter een gedicht durfde beginnen met deze versregel „De lente komt van ver, ik hoor *hem* komen”²⁾, wat des te onweerstaanbaarder werkte, nadat hij Mei als meisje verpersoonlijkt had. De pleidooien van Multatuli werkten eindelijk toch door:

„In elke levende taal is 'n gedeelte dood. Die vrouw heeft 'n vlek op haar neus. *Haar neus* leeft. Waar moet ik die tafel zetten? Zet haar in den hoek. *Haar* is dood. We hebben nu eenmaal in 't hollandsch geen vrouwelijk geslacht voor levenloze zaken . . .³⁾. Levenloze voorwerpen zijn in 't hollandsch mannelijk of onzijdig, maar vrouwelijk nooit. Die schoolfratsen moesten wij ontgroeid zijn. Heb je ooit 'n tafel hooren aanduiden met *zij*?”⁴⁾

De taalkundigen liegen volgens hem dan ook. Als een vriend hem schrijft, dat de natuur *zijn* tol vordert, antwoordt Multatuli: „Perfect! Ik had vrede met u”. Maar de vriend valt zich zelf in de rede en verbetert zijn *zijn* met *haar* tol. Dan laat Multatuli volgen: „Och, ik had zoo'n hekel aan je!”⁵⁾. Hij verkneukelt zich, dat Thorbecke onwillekeurig over de schaal van Holland en *zijn* gewicht spreekt⁶⁾. Recht tegen de kunstmatige leer ingaande laat Multatuli drukken: „naar de bedoeling van den auteur, van *de* auteur liever”⁷⁾. Naar aanleiding van de synoniemen vlinder en kapel moet het hem van 't hart: „Voor den honderdsten keer, waartoe dient dat onderscheid der geslachten van woorden? Het is in ónze taal 'n onwaarheid”⁸⁾. Hij wil „dien heelen mannelijken en vrouwelijken winkel, die tot niets dient, aan een kant doen”⁹⁾.

In de praktijk is hij, zo goed als anderen, minder vast. „Wij, Hollanders, bezitten voor levenloze voorwerpen geen femininum. Is dat mooi, is dat 'n gebrek. . . om 't even: het *is* zoo”¹⁰⁾. Maar na die stelling opgezet te hebben, vervalt hij weer in de regel, die hij telkens bespot. „Toen ik die historie las, hield ik *haar* voor 'n verzinsel. . . Houd je Silbergrosch maar — je zoudt *haar* verloren hebben”. Hij voelt het onwezenlijke van zulke vormen, zodat hij er tussen doorschrijft: „De zon doet z'n plicht — háár plicht, zeggen je schoolmeesters”¹¹⁾. En na van zijn afwijkingen verklaard

¹⁾ *Gedenkschriften*, 1924, bl. 200.

²⁾ *De school der Poëzie*, 1897, bl. 36.

³⁾ *Idee* 40, *Voll. W.*, IV 231.

⁴⁾ *Br. Vosmaer*, 64.

⁵⁾ *Br. Roorda van Eysinga*, 24.

⁶⁾ *V. W.*, III 161.

⁷⁾ *V. W.*, VII 155

⁸⁾ *Idee*, 261.

⁹⁾ *Minnebrieven*, 1861, bl. 51, 135.

¹⁰⁾ *V. W.*, V 375.

¹¹⁾ *V. W.*, V 26, 50, 57.

te hebben, dat hij *haar* nodig had, zet hij gauw achter *haar*: „Wat verveelt me de taal!” Omgekeerd schrijft hij spontaan „hoe de zaak in *zijn* werk is gegaan”, om dan honend te laten volgen: „*haar* werk, o goden!”¹⁾ Dezelfde onzekerheid spreekt in zijn blijspel, waar een meisje moet zeggen: „Bewaar die zweep. Ik kom *haar* halen”, terwijl de jonker eenvoudig spreken mag van „’n dameszweep, je zoekt *hem* op”²⁾. De toepassing van zijn eigen regel kost hem, door zijn lectuur van de wijs gebracht als hij is, feitelijk veel moeite. Wel schrijft hij: „Wie van de zon zegt: *zij* schijnt, maakt zich belachelijk”, maar dan schrijft hij zelf van de zon: „*ze* staat op *haar* plaats”³⁾.

Het geslacht, waarvan Abraham Kuyper bekende, telkens een woordenlijst te moeten naslaan, gunde Multatuli de nodige spot over „de klein-geestige schoolmeesterij, die in ons land zo onbeschaamd de plaats der letterkunde inneemt”⁴⁾. Hij nam een loopje met de „aanspraken op taalkennis van de heeren de Vries en te Winkel”, die bepaalde woorden vrouwelijk maakten⁵⁾. Maar zijn bewonderaar Vosmaer weigerde in 1883 een gedicht van Verwey, waarin sterren met *hun* aangeduid werden. „*Hun* van een vrouwelijk woord — dat kan ik niet dulden; wij moeten pal staan”⁶⁾. Meer begrip had Beets getoond, toen hij een tuinman *hem* hoorde zeggen van zijn zeis en daaruit besloot, dat het volk zich weinig aan de geslachtslijsten stoorde, die zich zo weinig stoorden aan het volk⁷⁾. Het was voor schrijvers feitelijk een raden, omdat hoogstens het geheugen van de school een beetje steun gaf aan wat Kolléwijn het „geslachten-sprookje” zou noemen.

De dichterlijke vrijheid speelde onderhand met de zogenaamde geslachten. Henriette Roland Holst sprak in één adem van „het machtige hart *der zee*” en van *zijn* stem⁸⁾. Onder schijn van tucht en wet schreef Geerten Gossaert in hetzelfde gedicht *De stervende Pelgrim: der nacht en den bangen nacht, der dorst en van wreed en dorst*. Wat het taalgevoel miste, werd kunstmatig of gewelddadig aangevuld. Een theoloog heeft het over *den* val, maar schrijft meteen: „*ze* is afval van God”⁹⁾. De spreekwoordelijke haarcultuur trouwens is niet van vandaag of gisteren. Tegelijk met Verwey’s herdenkingsgedicht in spreektaal schreef Schaepman in 1889 verzen ter ere van Thijm, in wie de idealen *haar* ridder en *haar* paladijn gevonden hadden¹⁰⁾. Als het een personificatie was, speelde zich een laat stuk romantiek af, niet fijner van smaak dan reclameplaten, waarop alles

1) *Brieven*², VIII 66, 77.

2) *Aleid*, 1908, bl. 59. 61, (*V. W.*, VII 718 v. alleen *hem*).

3) *Voll. W.*, IV 231, V 499.

4) V 584.

5) *V. W.*, VII 409.

6) *Briefw. Vosmaer-Kloos*, 191.

7) *Verscheidenheden*, IV 55.

8) *De vrouw in het Woud*, 6.

9) O. Noordmans: *Herscheping*, 1934, bl. 93.

10) *Nieuwe Gedichten*, 1889, bl. 177.

en nog wat de gedaante van een vrouw moet aannemen. Vooral bij het meervoud, waarin immers van genusverschil geen sprake is, werkt dat *haar* dubbel opdringend.

Maar het schijnt redelijker en eenvoudiger om de schoolplak in het geding te brengen dan onderbewuste erotiek, wanneer oorlog en staat in een boek tegen de kaplaars van Hitler nog *haar* moeten heten ¹⁾. Het was dezelfde nethheidsangst, die zich in de overdreven zindelijkheid van Hollanders vertoonde. Couperus zette zich over die vormelijkheid heen, door van een paraplu te schrijven: „*Hij* is zoo nat” ²⁾. En een Leids hoogleraar in het Nederlands sprak in zijn inaugurele rede van taal en universiteit, twee heilige namen voor hem, allebei als *hij* ³⁾. Sommigen, die wel wilden, maar niet durfden, zochten een tussenweg. Nadat Hofdijk schrok, zich *hem* voor ordonnantie te hebben laten ontsnappen, schreef Schmidt-Degener van een gelijkwaardig woord: „De compositie zal *z'n* dwang op oog en geest uitoefenen” ⁴⁾. De spelling geeft hier aan, dat een schrijver de losse toon van de omgang volgt, om zo te zeggen buiten verantwoordelijkheid van de redactie. Maar de radio droeg in 1953 een gedicht *Nederland* van Mies Bouhuys voor, waarin „de koe *zijn* kop gebogen” hield.

Dit natuurlijk spraakgebruik wordt verloochend, zo dikwijls de pen het fatsoen in plaats van het gehoor volgt. Bij de ontelbare voorbeelden, die Prof. Gerlach Royen aanhaalt, heeft iedereen er in het deftig *Nederland* voor het grijpen. „En *zij* kwam, de Nederlandse Boerenbond en P. van den Elsen was *haar* sekretaris. . . Hij kan met voldoening terug zien op de groei en bloei *zijn*er bond” ⁵⁾. Een ander Neerlandicus levert een proefschrift, waarin het volkslied *haar* losheid verliest. Gelderland op *haar* manier nadoet, het Duitse lied op *haar* beurt optreedt en de volksdans *haar* herstel tegemoet gaat. ⁶⁾ De eerste bladzij van een volgende dissertatie vertelt over een handschrift, dat we in *haar* het oudste monument bezitten en dat *haar* bladzijden wegwijzers zijn ⁷⁾. Studenten volgen hier met goed geweten het voorbeeld van hun leermeesters, waaronder Prof. Geyl *zij* of *haar* schrijft van de tijd, van de magistraat en van de Raad ⁸⁾. Het orgaan van de Wereldbibliotheek drukt als modelproza een bladzij van Siegfried van Praag met deze regel af: „Hij werd als een boom, die overal *haar* knoppen ontplooit” ⁹⁾. De bacil van deze besmettelijke ziekte

¹⁾ Denis de Rougemont: *Een jaar in het derde Rijk*, vert. Tj. Kuipers, 1939, bl. 100, 108.

²⁾ *De Kleine Zielen*, I 3.

³⁾ Kern 18 vv., 28.

⁴⁾ *Compositie-problemen in verband met Rembrandt's Schutteroptocht*, 1942, bl. 15.

⁵⁾ Gerard Knuvelder: *Vanuit Wingewesten. Een sociografie van het Zuiden*, 1930, bl. 158, 161.

⁶⁾ Jop Pollmann: *Ons eigen Volkslied*, diss. Nijmegen, 1935, bl. 106, 204, 231.

⁷⁾ Hélène Nolthenius: *De oudste melodie van Italië*, diss. Utrecht 1948, bl. 1.

⁸⁾ *Geschiedenis van de Nederlandse stam*, 1930, I 405, 510, 609.

⁹⁾ *De Nieuwe Ploeg*, 1951, bl. 90.

verdient weer deftigheid te heten, want het komt er eigenlijk op neer, dat onze levende moedertaal niet goed genoeg wordt gevonden.

Meermalen valt het ons moeilijk om bij *haar* niet de indruk te krijgen van een persoon, omdat *haar* voor zaken en begrippen in het Noorden volgens een kenner wartaal is ¹⁾. „Ik kende niets buiten *haar*”, zegt Wallis van de studie ²⁾. „Ik begreep *ze* niet, maar ik voelde *haar*”, zegt Gorter van de vrijheid, die de schoonheid is ³⁾. En Henriette Roland Holst schrijft:

„Zijn opvatting van de wereldrevolutie en van de taak van het proletariaat in *haar* heeft hij verdedigd ⁴⁾. . . Zóó rijk welde die bron van bezieling, dat elk nieuw geslacht weer overboog, om *uit haar* te drinken. . . Nooit staan in *hen* (Goethe's gedichten) levende mensen op. . . Zal een volgend geslacht nog in *hen* (Marseillaise en Internationale) de uiting van zijn smachten herkennen? . . . De wanklanken winnen het *in haar* (de maatschappij) op de harmonieën. . . Het vermogen tot het opnemen van kunst en poëzie wordt *in haar* (de arbeidersklasse) niet stelselmatig ontwikkeld” ⁵⁾.

Waarom in al die gevallen niet *daarin* geschreven kon worden? Het is een vraag, die verschillende auteurs aangaat.

„Toen werd Bilderdijk zijn ergernis te machtig; hij lucht *haar* ⁶⁾. . . Hij kende die stem, maar hij kon *haar* onmogelijk thuisbrengen ⁷⁾. . . U weet dat uw veronderstelling er naast is en toch uit u *haar* ⁸⁾. . . Hij draaide *haar* (de lamp) op. . . ; hij hing *haar* (de pijp) in een rekje ⁹⁾. . . Hij greep de tafel en wierp *haar* in het gras. . . Vervloekt de politiek en wie *haar* heeft uitgevonden! . . . Gooi *haar* (de tafel) neer! ¹⁰⁾. . . Uw post in orde? Kijk *haar* na. . . We sluiten een briefkaart in. We verwachten *haar* terug”.

Zou het werkelijk een dilemma zijn, of van de waarheid gezegd moet worden dat *zij* of *hij* zegeviert? ¹¹⁾ Blijft er dan geen *die* over? En bestaat er in veel gevallen geen *het*? „Het is de uitgave aan te zien, dat *het* een slordige nadruk is” ¹²⁾. Hoe de ontwikkeling dan ook verloopt, het is al tientallen jaren geleden, dat een Vlaming in een boek doorlopend de krant *De Tijd* *hij* noemde en onder errata opgaf, dat het vrouwelijk moest zijn, waarop een Hollander hem geruststelde: „Wel neen, dat zou jammer zijn van Persijn's ongedwongen stijl” ¹³⁾.

¹⁾ C. B. van Haeringen: *Genus en Geslacht*, 1954, bl. 34.

²⁾ *Vorstengunst* ⁶⁾ I 46.

³⁾ *De groote Dichters*, 1935, bl. 479 v.

⁴⁾ *Herman Gorter*, 1933, bl. 75.

⁵⁾ *Poëzie en maatschappelijke vernieuwing*, 1935, bl. 66 v., 79, 85, 88.

⁶⁾ Kalf, VII 77.

⁷⁾ A. M. de Jong: *De dolle Vaandrig*, z. j. II 38.

⁸⁾ Dick Ouwendijk: *De duivelsche Drie-eenheid*, 384.

⁹⁾ Bordewijk: *De eiken van Dodona*, 56, 210.

¹⁰⁾ *Don Camillo*¹⁴⁾, vert. F. van Oldenburg Ermke, 1952, bl. 171 v.

¹¹⁾ G. Kloeke, *De Gids*, 1952, III 224.

¹²⁾ *N. Tlg.*, 1941, XXXV 185.

¹³⁾ G. Gorris, *Studiën*, dl. 79, bl. 84.

De archaische genitief heet de gedwongen plechtstatigheid te bewerken, die de domineestaal meedroeg ¹⁾. Ten Kate vermaande, dat de Nederlanders „geheellijk Godes” moeten zijn. De titel van het tijdschrift *Stemmen des Tijds* kon het verder illustreren, maar ook de vrijzinnige J. D. Bierens de Haan kreeg te horen, dat zijn sobere stijl werd „verdeftigd door de genitivus theologicus” zoals *haars tijds* ²⁾. Het verschijnsel was algemener dan hier aangegeven werd, want Limburg koos voor streeklied een tekst, die van de vormen *des leeuwriks* en *des herders* en *der beekjes boord* en *Limburgs dierbaar oord* aaneenhing. Dit lied kon de uitspraak helpen waarmaken, dat onze schrijftaal het Duits, onze spreektaal het Engels nader staat ³⁾. Tot vandaag schrijft het Teylergenootschap prijsvragen uit, waarvoor een erepenning „des Genootschaps” wordt uitgelooft, zoals het Provinciaal Utrechts Genootschap nog notuleert, hoeveel leden „des Genootschaps” de vergadering bezoeken. Maar 's Rijks Museum is officieel het Rijksmuseum gaan heten.

Genitieven waren in 1910 al bij de meeste romanschrijvers uitzondering geworden ⁴⁾. In het begin van deze eeuw schreef Verwey bijna geen *der*, Ina Boudier-Bakker helemaal geen ⁵⁾. Spotvormen als *de literaire verlustingen des adels* en *in de onschuld haars pacifischen harten* en *de leute des baardeloozen mops* kondigden het langzaam einde aan ⁶⁾. Maar *der*, dat tegen 1900 leek uit te sterven, scheen het een jonger geslacht weer aan te doen ⁷⁾. Liever dan die oude vorm bij het slijten van vrouwelijke woorden op te ruimen, gingen sommigen hem bij elke gelegenheid rondstrooien. Marsman schreef *der* wereldgrond, *der* dageraad, *der* visch, *der* dag, zoals Jac. Schreurs *der* sparreboom, *der* kommer, *der* wijn ⁸⁾. Bertus Aafjes dichtte van *hunner* waan ⁹⁾. Niet alleen beschreef een journalist de gebeurtenissen *der* wereldkrijg, maar een Neerlandicus tekende in zijn proefschrift de weg *der* roman ¹⁰⁾. Een treurende weduwe maakte zelfs het overlijden *mijner* goede man bekend ¹¹⁾. Al die voorbeelden bewijzen wel, hoe Huizinga zijn landgenoten overschatte met de mening, dat ze zich met gelijk gemak konden bedienen van de schrijftaal en de spreektaal ¹²⁾. *Der* blijkt taaier

1) H. Padberg: *De mooie Taal*, 1924, bl. 139.

2) Victor van Vriesland, *N. Rott. Ct.*, 20 Nov. 1937, Av. E.

3) Roorda, *Versl. Kon. Akademie*, 1855, I 101.

4) de Vooys: *Verz. Taalk. Opst.*, I 200.

5) *N. Tlg.*, X 297 vv.

6) J. Greshoff en J. de Vries: *Geschiedenis der Ned. Letterkunde*, 1925, bl. 87; Menno ter Braak: *Het tweede Gezicht*, 1935, bl. 57; J. H. Speenhoff: *Daar komen de schutters!* 1943, bl. 78.

7) C. B. van Haeringen: *Spanningen in het hedendaags Nederlands*, 1946, bl. 10.

8) A. van Duinkerken, *De Gids*, 1940, III 96; *Odyssee van het kind Margreet*, 1946, bl. 9, 12, 17.

9) *Voetreis naar Rome*, 1946, bl. 70.

10) C. Easton: *Jaren van strijd. Gebeurtenissen der wereldkrijg*, 1917; G. W. Huygens: *De Ned. auteur en zijn Publiek*, diss Leiden, 1945, bl. 187.

11) *De Gelderlander*, 30 Jan. 1950.

12) *N. Rott. Ct.*, 19 Oct. 1934, Av. D.

dan *des*, omdat er geen tweede antikwiteit achter hoeft te komen en *der* moeder dus lichter wordt geschreven dan *des* vaders ¹⁾).

Top Naeff vertelde van *der woorden engere zin* en *der waarheid naakt geweld*, zoals ze het echt Hollands schoonmaken alleen met *reinigen* mocht aanduiden ²⁾). En met zo'n omzetting werd *Splendeurs et misères des courtisanes* van Balzac in 1920 door W. van Ravesteyn vertaald als *Der deernen praal en val*. Theologen schreven *de rozenkranskroon des gelachs evenals het rijk der rede en des stofs* ³⁾. Filologen schreven *de rommelpot des straatzangers* en *een bewijs van des Drosts belangstelling* en *zinnenlust des grooten Brits* ⁴⁾. Dichters schreven *de alliteraties des laatsten regels* en *graan des levens omgestookt tot jenever der poëzie* ⁵⁾. Huizinga schreef *het ideaal zijns persoonlijke levens* en *werken eens vrijen wils* ⁶⁾. Socialistische koren noemden zich *De stem des volks*. Henriette Roland Holst handhaafde, misschien onder invloed van Duitse lectuur, *groei des levens* en *gestalte des levens* ⁷⁾. Tot in haar vertaling van de *Internationale* kwam de gekunstelde wending *ontwaakt, verdoemden in hongers sfeer*, om de regel weer te geven *debout les damnés de la terre*, die elke sjouwer met zijn drie verbeterdentalen pakt. Al werd de dichteres langzamerhand eenvoudiger en werkelijker van taal, ze kon zich moeilijk losmaken van *makkerschaps vreugdedans* en *wanhoops donkerkille kuil*, waarbij deze socialiste de individualist Boutens tegemoet kwam. Of het nodig is zijn genitieven *nachts val* en *vreugdes morgen* tot de werking van Engelse verzen te herleiden? ⁸⁾ Schaezman verdedigde zijn inversies, die hem door *De Gids* verweten waren, met een beroep op Bilderdijk, Da Costa en Potgieter ⁹⁾. En nadat *De Nieuwe Gids* zijn poëzie had afgemaakt, zouden we ons vergissen met de onderstelling, dat zulke figuren onder de ruïnes van de retoriek begraven lagen. Juist die vreemde vorming zonder lidwoord en met een soort verpersoonlijking bleef in trek. De geliefde wending van Boutens zette een vaste constructie van Potgieter voort: *ontrouws offer, begeertes blik, onschuld's hope, boosheid's vrees, liefdes ideaal, verbeeldingshand, weeldes beker* ¹⁰⁾. En Potgieter had die weer geërfd van Spieghele, die hem even graag gebruikte als Coornhert: *wellevens kunste, dankbaarheids lust, daets vergeldinge, miltheys bewijs* ¹¹⁾. Zouden we daarmee niet eerder bij het

¹⁾ C. B. van Haeringen: *Nieuwe Synthese*, 1950, bl. 8.

²⁾ *Voor de Poort*, 1918, I 3, 155, 162, II 127.

³⁾ G. J. A. Jonker: *De beteekenis van Nietzsche voor de hedendaagsche moraal*, 1915, bl. 31; O. Noordmans: *Herscheping*, 1934, bl. 99.

⁴⁾ Kalf, VII 268; J. F. M. Sterck: *Vondelbrieven*, 1935, bl. 61; J. Prinsen: *Multatuli en de Romantiek*, 1909, bl. 46.

⁵⁾ Frans Bastiaanse: *De techniek der poëzie*, 1918, bl. 51; Marsman: *Verz. Werk.* III 238.

⁶⁾ *Erasmus*³, 1936, bl. 163, 175.

⁷⁾ *Rousseau* 1918, bl. 192, 211, 214.

⁸⁾ vgl. de Vooy's: *Verz. Taalk. Opst.*, I 222.

⁹⁾ *Aya Sofia*², 1887, bl. 189 vv.

¹⁰⁾ Potgieter, X 38, 256, 341, 431; XI 69, 74; XII 418.

¹¹⁾ L. C. Michels, *Het Boek*, XXXI 88.

Latijn terechtkomen dan bij het Engels? Het lijkt de uit de antieke retoriek welbekende „genitivus definitivus”.

Sommige Vlaamse schrijvers houden een zwak voor genitieven, die Marnix Gijsen opzettelijk is komen bepleiten. Ze krioelen in de buurt van de zogenaamde natuurmens Pallieter: *lippen zijns monds, het werk des zomers, het gebed der gewassen des velds*, wat wel zoveel betekenen moet als het gebed voor de veldgewassen ¹⁾. Met dat al heeft Gerard Walschap, vermoedelijk niet zonder aanraking met het Noorden, de vorm bespot. „Vóór haar stond de zware last van het stichten eens christelijken huwelijks, genitief” ²⁾. Van Deyssel vroeg zich al eerder af, waarin de geheime schoonheid toch stak van die „akelige genitief” ³⁾. Een taalgeleerde besluit, dat overvloed van *der*-vormen nooit een hulde vormt voor iemand z'n stijl ⁴⁾. In ieder geval toont de dichter Nijhoff er buiten te kunnen, wanneer hij schrijft, „hoe de wieken van de vaart van den tijd ons droegen naar den dood”. Als de verbuiging onmisbaar was, zou Engelse poëzie helemaal niets waard zijn. Het einde van een lang proces leek dan ook voorlopig een zekere eenstemmigheid over de natuurlijke oplossing, waarbij *des* en *der* kwamen te vervallen ⁵⁾. Voor spot, dikwijls het begin van het einde, hangt Greshoff een genitief aan een vertrouwelijk woord: *jouwer* onwaardig ⁶⁾.

Zó ver staat de genitief van ons spraakgebruik en ons taalgevoel af, dat een Neerlandicus zijn proefschrift kon inleiden met de ongelofelijke contaminatie: „mijn afscheid *der* Universiteit”. Een wetenschappelijk bedrijf, dat universiteiten bedient, levert lichtbeelden van Michelangelo's jongemannen „links en rechts *der* Sibylle”. Bordewijk, die nog *eigener beweging* schrijft, houdt zo'n blinde liefde voor de naamvallen, dat hij met wellust neerzet: „Hij was een goed menschenkenner, veel beter dan zijn intuitieven, spontanen, kortzichtigen vriend. . . Van hem ging niets uit dan universeele goedhartigheid en een geestdriftigen, maar ongecultiveerden hang naar muziek” ⁷⁾. Hier blijkt de schooldwang alles verdraaid te hebben.

De leer van de flectie drijft veel personen tot gebruik van het nooit gesproken woord *diens*. Theun de Vries vertelt, dat een jongen bij zijn vader slaapt: „Hij kroop dicht in *diens* beschermende arm” en „hij trok een lange neus achter *diens* rug”. Wie houdt zo'n kunstmatigheid vol? Er komt dan ook al gauw: „Hij kan niet eeuwig in *diens* huis verkeer en teren op *zijn* buidel” ⁸⁾. De vorm schijnt dus volstrekt niet nodig, om misverstand te voorkomen. Overmatig bang voor dubbelzinnigheid,

¹⁾ J. Grauls, *Gedenkboek A. Vermeylen*, 1932, bl. 294; vgl. Jan Engelman, *De Nieuwe Eeuw*, 28 April 1934.

²⁾ *Celibaat*, 165.

³⁾ *Verz. Opst.*, I 46.

⁴⁾ Gerlach Royen: *Ongaaf Nederlands*, 1941, bl. 104.

⁵⁾ *Neerlandia*, 1948, bl. 60.

⁶⁾ *Rebuten*, 1936, bl. 48.

⁷⁾ *Eiken van Dodona*, 72, 116, 294, 335.

⁸⁾ *Rembrandt*, 33, 54, 74.

schrijft Antoon Coolen: „Hij herinnerde zich levendig, hoe hij eens dien jongen te samen met *diens* lachend meisje had gezien” ¹⁾. Anthonie Donker gelooft voor de duidelijkheid te moeten verklaren: „De schrijver is uit zijn volk en *diens* geestesgeschiedenis voortgekomen” ²⁾. Waarom dan niet eenvoudig uit de geschiedenis *daarvan*? Sommige Hollanders zouden zich eerder op ijs van één nacht wagen dan op papier zonder *diens*. „Hij had de vinnige schrandereheid van een fret en ook *diens* zenuwachtige bewegelijkheid”, schrijft de anders vlotte A. M. de Jong. Overbezorgd zegt Henriette Roland Holst: „Gorter heeft Bonn met warme sympathie gevolgd in *diens* dichterlijke ontwikkeling” ⁴⁾. De vorm kan een onbedoeld komische werking hebben tussen een paar huiselijke woorden: „het glibberige van den visch en het lodderige van *diens* oog” ⁵⁾. Belooft dit niet op parodie uit te lopen? In een roman wordt iemand zelfs sprekend ingevoerd met deze regel: „Voor zijn zoon, voor *diens* succes als kunstenaar, voor *diens* leven als mens” ⁶⁾. Hier zou *die zijn* veel eerder de werkelijkheid weergeven. Tegenover al die gevallen is het begrijpelijk, dat Du Perron de oorlog verklaarde aan „kwasi-gedistingeerde genitieven” en ongeduldig uitriep: „Ik heb geen lust *diens* te schrijven” ⁷⁾.

De toenadering tot de levende taal gebeurt langzaam maar zeker. Nadat René de Clercq schreef „Gij zult *uus* broeders hoeder zijn”, schrijft Beb Vuyk „Hij wordt een kind in *zijn* vaders huis” ⁸⁾. Meer en meer dringt een veel gezegde verbinding, die wel eens een genitief in de dop is genoemd ⁹⁾, tot de schrijftaal door. De beste dichters van de zeventiende eeuw maakten er soms gebruik van en Tachtigers namen wel eens dezelfde vrijheid. Verwey ontliet het onechte *wiens*, door nu eens te schrijven „Spieghele, uit *die-zijn* verzen ik heb aangetoond” dan weer „uit de verzen *van wie*” ¹⁰⁾. Tegelijk begreep Prof. Cosijn, dat *Cats' gedichten* taal was voor het oog, maar *Cats zijn gedichten* voor het oor ¹¹⁾. Dat de laatste wending geforceerd zou zijn ¹²⁾, blijkt niet zo stellig uit de feiten. Zeker was een Potgieter alleen bereid om van de starre genitief af te wijken bij het aanhalen van het spreekwoord *een mensch zijn zin een mensch zijn leven*. Maar in deze eeuw is het schrijven van de gesproken taal sterk toegenomen. *De jongen zijn bedoeling* staat er bij Gerard van Eckeren, een *man zijn eerewoord* bij Jac. Schreurs, *de pastoor zijn gesluierde stem* bij Antoon Coolen, *je vader*

¹⁾ *De ontmoeting*, 1947, bl. 26.

²⁾ *Karaktertrekken der vaderlandsche letterkunde*, 1945, bl. 21.

³⁾ *De dolle Vaandrig*, I 212.

⁴⁾ *Herman Gorter*, 1933, bl. 53.

⁵⁾ W. Martin: *De Hollandsche Schilderkunst*, 1935, I 294.

⁶⁾ C. Stutterheim: *De Pianola*, 1946, bl. 177.

⁷⁾ *Multatuli en de luizen*, 1940, bl. 46, 59.

⁸⁾ *Dwizend Eilanden*, 1937, bl. 140.

⁹⁾ Gerlach Royen: *Buigingsverschijnselen*, I I, 166.

¹⁰⁾ *Gedichten van Jan van der Noot*, 1895, bl. 1.

¹¹⁾ *Taal en Letteren*, II 343.

¹²⁾ Kloeke, *Ts.*, LXXI 239.

zijn plicht bij A. den Doolaard ¹⁾). Henriette Roland Holst schrijft dit vers: „Een kind zijn hart is vol verborgen beven”. Een Vlaming is ermee vertrouwd wanneer hij schrijft: „Blake *zijn* eerste bundel” ²⁾). En nadat Prof. N. van Wijk *Jan z'n boek* in een schoolboek een naamvalsform genoemd en boven „gewild-deftige” genitieven aanbevolen had, zette Prof. van Ginneken *den eerste z'n standpunt* op papier ³⁾). De ontwikkeling binnen vijftig jaren is af te meten aan het geval, dat een arbeidersblad aan het einde van de vorige eeuw nog meende te moeten schrijven: „Des eenen dood is des anderen brood” ⁴⁾), waarvoor elk orgaan tegenwoordig zou kiezen: „De een z'n dood de ander z'n brood”. Er zullen niet veel personen meer zijn als de palstaander voor de datief, die in het exemplaar van een inaugurele rede binnen de Utrechtse Universiteitsbibliotheek de uitspraak, dat het de hoogste wens was van een filosoof „aan de mensheid een ideaal te geven”, veranderde in „der mensheid”.

Uit hulpeloze angst voor de moeilijke schrijftaal zetten verschillende landgenoten *hen*, waar ze *hun* bedoelen. „Wij verzekeren *hen*” staat er bij Potgieter ⁵⁾). „Het strekt *hen* tot roem” en „de kunstwerken werden *hen* bekend” schrijft een geschiedkundige ⁶⁾). „De fouten die *hen* verweten werden” geeft een Neerlandicus in zijn proefschrift te lezen ⁷⁾). Dat de levende taal juist een omgekeerde richting volgt en *hun* zegt voor *hen*, kan iedereen horen, die oren heeft ⁸⁾).

Intussen is de verschuiving naar de spreektaal meetbaar aan het geleidelijk verdwijnen van *hen* voor zaken. Wel duidt een enkele nog liederen met *hen* aan: *van hen, uit hen, tot hen, onder hen* ⁹⁾). Maar als Eva Raedde Canter van fietsen schrijft, dat ze het land aan *hen* heeft, en van koeien, dat iemand *hen* melkt, begrijpt een criticus, hoe het *ze* dient te zijn ¹⁰⁾). A. Roland Holst dicht:

„De laatste daad viel uit mijn moede handen:
Ik zie *hen* bleek en roerloos in mijn schoot”.

Een Emile Erens past zich bij de levende taal aan en schrijft „met *ze* mee” ¹¹⁾). Ook de conservatieve Jan te Winkel vertelt ergens van een vader

¹⁾ *De Paarden van Holst*, 1946, bl. 7; *Kroniek eener Parochie*, 1947, II 209; *De schoone Voleinding* 1932, bl. 48; *Het verjaagde Water*, 1947, bl. 95.

²⁾ J. Heyrman, *Album Frank Baur*, 1948, I 329.

³⁾ *De Nederlandsche Taal*, 1913, bl. 36 v.; *De oorzaken der taalveranderingen*, 1930, bl. 36.

⁴⁾ *De Katholieke Werkman*, 8 Mei 1896.

⁵⁾ *Werken*, XIV, 365.

⁶⁾ E. H. Korevaar-Hesseling: *Het Nederlandse volkskarakter weerspiegeld in de Ned. schilderkunst*, 1941, bl. 29, 44.

⁷⁾ J. G. Bomhof: *Bijdrage tot de waardering van Vondels drama*, diss. Leiden, 1950, bl. 124, 131.

⁸⁾ Gerlach Royen: *Buigingsverschijnselen*, III 1, bl. 253; C. B. van Haeringen: *Genus en Geslacht*, 1954, bl. 24.

⁹⁾ D. Bax: *Gesch. letterkunde der Nederlanden*, III 242, 244, 254.

¹⁰⁾ *N. Rott. Ct.*, 18 Nov. 1933, Av. E.

¹¹⁾ *Uit het leven van Marg.- Marie Alacoque*, 1949, bl. 22.

en zijn kinderen: „Hij kon moeilijk buiten *ze*”¹⁾. En de vormelijke Couperus zegt: „Ik ben bij *ze* allen geweest”, om verder *van ze* en *naar ze* te gebruiken²⁾. Henriette Roland Holst noemt de dingen regelmatig *hen*, al laat ze zich een enkele keer op het spraakgebruik gaan, waarbij ze zich tenslotte weer bedenkt: „Hij moest zijn diepste levenswaarden terugvinden: ze lagen op den grond van zijn hart, maar hij kon *ze* niet bereiken. Hij was van *ze* vervreemd, doordat hij niet naar *hen* geleefd had”³⁾. Belangrijker dan die resten van het verleden zijn tekens van de vernieuwing. Dat Heyermans zijn blijspel *De Wijze Kater* sloot met „doe *ze* de groeten”, zegt niet zoveel als een paar zinnen van de preekstoel: „Hij wil *van ze*, dat *ze* trouw blijven” en „Hij verlaat *ze* niet, maar is *ze* nabij”⁴⁾. En een Vlaming schrijft van voeten: „Ik zou *ze* niet willen aanraken. . . Ik heb mijn hand *naar ze* toegeschoven”⁵⁾.

Geerten Gossaert doet zijn school een voorliefde voor *ten* en *ter* over. „De Duivel voer *ten raid* op God” klinkt door de verbinding van een oude vorm met een nieuw woord nog eigenaardiger dan „hij bleef zo lang *ter poorte* staan”⁶⁾.

„Ten avond zag een vrouw ons aan
geheim en zoet. . . *Ten rand* van d' akker
trad Dood uit huiver-duistre laan”⁷⁾.

Was het koketteren of spotten met zichzelf wat Couperus deed, toen hij schreef: „De zakdoek is *ter neuze* gebracht en wordt wederom *ten zak* ingestoken”⁸⁾ *Ter zee* voor *op zee*, *ten huize* voor *in huis* schijnen bij sommigen een onmisbaar teken van beschaving. Een schrijver, die met de nieuwe zakelijkheid in contact staat, hanteert nog *te haren opzichte*⁹⁾, wat meer van een oud wetboek heeft dan van een moderne roman. *Te onzent* was onafscheidelijk van Prof. Walch, die ook geregeld werkte met *te dezen*, *te allen tijde*, *te zijner tijd*¹⁰⁾. Uitdrukkingen als *in dier voege*, *in den vervolge*, *in genen dele*, *in den beginne* zijn bepaalde typen ook welkom voor het ophouden van hun staat en stand. Aan zulke verouderde taalvormen zit dikwijls versleten beeldspraak vastgeroest. „Groen's levenszon daalde snel *ter kimme*”¹¹⁾. Bureaucraten houden een zwak voor *den volke kond doen* en

¹⁾ *Ontwikkelingsgang*², VII 241.

²⁾ *De Kleine Zielen*, I 1, 3, 16.

³⁾ Tolstoi. *Zijn wezen en zijn werk*, 1930, bl. 94.

⁴⁾ S. F. H. J. Berkelbach van der Sprenkel: *Geloof, Symbool, Middelaar*, 1917, bl. 40; *Wat geloven zij?* 1914, bl. 168.

⁵⁾ Maurice Gilliaams: *Elias of het gevecht met de nachtegalen*², 1943, bl. 105.

⁶⁾ W. A. P. Smit: *Masscheroen*, 1941, bl. 9, 26, vgl. 22 v.

⁷⁾ P. Minderaa, *Wending*, 1947, I 649.

⁸⁾ *Jan en Florence*, z. j. 74.

⁹⁾ Bordewijk: *Dodona*, 197.

¹⁰⁾ *Nieuw Handboek der Ned. letterkundige geschiedenis*², 1947, bl. 8, 11-13, 21, passim.

¹¹⁾ Z. W. Sneller: *Groen van Prinsterer en Fruin*, 1949, bl. 83.

der regering aangenaam of der vergeetelheid ten prooi ¹⁾). Felix Timmermans had het voorrecht om er feestelijk naast te slaan met *te zijner jubileum*.

Volle veertig jaar hebben de Nederlanders erover gedaan om enkele verlichtingen aan te nemen in de spelling, waarbij ze wel instinctief voelden, dat het om meer ging dan het letterbeeld alleen. De Vereniging tot vereenvoudiging van de *spelling* had ook eerst Vereniging tot vereenvoudiging van onze *schrijftaal* geheten, wat het einddoel duidelijker aangaf, want het een diende tenslotte als middel voor het ander ²⁾).

„Hij weet het onderscheid van *de* en *den* heel net”, spotte Langendijk voor twee eeuwen ³⁾. Na een overlange strijd, die met de periode van Spieghele inzette, hield de geslachtsuitgang *-n*, waar zoveel intellectuelen als een kenmerk van stijl of tenminste van school aan hechtten, eindelijk op het onderscheidingssteken van beschaving te zijn ⁴⁾. Vlot was de emancipatie zeker niet verlopen, ofschoon die noodlottige letter al bij het eerste pleidooi van Kolléwijn dood heette ⁵⁾. Nog vroeger leerde Multatuli: „En al was 't mooi, het kwispelt niet, omdat het nu eenmaal niet leeft, dat stijve staartjeN”. Om met *eene* en *eenen* grondig af te rekenen, schreef hij enkel 'n voor het onbepaald lidwoord. Albert Verwey begreep op zijn beurt, dat het weglaten van de uitgangs-*n* zijn taal „nader aan het dadelijk spreken kon brengen” ⁶⁾. Zijn dochter maakte daaruit de gevolgtrekking, dat de versregel uit het Christussonnet „glanzende liefde in eenen damp van hoon” later stellig geklonken zou hebben: „glanzende liefde in een damp van hoon”, want de ouderwetse uitgang werd nu als een stoplap gevoeld ⁷⁾.

Aan die letter *n* te raken werd voor taalverminking uitgemaakt, al was het eerder taalverminking om de vorm *den* uit te spreken als de naam van een denneboom, waar het schriftbeeld zoveel personen bij het lezen toe verleide. De papieren stijl was te wijten aan overschatting van het geschreven woord, waardoor iemand niet innerlijk hoorde wat hij schreef ⁸⁾. Maar het was omkering van de natuurlijke orde, de spraak dus aan een grafische voorstelling ondergeschikt te maken ⁹⁾. Verwey gaf alle dichters de raad om geen *-n* te schrijven dan die ze werkelijk hoorden, zoals Jac. van Looy en P. N. van Eyck het deden ¹⁰⁾. Iedereen wist, dat die uitgang *ene* of *enen* morsdood was en geen mens kon hem uitspreken zonder zich

¹⁾ Royen, III 1, bl. 244 vv.

²⁾ E. Kruisinga: *Het Nederlands van nu*, 1938, bl. 242.

³⁾ *Het wederzijds Huwelijks Bedrog*, v. 1607.

⁴⁾ Kloeke, *Jaarboek Mij Ned. Lett.*, 1936/7, bl. 11.

⁵⁾ *De Vacature*, 8 Nov. 1894.

⁶⁾ *Vereenvoudiging*, 7 Juni 1934.

⁷⁾ *N. Tlg.*, XXIX 213.

⁸⁾ W. Kramer, *N. Tlg.*, 1936, XXX 402.

⁹⁾ Gerlach Royen: *Spraak en Taal*, 1933, bl. 182.

¹⁰⁾ *De Beweging*, Mei 1911, bl. 214.

belachelijk te maken, maar het bleef een eis van fatsoen ¹⁾. „De kerk heeft geen toren, alleen eenen dakruiter”, schreef een kunsthistoricus ²⁾. Zo'n regel liet denken aan de zinspreuk, die een studentengezelschap voor de grap had gekozen: „Eene goudene geit is eene zeldzaamheid”.

Het voorbeeld van Verwey werd in 1930 officieel voor het onderwijs goedgekeurd, maar niet zonder een verontwaardigde reactie zoals nooit tegen de drukkende boekentaal opgekomen was. Prof. van Ginneken, eerst een vooruitstrevend taalkundige, had al vroeger zijn omzwaai gemaakt en dorst Kollewijn, de naamgever en dus de zondebok van de spellinghervorming, een nuchter materialist met een „onbeschaafd praatstijltje” noemen, al ging de hoogleraar, die anderen „platheid” verweet, persoonlijk niet opzij voor vrijmoedige uitdrukkingen als „zich moei maken” of „de zonde in al d'r ontaarding” ³⁾. De Senaat van de Vrije Universiteit maakte er een beginselkwestie van en protesteerde in Mei 1934 eenstemmig tegen de verwarring, die de vereenvoudigde spelling onherroepelijk zou meebrengen. Huizinga had zich op de stelling vastgelegd, dat de cultuurtalen van West-Europa orthografisch tot een eindtoestand gekomen waren, waarmee de historicus verviel in de fout om de geschiedenis met een toevallig stadium van zijn eigen tijd te willen afsluiten ⁴⁾. Wel verklaarde hij, dat de verhouding tussen schrijftaal en spreektaal in het Nederlands „volstrekt eigenaardig” was, waardoor ze „bijna twee talen” vormden. Maar eenzijdig waarschuwde hij tegen stijlverslapping en afzakking naar het vulgaire ⁵⁾. Zijn vakgenoot Geyl dacht reëler over deze dingen ⁶⁾. Opwinding en opschudding verdeelden de schrijvers. De laatste paladijnen, die de gangbare spelling met veel verspilling van geleerdheid bleven verdedigen, waren de Hollandse Calvinist Wille en de Vlaamse Jezuiet van Mierlo. Ze bedreigden ons volk broederlijk met de boodschap, dat een nieuwe spelling ons noodlottig van de bestaande letterkunde zou scheiden, alsof de verouderde boekentaal niet feitelijk ontelbare schrijvers van ons vervreemd had. De redactie van de Nieuwe Rotterdamse Courant, waarschijnlijk vertegenwoordigd door de taalkundige M. van Blankenstein, wees tijdig op die „onopgeloste kern van het taalprobleem” ⁷⁾. Hoe langer hoe meer uitgangen zijn bezig af te slijten. Arthur van Schendel schrijft *veel prauwen, veel pakhuizen, veel schepen*; Marnix Gijsen: *geen ander man* ⁸⁾.

¹⁾ L. J. Rogier: *In Vrijheid Herboren*, 1953, bl. 432.

²⁾ Jan Kalf: *De katholieke kerken in Nederland*, 1906, bl. 66

³⁾ *Als ons moedertaalonderwijs nog ooit gezond wil worden*, 1917, bl. 42; *Grondbeginselen van de schrijfwijze der Ned. taal*, 1931, bl. 7, 110, 116, 124; vgl. de Vooy's: *Opstellen uit de spellingstrijd*, 1941, bl. 72, v. 90.

⁴⁾ *De Gids*, 1927, IV 272.

⁵⁾ *N. Rott. Ct.*, 19 Oct. 1934, Av. D.

⁶⁾ *N. Rott. Ct.*, 20 Juni 1934, Ocht. C.

⁷⁾ *N. Rott. Ct.*, 1 Mei 1934, hoofdartikel

⁸⁾ *Jan Compagnie*, 1932, bl. 33, 286; *Het boek van Joachim van Babylon*⁵, 1948 bl. 57

XXVI. WOU EN JOU

Een historicus beweerde van een vakgenoot, dat hij geen stijl kon hebben, want hij schreef *wou*. Het is een vooroordeel, dat de langste en ongewoonste vorm altijd waardiger zou zijn. De geschiedenis leert wel het geleidelijk toenemen, maar ook het eeuwenlang bestaan van de vorm *wou*, die vanouds gelijkberechtigd was met *wilde* ¹⁾. Om niet verder terug te gaan dan de zestiende eeuw, lezen we bij de rederijker Jan van den Dale: „En mij docht datse niet meer spreken en *wouen*” ²⁾. Vondel liet de aartsengel Gabriël in de hemel verkondigen: „De zuivere Wijsheid *wou* ten deel haar wil bezegelen” ³⁾. Zelfs in de pruikentijd *wou* Simon Stijl de wereld om zeilen, *wou* Betje Wolff de kinderen leren bidden en een dame Frans leren spreken, zoals Hieronymus van Alphen iets niet eten *wou*. De statige Bilderdijk zag er in zijn verzen buiten of binnen het rijm evenmin tegen op ⁴⁾. Beets gebruikte het niet alleen meermalen in de *Camera*, maar ook in een gedicht over Da Costa, „dier ziele, die naar boven *wou*” ⁵⁾. Bij Jan van Vloten verrast ons het gebruik minder dan bij Potgieter, die *wou* zelfs in gezelschap dorst brengen van het statig woord *gehengen* ⁶⁾. Huet wisselde *wou* met *wilde* af ⁷⁾. Zo deed Multatuli, al hield hij een voorliefde voor de gesproken vorm, die hij nu eens een freule en dan weer een koningin in de mond legde ⁸⁾. Zijn uitgever Funke gaf hem in 1872 de raad om *zoude* te veranderen in het natuurlijker *zou*; en al vóór zijn eerste boek had de schrijver stuurlui aan wal *zouwers* genoemd ⁹⁾. Ook de voorname Vosmaer vond *wou* niet beneden zich ¹⁰⁾. En Wallis dekte *woû* wel liefst met een samentrekkingsteken, dat ze moeilijk verantwoorden kon, maar zette het dan ook herhaaldelijk op papier ¹¹⁾. Henriette Roland Holst schreef in haar eerste sonnet *houen* en *wouen*, wat geen rijm dwang hoefde te zijn, want haar proza gebruikt herhaaldelijk *wou*, een enkele keer afgewisseld met *wilde* ¹²⁾. Couperus

¹⁾ Kern, 16

²⁾ *Werken*, uitg. Gilbert Degroote, 1944, bl. 172.

³⁾ *Lucifer*, 488; vgl. *Taal en Letteren*, I 221.

⁴⁾ *Dichtw.*, I 325.

⁵⁾ *Camera*, 110, 115, 230 v., 260; *Gedichten*, II 303.

⁶⁾ *Humaniteit*, 1869, bl. 6; *Werken*, II 55, IX 249.

⁷⁾ *Litt. Fant.*, V 174.

⁸⁾ *De Gids*, 1910, II 271 vv.; *Idee*, 288; *V. W.*, VII 161; *Br. aan Vosmaer*, uitg. Pée 1942, bl. 16, 42, 49, 178; *Briefw. Roorda van Eysinga*, 43; *Briefw. Funke*, 27, 35, 44 v., 49, 56, 67, 80, 89, 110 enz.; *V. W.*, 51, 161, 705, 712, 719.

⁹⁾ *Br. Funke*, 39; *Brieven*, 1890, I 110.

¹⁰⁾ Multatuli: *Verz. Werken*, 1900, I 43.

¹¹⁾ *Vorstengunst*, I 59; *Vreugderijk*, I 4, 31, 41, 88, 141, 147 enz.; *Hongaarsche Samenwerking*, 1905, bl. 3, 8, 36, 89, 91, 108, 153, 160.

¹²⁾ *Sonnetten en verzen in terzinen*, 8; *Rousseau* 26, 42, 107, 111, 125, 146, 242.

waagde zich bij voorkeur niet zonder pajong boven *zou* en *wou*, die Verwey best kon missen bij de uitdrukking *God wou niet* ¹⁾.

„Meisje, weetje wat ik —
 wat ik zeggen *wou*?
 'k *Wou* je zeggen dat ik —
 dat ik van je hou”.

Is dit de toon van Adama van Scheltema, Boutens kende die soms ook wel.

„Mijn hart *wou* nergens tieren,
 En nergens vond het vree,
 Dan tusschen uw rivieren,
 Nabij uw groote zee”.

Huizinga schreef „de wereld, die hij in *wou*” en „al die eeuwen hebben kleur gesmeerd, waar zij maar houden *wou*” ²⁾. Prof. Goslinga liet in zijn inaugurele rede aan de Vrije Universiteit horen: „Ook onder de Protestanten *wou* Napoleon de eenheid des geloofs bevorderen” ³⁾. En zijn collega Wille toonde er evenmin wat tegen te hebben ⁴⁾. Wat bij Nederlanders alleen te verwachten valt, is dat ze *wou* in dezelfde zin met *wilde* afwisselen, zoals Antoon Coolen doet: „Nou *wou* ik, dat jullie konden begrijpen, dat ik dat helemaal niet *wilde* voor de Duitschers, ik *wilde* dat alleen maar voor mezelf” ⁵⁾. Het feit kan terloops bewijzen, hoe de gesproken vorm als volledig gelijkwaardig geldt.

Te verlegen om vertrouwelijk te doen, hielden landgenoten elkaar al schrijvend van zich af met het nooit gezegde woord *gij*. Dat langzamerhand het levende *jij* kwam doordringen, is de proef op de som voor onze taalvernieuwing. Hoeveel tijd die overwinning kostte, bleek tegen het jaar 1874, toen een H.B.S. leerling ter ere van Martha van Vloten in een gemengd schools en jongensachtig taaltje op zijn bank krabbelde: „O *schoone* Martha, *gij* zijt de ware pisang”. Zelf ging de verloofde van Frederik van Eeden twaalf jaar later aan Jacobus van Looy *jij* en *jou* schrijven ⁶⁾; en die vlotte toon in brieven van ontwikkelde meisjes hielp de kunstenaars wennen aan vrijer vormen in hun boeken. Onder elkaar gebruikten ze ook *jij* en *jou* ⁷⁾. Toch moesten de Kleine Johannes en Windekind elkaar nog met *gij* en *u* aanspreken.

Het geslacht na 1880 heeft in brieven gebroken met *gij*, getuigt een

¹⁾ *N. Tlg.*, XXVII 275.

²⁾ *Leven en werk van Jan Veth*, 1927, bl. 17; *Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw*, 1941, bl. 129.

³⁾ *Koning Willem I als verlicht despoot*, 1918, bl. 16.

⁴⁾ *De literator R. M. van Goens en zijn kring*, 1924, bl. 38.

⁵⁾ *De Ontmoeting*, 1947, bl. 61.

⁶⁾ *Mededeelingen Fred. van Eedengenootschap*, 1946, IX 5, 9.

⁷⁾ Maurits Uyldert: *De jeugd van een dichter. Uit het leven van Albert Verwey*, 1948, bl. 152 vv.

ouder tijdgenoot ¹⁾). Maar consequentie viel in de tijd van het impressionisme, toen iedereen zijn gevoel zonder meer volgde, niet te verwachten. Schreef Kloos in een brief van 1889 de nieuwer vormen *jullie zijn* en *jullie spreken*, Verwey hield zich aan *jullie had*, van Eeden aan *jij zijt* en Martha zelfs aan *je waart* ²⁾). Diepenbroek gebruikte in een brief aan van Eeden *u* en *jij* en *gij* dooreen ³⁾), zoals van Eeden het deed in zijn speelse dialoog tussen Schaepman en van Houten. Toen van Deyssel in 1886 Frans Netscher te lijf ging, had hij zijn tegenstander bij de huiselijkste toon nog *gij* en *u* genoemd: „Kom toch in *uw* borstrok, beste Heer, wij zijn hier zoo vroolijk aan 't werk, dat *gij* ons stoort met *uw* afgemetenheid. . . Hoe, *gij* kind, *gij* clown. . .”. Enkele jaren later sprak hij Mr. van Sorgen ironisch vertrouwelijk met *jij* aan: „*Je* naam zweeft op aller lippen, om in *jouw* taal te spreken. . . *Je* bent onovertrefbaar, beste knul” ⁴⁾). Hoe weinig zulke aanhangers van de kunst om de kunst zich ook aan het publiek beweerden te storen, ze lieten zich dikwijls remmen door het openbaar fatsoen, dat nog papieren taal vorderde. Een blijspel van de radikale journalist de Koo begon met de uitdrukking „Je komt alsof je geroepen *waart*” ⁵⁾). Verwey vond *gij* soms onvermijdelijk ⁶⁾); en hij had voor het meervoud wel gelijk, want wat anders kon niet alleen Christus tegenover de apostelen, maar ook Napoleon tegenover soldaten toegeschreven worden? Alleen is het niet overtuigend, waarom van Eeden in zijn drama *Ismea* dezelfde mensen, die elkaar *geijjjoud* hebben, opeens *gij* laat zeggen in versvorm, wat wel een offer aan de schim van Cornelis Paradijs mag heten. Prof. Kloeke leert immers, dat *gij* 't in het eigenlijke Holland nooit verder heeft gebracht dan tot de schrijftaal, zoals de geschiedenis van vijf eeuwen bewijst ⁷⁾). En Prof. de Vooys verwacht, dat *gij* nog eens gelijk komt te staan met het Engels *thou* ⁸⁾). Intussen was het in 1910 nog iets buitengewoons, dat het gymnasium van Sneek de lagere scholen liet weten, voor het toelatingsexamen gerust *je* in een opstel te mogen gebruiken ⁹⁾).

De ontwikkeling van onze aanspreekvormen heeft de taalkundigen meer bezig gehouden dan welk grammatisch probleem ook, omdat de geschiedenis van de persoonlijke voornaamwoorden meteen een stuk stijlgeschiedenis vertegenwoordigt ¹⁰⁾). Een Engels dichteres nam het Shelley kwalijk, zo

¹⁾ J. W. Muller, *N. Tlg.*, XX 172.

²⁾ *Mededeelingen*, X 33, 58, 60, 62; vgl. *N. Tlg.*, XXXII 211.

³⁾ *Kunstenaarsbrieven*, 1937, bl. 12.

⁴⁾ *Verz. Werken*³, IV 67 v., 324 vv.

⁵⁾ *De Candidatuur van Bommel*, 1898, bl. 5.

⁶⁾ *De Beweging*, 1910, II 57.

⁷⁾ G. G. Kloeke: *De beleefde Friese aanspraak met jou. Een hoofdstuk uit de geschiedenis der betrekkingen tussen Fries, Gronings, Hollands en Nederlands*, 1941, bl. 41, 48.

⁸⁾ *Verz. Taalk. Opst.*, I 75.

⁹⁾ *N. Tlg.* IV 213.

¹⁰⁾ G. G. Kloeke, *Verz. Opst. oudleerlingen van J. H. Scholte*, 1947, bl. 20.

onregelmatig te schrijven: „*Thou lovest*, but ne'er *knew* love's sad satiety" ¹⁾). Nederlanders proberen in hun nood allerlei vormen tegelijk. Zo schreef van Deyssel: „*U is* een fatsoenlijk mensch, die veel liefhebberij *hebt* in letterkunde. . . *Gij zijt* een specialiteit in literatuur" ²⁾). Van *gij* kon bijna geen landgenoot afscheid nemen, zo gauw hij een pen op het papier zette. Zelfs in haar kinderversjes rijmde een zekere Tante Lize in 1904:

„Ja, wanneer *ge*, lieve kind'ren,
In de school *uw* best steeds doet. . .”.

De statige vormen van de vurige socialist Troelstra, die in 1919 nog aan een vriend *gij kondet* schreef, lijken verklaarbaar uit het feit, dat hij met zijn gezin levenslang Fries bleef spreken, waardoor het Nederlands voor hem een soort gelegenheidstaal was. Toen hij een eigen gedicht op zijn vrouw vertaalde, werd hij meteen onnatuurlijk, want „allinnich dou scist dêrijn fiele" verstijfde tot „slechts *gij* zult in dit werk gevoelen" ³⁾). Alleen begon de vastheid in het vervoegen te verminderen, toen Prof. Kalff in 1906 schreef: „Ik meende dat *gij* waakte; tenslotte *zeidet* ge openlijk. . . ; toen meende ik dat *gij* droomde" ⁴⁾). En de Vlaming Prosper van Langendonck had een vijftien jaar eerder in een sonnet geschreven: „Ik weet niet of *gij* minde; ik weet niet of *gij* weende" ⁵⁾). Het vervallen van de eind-*t* werd vrijwel algemeen, zodat Vestdijk nog verder ging: „*Gij sprak* over den hooggestemden aestheet. . . *Gij kon* uw geliefde onderscheiding niet bij u houden" ⁶⁾). En Donker dichtte:

„*Gij* hebt huizen af laten breken
en *gij* huurde werklui, die kwamen. . .
Gij voerde ze weg op Rijnaken.
Gij opende temidden van dien jammer
het Deutsche Theater in ons land. . ." ⁷⁾

Niet anders schreef Achterberg: „*Gij nam* zelfstandigheden aan" ⁸⁾). Deze schrijvers denken in de toonaard van *jij*, maar schrijven voorlopig nog in die van *gij*; en vandaar een atonale muziek. Ze kunnen onmogelijk meer terug naar vormen als *gij zeidet*, die bekend staan als uitsluitend geschikt voor ironisch gebruik op het studententoneel ⁹⁾). Een kind laten zeggen: „En *ge* *zeidet* nog wel, dat *ge* het spel niet *kendet!*" was een halve eeuw geleden al uitsluitend denkbaar voor iemand, die in zijn stijl een paar geslachten tenachter bleef ¹⁰⁾). In Vlaanderen, waar Streuvels zijn

¹⁾ Alice Meynell: *The second person singular*, Oxford, 1922, p. 138.

²⁾ *Verz. Werken*³, IV 23.

³⁾ *Gedenkschriften*, III 319, IV 260.

⁴⁾ *Geschiedenis der Ned. Letterkunde*, I 105.

⁵⁾ Aug. Vermeylen: *Van Gezelle tot heden*, 1938, bl. 73.

⁶⁾ *Lier en Lancet*, 1939, bl. 189 v.

⁷⁾ aangehaald *Jaarboek Mij Ned. Letterkunde*, 1946, bl. 31.

⁸⁾ *Doornroosje*, 1947, bl. 27.

⁹⁾ *De Beiaard*, 1917, I 522.

¹⁰⁾ J. A. F. Kronenburg: *De H. Alfonsus de Liguori*, 1901, I 7.

dochtertje aansprak met *ge zegdet* en Timmermans *je beleefdet* neerschreef ¹⁾, was het mogelijk anders. Maar Vondel schreef al *gij leerde, gij maakte*, toen de Statenbijbel de uitgangen-*det* en *-tet* hooghield.

Je is onze poëzie binnengekomen bij Gorter.

„Zie je ik hou van je,
Ik vin je zoo lief en zoo licht —
je oogen zijn zoo vol licht,
ik hou van je, ik hou van je. . .”

Maar zijn socialistische gedichten gingen weer naar een plechtig *gij* over. Carel Scharten noemde in 1906 *jij* en *jouw* in verzen „hinderlijk familiaar”, al genoot hij deze toon:

„Mijn versche bruid, o! nou,
Nou kom je bij me leven!” ²⁾

Adama van Scheltema hield dit tot zijn laatste bundel aan:

„Polder met jouw witte wegen
En jouw slooten aan den kant,
Met jouw wijde, allerzijde
Vredig bloeiend waterland,
Met den droomerigen zegen
Van jouw welig zachte vee,
Voel ik mij jouw ziel genegen,
Deelt zij zich de mijne mee —
Polder, met jou ben 'k verwant:
Wij zijn dingen van één land”.

Het *jij* werd door Jan Prins streng vermeden in zijn gedicht *Rotterdam*, „de stad, waar *men* is kind geweest”; en terwijl hij zijn eigen herinneringen ophaalde, schreef hij: „Nooit voelt *gij* u geheel verlaten, als hier *uw* mensch-zijn aanvang nam”. Onderhand werd de kunst naar een nieuwe werkelijkheid gedreven, waarin kinderen vertrouwelijk *je* tegen hun ouders gingen zeggen. Het sonnet *Aan een Graf* zou eenvoudig niet bestaambaar zijn, als Nijhoff zijn „moedertje” met *gij* en *u* had aangesproken. Heel het levensgevoel van deze dichter staat en valt met een hartelijke innigheid.

„O oude boom in de achtertuin,
hoe kaal en lelijk is je kruin,
ik vraag mij af of jij nog leeft,
zo weinig vruchten als je geeft” ³⁾.

Maar de wijsgerige sonnetten en terzinen van Adwaita werkten even goed met *je* en *jou* ⁴⁾. En Verwey bracht deze boodschap aan Spinoza: „je bent boekhouder van God”. Jongeren reageerden daar tijdelijk tegen,

¹⁾ *Prutske*, 1922 bl. 114; *Uit mijn Rommelkas*, 35.

²⁾ *De Krachten der Toekomst*, II 22.

³⁾ *Nieuwe Gedichten*⁶, 1948, bl. 11.

⁴⁾ Johan Andreas Dér Mouw: *Brahman*, 1919/20 passim.

zodat Marsman en Vestdijk een gemeenschappelijke roman *Heden ik, morgen gij* noemden, terwijl Werumeus Buning een boek met deze titel leverde: *Ik zie, ik zie wat gij niet ziet*, dubbel opvallend bij de naam van een bekend kinderspel. Op een affiche voor de boekenweek kwam ook nog te staan *Kocht gij reeds een boek?* Het Hollands publiek wil immers deftig aangesproken worden, om zeker te zijn dat het ernst is, hoge ernst.

De vervoeging met *je* gaf voorlopig haken en ogen, zodat Du Perron schreef: „Wanneer *kan* je ons garanderen dat je het zover brengen *zult?*”¹⁾. Nog sterker sprong maakte Nijhoff:

„Wanneer je begeeren *zult*
De pijn van het bloed,
Wanneer je leeren *zult*
Wat het leven doet. . .
. . . En je *zal* gaan rijpen
Als een boom die eenzaam staat —
Dan *zal* je begrijpen
Je vaders oud gelaat”²⁾.

Je zal kwam ook in *Sneeuwliedje* van A. Roland Holst voor, zoals Huizinga schreef *je mag*³⁾. Prof. van Ginneken daarentegen schreef gewoonlijk *je moogt*, wel eens afgewisseld met *je vermag*⁴⁾. Zo vertoonde Jac. Schreurs twee vormen in één adem: „Jij, die werken *kunt* en werken *mag*”⁵⁾. Welke van beiden toekomst heeft, laten zulke voorbeelden genoeg merken. Het is niet de eerste, die opzettelijk wordt bedacht, maar de tweede, die zich onderbewust komt opdringen. De vermenging van *je kunt* en *je kan* heeft in de tegenwoordige crisis, waarbij geen leerboek houvast meer geeft, voor schoolse landgenoten zóveel verwarrends, dat iemand er openlijk zijn nood over klaagde en als antwoord kreeg: „Ik begin werkelijk te vrezen, dat de strijd tegen *je kan* als hopeloos wordt beschouwd”⁶⁾. Het hier angstig toegekende burgerrecht blijkt onbetwistbaar.

Erkend schijnt het spraakgebruik nog niet altijd met stelligheid, wanneer de Groninger Hendrik de Vries bij zijn vertaling van *Erlkönig* de vader met *je* en het kind met *gij* laat spreken. Maar het doordringen van *jij* en *jou* binnen Brabant werd al in 1917 vastgesteld⁷⁾. Een Brabander zag kans, wat opzichtig *oe* en *jou* en *gij* in één zin samen te brengen: „Als zij een gelegenheid aangrepen om *oe* te helpen, dan deden zij dit meer om *jou* dan om de zaak, waarvoor *gij* hun hulp aannam”⁸⁾. Het gewest, waar *jij* oorspronkelijk niet thuis was, liet het ook in verzen horen:

¹⁾ *Het land van Herkomst*, 1935, I 30.

²⁾ *De Wandelaar*³, 1941, bl. 51. De dichter zou zich op het voorbeeld van oude toneelstukken kunnen beroepen (*N. Tlg.*, XXXII 215).

³⁾ *Verz. Werken*, 1950, V 35.

⁴⁾ *De Navolging*, 103.

⁵⁾ *Kroniek eener Parochie*, 1942, I 212.

⁶⁾ *Neerlandia*, Sept. 1952, bl. 8.

⁷⁾ Jac. van Ginneken: *Als ons moedertaalonderwijs nog ooit gezond wil worden*, 1917, bl. 59.

⁸⁾ Wouter Lutkie, *Roeping*, 1929, VIII 72.

„Jubelstadsje, waar ik werd geboren,
jouw uitgelatenheid hangt aan de gevels
 als guirlanden . . ." ¹⁾).

De Hollandse expansie is dus nog niet afgelopen; en ook in Vlaanderen nam het gebruik van *je* en *jij* na de eerste wereldoorlog, waaronder verschillende Vlamingen naar het Noorden uitgeweken waren, hoorbaar toe ²⁾. Dit gebeurde een vijftien jaar, nadat Vermeylen had gespot met een Gents leraar, die zijn mond op zijn Hollands vol van *je* en *jou* nam ³⁾. En de ontwikkeling gaat onweerstaanbaar verder, nu het tijdschrift, waarop Vermeylen met grote letters als stichter vermeld staat, zijn vriend Teirlinck een twintig keer op één bladzij toespreekt met *jij* ⁴⁾. Volslagen nieuw is dit niet in het land van Gezelle, die als Westvlaming de vorm *jij* goed kende en dan ook Maria onder het kruis in een bewerking van Harduijn's *Mariaklacht* liet zeggen:

„*Gij*, die 't al hebt geschapen,
 Wat vreemd bestier!
Heb-je geen plekke om slapen
 Elders als hier!" ⁵⁾

In onderscheid met de gelijktijdige Reninca houdt Jeanne van der Putten zelfgesprekken met God in de *jij*-toon, waarin de Limburger Jac. Schreurs het ene boek na het andere geeft. En een teken van de ontwikkeling geeft de tussen Brabant en Limburg opgegroeide Marie Koenen, door haar verhalen voor de volledige uitgaaf op dit vitaal punt te herzien.

De Hollander zegt nooit *men*, waarvoor hij *we*, *ze* of nog liever *je* gebruikt ⁷⁾. Schreef een Justus van Maurik gerust zo'n *je*, van Deyssel deed het minder overtuigd, zodat hij op de ene bladzij zette: „Dat Hilversumsche gras, hoe komt het *u* voor den geest!" en op een volgende: „Verder hadt *je* de Gooische boerenwagens" ⁸⁾. Als voorzitter van een nationale commissie protesteerde W. W. van der Meulen tegen de gewoonte van gymnasiasten om in hun opstel bij het eindexamen zinnen te schrijven van deze soort: „Als *je* dat ziet, dan erger *je* *je*" ⁹⁾. De gecommiteerde had zijn klacht beter kunnen richten aan het adres van Prof. J. A. Cramer, die in een preek, waard in een letterkundige bloemlezing opgenomen te worden, gerust neerschreef:

¹⁾ Anton van Duinkerken: *Lyrisch Labyrinth*, 1930, bl. 15, 25; vgl. Joep Naninck: *At her casement* 1938, bl. 3, 27; Anton Eykens: *Een handvol verzen*, 1946, bl. 5, 22.

²⁾ J. Grauls, *Gedenkboek Vermeylen*, 1932, bl. 296; *N. Tlg.*, XXXIX 32.

³⁾ *Verz. Opst.*, 1904, II 119.

⁴⁾ Piet van Aken, *Nieuw Vlaams Tijdschrift* VIII 30 v.

⁵⁾ *De Ring van 't kerkelijk Jaar*, Jub. uitg. 215.

⁶⁾ *Odysee*, 1946, bl. 14, 17; *Het Glazen Paardje*, 1946, bl. 121.

⁷⁾ R. A. Kollewijn, *Taal en Letteren*, 1894, IV 57 vv.

⁸⁾ *Gedenkschriften*, 8, 10, vgl. 192 v.

⁹⁾ *Neerlandia*, 1935, bl. 61.

„Je hoort de klacht van het krakende stroo en de brekende halmen, en je hart breekt ook van weedom bij de gedachte aan de vertreden aren, aan de verwoesting, die de niets ontziende oorlogsruiheid aanricht. De aarde geeft mild het graan terug, dat aan haar zorgen wordt toevertrouwd, maar dan moet je haar in haar stillen arbeid niet storen. . .”¹⁾

Een proefschrift was er evenmin veilig voor: „Een goddeloozen Staat hoef je niet te gehoorzamen. Dat mag je zelfs niet”²⁾. En ook de poëzie stond er voor open, toen Hoornik zo Hollands mogelijk dichtte:

„Een wals! De orgelman zal draaien,
alsof hij op een bruiloft staat,
een wals van Strauss, een lichterlaaie,
die je door ziel en zinnen slaat! ”

Voor al waar de dichter zich zelf leek aan te spreken, kreeg dit je een veel hartelijker klank dan het onwezenlijk *men* of *zich*³⁾. Een leidend Neerlandicus schreef dan ook zonder erg: „Zoek maar eens in deze verwarde werkelijkheid, eer je je te pletter loopt of eer je verdwaalt, naar een beginpunt”⁴⁾. En advertenties roepen rond: „Jansen is je slager” of nog klaarder „Jansen is je” zonder meer.

Jullie is een echt Hollandse vorm, die tegen het einde van de negentiende eeuw in boeken kwam opdagen⁵⁾. Prof. van Ginneken liet Jezus een keer zeggen: „Ongeloovig en verkeerd geslacht! Hoe lang moet ik *jullie* nog uitstaan? *Jullie* huichelaars, hoe willen *jullie* de verdoemenis ontkomen!” Alleen volgde daarop weer: *gaafst Gij, naamt Gij, spraakt Gij, waart Gij, leerdet en wildet Gij*⁶⁾. Een katholiek Bijbelvertaler liet een Israëliet over Goliath zeggen: „Zien *jullie* de man?”⁷⁾ en een orthodox dominee legde Christus bij een studie over bijbelse humor (een vroeger onbestaanbaar geval) in de mond: „Zo doen *jullie* nu!”⁸⁾ We horen wel eens een protestantse preek over de zending van de apostelen onwillekeurig van het Statenbijbels *ulieden* naar *jullie* overgaan. En Vestdijk schrijft niet minder verzekerd: „Met de galg *schijnt jullie* op een eigenaardige voet te staan”⁹⁾, waarbij *schijnen* nog natuurlijker zou klinken. En ofschoon het vrijwel ondenkbaar heette, dat een ernstig spreker er ooit toe komen zou om zijn hoorders met *jullie* aan te spreken, wat een „stijlontsporing” moest wezen, eindigde Prof. Marius Valkhoff zijn Amsterdams afscheidscollege kalm met een toespraak voor „jullie, studenten”¹⁰⁾.

De nominatief *u*, die volgens een taalkundige nog iets pruikerigs overge-

1) *Protestantsch letterkundige essays*, verz. Lansberg en de Moor, 1925, bl. 23.

2) J. B. Manger Jr.: *Thorbecke en de Historie*, 1938, bl. 104.

3) Ed. Hoornik: *Mattheus*, 1938, bl. 24, 27-30.

4) Anthonie Donker: *Hannibal over den Helicon?* 1940, bl. 17.

5) G. G. Kloeke: *Deftige en gemeenzame taal*, 1934, bl. 9.

6) *Voordrachten over het Katholicisme*, 1927, bl. 129.

7) *I Sam.* XVII 25, (Nijm. vert.).

8) P. De Haas, *Eltheto*, 1935, bl. 91.

9) *Puriteinen en Piraten*, 225.

10) Kloeke 8; Valkhoff: *Frankrijk 1551. Een terugblik en een vergelijking*, 1951, bl. 18

houden heeft van zijn deftige afkomst, begon in de zeventiende of achttiende eeuw op te komen ¹⁾. Dat *gij* bezig is het „onhollandsche, aangeleerde *u*” te verdringen, blijkt meer een wens dan een feit en wel een onmogelijke wens ²⁾. Ook beantwoordt het niet aan de werkelijkheid, dat het „houderige” *u* in de nominatief onbruikbaar zou zijn voor poëzie en verheven proza ³⁾. Bij de vlottende toestand van het spraakgebruik is het soms moeilijk vast te stellen wat er gezegd wordt en wat niet. Maar de teksten spreken voor zich zelf. In een prozagedicht heeft van Deyssel indertijd geschreven: „Kom, moeder, kom, laten wij eens heel gemeenzaam zijn samen, nietwaar? O, *u* spreekt. . .”. Verviel de schrijver na een paar herhalingen van dit *u* weer in *gij* ⁴⁾, het ijs was toch gebroken. In zijn inaugurele rede sprak een hoogleraar zijn voorganger met *U hebt* aan, waarmee een collega ook zijn leermeester huldigde: „*U hebt* mij een voorbeeld gegeven” ⁵⁾. En als dit nog niet officieel genoeg is, geldt een herderlijk schrijven van de Haarlemse bisschop, waarin de Katholieken toegesproken werden met *u hebt*, of een brief van de Paus aan de Nederlandse bisschoppen, die volgens een op alle preekstoelen voorgelezen vertaling ook met *u hebt* begon ⁶⁾. Kerkboekjes voor kinderen leerden Jezus aanspreken met *U hebt* en *U bent* ⁷⁾. En een volwassene ging in zijn gebed aan God ook *U wil niet* zeggen ⁸⁾. Een radiopreek behandelde de tekst „Niet zoals ik maar zoals *U wil*” ⁹⁾. Dit taalgebruik is ruim zoveel te vinden in andere kringen; en Vestdijk schrijft dan ook: „dat u ons aanzag”, „dat u een verkeerden indruk kreeg”, „u heeft gehoord” ¹⁰⁾. De poëzie blijft van die levende vorm niet meer afgesloten. „U hadt me beloofd, dat u wachten zou”, zo begint Annie Salomons haar *In memoriam Patris*, waarin deze toon zuiver blijft doorklinken ¹¹⁾. Michel van der Plas gebruikte bij zijn bewerking van het drama *Murder in the Cathedral* meermalen *u* als onderwerp, om dan weer in *gij* te vervallen.

Al tonen zulke aarzelingen en schommelingen, dat het experiment nog niet afgelopen is, de oplossing komt in zicht, wanneer een spreker, die het publiek aanvoelt, zo stellig kan verzekeren:

„Ik heb eens een president van een gerechtshof *gij* tegen een beklagde hooren zeggen. Dat klinkt niet. Het was net een dictée voor de tweede klas van een lagere school. De president kreeg keelpijn en de beklagde begreep

¹⁾ Klooke, *Verz. Opst. Scholte*, 15 vv.; Heeroma, *N. Tlg.*, XXVIII 330, LXV 286

²⁾ Mea Mees-Verwey, *N. Tlg.*, XXIX 211.

³⁾ Klooke: *Deflige en gemeenzame taal*, 1934, bl. 8.

⁴⁾ *Verz. Opst.*, VI 70.

⁵⁾ A. G. van Kranendonk: *Beschouwingen over de studie der letterkunde*, 1933, bl. 22 v.; H. J. Lammers: *De mens als vorm-probleem*, 1952, bl. 14.

⁶⁾ *De Tijd*, 17 Sept. 1951, 11 Mei 1953.

⁷⁾ Acide Postel: *Jezus mijn vrindje, leer bidden Uw kindje*, z. j.; To Hölscher: *Het Wees Gegroet* z. j.

⁸⁾ Dick Ouwendijk: *De Duivelsche Drie-eenheid*, 1947, bl. 350.

⁹⁾ *K. R. O. gids*, 8 Maart 1949.

¹⁰⁾ *Puriteinen en Piraten*, 160, 277.

¹¹⁾ *De ongerepte Droom*, 1950, bl. 73

niets. Neen! men moet *u* zeggen tegen iedereen en *jij* en *jou* alleen gebruiken tegenover vrienden en goede kennissen" ¹⁾.

In de vorige eeuw was het vanzelfsprekend, dat conducteurs en kellners en ook wel winkeliers met *je* werden aangesproken, wat ze zich niet langer laten welgevalen, omdat het een teken van minderheid was ²⁾. Van de andere kant stijgt de waarde van *je*, nu het ook geschreven en gedrukt wordt. Wel sprak een enkel hoogleraar nog in deze trant: „Gij waart het, die mij boeidet en mij uitnodigdet" ³⁾. Maar de huldiging van een Leids collega namens de faculteit werd met een doorlopend *je* gehouden ⁴⁾. Het is lang niet ongewoon meer, dat een voornaam figuur in het openbaar wordt toegesproken met *jij* en *jou* ⁵⁾. Prof. A. G. van Hamel miste in onze taal een woord als het Duitse *du*, dat tegelijk vertrouwelijk en verheven kan zijn, waaruit hij besloot: „Er zit niet veel anders op dan *gij* te gebruiken, dat Noord-Nederlanders nooit in het hart kan grijpen". Hiermee kreeg Prof. Jan de Vries gelijk, in zijn *Eddavertaling* af te zien van *je* om het onvermijdelijk gevolg van *jou* en *jij* ⁶⁾. Was het met het Nederlands werkelijk zo noodlottig gesteld, dan zou het gedaan zijn met de ontwikkeling van onze literatuur.

Voorlopig vormt de dialoog in onze meeste romans nog een zwakke plek; en daaraan wordt toegeschreven, dat Arthur van Schendel liever de gesprekvorm verving door de indirecte rede ⁷⁾. Het zal van onze schrijvers afhangen, of *jij* en *jou* op de duur zo'n harde indruk blijven maken. Classici geven het voorbeeld van een vrij gebruik, dat sommigen wat huise-lijk toeklinkt, zoals *gij* weer gewrongen aandoet. Aegidius Timmerman laat Hector in zijn Homerusvertaling *jij* en *jou* zeggen tegen de paarden één voor één en *gij* en *u* tegen de paarden samen, blijkbaar om *jullie* te vermijden ⁸⁾. Prof. W. E. Kuiper spreekt in zijn vertaling van Anacreon het veulentje met *je* en *jij* aan ⁹⁾. Na Geel en van Limburg Brouwer komen kenners van de oudheid dus hoe langer hoe verder de brug over. De dichter Perk had goed gezien, toen hij onderscheidde:

„Onze schrijftaal, die zoogenoemd verhevene, die op stelten kuiert, wijkt 10 aardstralen af van die der ouden. Maar onze spreektaal, die frissche beeldrijke niet. Onze spreektaal is plastisch, 't Grieksch is plastisch. Alleen in de spreektaal is 't Grieksch te vertalen".

Eigenlijk is het vreemd genoeg, dat het ons opvalt, een moeder in de

¹⁾ Mr. A. W. Kamp: *Bizarre knipsels uit het dagboek van Jan de Marre*, 1934, bl. 75.

²⁾ Kloeke 6; *De Hotelwereld*, aangehaald in *De Volkskrant*, 11 Febr. 1949.

³⁾ Willem van der Pluym: *Het beleven van beeldende kunst*, 1945, bl. 18.

⁴⁾ J. A. J. Barge 1919-1944, I 300 vv.

⁵⁾ b. v. *Jaarboek Ver. behoud natuurmonumenten*, 1953, bl. 68.

⁶⁾ *Het Hollandsch Weekblad*, 10 Dec. 1938.

⁷⁾ J. G. Bomhoff: *Bijdrage tot de waardering van Vondels drama*, diss. Leiden, 1950, bl. 53.

⁸⁾ *Ilias*, 1931, bl. 145 v.; vgl. W. E. J. Kuiper, *Hermeneus*, XXI Nr. 5/6, en O. Damsté, N. *Rott. Ct.*, 16 Nov. 1935, Av. E.

⁹⁾ *Muziek der sferen. Bloemlezing door H. Wagenvoort*, 1944, bl. 62 vv.

Bijbel haar jongen te horen toespreken met *je*. Het klinkt immers zuiver in de toon, als David aan Goliath zegt: „*Je bent* nog minder dan een hond”; en het klinkt alleen vals, dat het vervolg *ge* en *u* niet durft loslaten. „Toen beet Abner hem toe: Maak dat *je* wekomt”¹⁾.

Henriette Roland Holst gebruikte in *Opwaartse Wegen* (1907) *je* en *jij*, om man met vrouw, vader met zoon te laten spreken, maar evenals Gorter *gij* voor haar verhouding tot het socialisme, dat meer een idee voorstelde. Volgende bundels stemden *ge* of *gij* op de profetische toon van de dichteres, tot *Uit de Diepte* (1946) eindelijk weer het inniger *jij* liet doorbreken. In het drama *Thomas More* (1912) zeiden de familieleden *gij* tegen elkaar; alleen de lievelingsdochter werd door de vader met *je* aangesproken, ofschoon met vormen als *je waart* en *je moogt*. Dezelfde onzekerheid vertoonde het leken spel *Arbeid* (1923), waarin de kameraden *ge* zeiden en dan weer *je*: „*ge* hoordet het lied” en „weet *je* niet?” Het spel *Kinderen van dezen tijd* liet de twee woordvoerders, die meer tastbare personen waren, *je* en *jij* gebruiken, maar de koren *gij*.

Een taal, dié geen vlotte aanspreekvormen heeft, is niet rijp voor het toneel. Een ouder tijdgenoot noemde *gij* in moderne stukken „onduldbaar”, al had Emants nog in 1888 verzet gevonden, toen hij in zijn historisch drama *Adolf van Gelre* *je* gebruikte²⁾. Madeleine Böhling liet in haar drama *Astrid* de koningin *jou* aan de koning zeggen en vlak daarop *gij waart*, terwijl een paar dienstmeisjes, die de was deden, ook van *je* in *gij* en *u* vallen³⁾. Geen wonder dat Johan de Meester Jr. in 1942 *Romeo en Julia* in de oude vertaling van Burgersdijk niet spelen wou, zonder *gij* doorlopend in *jij* te veranderen, wat bij de vervoeging nog wel last genoeg bezorgd moet hebben. Schmidt- Degener durfde in zijn lyrisch drama *De Poort van Ishtar* allerlei woorden aan zoals *suf* en *sip*, *smoel* en *beu*, maar *gij* opgeven kon hij niet van zich verkrijgen. „Zijt *ge* wat kwijt, eunuch? *Ge rammelt zo hol*” en *Gij waart het, waart het toch, Geheimenis*”. Zelf spreekt Judith:

„Dat hebt *gij* uitgebroed, *gij* zultig brein!
Zo knakt *gij* heimelijk, terwijl *gij* kletst? . . .
Hup, knikkebollend Sanhedrin, kras op. . .”.

Deze vrije woorden vliegen het achterlijk *gij* voorbij. Zelfs slavinnen haspelen nog *je* en *ge* dooreen. Alleen gunt de schrijver zich de meervouds-imperatief zonder uitgang-*t* te geven. „Nu, Oudsten, *doe* uw plicht en *spreek* met de soldaten”⁴⁾.

Jef Last gebruikt in zijn toneelbewerking van Gide alle voornaamwoorden tot het ouderwetse *jelui* toe⁵⁾. Eduard Verkade doet weinig anders bij

¹⁾ *II Makkabeën*, VII 27 vv.; *I Sam.*, XVII 43; *II Sam.*, III 16 (Nijmeegse vert., 1939).

²⁾ J. W. Muller, *N. Tlg.*, XX 172.

³⁾ *Astrid*, 104, 109 v.

⁴⁾ *De Poort van Ishtar*, 1947, bl. 16, 34, vv., 66, 81, 90, 108.

⁵⁾ *De terugkeer van den Verloren Zoon*, 1948, bl. 36, 41.

zijn vertaling van Shaw. „*Je* bent nog geen koning, jongenlief. Laat *U* niets wijsmaken”, waar het origineel altijd *thou* heeft. „Hoe *hebt U* het dan nu? *Ge zijt* minder dan de armste schaapherder. *U is* geen wettig eigenaar van uw eigen Frankrijk”, waar het origineel *you* en *thou* gebruikt. Voor de rechters zegt Jeanne d’Arc: „Al zou *je* me lid voor lid uittrekken, dan nog zou *je* niet meer uit me kunnen krijgen. Wat valt er nog te vertellen wat *u zoudt* kunnen begrijpen?” Hier staat altijd *you* in het Engels. De inquisiteur zegt: „De Kerk leert *je*. Aanvaardt *ge* de leering van de Kerk?” Weer alleen *you* in het Engels ¹⁾. Nog minder consequent is Emile Erens, wanneer hij een heilige door Christus laat toespreken met *je* en *gij* en *u* ²⁾.

Prof. van Ginneken meent, dat de schrijver van de *Imitatio* gewoonlijk niet de lezer maar zich zelf aansprak, en maakt uit deze „zonneklare” onderstelling de gevolgtrekking, dat *je* het éniig goede voornaamwoord zou zijn, waartegenover de keus van een ander soort hoofdstukken met *gij*, soms in de contaminatie *ge bent*, vrij willekeurig aandoet. Maar die al te besliste theorie daargelaten, bewijst van Ginneken in ieder geval door zijn praktijk, dat het oude boek met *je* veel inniger wordt ³⁾.

¹⁾ *St. Joanne*, z. j. 130, 132, 200, 206; vgl. *Saint Joan*, ed. Tauchnitz, 1924, p. 130, 132, 205 f., 212.

²⁾ *De H. Margaretha Maria*, 1949, bl. 89 v., 94.

³⁾ *De Navolging van Christus*, vert. Jac. van Ginneken, 1944, bl. 9.

XXVII. NIEUWE ZAKELIJKHEID

Geerten Gossaert doorzag, hoe de Tachtigers hun kracht aan werken voor de taal besteed hadden in plaats van te werken in de taal, omdat de lijn bij onze dichters niet zo onverbroken doorliep als van Shakespeaere tot de Engelse moderneren ¹⁾. Hoe kon het anders, waar de traditie van Chaucer tot Shakespeare bij ons al na de middeleeuwen verstoord was? Dat Geerten Gossaert, die zich zo eerbiedig naar het verleden toekeerde, elementen van Bilderdijk en Boutens wist te versmelten, is minder verrassend dan het lijkt, want Boutens zette niet alleen de traditie van Potgieter voort, maar verwerkte even goed als Bilderdijk de Statenbijbel in zijn taal ²⁾. „Mij loech een lief gelaat *ter peluw* van mijn borst”. Deze archaïzerende geest wou zich onderscheiden van tijdgenoten, op het gevaar af de grondwaarheid te miskennen, dat de taal en ook de dichtertaal een verkeersmiddel is van de gemeenschap. Boutens' rijmprent bij het huwelijk van Juliana bleek onverstaanbaar voor de schoolkinderen, waarvoor die was bestemd; en de dichter werd door een bewonderaar onbedoeld getekend met drie boekenwoorden als de „gansch zeer uitnemende” ³⁾.

Dit uiterste liep dood in ijle abstractie. De omkeer was al aangekondigd door een bundel „sonnetten in spreektaal” van J. H. de Veer en werd bevestigd door een signifische studie „in omgangstaal” ⁴⁾. Daartussen lag de wijsgerige poëzie van Adwaita, niet minder bespiegelend door het levend Nederlands ⁵⁾. Zijn *Brahman* had een heel ander idioom dan het *Lied van Schijn en Wezen* en gaf de wending naar het concrete aan. J. A. Dèr Mouw leverde ook een filosofisch boek in „spreek-hollandsch”, waarbij hij durfde schrijven van *geprikkelde ijdelruit* en *horzelige sleurmensch* en *geweldig komiek*, terwijl hij leerde dat pompeuze woorden dienden om het gemis aan heldere gedachten evenals aan diep gevoel te verbergen, want „in officieele deftigheid huichel je makkelijker” ⁶⁾. Hij gaf zich rekenschap van deze verhoudingen:

„Zoodra ze een pen in hun handen krijgen, gaan veel menschen zich geestelijk in postuur zetten: wanneer bij een gehypnotizeerde de handen tot biddende houding worden gevouwen of tot vuisten worden in elkaar geknepen, dan neemt de heele persoon een devote of dreigende positie aan; zoo schijnt de tastgawaarwording en het spiergevoel bij het hanteeren van een pen de stemming van boekerigheid en onnatuurlijke plechtstatigheid op te roepen” ⁷⁾.

Met een studie over Adwaita begon Menno ter Braak zijn campagne

¹⁾ *Essays* 22.

²⁾ Onuitgegeven studie van Br. Dominicus; Hk. Mulder: *Boutens en de Bijbel*, 1948, passim.

³⁾ Mulder, 42.

⁴⁾ W. Esch: *Taal en Moraal*, 1934.

⁵⁾ Willem van Doorn: *Dichter en Spreektaal (Levende Talen*, 1943, bl. 23).

⁶⁾ *Het Absoluut Idealisme*, z. j. Voorwoord, 62, 195, 202.

⁷⁾ J. A. dèr Mouw, *Tijdschrift voor Wijsbegeerte*, 1916, X 463.

voor het gewone woord, omdat het materiaal van de poëzie geen ander kon wezen dan de omgangstaal ¹⁾. De Engelse dichter Lascelles Abercrombie voorkwam onze landgenoten met de ontdekking, dat de bloei van de poëzie onder Elizabeth te danken viel aan levendige voeling met omgangstaal en volksleven ²⁾. „Great English literature is all the more classic because its English is such very plain English”, getuigde Chesterton ³⁾. Als voorbeeld mag de om zijn „royal” Engels gevierde Newman dienen met zijn „familiar, almost conversational tone”, zijn „homely and colloquial expressions” en de „unliterary nature of his vocabulary” ⁴⁾. In deze geest verklaarde Yeats, los te willen komen van dichterlijke taal, door alles weg te doen wat kunstmatig was en een stijl te krijgen „like speech, as simple as the simplest prose, like a cry of the heart”. En T. S. Eliot leerde, dat de verbeelding van de poëzie niet alleen moest raken aan het leven van de moderne mens, maar diende te grijpen naar de „non poetic words and phrases, which had not been used in poetry before” ⁵⁾.

Bij ons begon dit besef op te leven, toen Nijhoff de poësie parlante ongemerkt liet overgaan in poësie pure. Het is bijna ongelofelijk, dat Verwey de jonge dichter te verregaand vond in zijn levende taal, nu woord voor woord zo doordringend klinkt en wij ons eerder zouden verwonderen over een paar achtergebleven boekentermen. Wat de nieuwe toon bepaalde, was vooral het versmelten van spreekwoorden of kinderspelen in de verzen:

„Ik denk wel dat wij eeuwig leven,
Want eens gegeven, blijft gegeven!” ⁶⁾

Het sonnet, de bevoorrechte vorm van Tachtigers voor hun woordkunst, ging een algemene werkelijkheid dragen.

„Ik ging naar Bommel om de brug te zien.
Ik zag de nieuwe brug. Twee overzijden
die elkaar vroeger schenen te vermijden
worden weer bureu. Een *minuut of tien*

*dat ik daar lag, in 't gras, mijn thee gedronken,
mijn hoofd vol van het landschap wijd en zijd —
laat mij daar midden uit de oneindigheid
een stem vernemen, dat mijn ooren klonken.*

Het was een vrouw, het schip dat zij bevoer
kwam langzaam stroomaf door de brug gevaren.
Zij was alleen aan dek, zij stond bij 't roer,

en wat zij zong *hoorde ik dat psalmen waren.*
O, dacht ik, o, dat daar mijn moeder voer.
Prijs God, zong zij, Zijn hand zal U bewaren” ⁷⁾.

¹⁾ *Afscheid van Domineesland*, 1931, bl. 14, 43.

²⁾ *N. Tlg.*, VIII 205.

³⁾ *Autobiography*, 1936, p. 283.

⁴⁾ Joseph J. Reilly: *Newman as a man of letters*, New York 1925, p. 282, 292.

⁵⁾ J. Greshoff, *Nieuwe Courant*, 7 Sept. 1948.

⁶⁾ *Pierrot aan de lantaarn*, 1919, bl. 22.

⁷⁾ M. Nijhoff: *Nieuwe Gedichten*^a, 1948, bl. 48 v.; vgl. *Onze Taaltuin*, IX 322 vv.

Tachtig jaar nadat Huet aan de welsprekendheid van de Tweede Kamer had gewanhoopt, toen een lid zó maar zei: „Dat is tot daaraan toe”, sloot Nijhoff zijn rijpste gedicht *Het Uur U* heel eenvoudig:

„Hoe mooi? De hemel weet hoe.
Maar dat is tot daaraan toe”.

Een soberheid, die in het ouder sonnet *Adieu* vijf maal het woord *droom* herhaalde en het woord *scheiden* zelfs drie maal liet optreden binnen het rijm, sloot zuiver bij het spraakgebruik aan, brak met de stilerende variatietendens en had een fijner werking dan de pronkende overvloed van rederijkers of de klinkende weelde van woordkunstenaars. Als Nijhoff in zijn verzen de woorden *dupe*, *publiek*, *theeservies* opnam, deed hij in beginsel niets anders dan wat Heine had voorgedaan, maar hij maakte veel boekerige letterkunde ongedaan. De fluisterpoëzie van een Rilke stemde eerder tot natuurlijk spreken dan de galmretoriek van een Victor Hugo. Deze innig eenvoudige toon werd ook in moderne neuriënde zang gehoord. Nijhoff kon zich des te verder wagen met het levend woord, omdat hij naar Mallarmé de woorden van hun betekenis wou „loszingen”. Hij gaf ze sfeer, hij gaf ze ziel. Zulke gewone woorden met ongewone werking openbaren een volle, diepe werkelijkheid, door alledaagse dingen in het licht van de droom te beuren. De retoriek had een volledig stel verhevenheden nodig, om de kunst aan op te trekken; een nieuwe lyriek ging van de tastbaarste feiten uit, die met geheim geladen werden. Nijhoff bracht de fluitketel in de poëzie, Vasalis het scheermes, niet zozeer uit opstand tegen de engelen en nimfen, die vroeger het verplicht gezelschap van dichters moesten vormen, als wel onder drang van het leven; en hun gebruiksvoorwerpen werden niet minder door de verbeelding aangetrokken dan het kristal of de spiegel van A. Roland Holst ¹⁾. Hoornik, die dit opmerkt, heeft zijn woord waargemaakt met de scheppende daad van een gedicht, dat de sonnetvorm vloeibaar laat worden als de taal in kindermond.

„Ik ben de kleine dochter van Jairus.
Ik lig hier op een veel te grote baar.
De dood zit in mijn ogen en mijn haar,
Dat, nu de krul er uit is, zonder zwier is.

Ik mis mijn pop, die, nu zij niet meer hier is,
Slaapt als ik slaap, de vingers in elkaar.
Ik weet, dat twee maal twee tezamen vier is,
Maar nu ik dood ben, is dat niet meer waar.

Waarom had ik daarstraks ook weer verdriet?
Er zou een man, die toveren kon, komen,
Mij beter maken, maar toen kwam hij niet.

De mensen op het dak en in de bomen
Gingen naar huis, maar ik blijf van hem dromen.
Morgen ben ik de eerste, die hem ziet”.

¹⁾ Ed. Hoornik, *De Vlaamse Gids*, 1951, XXXV 465 v.

Hier zijn we teruggekomen bij de bron van alle poëzie, bij volkslied en volkstaal, waar de lijn, die van Boutens over Potgieter naar Hooft voerde, ons zo lang vanaf gebracht had. Nijhoff was zich volledig bewust van zijn doel, wanneer hij over zijn volk kon getuigen:

„Onze schroom tegenover het ongezongen, ongetransponeerde, onspreekwoordelijke, onrhetorische, bloot-persoonlijke woord, waarmee de spreker zich geeft, zooals men zegt, heeft belemmerend gewerkt op de totstandkoming van dramatische poëzie”¹⁾.

Het romantisch idealisme werd naar een modeterm overbiddelijk „ontmaskerd”. Volgens Vestdijk waren de Hollandse leiders van deze beweging voorafgegaan door de Vlaming Elsschot²⁾. In het Noorden zag Menno ter Braak neer op „het artefact, dat schrijftaal heet”; hij gebruikte midden in allerlei redeneringen de termen *proleet* en *gatlikker*, maar bleef een academisch intellectueel ondanks zich zelf en moest bij gelegenheid weer „*luidkeels* lachen om *zulk* een interpretatie”³⁾.

Het vrije spraakgebruik in de poëzie van Du Perron werd toegejuicht door Vestdijk, die ook Greshoff waardeerde om zijn „opzettelijke schandaliseering van de kunsttaal door het consequente streven naar gewone taal, een correctie van een al te breidelooze omvorming van de taal in poëtischen zin, waardoor steeds het gevaar dreigt, dat het contact met den moederbodem van de overgeleverde spreektaal verbroken wordt”⁴⁾. Adama van Scheltema was het als een deugd aangerekend, „gewoon Nederlands” te schrijven in de natijid van '80⁵⁾. Hetzelfde streven prees Vestdijk bij anderen:

„Verwey bezat een fijn ontwikkeld orgaan voor het interne leven van de taal, dat eigenaardige vermogen om het vers zelf te laten zoeken naar zeggwijzen die in de traditioneele taalschat reeds aanwezig schijnen te zijn, en dat onder de jongere dichters Nijhoff in zulk een verbluffende mate bezit.”⁶⁾

In die zakelijke trant kwam het „directe, beknopte” van onze gewone omgangstaal uit⁷⁾.

Evenals Potgieter was Vestdijk in de theorie verder dan in de praktijk. Zijn eigen werken wemelden van stokstijve vormen als „welk een illusie” en „welk een droogheid” of *bewerkstelligen*, *deswege*, *haars*, *diens* en het hypercorrecte *hen* voor *hun*: *hen ten dienste staan*, *hen vreemd*, *hen vriendelijk gezind*, *hen ingeschapen*, *leek hen*.⁸⁾ Een enkele zin zit al vol boekentaal:

¹⁾ *Jaarboek Mij Ned. Letterk.*, 1941, bl. 80.

²⁾ *N. Rott. Ct.* 13 Juli 1935, Av.E.

³⁾ *Van oude en nieuwe Christenen*², 1946, bl. 63, 71, 182.

⁴⁾ E, du Perron: *Parlando*, 1941, bl. 11; S. Vestdijk: *Lier en Lancet*, 1939, bl. 341 v.

⁵⁾ *N. Rott. Ct.*, 22 Nov. 1926.

⁶⁾ *Albert Verwey en de Idee*, 1939, bl. 101.

⁷⁾ *N. Rott. Ct.*, 14 Maart 1936.

⁸⁾ *De nadagen van Pilatus*, 133, 177, 355; *Puriteinen en Piraten*, 1947, bl. 31, 93, 95, 140, 142, 159, 167 v., 174, 180, 185, 219, 222.

„En hoe verder de nacht voortschreed en hoe huiveringwekkender onze verlatenheid daar werd, — een verlatenheid waarop geen ochtendglorie ooit meer inbreuk scheen te zullen maken, — des te onafwijsbaarder wist ik van geen nut te kunnen zijn bij dit ademlooze gevecht. . .”¹⁾

Hetzelfde overkomt Bordewijk, die schrijft: „Hij deed zich melden”, „ze deed zich kappen”, „ons oog doen gaan”, die strooit met *dermate*, nog aankomt met *het geviel, van noode hebben, deswege en desondanks* of onwerkelijke constructies als „schrijven *vermocht* ze niet” en „die binnenkwamen waren niet *velen*” en zelfs „de *voorhene* vriendinnen”²⁾. Theun de Vries spant een toneelgordijn van deftige schrijftaal voor krasse situaties: *stiet en wies, welker, te bed, jegens, slechts* en het onvermijdelijke *geviel, te mijnen koste* en al weer *deden lachen*³⁾.

Slauerhoff, die matrozevloeken op gesyncopeerde muziek zette, heeft de naam de dichtertaal „gedemocratiseerd” te hebben, wat wel niet de juiste term lijkt. Marsman begreep, hoe de woorden door een dichter worden vernieuwd, en versierde zijn *Toren van Babel* uitgezocht met deze verzen:

„Ja, huichelaar, die kerels kon het niets verdommen
Om na hun dood in den hemel te kommen”.

Zo'n uitval staat wel ver van de symbolische sfeer bij Boutens af:

„En in den *gouden* klank van de eigen moedertaal
Wordt vreugde en smart hetzelfde *hoog* verhaal”.

De zogenaamde anekdote, waarmee Greshoff en zijn vrienden de zwerende stemmingen van late Tachtigers verdreven, gaf ruimte aan een bondige, desnoods nijdige toon, die wel huiselijke onderwerpen behandelde, maar alles behalve in gemoedelijke trant. Vestdijk maakte onderscheid tussen aardse en hemelse poëzie, Bordewijk riep om het „rationele” woord in plaats van het esthetische. „Als men stijgen wil, gooit men zijn ballast uit. . . Marchant heeft gelijk en niet Huizinga”⁴⁾. Het vlugge tempo was iets, waarop het geslacht van de film grootging. Geen uitweiding, geen omhaal, vooral geen „mooie” woorden! Als Kuyle schreef van de tong, die kruiden *pakt*, of van de zon, die *zakt*, wat vroeger *daalt* of *zinkt* had moeten heten, sprak de nieuwe tijd niet minder aan dan bij het hartelijk *huilen*, dat Vasalis durfde doen.

„Een warm en onverwacht verdriet,
eerbied voor de gewoonste dingen,
neiging om hardop mee te zingen,
en dan te huilen om dit lied
onstond in mijn verwend gemoed,
Ik voelde me bedroefd en goed”⁵⁾.

¹⁾ *Ierache Nachten*, 1946, bl. 214.

²⁾ *Eiken van Dodona*, 1946, bl. 8, 33, 72, 124, 145, 188, 273, 323, 329; *Bij Gaslicht* 1947, bl. 10, 15, 104, 121.

³⁾ *Rembrandt*, 1931, bl. 301; *Sla de Wolven*, 1946, bl. 90, 129, 143, v. 148, 161, 176, 179, 187, 345, 406, 428, 431, 509, 522.

⁴⁾ *Het Vaderland*, 19 Nov. 1934, Av. C.

⁵⁾ *Jonas*, 1934, bl. 10, 25; *Parken en Woestijnen*, 1940, bl. 1.

Het bekroond verhaal *De Porseleintafel* sloot in 1951 met deze bekentenis van een dame: „Ik huil om alles wat kapot is”. Dit is niet meer de toon van Kloos: „Ik ween om bloemen in den knop gebroken”.

Het natuurlijker worden van de taal gaat samen met het vertrouwelijker worden van het leven, waarvoor de eerbied alleen dikwijls met de kennis afneemt. Het gewone komt dan gelijk te staan met het gemene. De toon raakt meermalen aan het cabaret, ergens tussen puberteitsbranie en ouwelijk cynisme. Zo kon Gerard den Brabander de gloriernaam verdienen van urinepoëet, waarschijnlijk niet buiten invloed van Erich Kästner, die een gedicht pas geslaagd leek te vinden met het woord *Klosett*. Dat deze stegentaal in nog erger verenging doodloopt dan de Parnastaal, is even duidelijk als dat zulke uitersten een beweging onmogelijk kenmerken. Ook gaat Hoornik niet in zijn antiromantische *Kerstmis in Amsterdam* op. Wezenlijk is alleen, dat de moderne literatuur zich aansluit bij een bouwkunst zonder ornamenten. Als Achterberg zijn *Ode* schrijft met een titel, die herinneringen aan mythologie of symboliek zou kunnen oproepen, zegt hij rechtuit:

„Voorwerpen, in mijn lied
vereeuwig ik u, niemand weet
het einde van dit wreed gebied
en wat er nog met u geschiedt,
hoor, hoe ik u heet:

Penduulslag, zoete snik,
bloedleuwerik,
van 't gonzend bloeiveld jij-ik
loodrecht ogenblik. . .

Keuken, zoals zij is,
wanneer zij er niet is:
aanrecht, kraan, servies;
het boordevolle niets;
o dit subliem verlies
zolang zij er niet is. . .”¹⁾

De ballade *Maria Lécina* van Weremeus Buning werd in 1932 nadrukkelijk aangekondigd als spreektaal; en de uitgever toonde zijn tijd te kennen met zo'n aanbeveling, die vroeger voor ontkenning van poëzie zou opgenomen zijn. De verandering in het spraakgebruik werd onwillekeurig aangegeven door Donker, toen hij schreef over „die gedurfd gooi naar het groote”, wat in de vorige eeuw zeker die *gewaagde worp* had moeten heten²⁾. Frans Bastiaanse hield vol, dat het opruimen van een oude woordvorm als *hetgeen* diefstal betekende³⁾. Prof. Stuiveling daarentegen zag het zwak van zijn vereerde dichter Bloem in „de gemanieerde

¹⁾ *Cryptogamen*, 1946, bl. 117.

²⁾ Anthonie Donker: *Hannibal over den Helicon? Een nieuwe dichtergeneratie en haar werkelijkheid*, 1940, bl. 13, 32.

³⁾ *De techniek der poëzie*, 1918, bl. 27.

rhetoriek van enkele genitieven of een overbodige aanvoegende wijs" ¹⁾). Een enkel woord kan het verschil markeren. „Vandaag verbergt het land zijn wonden”, zo begint het officieel feestgedicht, dat W. A. P. Smit bij het gouden jubileum van Wilhelmina schreef. In het *heden* mag het verleden liggen, de toekomst is voor *vandaag*. Schmidt-Degener vroeg aan het einde van zijn leven, of de toekomst van onze poëzie niet teveel afhing van „het weifelend lot”, dat het Nederlands beleefde ²⁾). Die weifeling kan niet duren. Jonger dichters zijn niet meer bang voor een hiaat in hun vers, dat een staccatotoon begint te krijgen, waardoor het naar het oudgermaans en engels vers toegaat, omdat het ritme sterker wordt dan de melodie ³⁾). Ook hier blijkt de revolutie van de renaissance geleidelijk overwonnen te worden en de middeleeuwse toon weer boven te komen. We zouden verwachten, dat de eerste vernieuwing zich openbaarde bij het kinderlied, maar te lang aan dilettanten overgeleverd, vond het pas tegen 1920 een echt kinderlijke toon. Vanaf hun vroege jeugd kregen de landgenoten zo lang de oude schrijftaal ingegoten met een rijm als het volgende, door de muziek van Catharina van Rennes een hele jeugd opgelegd:

„Kleine waterdropp'len,
kleine korr'len zand
Vormen *saam* de *trotsche* zee
En het *schoone* land”.

Het proza maakte de wisseling van de smaak tijdig mee. Het proefschrift van een Neerlandicus mocht in 1915 wendingen leveren als *goeie raad* en *kwaaië meidenstreken* en *ouwevrouwengepraat*, waarbij nog kwam „mensen, *doe* uw plicht; moeders, *befef* uw verantwoordelijkheid” ⁴⁾). Toen een theoloog beweerde, dat werkwoorden als *hoeven* niets waren dan slordig toegepaste spreektaalvormen, schreef een filoloog, die bekende, „grammatikale fossielen” te verwerpen, met overtuiging als voorzitter van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde „bij elkaar *hoorden*” ⁵⁾). De vormelijke Frans Bastiaanse zag op zijn tijd geen bezwaar om te verklaren: „ik *hoef* geen voorbeeld te geven” ⁶⁾). En Arthur van Schendel, voornaam genoeg van stijl, zette ook „*hoefde* te weten” ⁷⁾). Vestdijk vertelde van een stoel, die *hoorde* bij de ontvangst, en verder van iets, dat een persoon niet *hoefde* te doen ⁸⁾). De mensen werden volgens een taalkundige maar in de war

¹⁾ *Het Boek van Nu*, Sept. 1947, bl. 6.

²⁾ *Phoenix*, 1942, bl. 65 v.

³⁾ Mea Mees-Verwey, *N. Tlg.*, XXIX 214, 218.

⁴⁾ A. de Vletter: *De opvoedkundige denkbeelden van Betje Wolff en Aagje Deken*, diss. Leiden 1915, bl. 176, 213, 305.

⁵⁾ N. Greitemann, *Het Schild*, 1939 XXI 75; J. H. Kern, *Handelingen Mij Ned. Lett.*, 1930, bl. 19.

⁶⁾ *De techniek*, 4.

⁷⁾ *Herinneringen van een dommen jongen*², 1934, bl. 31.

⁸⁾ *De nadagen van Pilatus*, 1938, bl. 5, 25.

gebracht, zolang ze geen *hoeven* durfden te schrijven voor *behoeven* ¹⁾. Onder die mensen mag Theun de Vries gerekend worden, die vasthoudt aan *behoeven*, *bemerken*, *behoren* ²⁾. Het toppunt van zorg vertoonde wel de voorzitter van de Tweede Kamer, die in een wetsontwerp overal *hele* door *gehele* liet vervangen ³⁾. Daarmee was het land veilig, wanneer de minister tenminste niet *gehele* uit voorzorg verving door *algehele*. Want er moet altijd wat bij, omdat Nederlanders niets kaler en armzaliger schijnen te vinden dan het levend Nederlands. Alle voorvoegsels en aanhangsels, die maar te bedenken zijn, worden voor versiering aangegrepen zoals alle onnodige medeklinkers, om de naam van een huis deftig oud te spellen. Een verliefd meisje zegt dus op papier: „Die geuren *behooren* voor mij *tezamen*” ⁴⁾. Maar dat er hier en daar wat dorre blaren aan een boom blijven hangen, is niet zo belangrijk als de nieuwe bloei.

¹⁾ J. A. Vor der Hake, *Onze Taaltuin*, I 82 vv.

²⁾ *Sla de Wolven, herder*, 1946, bl. 220, 336, 368, 397, 401, 405, 407, 427, 442, 457.

³⁾ *De Maasbode*, 10 Sept. 1939.

⁴⁾ Dick Ouwendijk: *De duivelsche Drie-eenheid* 364.

XXVIII. UITZICHT

De deftigheid, begreep Prof. Kalff, heeft een kloof gegraven tussen hoger en lager standen. Toen deze leerling van Matthijs de Vries als vrijwillig soldaat met het volk in aanraking kwam, merkte hij, hoe weinig hij zijn moedertaal kende ¹⁾. In diezelfde tijd ontdekte de schilder Thorn Prikker, dat er in onze taal geen woord was, waar je een werkman behoorlijk mee kon aanspreken. Zei je *meneer* tegen hem, dan was het of je hem voor de gek hield; en *vrind* klonk onuitstaanbaar uit de hoogte ²⁾. Ons burgerlijk volk hield er nu eenmaal een overdreven standsgevoel op na. Hier alleen bestond er onderscheid tussen *ambtenaar* en *beambte*. In de vorige eeuw waren er twee duidelijk onderscheiden hoofdbedekkingen: de pet voor het volk en de hoge hoed voor de heren. Een hoogleraar, een arts, een deftig koopman droeg altijd een hoge hoed; boeren en arbeiders en veel winkeliers droegen een pet. In onze dagen van sport en democratie zien we de zogenaamde kachelpijp alleen bij begrafenissen, maar des te meer blote hoofden op straat. Deze vereenvoudiging, die een gelijkwording inhoudt, levert een beeld voor de toenadering tussen spreektaal en schrijftaal. Een dichter zegt dan ook het „hogehoedenidioom” of „schrijversknoeitaal” af te zweren ³⁾. Er zijn verschillende tekens van verandering. *Welke* en *hetwelk* worden volgens een kenner veel minder gebruikt ⁴⁾. Arthur van Schendel, begonnen als een Boutens van het proza, werd al gauw geprezen, omdat hij de taal van zijn volk, zonder die het minste geweld aan te doen, tot de taal van de kunst opvoerde ⁵⁾. Hij ging geleidelijk een soberder, eenvoudiger Nederlands schrijven ⁶⁾. Vroeger zou iemand met zo'n voorname stijl nooit geschreven hebben: „*Dikke* wolken blinken in het water” ⁷⁾.

Er zijn nog altijd speciale kringen met voorkeur voor een oude schrijftaal. De rechtbank wil de dieventaal in geheimzinnigheid overtreffen, zodat onze wetten wedijveren met het bargoens ⁸⁾. Ambtenaars zijn van nature conservatief, niet alleen om hun waardigheid op te houden, maar vooral om vaste normen en termen te handhaven. De vraag is enkel, of onze landgenoten dit voorrecht niet erg gewichtig maken. Drie ministers samen kiezen ieder jaar een commissie *in zake* de zomerpostzegels. Juristen zullen niet licht wendingen als *ten aanzien* en *ten opzichte* en *ter zake van* opgeven, want uit *dien hoofde*, *mijns erachtens*, *dan wel* (of) moeten een staatsstuk

¹⁾ *Vragen des Tijds*, 1917, I 314, 1918, II 272.

²⁾ Henri Borel: *Brieven van Johan Thorn Prikker*, 108.

³⁾ Willem van Doorn, *Levende Talen*, 1943, bl. 16, 18.

⁴⁾ C. G. N. de Vooy: *Geschiedenis van de Ned. Taal*, 1931, bl. 172.

⁵⁾ Carel Scharten: *De Krachten der Toekomst*, 207.

⁶⁾ R. Pulinx: *Arthur van Schendel*, 1944, bl. 178.

⁷⁾ *De Waterman*⁴, 1939, bl. 177.

⁸⁾ Vgl. Jac van Ginneken: *Handboek der Ned. Taal*, 1914, II 219 vv.

geldigheid bijzetten. Mr. Oud heeft voor de radio verteld van een hoog ambtenaar, die in brieven van zijn referendaris telkens het woord *benevens* schrapte voor *alsmede* of omgekeerd, tot het arme slachtoffer de twee woorden ondereen zette met verzoek om door te halen wat niet verlangd werd, waarop het ontwerp terugkwam met doorhaling van beide woorden, die verbeterd waren in *mitsgaders* ¹⁾. Had Stendhal in ons land geleefd, hij zou moeilijk kunnen verzekeren, zich geregeld op zijn schrijven voor te bereiden met het lezen van een bladzij in het wetboek. Maar zoals we niet meer vergaderen met breedgerande hoed en wijde mantel, doen we het zonder *nademaal* en *vermits*. Drie kwart van onze nationale geest kon niet worden uitgedrukt in de ouderwetse schrijftaal, verklaarde een linguïst ²⁾. Al het echte kwam met de levende taal boven. Op een kerkhof worden *lieve* doden herdacht en zelfs het kinderwoordje *opoe* staat vrijmoedig in steen uitgehouwen. De studie van het modern Nederlands, leert een vakman, moet steunen op voortdurende vergelijking van de geschreven met de gesproken taal ³⁾. Een ander Neerlandicus wil zó geschreven zien, dat we voeling blijven houden met de spreektaal ⁴⁾. Het verbond tussen dichtkunst en spreektaal, zo natuurlijk, omdat het gedicht bestemd is om voorgedragen te worden, is sterk bevorderd door radio en film, die alle kringen van de maatschappij dag aan dag in verstaanbare taal toespreken ⁵⁾. Nu het onderwijs algemeen is geworden en het verkeer de dialecten laat slijten, komt de toon van de verschillende standen geleidelijk op peil, zodat het gevaar van platheid bij toegeven van het spraakgebruik vermindert. Hoorde het volk zich vroeger alleen toespreken op preekstoel of toneel, er zijn personen in ontelbare vergaderingen aan het woord gekomen over actuele dingen. De spraakmakende gemeente, die door het „denkend deel der natie” zo lang voor onmondig was verklaard, liet zich eindelijk bij monde van eigen vertegenwoordigers horen. De taalkringen raakten en dekten elkaar min of meer, toen er schrijvers buiten de geleerden opkwamen, zodat de schoolmeester het niet meer alleen voor het vertellen had. Dat de toon daarbij niet hoeft te verliezen, zeggen advertenties, die de moeder niet meer laten *bevallen*, maar het kind *geboren* worden. De vrouw, van nature vlotter met de taal dan de man, heeft door de emancipatie haar woord in het openbaar leven leren meespreken, nadat Jacob van Lennep al de ongedwongen stijl van dames prees, die met hun brieven de toon van een gesprek wisten aan te geven ⁶⁾. Zij vormen allereerst de moedertaal en daarom hebben hun verhalen het nodige tot een lossere Nederlands bijgedragen.

¹⁾ Bundel de Vooys, 1940, bl. 339 vv.

²⁾ Jac. van Ginneken: *Als ons moedertaalonderwijs nog ooit gezond wil worden*, 1917, bl. 50

³⁾ G. S. Overdiep: *De stilistische methode in de Ned. taal- en letterkunde*, 1929 bl. 7.

⁴⁾ Kern 28.

⁵⁾ Mea Mees-Verwey, *N. Tlg.*, XLI 220.

⁶⁾ *Vertellingen van vroeger en later tijd*, uitg. Sijthoff, 334.

Het eigenlijke Holland, waar de steden aan een spoorlijn geregen liggen als dorpen aan de Langstraat, zag het Algemeen Beschaafd het eerst één worden. Bij de stijfste deftigheid moest de ontdooiing zich ook afspelen. Vlamingen begrijpen, dat de omgangstaal van het Noorden aangewezen is om alle gewesten te verenigen ¹⁾. Een Vlaams schoolboek waarschuwt tegen de ouderwetse schoolmeesterstaal, die wemelde van *dewelke, derhalve, vooralsnog, desalniettemin* ²⁾. De spreektaal heeft de literatuur veroverd en het boek naar het leven teruggebracht, verklaart een Hollander ³⁾. En een Neerlandicus getuigt, dat de vernieuwing van onze prozastijl enkel is te karakteriseren als doorbraak van de spreektaal in de schrijftaal ⁴⁾. Veel deftige vormen zijn niet meer bruikbaar dan voor de grap ⁵⁾. Hetiironisch gebruik van boekentaal is een vast soort humor in Nederland geworden. Een woord als *snoodaard* kwam uit toneeldraken in het studenten-jargon terecht, dat volgens Vestdijk een burleske stadhuistaal is met lichte kadans. Speenhoff zocht een komisch effect door het tepasbrengen van de parodievormen *wederommelings* en *indermiddelings*, *wederwaarts en anderwaarts*, *wederlings* en *nimmerlings*, waarbij de spelling *zulx* het moest helpen doen ⁶⁾. Het probleem werd onder het grote publiek gebracht door Charivarius, die een hele taalles aan mekaar rijmde:

„Reeds, steeds, evenwel, inderdaad en bekomen,
 Dat wordt in de spreektaal schier nimmer vernomen.
 Wie spreekt er van *schenken*, van *doch* of van *schoon*,
 Van *tevens* en *zulks* in den huislijken toon?
 Ach (*och* zeg je) 't is om den moed te verliezen,
 O vreemdling, die *wiens* leest en zeggen moet: „die z'n”.
Voltooiën, gewagen, teneinde, wellicht,
Weleer, uitermate, nochtans, onderricht,
Derhalve, geschieden, voorts, gaarne, vermaken,
Ervaren, bevroeden, gewis, krank, geraken,
Slechts, echter, inzonderheid, heden en thans,
 Dat vind je alleen in antieke romans. . .” ⁷⁾.

Sommigen blijven bang, niet voor vol aangezien te worden dan met één of ander plechtig woord. Wie schrijft: „Onze tijd is zwaar” vertelt een banaliteit, maar wie schrijft: „Onze tijd is een zware”, verkondigt een orakel. Een proefschrift verzekert dan ook met emfaze: „De methode is een typologische”, „de schaal is een objectieve”, „de inzet is een algehele”, „de ontwikkeling is een spontane” ⁸⁾. Een officieel verslag zal niet zeggen: „De commissie had veel werk”, maar heel gewichtig: „De werkzaamheden der commissie waren vele”. In het leven mag iemand een *gezicht* hebben,

¹⁾ Rob. Roemans: *Het werk en de betekenis van Willem de Vreese*, 1950, bl. 14 vv.

²⁾ Remi Sterkens en Paula Sterkens-Cieters: *Taal en Taalinzicht*, 1949, bl. 82.

³⁾ C. J. Kelk: *Rondom tien Gestalten*, 1938, bl. 52.

⁴⁾ G. Stuiveling: *De briefwisseling Vosmaer-Perk*, 1938, bl. 11.

⁵⁾ Kloeke: *Deftige en gemeenzame taal*, 11 v.

⁶⁾ *Daar komen de Schutters!* 12 vv., 33, 39, 57.

⁷⁾ *Winterboek 1934/5 van het Comité voor arbeid aan werkloze intellectuelen*, 85.

⁸⁾ Harrie Kapteijns: *Autonome Dichters*, diss. Nijmegen, 1949, bl. X, 1, 3, 59.

in boeken moet hij er een *gelaat* op nahouden. En wat iedereen *zorg* noemt, heet in de pers *bekommernis*. Als het beroemde sonnet *No me mueve, mi Dios* wordt vertaald, komt er zesmaal *noopt* te staan in plaats van *dringt* of *drijft*. Jan te Winkel had het telkens over *te onrechte* (waartegenover Prof. van Haeringen bij zijn promotie in 1918 de stelling verdedigde: „Ten onrechte willen sommigen *ten onrechte* vervangen door *te onrechte*”), Kalff over *te onzent*, een paar vormen, die door de hiaat al geen natuurlijke indruk maken. En elke schrijver draagt zo'n toegangsbewijs voor de publiciteit bij zich.

Is het de gewoonte, die dat doet, en dus een dwang van de samenleving of is het persoonlijke voornaamdoenerij? Wat schrijvers in het verkeer met hun volk tekortkomt, is klein geld; en tekooplopen met bankbiljetten bij de minste gelegenheid maakt geen voorname indruk. De reclame gooit zich op ongewone woorden en noemt een boek niet *onmisbaar*, maar *onontbeerlijk*, terwijl een café aanplakt: „De koffie is *gereed*”, al vraagt de kastelein natuurlijk aan zijn vrouw, of de koffie *klaar* is. Het geheugenverlies van Nederlanders, die niet meer weten, hoe ze spreken, zo gauw ze beginnen te schrijven, hangt samen met hun gewoonte om de moedertaal aan de grens kwijt te raken, als ze naar Vlaanderen gaan. Ze hoeven daarvoor niet eens te reizen, sinds de tijd dat Frankrijk heel Europa vertegenwoordigde. Wij praten allen van Florence en Turijn, van Don Quichotte en Don Juan (met Frans accent), van eau de Cologne, van polonaise, van y grec; en weinig jaren geleden werden de namen Mozart en Schubert in Brabant en Limburg nog op z'n Frans uitgesproken.

De zinsbouw doet Parijs niet minder na dan de woordkeus. Als Couperus niet persoonlijk verschillende constructies heeft ingevoerd, was hij 't toch, die ze door zijn voorbeeld bevorderde. Vooreerst gingen de Tachtigers het tegenwoordig deelwoord rondstrooien, liefst met het lijdend voorwerp erachter: „een man, brengende een pakje” en „Dorine, dicht om zich houdende een mantel” en „in een laag stoeltje zat Jeanne, verleggend een kussen” ¹⁾. Zo schreef Johan de Meester: „het gedicht, verheerlijkend den band tusschen moeder en kind” ²⁾. Een tweede gallicisme volgt de genitivus qualitatis: „Zij was van een belachelijke veeleisendheid” ³⁾. Het gewild abstracte van die wending blijkt uit het volgend voorbeeld: „Het schoorsteentje werd van een wonderlijk-zacht mooi” ⁴⁾. Het ingewikkelde ervan spreekt in deze zin: „Het landschap is van een opmerkelijke onomslachtigheid” ⁵⁾. Maar het nieuwtje gaat langzamerhand van zo'n draai af, nu de ene schrijver na de andere die vertoont: „Zijn gedrag bleef van een ietwat verveelde neerbuigendheid” of „zij is van een moeilijke na-

¹⁾ *De Kleins Zielen*, I 14; C. en H. Scharten-Antink: *Een huis vol menschen*, 479.

²⁾ *Eigen Haard*, 1920, bl. 86.

³⁾ Vestdijk: *De nadagen van Pilatus*, 1938, bl. 180.

⁴⁾ *Een huis vol menschen*, 119

⁵⁾ G. J. Hoogwerff: *De Noord-Ned. Schilderkunst*, 1939, III 199.

tuur" ¹⁾. Recensenten prijzen verzen aan, die van een ontroerende prilheid zijn, en uitgevers romans van een grote bewogenheid. Een derde gallicisme zet *van* vóór de onbepaalde wijs: „het gevoel *van* te weten" en „zijn fout *van* altijd zijn lotgevallen in te vlechten" en „Jozette kon een woeste opwelling krijgen *van* weg te willen loopen, *van* hard te lachen" ²⁾. Zouden al die schrijvers bij hun praten niet eenvoudig *om* zeggen? Een vierde gallicisme lijkt nog meer verbreid: „zijn aangezicht *van* rijperen man" en „haar lijf *van* liefdevrouw" ³⁾. Arthur van Schendel schrijft: „Het is Uw plicht *van* mensch en *van* geleerde" ⁴⁾; Verwey: „Zijn kalmte van waarnemer en verhaler" ⁵⁾; Henriette Roland Holst: „Kom hier, mijn lieve, kleine, zwarte jodenjongen met je oogen *van* oostersch vorst", waarvoor onze spreektaal immers zegt: „met *de* oogen *van* een vorst". Prof. W. A. P. Smit laat zich door dit misbruik wel eens even meetronen, maar verbetert zich dan dadelijk, want eerst schrijft hij „zijn prestige *van* eerstgeborene" en daarna „zijn leiderschap *als* eerstgeborene" ⁶⁾. Zo toont Kees Meekel ook beter te weten, wanneer hij „ik wende aan dit leven *van* oerang-oetang" laat volgen door „dit leven *van* een oerang-oetang" ⁷⁾. Maar du Perron houdt de Franse wending tot het einde vol: „het kneveltje *van* antipathieke man" en „mijn verwatenheid *van* europees herenkind" en „mijn hart *van* indiese jongen" en „al zijn mogelijkheden *van* gentleman" en „je noodlot *van* Europeaan" ⁸⁾. Bordewijk heeft dezelfde voorliefde: „zijn staat *van* natuurlijk kind" en „zijn baantje *van* loopjongen", waarvoor de schrijver mondeling zo goed als zeker zou zeggen: „*de* staat van een natuurlijk kind" en „zijn baantje *als* loopjongen" ⁹⁾. Vestdijk biedt hier tegenop: „haar leven *van* zwerfende minnares" en „zijn gewetensstrijd *van* uitgestooten Jood" ¹⁰⁾. Dames schijnen voor dit gallicisme een bijzonder zwak te voelen. „Mijn roeping *van* politiek strijdster" en „m'n theorieën *van* verlichte vrouw" schrijft Jo van Ammers-Küller" ¹¹⁾. En een Neerlandica is erop geabonneerd: „haar ijdelheid *van* dichteres" en „haar oorspronkelijkheid *van* schrijfster" en „haar eergevoel *van* jong meisje" en „haar aandacht *van* schrijfster" ¹²⁾. Proefschriften pronken er mee: „menige fout *van* beginnelinge" en „onze wereldbeschouwing *van* twintigste-eeuwers" (zoveel als de wereldbeschouwing van ons twintigste-

¹⁾ J. H. Hofstra: *Bezoek in den avond*, z. j.; Ouwendijk: *De duivelsche Drie-eenheid*, 1947, 345.

²⁾ *Pilatus*, 356; *Dodona*, 302; *Huis vol mensen*, 301.

³⁾ Couperus: *Berg van Licht*, 1905/6, II 43, *De stille Kracht*, 1900, I 136.

⁴⁾ *Domme Jongen*, 137.

⁵⁾ *Holland en de Oorlog*, 24.

⁶⁾ *N. Tlg.*, XLI 105. v

⁷⁾ *De laatste Cowboy*, 149.

⁸⁾ *Het Land van Herkomst*, I 43, 86, 110, 148, 319.

⁹⁾ *Karakter*⁸, 1948, bl. 84, 90; vgl. *Dodona*, 248, 273, 286.

¹⁰⁾ *Pilatus*, 90.

¹¹⁾ *De Opstandigen*, 411, 421.

¹²⁾ H. C. M. Ghijzen, *De Gids*, 1923, II 256, 259, III 110, 116.

eeuwers) en „haar persoonlijkheid van gevoelsmensch”, waartussen we even op adem mogen komen bij „haar trots als ontwikkelde vrouw”¹⁾. Mevrouw Romein volgt hier gedwee de mode, door te schrijven „haar neepjesmuts van redelijke matrone”²⁾. Er is nog een vijfde gallicisme in trek, zoals de volgende zin illustreert: „Ik kreeg de Max Havelaar te leen, boek waar mijn verlangen naar uitging”³⁾. Nederlanders zeggen immers *een* of *het* boek. Tenslotte een zesde gallicisme in de vorm van een gekunstelde woordschikking:

„Geen Hollander zal men het euvel duiden *wanneer*, bij alle genegenheid en eerbied voor de diepzinnige en groote kunst, welke onze Oostelijke naburen van vroeger tijden nalieten, *hij* een heimelijken dorst naar den zatten toon in het zilte vaderland met zich blijft omdragen”⁴⁾. „Madame Lourty, in die uren, herzag heel haar leven. . . Aristide, na het ruzietje, deed zijn best om. . . Jozette, met een uitroep, strooide. . . En Célestin, plotseling, had een smartelijk-wild verlangen. . . Zij, haar bleek spits gezicht onder het kapothoedje, zat paalrecht. . . Jozette, met overleg, liep zedig, . . . Mademoiselle, als ze wat lang aan één stuk liep, werd altijd een beetje aamborstig. . . Jozette, om Aristide plezier te doen, had zich een winterpakje gekocht”⁵⁾.

Een Neerlandicus blijft er niet vrij van, als hij schrijft: „Jolles, na aangetoond te hebben, dat de sage ontstond uit trots op de voorvaderen, voegt aan deze omschrijving toe. . .”⁶⁾. Zou er nog een bewijs nodig zijn voor de stelling, dat de schrijftaal buiten de levende taal om en willekeurig tegen de levende taal in gaat, dan mogen zulke gevallen ten overvloede dienen. Al schrijvend lijkt de landgenoot dadelijk de kluts kwijt te raken, omdat de school hem zijn zekerheid benomen heeft. Fabricius opent niet onaardig een toneelstuk met iemand, die een toost van buiten loopt te leren: „Elke Nederlander, wien het hart op de rechte plaats. . . *dien* het hart. . . *wien* het hart op de rechte plaats zit”. De taallessen slaan hem op zijn stem. Altijd komen we weer bij de deftigheid als grond van het conflict uit. Prof. Kalff kon er bij geen gelegenheid over zwijgen:

„Is deftigheid niet een bijzonder-Nederlandsche eigenschap? Is dat woord niet onvertaalbaar? Ons volk is in hooge mate behept met die angstvallige vormelijkheid, die vrees om zich aan koud water te branden, die jammerlijke bezorgdheid voor zijn figuur, die bekrompen argwaan tegen al wat uit den band springt, die kleinzielige geringschatting van de kleine burgerij en de lagere standen. Die deftigaards zitten in zulk een corset van vormen, zijn zoo genuilband door het fatsoen, dat zij alle vermogen om zich ongedwongen te uiten en natuurlijk te bewegen verloren hebben”⁷⁾.

Wij Noord-Nederlanders, zei Kalff een andere keer, zijn „bezorgd voor

¹⁾ H. C. M. Ghijsen: *Betje Wolff in verband met het geestelijk leven van haar tijd*, diss. Leiden, 1919, bl. VII, 188, 232, 234, 245.

²⁾ A. H. M. Romein-Verschoor: *De Ned. romanschrijfster na 1880*, 1935, bl. 15.

³⁾ J. de Meester, *Eigen Haard*, 1920, bl. 85.

⁴⁾ Jan Veth: *Beelden en Groepen*, 62.

⁵⁾ *Een Huis vol Menschen*, 117, 123, 227, 242, 281, 352, 479.

⁶⁾ W. Kramer: *Het literaire kunstwerk*, 1932, bl. 73.

⁷⁾ *Vragen des Tijds*, 1918, II 270.

ons fatsoen, bang voor ons figuur" ¹⁾). In 1912 deed Johan de Meester een aanklacht in de titel van zijn roman *De zonde in het deftige dorp*, waarbij de beslissende term hem weer onvertaalbaar zou blijken ²⁾). Niets vindt de Hollander zo erg als zich aan te stellen; en die vrees laat hem vluchten in vaststaande, desnoods opgeschroefde formules. De beklemming in zijn gevoelsleven tekent zich in geleende woorden van een boekentaal af, waarmee hij anderen voor zich zelf laat spreken. Zoals hij in de omgang graag zijn verlegenheid met een klinkende term probeert te verbergen en *verdomd* zegt bij wijze van superlatief, zo grijpt hij bij toespraken voor het gemak naar de eerste de beste gemeenplaats. De fraze is op die manier de distel geworden in de duinen van onze welsprekendheid, zoals de fatale beginwoorden *ik moge* tussen krampachtig hoesten aankondigen. Het fatsoen verplicht nu eenmaal om een officiële vorm boven eigen geestdrift, grote woorden boven echte dingen te stellen. De Hollander gaat groot op zijn nuchtere zin voor de werkelijkheid, waarmee hij met twee benen op de grond wil blijven staan; maar hij loopt op hoge stelten, als hij het woord moet nemen. Hij houdt niet van mooipraten, wat voor hem gelijkstaat met vleien of liegen; maar hij vervalt bij optreden in het openbaar bijna onvermijdelijk tot franje. Hij zegt, geen dikke woorden te kunnen velen; maar hij neemt nooit een pen tussen zijn vingers, zonder zich wijs te maken, dat alles moet worden aangedikt. Met een vreemde taal als de boekentaal is hij zich zelf niet meer.

De tweetaligheid, waardoor onze kunst zo van ons volk vervreemdde, haast zich weinig uit te sterven. Gezegd wordt *iedereen*, geschreven *een ieder*; gezegd wordt *op zijn tijd*, geschreven *te zijner tijd*. Filologen brengen zich zelf in tegenspraak, door de boekentaal te veroordelen met boekentermen. Een schoolboek leert: „De oorspronkelijkheid van vorm moet niet in hyperindividualisme gezocht worden *noch te loor gaan* in een geïjkte dichterlijke taal" ³⁾). Een proefschrift verzekert: „De taal van de Camera is vrij goed verzorgd, al vinden wij *deze* wat stijf" ⁴⁾). Dat *deze* in plaats van het levende *die* schijnt onuitroeibaar op papier. „Zijn de als nationaal aangegeven elementen werkelijk essentieel, dan zullen wij *deze* telkens weer tegen moeten komen" ⁵⁾). Waarom staat het woord *gemeen* tegenwoordig wel beneden *gewoon*, maar *ongemeen* toch boven *ongewoon* en *gemeenlijk* boven *gewoonlijk*? Heel eenvoudig, omdat het minder gangbaar is. Het lijkt haast zo ver gekomen, dat iets nooit gezegd moet worden om geschreven te mogen worden. Een rechtgeaard Hollander voelt zich pas doordrongen van zijn waardigheid, als hij kan werken met

¹⁾ *De Gids*, 1904, II 100.

²⁾ *Eigen Haard*, 1920, bl. 85.

³⁾ P. N. Dezaire: *Handboek der Poëtië*, 1932, bl. 38.

⁴⁾ G. W. Huygens: *De Ned. auteur en zijn publiek*, diss. Leiden 1945, bl. 123.

⁵⁾ E. H. Korevaar-Hesseling: *Het Ned. volkskarakter weerspiegeld in de Ned. schilderkunst*, 1941, bl. 15.

wijders en *nopens* of het al door Beets gebrandmerkte *bereids*¹⁾. Zulke woorden bewijzen hem, dat het een degelijke zaak is, waar hij een strak gezicht met stijve houding bij kan vertonen. Wordt de woordkeus niet vervalst, dan tenminste de volgorde verdraaid. „Dat geloof *ook ik*”, schrijft Kalff, die 't heeft over „*beide deze kronieken*”²⁾.

Stellig is hier een algemeen menselijk element in het spel, voorzover iemand zich in het openbaar ook anders kleedt dan binnenshuis. Maar herkennen we beschaafde mensen niet juist hier aan, dat ze zich in elke kleding ongedwongen weten te bewegen, terwijl anderen hun Zondags pak dragen op een manier, die dadelijk verraaft, hoe vreemd het hun zit? De schrijftaal zit Nederlanders op lange na niet makkelijk om de eenvoudige reden, dat ze er volslagen uitgegroeid zijn.

Omslachtigheid is een kenmerk van die stiefmoedertaal. In plaats van *zijn* werken wordt er, al is het soms met een bepaalde kleur, geschreven 's *mans* werken. Alles dient zo ingewikkeld mogelijk te worden. Een boek over Calvijn en Rousseau krijgt als ondertitel „een vergelijkende studie van *beider* staatsleer”, want *hun* zou veel te eenvoudig zijn³⁾. Een Haarlemmer heeft volgens de doodsadvertentie *zijn* ziel aan *haar* Schepper teruggegeven⁴⁾. Nog één stap en we komen terecht bij de mooierige vormen van een andere advertentie, die bericht dat vijf en twintig jaar geleden „*Gode* aanving *zijn* huwelijkszegen uit te storten” over een Tilburgs echtpaar⁵⁾. Vaderlandse deftigheid sleept overal een pauwestaart mee en maakt *woestijn* tot *woestenij* en vooral *bewerken* tot *bewerkstelligen*. Alle landen hebben een *post*, wat voor het internationaal verkeer praktisch genoeg is; maar Nederland kent officieel *posterijen*, waarbij de uitgangen langer zijn dan het woord. *Vreemd* moet *bevreemdend* heten, *telkens* wordt *telkenmale*, om niet te spreken van *tegelijkertijd* en *gelukkigerwijze*. Beets dichtte al een spotvers op het overbodig *aan de hand van*, want de zwaar op de handse Nederlander hijgt van angstvalligheid en bezwijkt onder volledigheid. Dat zijn taal tenslotte moet leven, komt er minder op aan, als hij zijn *voorts* en *zulks* en *mitsdien* maar kan plaatsnemen. *Les compagnons de Saint François* moeten hier *de Tochtgenoten van Sint Franciscus* heten; en 't is of een lichtvoetig vers op klepperende sandalen omver wordt gelopen door een klossende klompdans. Zou *de vrienden van Sint Frans* niet een beetje dichtter bij Assisi en meteen bij ons land liggen?

We dwingen ons om tussen twee regels door te schrijven, iets boven de lijn van de spreektaal, iets onder de lijn van de schrijftaal. Levenslang zitten we met het Nederlands nog in de leerjaren, want de eierdans valt ons hoe langer hoe zwaarder. De welsprekende Prof. van Ginneken moest klagen: „Op veertig jaar voel ik me nog niet altijd even veilig, of ik niet

¹⁾ *Verscheidenheden*, IV 53.

²⁾ *Geschiedenis*, I 12, 24.

³⁾ A. J. M. Cornelissen, diss. Nijmegen 1931.

⁴⁾ *De Tijd*, 4 Maart 1943.

⁵⁾ *De Tijd*, 1 Sept. 1943.

teveel gehoor geef, nu eens naar links en dan weer naar rechts" ¹⁾). En we hebben uit voorbeelden kunnen besluiten, dat hij op zestig jaar niet zekerder was. Zijn opvolger bekennt even vast te zitten: „Het zijn vaak de fijnstbesnaarden, die het moeilijkst tot een beslissing komen, een bevredigend vergelijk te vinden tussen stijl en natuur, vormelijkheid en vlotheid, schrijven en spreken" ²⁾). De *vrijers* van Penelope zijn ons wat plomp, de *minnaars* nog al ijl; *gooien* lijkt te laag, *werpen* te hoog. Aan ieder Frans boek, zegt een Oostenrijker, schrijft de hele geschiedenis mee ³⁾; op ieder Nederlands boek drukken vier eeuwen schrijftaal. Allard Pierson verklaarde eens, oneindig liever over middeleeuwse filosofie te schrijven dan over iets uit het dagelijks leven. Wat was dan de moeilijkheid? „Wij hebben altijd door te zeilen tusschen twee leelijke dingen: Hollandsche deftigheid en Hollandsche plathed" ⁴⁾). Dat meesters als Vondel en Bilderdijk, Gezelle en Multatuli ieder weer over de taal moesten theoretizeren, toont pijnlijk wat er hapert aan het Nederlands. Daar ligt de oorzaak van het feit, dat boeken in Nederland zo angstig gauw verouderen, wat met de groeiende snelheid samenhangt, waarmee een schrijftaal, die niet met de levende taal meegaat, van ons af komt te staan. Het evenwicht is aangegeven in deze bepaling: „Il ne faut pas écrire comme on parle, mais ce n'est pas à dire qu'il faille parler comme on écrit. Ce qu'il faut, c'est écrire parlé" ⁵⁾). In de Franse spreektaal leeft de *passé défini* helemaal niet, terwijl de Franse schrijftaal meer gefixeerd is. Met dat al blijft het Frans een harmonische eenheid, omdat de schrijvers door een natuurlijke welbespraaktheid geleid worden en de geest er volgens Goethe is gericht op de conversatie. Onze volksaard is minder spontaan en expansief; daarom gaat de heerschappij van het papier bij ons zo ver, dat een spreker zich aandient als *ondergetekende*.

We zitten nog midden in de crisis. Vandaar zoveel tegenstellingen in onze schrijftaal. Van de ene kant dorst een Leids proefschrift al voor jaren de vorm *hoe'n* naar analogie van *zo'n* aan ⁶⁾). We vinden die meer en meer: „ze begreep *hoe'n* toer het was" en „*hoe'n* onnozel gezicht ze zette" ⁷⁾). Van de andere kant is de tegenbeweging vanouds sterk. Zelfs een nieuwlichter schreef een halve eeuw geleden over „een peil van geestesbeschaving, *op hetwelk*. . ." en „godsdiensttwisten, *met welke*. . ." ⁸⁾). En nog wordt er geschreven: „de wereld *tot welke* men behoort" ⁹⁾). Ook wel: „zij leefde in een voortdurende bezorgdheid, zij had niet geweten

¹⁾ *Als ons moedertaalonderwijs nog ooit gezond wil worden*, 1917, bl. 65.

²⁾ L. C. Michels, *Ts. voor Taal en Letteren*, Tilburg 1936, XXIV 234.

³⁾ Hermann Bahr: *Bilderbuch* 1921, S. 150.

⁴⁾ *Intimis*², 1876, bl. 57.

⁵⁾ Albert Thibaudet: *Réflexions sur la littérature*, 1938, p. 244.

⁶⁾ A. de Vletter: *De opvoedkundige denkbeelden van Wolff en Deken*, diss. Leiden 1915, bl. 246.

⁷⁾ Belcampo: *Nieuwe Verhalen*, 1946, bl. 50. 82.

⁸⁾ J. Koopmans: *Letterkundige studiën over de negentiende eeuw*, 1931, bl. 46.

⁹⁾ J. J. Klant: *De Geboorte van Jan Klaassen*, 1946, bl. 8.

hoe *zonder deze te leven*"¹⁾. Maar tegelijk staat in een roman geruststellend: „Zij zou *daar ook zonder kunnen*"²⁾.

Het verleden werkt met weerstand na, al is het historisme van de romantiek voorbij. In de negentiende eeuw betekende zijn taal kennen zoveel als de oude boekentaal aangeleerd hebben. Gymnasiasten werden zoet gehouden met oefeningen om de juiste woorden van die vreemde taal in te vullen. Moeite werd *berokkend*, haat *gekoesterd*. Wie een lange zin met zulke uitdrukkingen van buiten leerde, had de nodige waarborgen van goede stijl, want van die standaardtaal mocht de dichtelijke vrijheid alleen afwijken, door nog een trap hoger in de retoriek te gaan. Een leerling versierde zijn opstellen met woorden als *zwerk* en *zeekasteel*. Wie zo is opgevoed, houdt er onwillekeurig trekken van over. Vestdijk laat het volk nog een gil *slaken*; Prof. Overdiep handhaaft „sonnetten van lyrische *gespeend*"³⁾; en voor een ander Neerlandicus moet een feit verwondering *baren*³⁾. Het kon allemaal niet verheven genoeg zijn; en van die opvatting is iets overgebleven in een beeld van Kalff: „de algemeene schrijftaal, gevormd uit de dialecten en daarboven zwevend als de wolken boven de wateren waaruit zij zijn opgestegen". Zelf moet deze geleerde vaststellen, dat het Betuws van Cremer veel genietbaarder was dan zijn Nederlands, waarin de verteller „deftig, onnatuurlijk, opgeschroefd" sprak van *echt-vriend* en *stervenssponde*⁴⁾.

De verscheidenheid van gewestelijke en plaatselijke tongvallen, waarin ons volk graag boeken leest, omdat ze zo hartelijk klinken, bracht Overdiep ertoe om het bestaan van een Algemeen Beschaafd te ontkennen, wat Royen beslist tegensprak⁵⁾. Het interpreteren van de gegevens en vooral het speculeren over de verhoudingen brengt niet alleen grenskwesties, maar ook grondproblemen aan het licht, die aan de gedachtenwisseling tussen linguïsten overgelaten mogen worden. Prof. Kloeke noemt het Algemeen Beschaafd een legende, de spreektaal even goed een abstractie als de schrijftaal, omdat de taal van beschaafden een mengsel is van natuur en cultuur⁶⁾. Prof. Wille klaagt, dat de schrijftaal tegenwoordig voor schandpaal moet dienen; en Kloeke schudt zijn hoofd over de „schrijftaal-boeman"⁷⁾. De Vooy's heeft herhaaldelijk te kennen gegeven, dat de scheiding tussen spreek- en schrijftaal voor een groot deel is overbrugd en dat de kontrasterende voorbeelden, die J. W. Muller indertijd gaf, elkaar niet meer uitsluiten, ofschoon Muller er een duidelijk onderscheid tussen bleef zien⁸⁾. Zelfs meent de Vooy's de woorden spreek- en schrijftaal als verouderde

¹⁾ Bordewijk: *Eiken van Dodona*, 285.

²⁾ Ouwendijk: *Duivelsche Drie-eenheid*, 345.

³⁾ *De Vliegende Hollander*, 3; *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*, III 363, 389.

⁴⁾ *Geschiedenis der Ned. letterkunde*, V 178, VII 496.

⁵⁾ *Museum* 1937/8, bl. 298 v.

⁶⁾ *Gezag en Norm*, 25 v.

⁷⁾ *Taalbederf door de school van Kollewijn*, 21; Ts. LXIX 309.

⁸⁾ *Geschiedenis Ned. taal*, 172; *Museum*, 1932, bl. 291.

en misleidende termen te moeten afwijzen. Voorzover hij opkomt tegen het isoleren en verabsoluteren van de schrijftaal als een onschendbare grootheid, waarover de geleerden met volstrekt gezag te beslissen hebben, geeft de geschiedenis hem volledig gelijk. Maar de vraag is of hij geen gevaar loopt over het doel heen te schieten, als hij het voortbestaan van het probleem ontkent. Het misverstand komt waarschijnlijk hier vandaan, dat hij, om te bemiddelen tussen eenheid in het onderwijs en verscheidenheid in de kunst, de verzoening tussen de twee elementen vooruitloopt ¹⁾. Hij heeft zo'n grote vooruitgang beleefd, dat hij het einde al in zicht denkt te krijgen. Dit zijn de spanningen, waar zijn opvolger Prof. van Haeringen zulke sprekende voorbeelden van vertoont ²⁾.

Onze taal leeft en beweegt, ontwikkelt zich van de leer af en naar het leven toe. Ongewone woorden gebruiken, om geen gewone geest te lijken, is niet doelmatig meer. Dat *altemaal* in *allemaal* overging, was enkel een kwestie van assimilatie, maar dat *ten enen male* geruild werd voor *helemaal*, raakt het hart van ons probleem. Er zit iets onwerkelijks in deze zin: „Het Hollandsche landschap, hoezeer Hollandsch is het! En hoezeer Hollandsch zijn wij, Hollanders!” ³⁾ *Reeds* en *slechts* zijn in zekere zin niet minder leenwoorden dan gallicismen. Dat er *krankzinnigengesticht* wordt geschreven in plaats van *gekkenhuis* of dat *kledermagazijn* het op de gevel wint van *klerenwinkel*, begrijpt iedereen, maar allerlei woorden van de geschreven taal uitsluiten, omdat ze niet voornam genoeg aandoen, is toegeven aan een als burgerlijkheid ontmaskerde deftigheid. Bij het schrijven van levend Nederlands vermindert de kwaal om zich in woorden te verliezen, waar onze letterkunde van de rederijkers af dodelijk aan geleden heeft. Hoe meer het leven wordt gevolgd in plaats van boeken, hoe groter de kans is op oorspronkelijkheid, wat wil zeggen, dat de werken geboren zijn en niet gemaakt.

De pers, die het dagelijks leven beschrijft, zou aangewezen zijn om onze schrijftaal te helpen vernieuwen, als het mechanizeren van het nieuws geen automatische vormen meebracht. Een journalist moet zo razend vlug over alles en nog wat schrijven, dat hij houvast zoekt in frazen als de *belendende percelen*, waarover Godfried Bomans zich vrolijk maakte. Een huis is nooit verbrand, maar *in de as gelegd*; een bisschop gaat niet, hij *schrijdt ten altare*. Heel het bestaan van de Nederlander wordt op de plaat vastgelegd als een voorgeschreven reeks vertoningen. Hij *aanschouwde het levenslicht*, hij *trad in de echt*, hij werd *ten grave gedragen* ofwel *ter aarde besteld* of nog mooier *aan de schoot der aarde toevertrouwd*. Dit is het ceremonieel van de schijn, waardoor alles opgeblazen moet worden. De Parnastaal was kinderspel bij dit krantenjargon, waarbij de woorden meer en meer gedevalueerd worden. Begint die gewoontedwang nu niet eindelijk te

¹⁾ *N. Tlg.*, VII 1, 81; *Over de beginselen en de practijk van een nieuw moedertaal-onderwijs*, 1910, bl. 13.

²⁾ *Spanningen in hedendaags Nederlands*, 1946.

³⁾ Just Havelaar: *De Ned. landschapskunst tot het einde der 17e eeuw*, 1931, bl. 7.

vervallen? Een hoogleraar maakt in een wetenschappelijk werk evenmin bezwaar tegen de vorm *nee* als de fiscus op een belastingbiljet ¹⁾. In de vertaling van een godsdienstig boek mag *dolgraag* komen ²⁾. Dit streven naar onmiddellijkheid in de stijl beantwoordt aan de werkelijkheid in de geest. Wanneer we niet alleen Multatuli leggen naast Potgieter, maar ook Huizinga naast Fruin, volgen we een vaart met sprongen. De geschiedschrijver Wagenaar kon niet buiten *hetwelk* en *dezelve* met allerlei genitieven van de ambtenaarsstijl. De omslachtige van der Palm gaf een aaneenschakeling van verplichte figuren uit de latijnse retoriek zoals *noch-noch* of emfatische herhalingen van een beginwoord, om zijn doorlopende vergelijkingen en tegenstellingen regelmatig te leiden tot de spreuk aan het slot. De visuele Huizinga, die het begrip in een beeld weet te grijpen, schrijft eenvoudig, dat achter iedere uitdrukking een beeldspraak zit, terwijl hij het evenwicht tussen *meenens* en *maar gekheid*, twee termen uit het kinderspel, gaat bepalen en 't over *bekvechters* heeft ³⁾. Bij Groen of Bakhuizen mocht nooit een zin voorkomen als de volgende:

„Palmerston verkeerde nog in de gemakkelijke positie, overal in de wereld, waar een belang van Engeland bedreigd scheen, of waar hij *Engeland's neus* in een of andere kwestie wenschte te steken, met een diplomatieke vermaning *den baas te kunnen spelen*” ⁴⁾.

De Vlaming Maurice Gilliams vereenvoudigt bij de nieuwe uitgaaf van zijn *Elias* de woorden *doch aangezien* tot *maar omdat*; en de Hollander Kees Meekel bevestigt de opschuiving naar het leven met twee verschillende lezingen van zijn verhaal *De genezing van de blind geborene*, waarin *mijner handen* wordt van *mijn handen*, *onuitzegbaar*: *onzegbaar*, *de waarheid zoals hij haar ziet*: *zoals hij die ziet en hebt ge*: *hebt u* ⁵⁾.

Dat onze letterkunde in de wereld zo weinig bekend is, wordt meestal toegeschreven aan het kleine van Nederland. Maar is Denemarken groter, waar Andersen en Jacobsen binnen de wereldliteratuur doordrongen, of is Noorwegen met Ibsen en Björnson soms een groot land? Het feit, dat zo voelbaar afsteekt tegen de roem van onze schilderkunst, moet aan iets anders liggen. Een literatuur zonder echte taal kan geen echte literatuur zijn. Het is daarom begrijpelijk, dat onze meest vertaalde schrijvers dezelfde zijn, die de meest natuurlijke taal schreven: Multatuli en Gezelle.

Waarheid en schoonheid verenigen, eenvoudig zijn zonder armoedig te worden, gekunstelde verfijning evenals barbaarse verwildering voorkomen met een natuurlijk ritme, waarin ons volk zijn eigen harteklop voelt, dat is geen werk van een dag, maar in die richting wijst het nieuwe verloop van onze letterkunde. „Das Vornehme und das Volkstümliche sympathisie-

¹⁾ G. A. van Es, *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*, IV 99, 126.

²⁾ Sint Bernard: *Verhandeling over de liefde Gods*, vert. Anton van Duinkerken, 1937, bl. 39.

³⁾ *Verz. Werken*, V 32, 150, 223.

⁴⁾ *Patriottisme en nationalisme in de Europeesche geschiedenis*, 1940, bl. 102.

⁵⁾ *Jerusalem*, 1925 en *Bundel B Voordrachtskunst*, (Wolters), 1934.

ren stets mit einander; und der Bildungsdünkel hat an keinem von beiden Teil, er ist unfruchtbar" ¹⁾). Zoals de moderne poëzie weer een middeleeuwse vrijheid van ritme zoekt, wil het proza, los van afgepaste perioden, de direkte gang terugvinden. En kunnen we tempo of termijn van deze ontwikkeling onmogelijk vooruit bepalen, er bestaat geen enkele reden om aan te nemen, dat de beweging niet voortdurend verder zal gaan, tot spreektaal en schrijftaal samengroeien of, anders gezien, tot de schrijftaal uitmondt in de spreektaal.

¹⁾ (Julius Langbehn) *Rembrandt als Erzieher*⁴⁶, 1903, S. 248.

REGISTER

- Aafjes 55, 204, 214
 Achterberg 225, 239
 Acket 179
 Adama van Scheltema 94, 185, 187,
 223, 226, 237
 Adellung 79
 Admiraal, Aart 171
 Adwaita (Dèr Mouw) 226, 234
afwisseling 94 v., 236
 Aken, Piet van 228
 Alberdingk Thijm 15, 26, 66, 74, 80, 90,
 93, 104, 108 v., 116, 118, 128 v., 134,
 136, 151, 155, 174, 179 v., 211
 Alfieri 68
Algemeen Beschaafd 13, 30, 116, 119, 251
 Alphen, Hier. van 42-44, 59 v., 62, 112,
 133, 222
 Ammers-Küller, Jo van 246
 Amorie van der Hoeven Jr., Abr. des 121
 Ampzing 12
 Andersen 97, 253
 Anslø 31
 Antonides 36, 38 v., 50, 59, 63, 133, 147
 Assen, van 79
- Bacon 59
 Bahr 250
 Bake 82
 Bakhuizen van den Brink 26, 82 v., 84,
 86, 89, 91, 94, 104, 106, 128, 134 v.,
 148, 150 v., 171, 175, 253
 Barge 231
 Barlaeus 29, 31
 Bastiaanse 215, 239 v.
 Bax 218
Beatrijs 15
beeldspraak 113 v., 183 v.
 Beets (Hildebrand) 16, 27, 39, 55, 60,
 66, 75, 90 v., 94, 96, 99 v., 101-104,
 121, 129 v., 132, 135 v., 137, 152, 162,
 172, 174 v., 192, 199, 211, 222, 249
 Belcampo 250
 Bellamy 51, 54, 59, 63
 Bellay, Du 10, 30
 Benschop 207
 Béranger 85, 96
 Bergh van Eysinga, H. W. Ph. E. van
 den 198
- Bierens de Haan, J. D. 214
 Bilderdijk 32, 59, 63-73, 75, 78, 80 v.,
 84 v., 90, 108 v., 133 v., 137, 140,
 147, 160, 167 v., 174-176, 181, 184,
 194, 198, 209, 215, 222, 234, 250
 Björnson 96, 153, 253
 Blankenstein, van 221
 Bloem 239
 Blok 195
 Bo, De 160
 Boetzelaer, van 50
 Bogaers 76, 97
 Böhtling 232
 Boissevain 131
 Bolland 182, 200
 Bomans, Godfried 252
 Bomhoff 218, 231
 Bontekoe 53
 Bordewijk 216, 219, 238, 246
 Borger 75
 Borret 91
 Bosboom-Toussaint 89, 106 v., 113, 169
 Bosch, J. H. van den 189, 191
 Bosscha 117, 166
 Bossuet 25, 50
 Bouhuys, Mies 212
 Bourget, Paul 181
 Boutens 180, 188, 203, 215, 223, 234,
 237 v., 242
 Bowring 64, 79 v.
 Braak, Menno ter 70, 187, 234 v., 237
 Brabander, Gerard den 239
 Brandt, Gerard 24
 Bredero 19-21, 30 v., 37, 87, 128 v.,
 184 v.
brieven 9, 19, 28, 45 v., 55, 67, 84, 115
 Brill 127, 131, 202
 Brink, Jan ten 82, 119, 154, 167
broer 202
 Broere 91, 106, 109, 143
 Brouwer, A. M. 206
 Brugman 7
 Brune Johan de 17, 19, 54
 Brunetière 48
 Burckhardt 48
 Burgersdijk 232
 Burman 45
 Burns 73, 85, 96

- Busken Huet 17, 19, 26, 32, 56, 72, 82 v.,
 85 v., 91, 97, 107, 109, 116 v., 120-125,
 128, 141, 145, 151, 153 v., 167, 168,
 173 v., 175, 179, 181, 200 v., 222, 236
 Buysero 51
 Byron 123, 175

 Camphuysen 19
 Casteleyn, Matthijs de 8
 Cats 19, 22 v., 32, 42, 46, 53 v., 75, 89,
 124
 Charivarius 93, 244
 Chateaubriand 107
 Chaucer 234
 Chesterton 235
 Chénier, André 62
 Cicero 10, 15
 Clercq, Gerrit de 104
 Clercq, René de 217
 Clercq, Willem de 32, 64, 84, 200
 Cnobbaert 12
 Colijn 197
 Conscience 162
 Coolen, Antoon 217, 223
 Coornhert 10, 11, 28, 215
 Cooth, van 191
 Corneille 37, 42, 49
 Cornelissen, A. J. M. 249
 Cornelissen, J. D. M. 138
 Corver 44, 63
 Costa, Is. da 71-73, 90 v., 100, 140, 175,
 197-199, 203, 215, 222
 Coster, Dirk 98, 164
 Cosijn 217
 Cras 79
 Cremer 118 v., 132, 146, 155, 251
 Couperus 110, 177 v., 212, 219, 222, 245
 Cramer, J. A. 228
 Cuypers-Alberdingk Thijm, Ant. 153 v.

 Daalberg 76
 Dale, Jan van den 218
 Damsté 231
 Dante 179
 Datheen 18, 56, 61
datief 144, 219 v.
 David 137, 160
 Decker, Jeremias de 15
deftigheid 27, 46-52, 56, 75, 82 v., 85,
 90, 98, 108 v., 111, 122, 124 v., 128,
 130 v., 165, 173, 176, 213, 242, 247 v.,
 250, 252
 Delille 59
 Deyssel, Lod. van 53, 93, 109, 122, 138,
 173, 175, 177-182, 209, 216, 224 v.,
 228, 230
 Dezaire 248
dezelve 133-140
dialogo 8, 106-108, 117-120, 148 vv., 177,
 231-233, 243
 Diderot 54
diens 139, 216 v.
 Diepenbrock 176, 224
 Donders 116
 Donker, Anthonie 217, 225, 229, 239
 Doolaard, A. den 218
 Doorenbos 167, 193
 Doorn, Willem van 234, 242
 Drost 89, 106 v., 134, 148
 Duim 63
 Duinkerken, Anton van 94, 138, 207,
 228, 253
Duits 66, 79, 134, 140, 214 v.
 Duym 11
 Dijk, Is. van 180, 207

 Easton 214
 Eckeren, Gerard van 94, 217
 Eeden, Fred. van 84, 172, 180 v., 184 v.,
 198, 200, 209, 223 v.
 Effen, Justus van 42 v., 53, 63, 115, 133
Elckerlyc 15
 Eliot, T. S. 235
 Emants 232
Engels 215 v.
 Elschot 237
 Erasmus 9-11
 Ereckmann-Chatrion 192
 Erens, Emile 218, 233
 Erens, Frans 177, 207
 Es, van 253
 Esch 234
 Essen-van Haeften, van 58
 Eykens 228

 Fabricius 247
 Feith 56, 61, 105, 139
 Fénelon 50, 74
 Flaubert 182 v.
 Foore, Annie 167
 France, Anatole 68
 Franck 128
Frans 55, 78 v., 115, 245-247, 250
 Fruin 112, 253

 Geel 53, 79-84, 90 v., 102 v., 115, 134 v.,
 148, 183, 231
 Geesink 203

- Génestet, de 55, 60, 99 v., 111 v., 123, 154, 172
genitief 140 vv., 198, 203 v., 214-218
„genitief in de dop” 31, 57, 161, 217 v.
gestacht 20, 57 v., 209 vv.
 Gessner 37
 Geyl 212, 221
 Gezelle 96, 159-164, 186 v., 189, 198, 203, 228, 250, 253
 Gilliams, Maurice 219, 253
 Ghijsen 246 v.
 Ginneken, Jac. van 204, 207 v., 218, 221, 227, 229, 233, 243, 249
 Goens, Rijklof van 60
 Goethe 54, 85, 97, 250
 Gorkom, G. van 122
 Görres 68
 Gorris 213
 Gorter, Herman 55, 113, 162, 185-188, 210, 226, 232
 Gorter, Simon 115, 174, 183
 Goslinga 223
 Gossaert, Geerten 211, 219, 234
 Gourmont, Remy de 190
 Gouverneur 103, 154
 Gouw, ter 132
 Grauls, Jan 228
 Gravenweert, Jan van 's 74
 Greitemann 240
 Greshoff 216, 235, 237 v.
 Grimm, Jakob 68 v.
 Groen van Prinsterer 79, 82 v., 197, 253
 Gijsen, Marnix 216, 221
- Haar, Bernard ter 85, 111
 Haas, P. de 229
 Haeringen, van 245, 252
 Halbertsma, E. 68
 Halbertsma, J. H. 68, 126, 128, 160
 Hals, Dirk 47
 Hals, Frans 47, 124
 Hamel, A. G. van 100
 Hamel Jr., A. G. van 231
 Hamelsveld, Y. van 76
 Harduyn 228
 Haren, van 45
 Hasebroek 81, 107, 111, 141, 201
 Havelaar, Just 252
 Hazlitt 88
 Heeckeren, van 19
 Heerkens 207
 Heine 100, 123, 236
 Heinsius 146
 Helmers 60 v., 140, 184
- Helvetius van den Bergh 149 v.
 Hemert, C. K. van 148 v.
 Heremans 160
 Hertog, C. H. den 190
 Hesseling 205
 Heusde, van 81
 Heye 89, 100, 109 v., 143 v., 154
 Heyermans 177, 219
 Heyrman 218
 Hoen, Pieter 't 60
 Hofdijk 109 v., 209, 212
 Hoffham 60
 Hoffmann 95
 Hofstede 42 v.
 Hogendorp, G. K. van 16, 79
 Hol, Richard 110
 Holland, Jan 116, 155, 173, 194
 Homerus 37, 59, 74, 180, 185, 231
 Hood, Thomas 96
 Hooff, Pieter 63
 Hooft 7, 13-15, 23-29, 31 v., 35-37, 42, 44, 53, 59, 70, 74, 87, 89, 107-109, 115, 129, 165, 187, 192, 237
 Hoogvliet 38, 63
 Hoornik 229, 236, 239
 Hout, Jan van den 13
 Hubert, de 11, 13, 17
 Hugo, Victor 99 v., 142, 236
 Huizinga 45, 48, 74, 182, 204, 209, 214 v., 221, 223, 227, 238, 253
 Huydecoper 10, 32, 39-42, 70, 75, 209
 Huygens, Constantijn 14, 22 v., 25-27, 29, 31 v., 43, 50, 87, 89, 107, 115
 Huygens, G. W. 214, 248
 Huysmans, Camille 116
 Huysmans, J. K. 178
- Jager, de 137
je 20 v., 60, 147-158, 223-233
 Johnson, Samuel 92
 Jonckbloet 26, 32, 47, 81, 83, 104, 108, 111, 123, 129
 Jong, A. M. de 217
 Jonker 215
 Joost, Amaat 163
- Kalf, Jan 221
 Kalff, G. 31 v., 47, 50, 107, 124, 139, 153, 201, 225, 242, 245, 247-249, 251
 Kamp, A. W. 230 v.
 Kampen, N. G. van 32
 Kapteijns 244
 Kasteel, Piet 138
 Kästner 239

- Kate, J. J. L. ten 100, 183, 214
 Kate, Lambert ten 39, 54
 Keats 95
 Kelk 187, 244
 Kern, J. H. 193, 212, 240, 243
 Kernkamp 191
 Kingsley 202
 Kinker 59, 75 v., 83, 137
 Klant 250
 Kloeke 174, 213, 224, 229 v., 251
 Kloos 71, 162, 164, 173, 175-177, 180,
 183-185, 207, 224, 239
 Kluyver 138, 193
 Kneppelhout (Klikspaan) 99, 101, 103
 v., 115 v., 118, 136
 Knuvelde 212
 Koenen, Marie 228
 Kollewijn 189 v., 211, 221, 228
 Koo, de 234
 Koopmans 250
 Kramer 247
 Kranendonk, van 230
 Kronenburg 225
 Kruijff, Jan de 75
 Kuiper, W. E. 231
 Kuyte, Albert 238
 Kuyper, Abraham 196-198, 200 v., 203,
 211

 Lafontaine 42, 49 v., 60
 Lamartine 72, 108
 Lamb 97
 Lammers 230
 Langendonck, Prosper van 225
 Langendijk 51, 220
 Lannoy, de 51, 58
 Lascelles Abercrombie 186, 235
 Last, Jef 232
 Lelyveld, Frans van 41, 57 v.
Latijn 9 v., 12-15, 18, 24-28, 40, 45, 65,
 74, 81, 84, 97, 117, 125, 135, 173, 179,
 182, 216, 253
 Lavelle, Louis 199
 Lennep, David van 79
 Lennep, Jacob van 60, 86, 105 v., 121,
 124, 130-132, 136, 140 v., 148, 151,
 153, 243
 Lesage ten Broek 78
 Limburg Brouwer, P. van 104, 150, 231
 Lindo 154
 Longfellow 96, 161
 Loots 77
 Looy, Jac. van 201, 223
 Lublink Jr. 76

 Luiken 39, 194
 Lulofs 79, 134
 Luther 16 v.
 Lutkie 227

 Macquet 41 v.
 Mahler 177
 Maistre, Jos. de 67
 Malherbe 10, 30
 Mallarmé 236
 Mander, Carel van 44
 Manger 229
 Manzoni 14, 69
 Marchant 238
 Marlowe 184
 Marnix 11, 17, 22, 53, 133
 Marsman 214 v., 227, 238
 Maupassant, Guy de 182
 Maurik, Justus van 154, 167, 228
 Meekel, Kees 246, 253
 Mees, G. 153
 Mees-Verwey, Mea 230, 240, 243
 Meester, Johan de 187, 245, 248
 Meester Jr., Johan de 232
 Meinsma 27
 Mérode, Willem de 207
 Merula, Paulus 9
 Messchert 78
 Meurs, Bernard van 132
mevrouw 192 v.
 Meyer, Lod. 51
 Michels 138, 250
 Mierlo, van 221
 Milton 77
 Minderaa 219
 Modderman 139, 184
 Molière 20, 37, 50 v., 122
 Moltzer 130, 132
 Mont, Pol de 160
 Montaigne 23
mooi 194
 Moonen 59, 133
 Mostart 28
 Moor, Louis 167
 Mulder, Lod. 118
 Muller, J. W. 15, 128, 156, 189, 193 v.,
 224, 232, 251
 Muller, S. 195
 Multatuli 27, 53, 56, 74 v., 91, 94, 97 v.,
 109, 112, 124, 129, 137-139, 144 v.,
 149, 156-159, 161, 165-174, 176, 184,
 186, 192, 194, 197, 200 v., 210 v.,
 222, 250, 253
 Musset, Alfred de 120

- Naeff, Top 215
 Nanninek, Joep 228
 Nassau, H. J. 126
 Netscher 175, 224
 Neufville, Marg. de 76
 Newman 235
 Nietzsche 181, 183
 Nieuwland 43
 Nolthenius 212
 Noordmans 211
 Nuyens, R. 138
 Nuyens, W. J. F. 146
 Nijhoff 26, 184, 216, 226 v., 235-237

 Obbink 205
 Oehlenschläger 97
 Olivétan 18
 Oosterzee, van 105, 111, 113
 Opzoomer 112 v., 131
 Ossian 65
 Oud 243
 Oudaen 25, 29, 31, 36
 Ouwendijk 230, 241, 251
 Overdiep 243, 251
 Ovidius 71

 Paaltjens, Piet (Haverschmidt) 96, 106,
 114 v., 116, 123, 154
 Palm, van der 35, 66, 74 v., 79, 109,
 111, 133, 136 v., 167, 179
Parnastaal 36-45, 57, 60 v., 63-65, 76,
 239
 Pascal 50
 Pels 37
 Perk 156, 185, 231
 Perponcher, de 60, 139
 Perron, E. du 122, 217, 237, 246
 Persijn 49, 213
 Peter, Tsaar 45
 Pierson, Allard 17, 83, 113-116, 121, 155,
 167, 174 v., 184, 194, 250
 Plas, Michel van der 230
 Plautus 51
 Pluym, van der 231
 Poels 195
 Pollmann 212
 Poot 38, 42, 54, 163
 Post, El. 58
 Posthumus 131
 Posthumus Meyes 205
 Potgieter 16, 22, 25 v., 32, 48 v., 53 v.,
 72, 77, 79, 81 v., 84-98, 100-102,
 105-107, 109 v., 115, 118, 120, 128,
 134 v., 141-144, 147, 149-153, 163,
 167, 171, 173-175, 182, 186, 200 v.,
 209, 215, 217 v., 222, 234, 237, 253
 Praag, Siegfried van 212
 Prins, Arij 180
 Prins, Jan 226
 Prinsen 215
 Punt 44, 63
 Putten, Jeanne van der 228

 Querido 181

 Racine 33-35, 37, 42, 50, 59
 Raedt-de Canter, Eva 218
 Rau 76
 Ravesteyn, van 215
 Reael 13
 Reigersbergh, Maria van 19, 26
Reinaert 7, 15
 Rembrandt 44, 48
 Renan 123
 Reninca 228
 Rennes, Cath. van 240
retoriek 67, 175
 Rilke 236
 Robbers 187
 Roelofs 146
 Roemans 244
 Roland Holst, A. 218, 227, 236
 Roland Holst, Henriette 174, 185, 187
 v., 213, 215, 217-219, 222, 232, 246
 Romein-Verschoor, A. H. M. 187, 247
 Ronsard 10 v., 29
 Roorda, Taco 126-131, 152, 160, 168
 Roorda van Eysinga 168
 Rooses, Max 187
 Rousseau 37, 53 v., 56
 Royaards, Willem 176, 200
 Royen, Gerlach 212, 216, 251
 Rubens 30
 Ruskin 48, 90
 Rutten, Felix 202
 Ruusbroec 7, 15, 53

 Saint-Martin 59
 Sallustius 74
 Salomons, Annie 230
 Salverda de Grave 190
 Schaepman 73, 91, 94, 100, 109, 117,
 143 v., 153, 155, 167, 172-174, 183,
 194-196, 203, 211, 215
 Schar ten 245, 247
 Schendel, Arthur van 138, 184, 221,
 240, 242, 246
 Schilder 203

- Schiller 79
 Schimmel 117 v.
 Schmidt-Degener 212, 232, 240
 Scholten 125
 Schoolmeester, De 106
 Schopenhauer 191
 Schreurs 214, 217, 227 v.
 Schroeder, Otto 190
 Schrijnen 204
 Schuller tot Peursum 86
 Scott, Walter 81
 Scriverius 13
 Sévigné, Mad. de 50
 Shakespeare 23, 42, 180, 232, 234
 Shaw 233
 Shelley 69, 185, 224
 Siegenbeek 32, 71, 74, 137
 Simons, Arend Fokke 76
 Simons, L. 32, 191
 Slauerhoff 238
slachts 58, 176
 Smit, Gabriël 207
 Smit, Jac. 88
 Smit, W. A. P. 219, 240, 246
 Smits, Dirk 45
 Smits, De Oude Heer 137
 Sneller 197
 Sopper, de 205
 Southey 73
 Speenhoff 244
spelling 220 v.
 Spieghel 13 v., 20, 28, 79, 165, 204, 215, 220
 Stalpaert van der Wielen 19
 Staring 61, 77, 85, 91, 194
Statenbijbel 16-18, 153, 198-203, 205 v., 234
 Stendhal 243
 Sterkens 244
 Sterne 81
 Stokman 138
 Streuvels 163, 225
 Stuiveling 174, 187, 239, 244
 Stutterheim 185, 217
 Stijl, Simon 222
 Swaanenburg 43, 55, 61
 Swaen, Michiel de 33
 Swart Abrahamsz 181
 Tacitus 7, 25 v., 28, 74
tale Kanaäns 56, 196-202
 Teirlinck, Herman 194, 228
 Terentius 51
 Teseelschade, Maria 19, 24
 Thibaudet 183, 250
 Thorbecke 81-83, 104, 140, 166, 210
 Thorn Prikker 242
 Tiele, C. P. 153
 Timmermans, Felix 70, 220, 225
 Tollens 77 v., 96
 Tolstoi 183
 Touw 202
 Troelstra 225
 Valkhoff, Marius 229
 Vasalis 236, 238
 Vaugelas 29 v.
 Veer, Gerrit de 53
 Veer, J. H. de 234
 Vendryes 50
 Venne, Adriaan van de 48
 Verdam 155, 193
 Verkade, Eduard 232 v.
 Vermeylen 187, 190, 228
 Verriest, Gustaaf 163
vertalingen 51, 72, 74, 81, 95 v., 100, 108, 142, 179 v., 205-208, 215
 Verwer 59
 Verwey 26, 31, 78, 96 v., 165, 173, 176, 178, 180, 182-184, 186 v., 189, 195, 200, 211, 217, 221, 223 v., 226, 235, 237, 246
 Vestdijk 227, 229 v., 237 v., 240, 244, 246, 251
 Veth, Jan 180, 182
 Vinckbooms, David 20
 Virgilius 77
 Vletter, de 240, 250
 Vloten, Jan van 113, 130, 135, 139 v., 154, 222
 Vloten, Martha van 223
 Vollenhove 18, 36, 40, 45, 49
 Voltaire 37 v., 42, 122
 Vondel 10, 13-15, 20, 22, 25 v., 28-38, 41-44, 46, 48-50, 53, 59, 69-71, 75, 89 v., 129, 186, 222, 226, 250
 Vooy's, de 162, 187, 195, 224, 242, 251 v.
 Vor der Hake 147, 241
 Vos, Jan 10, 35, 52
 Vosmaer 109, 116, 128, 137, 145, 155 v., 171 v., 211, 222
 Vossius 13, 29
 Vree, van 137
 Vreede 91
 Vreese, Willem de 163
 Vries, Hendrik de 227
 Vries, Matthijs de 113, 126-130, 132, 139, 172, 201, 242

- Vries, Theun de 201, 216, 238, 241
Vriesland, Victor van 214
Vuyk 217
- Wagenaar 253
Wagner 64
Walch 219
Wallis 108, 110, 137, 154, 178, 197, 213,
222
Walschap 216
Wap 100, 148
Weiland 79, 134, 140
wen 110, 184
Werumeus Buning 227, 239
Westerbaen 15, 17
Wilhelmus 8, 22, 77 v.
Wille 201, 221, 223, 251
Willem I 79
Willem II 79, 166
Willem V 45
Willems, Jan Frans 149
Winkel, Jan te 32, 190, 193, 195, 218,
245
- Winkel, L. A. te 129
Winkler, Johan 160, 189
Winkler Jr., Johan 138
Winter, van 38
Withuis 76
Witsen Geysbeek 75
Witt, Jan de 46
Wodehouse 51
Woensel, Pieter van 76
Wolff en Deken 38, 51, 54-58, 60, 76,
111, 124, 133, 147, 192, 194, 201, 222
Wordsworth 69, 186
wou 222 v.
Wijdeveld 205
Wijk, van 218
- Yeats 235
- Zaalberg 197
Zeggelen, van 78, 101
Zimmerman 86
Zwijzen 137

